

КАЗАХСКО-РУССКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

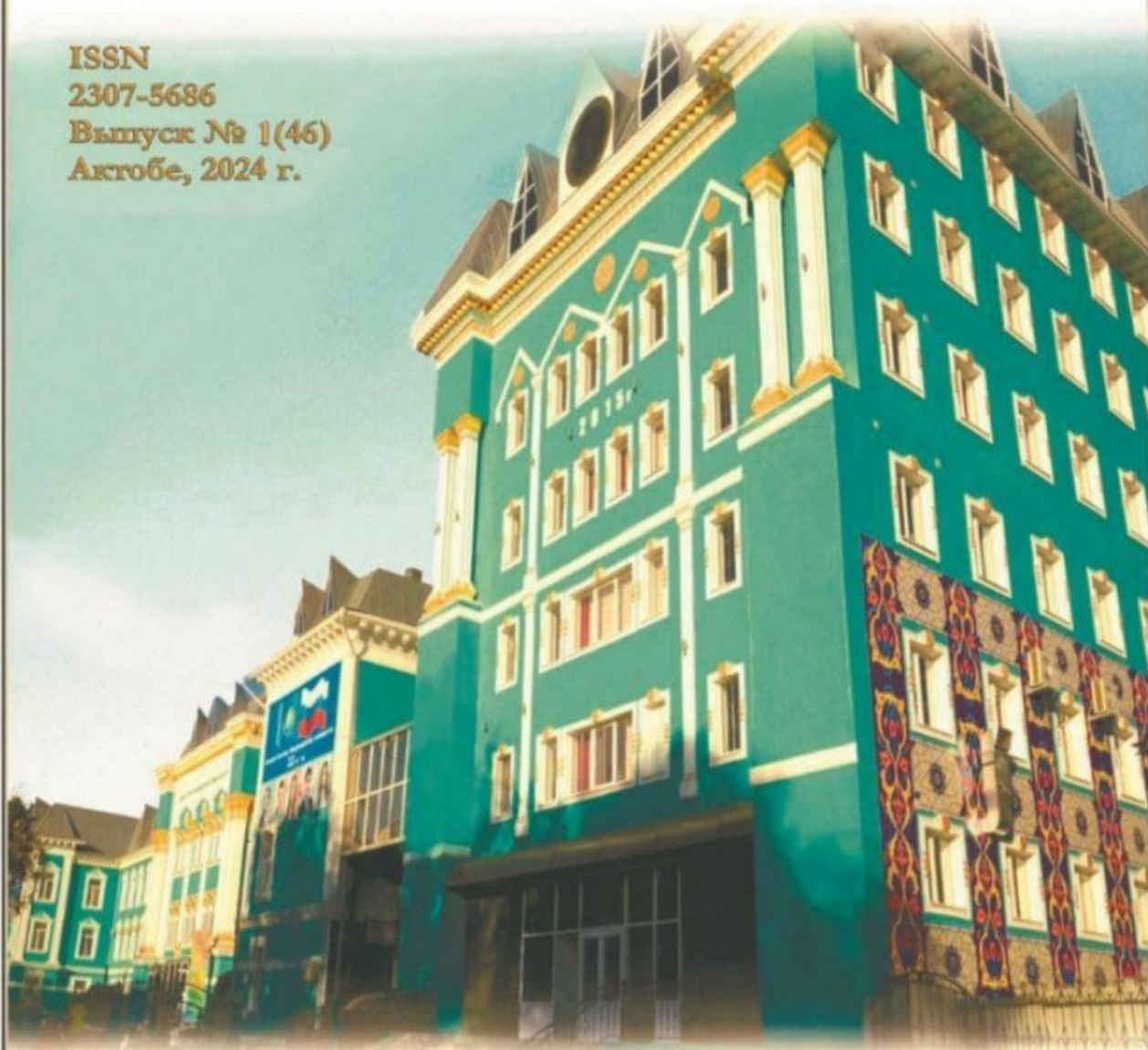
ВЕСТНИК ХАБАРШЫСЫ BULLETIN

ISSN

2307-5686

Выпуск № 1(46)

Ақтобе, 2024 г.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

**ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**ISSN 2307- 5686
DOI 10.55536/2307-5686**

**ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**Международный
научный журнал**

Выходит 4 раза в год

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Международный научный журнал

**«ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА»**

**«ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ»**

Халықаралық ғылыми журналы

International Scientific Journal

**«KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL
UNIVERSITY BULLETIN»**

2024

МАРТ

Направления: экономические науки, гуманитарные науки, технические
и естественные науки, юридические науки

2024
Выпуск № 1 (46)

Собственник: Товарищество с ограниченной ответственностью
“Международное высшее учебное заведение” Казахско-Русский
международный университет” (ТОО “МВУЗ” КРМУ”)
Международный научный журнал «Вестник

LTD “International higher educational
institution “Kazakh-Russian International
University” “LTD “IHEI” KRIU”

Казахско-Русского Международного
университета»
издается с 2012 г.

«ҚОХУ Хабаршысы» Халықаралық журнал
мақалаларының тақырыптамасы әлеуметтік-
гуманитарлық және жаратылыстану
техникалық ілімдер салаларында. Жарыққа
шығатын материалдарда аталған
бағыттардағы өзекті мәселелер, эмпирикалық
зерттеулер нәтижелері қарастырылады.

Тематика статей международного журнала
«Вестник КРМУ» отражает научные интересы
специалистов в области социально-
гуманитарных и естественно-технических
знаний. В публикуемых материалах
рассматриваются актуальные проблемы
данных направлений, обсуждаются
результаты эмпирических исследований
The subject of international journals articles in
“Vestnik KRIU” are socially humanitarian and
natural-technical fields. Urgent problems of
philosophy, psychology and sociology are
considered in published materials. There are results
of empirical researches in the articles

Журнал зарегистрирован в Комитете
информации и архивов Министерства
Культуры и информации Республики
Казахстан (№ 13379-Ж
от 19 февраля 2013 г.)

Территория распространения — Республика
Казахстан,
Российская Федерация
Дата выхода: 30.09.2023 г.

© ТОО “МВУЗ”КРМУ”, 2024

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Бердимуратова Лилиана Темерхановна (Президент /Ректор КРМУ)

Заместитель главного редактора

Ермуханова Индира Жаксылыковна (и.о. проректор по НИ и ИД)

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Кусайнов Аскарбек Кабыкенович (д.п.н., профессор, академик,
представитель правления Академии Педагогических Наук Казахстана)

Джусибалиева Аружан Казихановна (к.э.н., ассоциированный профессор)

Имангазин Марат Кыдырбаевич – (к.т.н., профессор ВАК)

Галым Фаиз Галымович (к.ю.н., доцент)

Кулумбетова Дина Болатовна (к.э.н., профессор)

Жумагалиева Бакытгул Зулкарнаевна (к.э.н., профессор)

Наурызова Нуржамал Шариповна (к.т.н., ассоциированный профессор)

Смагулов Асылбек Айжарикович (д.ю.н., профессор)

Умбеталина Зоя Бабрашовна (к.ф.н., доцент)

Каратаев Турдалы Жаксылыкович (к.ю.н., доцент)

Туксанбаев Асан Мырзабекович (к.п.н., доцент)

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Букаев Николай Михайлович (д.ю.н., профессор, академик РАЕН)

Гатут Л. Будионо (доктор PhD, профессор Университета Панкасия,
Индонезия)

Рогожникова Татьяна Павловна (д.ф.н., Омский государственный
университет им. Ф.М. Достоевского, РФ)

Тюрин Юлиа Габдрашитовна (Доктор экономических наук, Член-
корреспондент Российской академии естествознания, профессор
Департамента общественных финансов Финансового университета при
Правительстве РФ, Федеральное государственное бюджетное
образовательное учреждение высшего образования «Финансовый
университет при Правительстве Российской Федерации»)

Волосова Нонна Юрьевна (Доктор юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой уголовного права Оренбургского государственного
университета)

Азрил Азахари (доктор PhD, профессор Университета Трисакти,
Индонезия)

Адрес редакции

030006 г.Актобе, ул. Айтеке би, 52. Тел. +7(7132) 21-73-65,

ф.:21-42-12.

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru web-site: <http://kriu.edu.kz/>

АКТОБЕ

2024

МАРТ

**ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ 30 – ЖЫЛДЫҚ
МЕРЕЙТОЙЫНА АРНАЛҒАН УНИВЕРСИТЕТТІҢ АРДАГЕР
ҰСТАЗДАРЫНЫҢ ҚҰТТЫҚТАУ-ТІЛЕКТЕРІ**

*Есберген Раушан Әкімгерейқызы – экономика ғылымдарының кандидаты,
профессор*

Қазақ-орыс халықаралық университеті - ерекше тұлға, педагог-ойшыл, жаңашыл ғалым, Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің негізін қалаушы, академик Темерхан Байбосынұлы Бердімұратовтың көп жылғы еңбегінің жемісі, Батыс Қазақстан жастарына экономикалық және заңгерлік білім алуға мүмкіндік ашқан алғашқы жоғары оқу орны болып табылады. Темерхан Байбосынұлы университетте заманауи және терең эстетикалық, дизайнерлік оқу ғимараттарын, студенттер үйін, мұражайларды, зертханаларды және ғылыми-зерттеу орталықтарын іске қосты.

Мерейтой - бұл жай ғана күн емес, бұл сол кезеңде атқарылған жұмыстарды қорытындылауға және жаңа ұзақ мерзімді міндеттер қоюға себепкер болатын кезең. Салыстырмалы түрде қысқа мерзім ішінде Қазақ-орыс халықаралық университеті отандық жоғары білім беру жүйесінде берік орын алып, елеулі жетістіктерге қол жеткізді.

Нарыққа қатынастарға көшу жылдарында, дәуірлердің бетбұрысында құрылған университет өзінің төртінші онжылдығына батыс өңірінің, Ақтөбе облысының жетекші жоғары оқу орындарының бірі мәртебесіне сенімді түрде енеді. Университеттің түлектері мемлекеттік қызметте, бизнесте, ғылымда және экономиканың басқа да көптеген салаларында табысты еңбек етіп келеді.

Университет өзінің үздік дәстүрлерін жалғастыра отырып, шығармашылық даму үшін жағдайлар мен мүмкіндіктер жасайды, білім алу мен студент жастардың табысқа жетуге деген ұмтылысын қолдайды. Университет Отанымыздың серпінді, жан-жақты дамуын қамтамасыз ету мүддесінде кәсіби-патриоттарды одан әрі дайындайтын болады.

Мерейтойды мерекелеу Қазақ-орыс халықаралық университетінің қарқынды өміріндегі жарқын оқиға болады, жаңа ұзақ мерзімді бағдарларды белгілеуге мүмкіндік береді. Ұжымға шығармашылық табыстар, білім алушыларына сапалы білім алып, тәуелсіз еліміздің жанашырлары болуына тілектеспін!

**ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ 30
ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫНА ОРАЙ
ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ**

*Досмурзаева Аймекен Сагинбаевна – педагогика ғылымдарының
кандидаты*

Қазақ елі мәңгілік достық пен ынтымақтастықтың Отаны ретінде тарихқа аты жазылған мемлекет. Осы үрдістің білім беру жүйесінде де үндестігін тапқандығын біз жоғары білімді мамандар даярлайтын Қазақ-Орыс халықаралық университетінің қызметі дәлелдеуде. Өзінің 30 жылдық тарихында сан мыңдаған мамандар даярлап шығарды. Еліміздің қай өндіріс орны болмасын, олардың өсіп-өркендеуіне осы университет түлектерінің қосқан үлестері мол.

Оқу орны 1994 жылы Нұр университетінің президенті (Қазақстан, Ақтөбе), психология докторы, профессор Темірхан Бердімұратовтың бастамашылдығымен ашылып, қоғамдағы экономикалық өзгерістерге қарамастан білікті басшының ұйымдастыруымен аз уақыт ішінде білікті ұстаздар мен ғалымдар шоғырланған білім ордасында айналды. Ал кезінде 1990 жылдары психология ғылымдарының докторы Бердімұратовтың алдында классикалық таңдау тұрды: қызметті өзгерту немесе осы салада өзіндік жаңа құрылымның негізін салу. Темірхан Байбосынұлы екінші жолды таңдап, Украинадағы Донецк университетінен серіктестер тауып, оқулықтарды Мәскеуден алып, жаңа оқу орнының жұмысын бастап кетті. Кейін Темірхан ұстаздың ерен еңбегі еленіп, Инновациялық білім беру технологияларын дамытуға қосқан мол үлесі үшін «21 ғасыр қоғамын интеллектуалды дамытуға қосқан жеке-дара үлесі үшін» деген Сократ атындағы Медаль (Ұлыбритания, Оксфорд, 2007), «Халықаралық ғылымға қосқан үлесі үшін» белгісінің иегері болды.

Университет ұжымына алдағы кезде жүктелетін міндеттердің салмағы да зор. Себебі, еліміз «Қазақстан-2050» стратегиялық бағдарламасын белгіледі. Үдемелі индустриалды-инновациялық даму бағдарламасын жүзеге асыруда. Аталған үрдісті білікті экономист кадрлардың көмегінсіз ойдағыдай жүзеге асыру мүмкін емес. Сондықтан, университетіміз елімізде білікті мамандар даярлайтын университеттердің алдыңғы қатарында өз жауапкершілігін терең сезініп, ғылым мен өндірістің байланысын одан әрі нығайта отырып жаңа белестерге шығуда. Біз университетіміздің елімізде ғана емес, әлемдік деңгейде де өзіне лайықты орынды иеленген білімнің қара шаңырағы болғанын мақтан етеміз. Алдыңғы толқын ұстаздарымыздың салып берген дара жолымен жүріп, одан да қарқынды еңбек етуге дайынбыз.

Бүгінгі күні жастарға дәйекті білім беріп, тәрбиелеп, сара жолға салған, өзіндік брэнді қалыптасқан білім ордасын мерейтойымен құттықтай

отырып, профессор-оқытушылар құрамы мен білім алушы жастарға қоғамға қажетті денсаулық, шабытты ізденіс пен шығармашылық табыстар тілейміз.

МЕРЕЙЛІ 30 ЖЫЛ

Туремуратова Гулнар Тобаниязовна – химия ғылымдарының кандидаты

Қазақ-орыс халықаралық университетінің құрылғанына 30 жыл толуына орай университет ұжымын мерейлі мерекесімен құттықтай отырып, осы университеттің қалыптасуы туралы естеліктермен бөліскім келеді.

2010 жылы марқұм Темірхан Байбосынұлы Бердімұратов мырзаның шақыртуымен аталған университет техникалық факультетінің деканы болып тағайындалдым. Ол кезде университетте екі факультет жұмыс жасап тұрған болатын. Университет ұжымының құрамында көптеген Республикаға танымал ғалымдар жұмыс жасады. Мысалы Алиев Н.У., Сарсенов А.М., Сахатова Г.С., Каирова Н.И., Мырзашева А.Қ., Өтеген Тана сынды көптеген түрлі ғылым саласында еңбек еткен ғылым қайраткерлерін еске алуға болады.

Университет құрылуының бірінші жартысында студенттердің саны қазіргіден аздау болатын. Студент санының артуына университетте дұрыс жолға қойылған мамандықтарды танытып бағыттауға арналған орасан зор еңбектің арқасында қол жеткізілді. Ол жұмыстардың бел ортасында Жұмабай Баракбайұлы Тукашев мырза жүретін.

Университет қабырғасында көптеген түрлі ғылыми, ғылыми – практикалық Халықаралық конференциялар мерзімді түрде өткізіліп отыруына Алтын Мырзашева көп көңіл бөліп, басшылыққа алып отыратын. Өткізілетін конференцияларға шет елдерден және таяу ТМД елдерінен ғалымдар келіп, ғылыми жаңалықтарымен бөлісетін.

Түрлі студенттік шаралар өткізіліп, әрбір мереке атаусыз қалдырылмай, концерттер қойылып, университет студенттері мен мұға-лімдері, қызметкерлері өз өнерлерін ортаға салатын.

Осы жұмыстардың барлығының уақытында іске асуын Темірхан Байбосыновичтің өзі қадағалап, үнемі назарында ұстап тексеріп отыратын еді. Темірхан Байбосынұлы өте сезімтал ерекше жаратылған адам болатын. Жұмысқа шақыратын адамымен алдын – ала кездесіп, ұзақ әңгіме құрып, жан-жақты танысатын. Және ол кісінің әігімелері жақсы үлгі-өнеге алатындай өте әсерлі болатын. Кездескен сайын өзінің жоғарғы мәдениетінен, білімінен, тәрбиесінен хабардар ететін. Университеттің өсіп-өркендеуі ол кісінің арманы еді.

Түрлі мерекелерде болатын бейресми өтетін, ұжымдық отырыстарда ән айтқанды, ән салдырып тыңдағанды жақсы көретін, өнерді жоғары бағалап өткен жан.

Жастарға қамқор болып жүретін. Ол кісінің мынадай: «Жас жанның көз жасын сақтайық, ол соңыра сені сағынғанда керек болады» деп айтқан қанатты сөзі әлі күнге жадымда сақталды, әрі өзім де осы сөзді жиі қайталап, мағнасына терең бойлап, қолдануға тырысамын.

Қазақ-орыс Халықаралық университетінде еңбек еткеніме, өмір мектебінен өткеніме және осы жолда талай жақсы адамдармен тоғысып, таныс болғанымға өте қуаныштымын.

Қазірде бұл университет өсіп-өркендеген студенттерінің қатары көбейген, құрамында жұмыс жасап, қызмет ететін қызметкерлерімен, жастарға дәріс беретін ғалымдарымен, сонымен қатар, сәнді өте зәулім, көркем ғимараттарымен елге танымал болған үлкен ұжым. Орындалған арманның белгісіндей ескерткіш

ПОЗДРАВЛЯЕМ С 30-ЛЕТНИМ ЮБИЛЕЕМ КРМУ!

Керимсал Жумабаевич Жубатканов - кандидат исторических наук, доцент Казахско-Русского Международного Университета

Поздравляем наш прекрасный ВУЗ с 30 - летним юбилеем! 30 лет назад он был основан, чтобы превратиться в альма - матер для многих талантливых людей, настоящих профессионалов своего дела.

Казахско - Русский Международный университет – первый международный негосударственный вуз Западного Казахстана. Университет был создан под руководством Темирхана Байбосыновича Бердимуратова, одного из опытных педагогов нашего региона, успешного руководителя в сфере образования, обладавшего необычайным талантом педагога - мыслителя, ученого - новатора, просветителя и глубокого создателя современности.

Первый руководитель КРМУ - Темирхан Байбосынович Бердимуратов - положил начало современного университетского образования, ориентированного на личностное развитие в нашем городе, Актюбинской области и во всем Западном Казахстане.

Первыми специальностями нашего ВУЗа были - Юриспруденция, Финансы и кредит, Бухгалтерский учет и аудит, Переводческое дело. Эти специальности сохранены по сегодняшний день, количество выпускников данных специальностей сегодня достигает около 7 000 человек.

Сегодня, Казахско-Русский Международный университет реализует образовательные программы по 22 специальностям бакалавриата, 6 специальностям магистратуры, 3 специальностям докторантуры.

Успешная позиция КРМУ в мировых рейтингах, а также на отечественном рынке предоставления образовательных услуг - всё это является результатом кропотливого труда сплоченного коллектива университета, который, благодаря эффективной стратегической политике первого ректора вуза Т. Б. Бердимуратова, сразу был ориентирован на создание учебного заведения, выпускающего высококвалифицированных специалистов, обладающих знаниями наукоемких технологий, управленческими навыками, способных конкурировать на мировом рынке труда.

За 30 лет своего существования наш ВУЗ выпустил немало замечательных и талантливых специалистов своего дела. Наши выпускники всегда востребованы на рынке труда. Это говорит об успешно проводимой политике в системе образования.

Желаем, чтобы в стенах КРМУ у преподавателей всегда была возможность полной самореализации, а у студентов — возможность получать необходимые знания и копить практический опыт. Ведь специалист любой отрасли должен обладать не только широкими знаниями, но и профессиональными навыками.

Еще раз от всего сердца поздравляем с 30 - летним юбилеем КРМУ! Искренне желаем постоянного престижа и высокого статуса для нашего вуза, больших возможностей для самореализации студентов, высоких стремлений преподавателей, ответственных заведующих кафедр и целеустремлённого ректора.

Пусть каждый день, проведённый в нашем ВУЗе, дарит массу ярких эмоций, интересных познаний, приятных знакомств и весёлых идей.

**УВАЖАЕМАЯ ЛИЛИАНА ТЕМИРХАНОВНА!
СЕРДЕЧНО ПОЗДРАВЛЯЮ ВАС, ПРОФЕССОРСКО-
ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКИЙ СОСТАВ, СОТРУДНИКОВ И СТУДЕНТОВ
С ЮБИЛЕЕМ ИНСТИТУТА!**

*Утегенов Чингиз Куанышбекович - доктор PhD, доцент кафедры
«Права» Казахско-Русского Международного университета*

Казахско-Русский Международный университет – это достойное сочетание традиций и инноваций в области высшего юридического, экономического, технического, гуманитарного образования.

Вы по праву можете гордиться яркими страницами биографии Вуза, именами тех, кто стоял у истоков его создания, кто обеспечивает его авторитет и востребованность сегодня.

Институт достойно встречает свой юбилейный день рождения – свое 30-летие со дня образования. Смелость и настойчивость в постановке и достижении высоких целей, активное использование в образовательном процессе самых современных технологий, инновационная практическая направленность вуза обеспечивают постоянное динамичное развитие института по всем возможным направлениям.

Наряду с постоянным совершенствованием педагогического процесса и научно-исследовательской работой, обеспечивающими подготовку высококвалифицированных специалистов, в институте созданы прекрасные условия и возможности для развития талантов и творчества, для отдыха, активных занятий спортом и физической культурой как студентов, так и сотрудников вуза.

Выпускники – честь и гордость образовательного учреждения. Отрадно, что они представляют элиту на предприятиях нашей страны и за рубежом.

Синтез учебного процесса с научными исследованиями, интенсивное использование инновационных технологий, широкая гамма реализуемых образовательных программ, тесные связи института с ведущими предприятиями, научными организациями, органами государственной власти, а так же активное участие в общественной жизни города и области позволяют нашим выпускникам достигать больших высот в различных сферах и областях деятельности и плодотворно работать на благо национального процветания.

Благодаря целеустремленности, огромному созидательному потенциалу, непрерывному творческому поиску, высокому профессионализму, умению бережно хранить заложенные традиции коллектив КРМУ неизменно добивается успехов в реализации самых смелых планов и идей.

Институт молод: он открыт для новых идей, творческих находок и достижений, новых горизонтов для интеллектуального развития, но не теряет и накопленный бесценный опыт, который из поколения в поколение передается и будет передаваться в этих стенах.

Желаю чтобы КРМУ и впредь, сохраняя ведущие позиции лидера, уверенно покорял профессиональные вершины. А поколения талантливых, целеустремленных и смелых студентов берегли и приумножали замечательные традиции альма-матер, реальными делами поддерживая ее высокий престиж. Пусть юбилейный год станет новым стартовым импульсом и выведет КРМУ на новую орбиту развития.

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ / ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ
ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

Наурыз Н. К. 3D-ДИЗАЙН ЮВЕЛИРНЫХ ИЗДЕЛИЙ И ОТЛИЧИЕ ОТ ТРАДИЦИОННЫХ МЕТОДОВ ИЗГОТОВЛЕНИЯ УКРАШЕНИЙ.....	13
Тажимбетов Д. Н. АНАЛИЗ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ТРАВМАТИЗМА В СФЕРЕ ГРУЗОВЫХ ПЕРЕВОЗОК НАЦИОНАЛЬНОЙ КОМПАНИИ КАЗАХСТАН ТЕМИР ЖОЛЫ НА ОСНОВЕ ПРИМЕНЕНИЯ СТАТИСТИЧЕСКОГО МЕТОДА.....	16
Бикбауов Б. Е. Кожамуратова Л.К. АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ТРАВМАТИЗМА ПОЖАРНЫХ СПАСАТЕЛЕЙ В КАЗАХСТАНЕ.....	22
Боранбаев М.Ә. Имангазин М.К. «ҚЫЗЫЛСАЙ» Өңірлік Табиғи Паркі Аймағындағы Қос мекенділер және бауырмен жорғалаушылардың Алуантүрлілігі.....	29
Кульдеев Т. Е. Туремуратова Г.Т. ҚР Атмосфералық Ауа Сапасына Әсер Ету Факторларын Анықтау.....	35

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

Камбарбеков К.К. Жумагалиева Б.З. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСПОРЫНДАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	41
Дәкібай Н. Е. Жумагалиева Б.З. ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ МАҚСАТЫ, БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ.....	45
Дәкібай Н. Е. Жумагалиева Б.З. АДАМ РЕСУРСТАР КҮШІНІҢ ЖАЛПЫ ТҮСІНГІ, КӘСПОРЫНДА ЖҰМЫС КҮШІН ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНШІЛІКТЕРІ	47
Камбарбеков К.К. Жумагалиева Б.З. КӘСПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ – ШАРУАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ШАРАЛАРЫ.....	52
Айдарханов А.М., Дусимов А.Х., Отешова А.К. ҰЙЫМДАРДА БӨСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІ ЖОҒАРЫЛАТУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ҚАЗІРГІ ҰЙЫМДАРДА ЫНТАЛАНДЫРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ.....	55
Оспанов А.М., Есберген Р.А. КӘСПОРЫННЫҢ КЕШЕНДІ ҚАРЖЫЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ ДАМУ ПРИНЦИПТЕРІ ЖӘНЕ ҚҰРАМДАС БӨЛІКТЕРІ.....	61

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

Найманбаев М. Ж. ПОЛИЦИЯДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	68
Смагулова Ш.У. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС – БАРШАМЫЗҒА ОРТАҚ ІС.....	72
Лаврушко Е.А., Мукашев С.К. ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДОГОВОРА ДАРЕНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	75
Умурзакова А.А. ПО ЖҮЙЕСІНДЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	82
Бегалиева Г.Қ., Мукашева А.А. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТА НЕКЕ ҚҰРУ ЖӘНЕ БҰЗУДЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ.....	87
Дильжанов А.Ж., Саимова Ш.А. ҚҰҚЫҚТЫҚ КЕҢІСТІКТІ ЦИФРЛАНДЫРУ.....	92
Полатова Б.Ж., Балымов Е.К.«ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ӘДІЛ ЕҢБЕК»	98
Полатова Б.Ж. Балымов Е.К ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ СТАНДАРТТАР: ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	102
Дильжанов А.Ж. Саимова Ш.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АҚШАНЫ ЗАҢСЫЗ ЖЫЛЫСТАТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	108

Галым Ф.Г., Мирманова Г.С. ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫ АЛДЫН АЛУ.....	115
Тулбаева Д.М., Галым Ф.Г., КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ ЖАСАУДЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ШАРТТАРЫ.....	119
Галым Ф.Г., Журмагамбетов Ж.Н. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ЖАСАҒАНЫ ҮШІН ЗАҢ АЛДЫНДА ЖАУАПКЕРШІЛІГІ.....	124
Досмагамбетова С.С. Галым Ф.Г., КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҚ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ОТБАСЫ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ РӨЛІ.....	128
Джангазин Б. К., Саимова Ш.А. ОСОБЕННОСТИ ТАКТИЧЕСКОГО ПРОВЕДЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ МЕРОПРИЯТИЙ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ИНТЕРНЕТ-МОШЕННИЧЕСТВА..	132
Ипанова А.О., Саимова Ш.А. ЦИФРЛЫҚ ҒАСЫРДА ЖЕКЕ ӨМІРГЕ ҚОЛ СУҒЫЛМАУШЫЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫ.....	136
Сапа Р.М., Мукашева А.А.ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ ИНТЕРНАЦИОНАЛДАНДЫРУ СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУ ПРАКТИКАСЫ.....	140
Оспанов Д.М., Балымов Е.К. ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ЖӘНЕ СОТЖҮЙЛЕРІН ЦИФРЛАНДЫРУДЫ ЖАҒДАЙЫ.....	146
Елгондина З.М., Саимова Ш.А ҚАРЖЫ НАРЫҒЫН ЦИФРЛАНДЫРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ.....	152
Меретаманова З.А., Нурлин А.К. АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	156
Боранбаева Д.Ж., Каратаев Т.Ж ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ.....	160
Асанов К.Б., Каратаев Т.Ж. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА.....	165
Сарбулин А., Алимуханбе А., Жұмағазиева Р.Ш.ЖАСТАР АРАСЫНДА ИНТЕРНЕТТЕ ОҢАЙ АҚША ТАБУ.....	171
Ділімбетов Қ.Б., Нурлин А.К. ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТИ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	174
Оспанов Д.М. Балымов Е.К. «ЦИФРЛЫ ҚАЗАҚСТАН»: АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР ҚОРҒАЙДЫ.....	181
Куатова А. А., Нурлин А.К., Нағыметов Н.Қ. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ СУБЪЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨКІЛЕТТІКТЕРІ.....	185
Куатова А. А., Балымов Е. К., Окасов М.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ШАРУАШЫЛЫҚ СЕРІКТЕСТІКТЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	188
Куатова А. А., Нурлин А.К., Назарымбетов Н.О. РОЛЬ И МЕСТО ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА В СИСТЕМЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	193
Куатова А. А., Мукашева А.А., Саулебай Б.А. ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ.....	197
Куатова А. А., Нурлин А.К., Нағыметов Н.Қ. ЭКСТРЕМИСТІК СИПАТТАҒЫ ТРАНСҰЛТТЫҚ ҚЫЛЫМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ.....	200

ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ / ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ
ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

3D-ДИЗАЙН ЮВЕЛИРНЫХ ИЗДЕЛИЙ И ОТЛИЧИЕ ОТ ТРАДИЦИОННЫХ
МЕТОДОВ ИЗГОТОВЛЕНИЯ УКРАШЕНИЙ

Наурыз Наргиз Конакбайқызы

магистрант M035-«Мода, дизайн»
Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Казахстан, Актөбе

Аннотация В данной статье рассмотрены основные моменты создания ювелирных изделий использовались трудоемкие техники, в том числе ручная работа и литье по выплавляемым моделям. Эти подходы требовали значительного технического мастерства и были трудоемкими. Тем не менее появление 3D-печати привело к значительному сдвигу в сфере производства ювелирных изделий. 3D-печать, или аддитивное производство, позволяет ювелирам создавать сложные и персонализированные творения с исключительной точностью.

Ключевые слова: ювелирная работа, технологии, программы, 3D моделирование

3D-ДИЗАЙН ЗЕРГЕРЛІК БҰЙЫМДАР МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ ДӘСТҮРЛІ
ӘДІСТЕРІН ДАЙЫНДАУ ӘШЕКЕЙЛЕР

Наурыз Наргиз Конакбайқызы

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті
Қазақстан, Ақтөбе

Аннотация Бұл мақалада негізгі сәттерін жасау, зергерлік бұйымдар қолданылды еңбекті техника, оның ішінде қолмен және балқытылатын үлгілер бойынша құю. Бұл тәсілдерді талап елеулі техникалық шеберлігі мен еңбекті аз қажет ететін. Дегенмен пайда 3D-баспа әкелді айтарлықтай сдвигу саласындағы зергерлік бұйымдар өндірісі. 3D-баспа немесе аддитивті өндіріс, мүмкіндік береді зергерлерге құруға, күрделі және дербестендірілген туындылары айрықша дәлдікпен.

Түйінді сөздер: зергерлік жұмыс, технологиялар, прототип, 3D модельдеу

3D JEWELRY DESIGN AND HOW IT DIFFERS FROM TRADITIONAL JEWELRY
MAKING METHODS

Nauryz Nargiz Konakbaykyzy

Undergraduate student M035-"Fashion, Design"
L.N. Gumilev Eurasian National University
Kazakhstan, Aktobe

Annotation This article reviews the highlights of jewelry making using labor-intensive techniques, including handwork and investment casting. These approaches required considerable technical skill and were labor-intensive. However, the advent of 3D printing has led to a

significant shift in jewelry manufacturing. 3D printing, or additive manufacturing, allows jewelers to create complex and personalized creations with exceptional precision.

Keywords: jewelry work, technology, software, 3D modeling

Дизайн – это творческий процесс, в ходе которого создаются новые объекты. Он включает в себя оригинальную концепцию, сложность и символизм. Проектирование учитывает функции, эстетику и символику, проходя через такие этапы, как наблюдение, исследование, анализ, моделирование и адаптация. Хорошая практика требует воображения, опыта и времени, создавая приятные отклики на успешные ювелирные изделия. Дизайн ювелирных изделий — это вид искусства, который начинается с концептуальной визуализации и технических чертежей, включая все характеристики в окончательный дизайн. Используются традиционные и компьютерные методы, появляется 3D-проектирование.

Ювелирный бизнес претерпел значительные изменения благодаря постоянному развитию и повсеместному внедрению технологии 3D-печати. Сочетание ювелирной литьевой смолы со свето-отверждаемыми 3D-принтерами стало заметной особенностью отрасли. Цифровые технологии производства стали решающим фактором для успешного развития ювелирного бизнеса, включающего в себя множество этапов, таких как проектирование, создание прототипов, плавка, литье и производство конечного продукта в литейном цехе.

До появления 3D-печати производство прототипов в основном делегировалось другим сторонам, что приводило к отсутствию видимости между дизайном и прототипом в реальном времени. В результате увеличивался цикл разработки и производства продукта, а также возрастали затраты, связанные с изготовлением моделей. Инновационная технология 3D-печати на основе восковой смолы Pionex со свето-отверждаемым слоем является очень захватывающей. Она обладает исключительной точностью печати, исключительной эффективностью использования материала и легкостью литья. В настоящее время ювелирный бизнес испытывает глубокое восхищение.

3D-печать на смоле, в частности, завоевала популярность в ювелирной промышленности благодаря способности создавать высококачественные отпечатки с замысловатыми деталями. Вместо того чтобы вручную лепить восковые модели, ювелиры теперь могут проектировать и печатать украшения в цифровом формате. Такой цифровой подход позволяет повысить креативность, индивидуальность и эффективность процесса изготовления ювелирных изделий.

Преимущества смол для 3D-печати в ювелирном производстве

Использование смол для 3D-печати в ювелирном производстве имеет множество преимуществ по сравнению с традиционными технологиями изготовления. 3D-печать смолами предлагает широкий выбор материалов, включая литьевые смолы, специально разработанные для ювелирного производства. Эти смолы имитируют свойства воска, что делает их идеальными для процессов литья по выплавляемым моделям. 3D-печать минимизирует отходы материалов и снижает потребность в определенных процессах добычи, что делает ее более экологичным вариантом для производства ювелирных изделий.

Виды смол для 3D-печати в ювелирном производстве.

Существуют различные типы смол для 3D-печати в ювелирном производстве, каждая из которых обладает своими уникальными свойствами и областью применения. Вот некоторые часто используемые смолы:

1. Литьевые смолы - это фото-полимеры, предназначенные для использования в качестве восковых эквивалентов в процессах литья ювелирных изделий. Эти смолы выдерживают

высокие температуры в процессе выжигания, оставляя после себя минимальный пепел. Литейные смолы идеально подходят для инвестиционного литья и позволяют изготавливать сложные и высококачественные ювелирные изделия.

2. Гибкие смолы позволяют создавать ювелирные изделия, обладающие эластичностью и долговечностью. Эти смолы подходят для дизайна, требующего гибкости, например, браслетов и ремешков для часов.

3. Прозрачные смолы идеально подходят для создания ювелирных изделий, требующих прозрачности, например, реплик драгоценных камней или прозрачных аксессуаров. Эти смолы обеспечивают отличную прозрачность и могут быть отполированы для получения глянцевої поверхности.

4. Цветные смолы позволяют ювелирам добавлять яркие и индивидуальные цвета в свои украшения. Эти смолы предлагают широкий спектр цветовых решений, позволяя создавать по-настоящему уникальные и привлекающие внимание изделия.

Выбор подходящей смолы для 3D-печати ювелирных изделий

Выбор подходящей смолы для производства ювелирных изделий требует тщательного учета нескольких факторов. Вот некоторые ключевые соображения при выборе смолы:

1. Смола должна быть способна создавать отпечатки с высоким разрешением и сложной детализацией. Это гарантирует, что ювелирные изделия продемонстрируют желаемый уровень точности и мастерства.

2. Если в процессе производства ювелирных изделий используется литье по выплавляемым моделям, смола должна быть совместима с используемыми материалами и техниками литья. Она должна чисто выгорать, оставляя после себя минимальные остатки.

3. Учитывать нужно желаемые свойства конечного ювелирного изделия, такие как гибкость, прозрачность или цвет. Выбрать смолу, которая соответствует этим требованиям, чтобы достичь желаемой эстетики и функциональности.

4. Следовать рекомендациям и указаниям производителя для каждой конкретной смолы. Они могут дать ценную информацию о возможностях, ограничениях и оптимальных параметрах печати.

Последние разработки и тенденции в области смол для 3D-печати для производства ювелирных изделий. Область применения смол для 3D-печати ювелирных изделий постоянно развивается, регулярно появляются новые разработки и тенденции. Производители постоянно совершенствуют литьевые смолы, чтобы повысить их свойства выгорания и успешность литья. Эти усовершенствования приводят к получению отливок более высокого качества и снижению требований к последующей обработке. Некоторые смолы позволяют печатать ювелирные изделия из нескольких материалов за один отгиск. Это позволяет создавать сложные конструкции, включающие различные свойства материалов, например, сочетать гибкие и жесткие элементы. Использование смол на био-основе набирает обороты в ювелирной промышленности благодаря их меньшему воздействию на окружающую среду. Эти смолы производятся из возобновляемых ресурсов и являются более экологичной альтернативой аналогам на основе нефти. Смолы, позволяющие смешивать различные цвета в процессе печати, становятся все более популярными. Это позволяет ювелирам создавать уникальные и визуально ошеломляющие цветовые градиенты и узоры в своих украшениях.

Лучшие практики использования смол для 3D-печати в ювелирном производстве. Чтобы добиться оптимальных результатов при использовании смол для 3D-печати в ювелирном производстве, необходимо следовать лучшим практикам. Оптимизировать свои проекты для 3D-печати, обеспечивая правильную толщину стенок, опорные конструкции и ориентацию. Это поможет свести к минимуму ошибки при печати и обеспечить успешный результат. Применять эффективные методы постобработки, такие как очистка,

полимеризация и финишная обработка, чтобы добиться желаемой эстетики и функциональности ювелирных изделий. Полировка и обработка поверхности могут улучшить общий вид конечного продукта. Регулярно нужно ухаживать за 3D-принтером, чтобы обеспечить стабильное качество печати. Регулярно проверять отпечатки во время и после процесса печати, чтобы выявить любые потенциальные проблемы и внести необходимые коррективы. Соблюдать надлежащие процедуры обращения и хранения смолы, чтобы сохранить ее оптимальные свойства. Хранить смолу в прохладном и темном месте, чтобы предотвратить ее разрушение и сохранить срок годности.

Заключение. Использование смол для 3D-печати в ювелирном производстве произвело революцию в отрасли, позволив ювелирам с легкостью создавать сложные и высококачественные изделия. Преимущества 3D-печати, такие как сложность дизайна, индивидуальность и эффективность, делают ее бесценным инструментом для ювелиров. Выбрав правильную смолу, следуя лучшим практикам и будучи в курсе последних событий, ювелиры могут открыть новые возможности и поднять свое мастерство на новую высоту. Примите силу смол для 3D-печати в ювелирном производстве и отправляйтесь в путешествие к творчеству и инновациям в мире ювелирного дизайна.

Использованная литература

1. Бриан Эванс, Практические 3D-принтеры: наука и искусство 3D-печати. 2. Apress, 2012.
- И. Канеса, С. Фонда, М. Зенаро, Доступная 3D печать для науки, образования и устойчивого развития. The Abdus Salam International Centre for Theoretical Physics, 2013.
- Кристофер Барнат. 3D печать: третья индустриальная революция. 2013.

АНАЛИЗ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ТРАВМАТИЗМА В СФЕРЕ ГРУЗОВЫХ ПЕРЕВОЗОК НАЦИОНАЛЬНОЙ КОМПАНИИ КАЗАХСТАН ТЕМИР ЖОЛЫ НА ОСНОВЕ ПРИМЕНЕНИЯ СТАТИСТИЧЕСКОГО МЕТОДА

Тажимбетов Данияр Нурпеисович

Казахско-Русский Международный университет г. Актобе, Республика Казахстан

Аннотация. В данной статье приводится анализ причин производственного травматизма в сфере грузовых перевозок на основе применения статистического метода Национальной Компании «Казахстан Темир Жолы». Выявлен перечень вредных производственных факторов, влияющих на условия труда работников. Рассчитаны показатели статистического метода анализа травматизма.

Ключевые слова. Производственный травматизм, безопасность жизнедеятельности, охрана труда, статистический метод анализа.

ANALYSIS OF OCCUPATIONAL INJURIES IN THE FIELD OF FREIGHT TRANSPORTATION OF THE NATIONAL COMPANY KAZAKHSTAN TEMIR ZHOLY BASED ON THE APPLICATION OF THE STATISTICAL METHOD

Tazhimbetov D.N.

Kazakh-Russian International University of Aktobe, Republic of Kazakhstan

Annotation. This article provides an analysis of the causes of industrial injuries in the field of freight transportation based on the application of the statistical method of the National Company “Kazakhstan Temir Zholy”. A list of harmful production factors affecting the working conditions of workers has been identified. The indicators of the statistical method of injury analysis were calculated.

Keywords. Industrial injuries, life safety, labor protection, statistical method of analysis.

СТАТИСТИКАЛЫҚ ӘДІСТЕНІ ҚОЛДАНУ НЕГІЗІНДЕ «ҚАЗАҚСТАН ТЕМІР ЖОЛЫ» ҰЛТТЫҚ КОМПАНИЯСЫНЫҢ ЖҮК ТАСЫМАЛУ САЛАСЫНДАҒЫ ӨНДІРІСТІК ЖАРАҚАТТАРДЫ ТАЛДАУ

Тажимбетов Д.Н.

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Аннотация. Бұл мақалада «Қазақстан темір жолы» Ұлттық компаниясының статистикалық әдісін қолдану негізінде жүк тасымалы саласындағы өндірістік жарақаттану себептеріне талдау жасалған. Жұмысшылардың еңбек жағдайына әсер ететін зиянды өндірістік факторлардың тізімі анықталды. Жарақаттарды талдаудың статистикалық әдісінің көрсеткіштері есептелді.

Түйінді сөздер. Өндірістік жарақаттар, өмір қауіпсіздігі, еңбекті қорғау, талдаудың статистикалық әдісі.

При анализе сложившихся тенденций, можно утверждать, что современное общество стоит на эгоцентристских позициях и утверждает, что каждый человек самоценен и уникален, а его здоровье составляет основное богатство любого государства. Всемирная организация здравоохранения определила параметрические характеристики здоровья, как «объективное состояние и субъективное чувство полного физического, психологического и социального комфорта, а не только отсутствие болезней». В свою очередь эти параметры зависят от многочисленных факторов среды обитания и сферы деятельности человека. Среди всего многообразия факторов, влияющих на формирование здоровья населения, гигиеническая наука выделяет:

- наследственные (генетически обусловленные),
- эндемические (обусловленные биогеохимическими особенностями местности),
- природно-климатические (характерные для определенных климатических зон), вызывающие рост численности простудных заболеваний в зоне холодного климата и кожных заболеваний – в условиях жаркого климата;
- эпидемиологические (региональные особенности местности), приводящие, в частности, к возникновению природно-очаговых инфекций – гепатиту, холере и др.;
- социальные - питание, образ жизни, социальное благополучие;
- психоэмоциональные, обусловленные воздействием на человека экстремальных ситуаций: стихийных бедствий, аварий и катастроф, производственных факторов, военных действий, террористических актов и других стрессовых ситуаций;
- экологические, обусловленные техногенным загрязнением окружающей природной среды в результате деятельности человека.

Особое место принадлежит влиянию производственных факторов, которые обозначают как вредные и опасные производственные факторы, способные реализоваться как при штатном режиме работе предприятия, так и при возникновении нештатной (аварийной) ситуации.

В течение 20-го века разработаны концептуальные подходы к обеспечению безопасности с позиций системного анализа. К настоящему времени накоплены теоретические и практические знания, позволяющие определить основные закономерности возникновения опасностей на производстве (3):

1. Производственная деятельность человека потенциально опасна, так как связана с проведением технологических процессов, а последние – с энергопотреблением (выработкой, хранением, преобразованием тепловой, механической, электрической и другой энергии).
2. Опасность на рабочем месте проявляется в результате несанкционированного или неуправляемого выхода энергии, накопленной в технологическом оборудовании, инструментах, материалах и других компонентах производственного процесса непосредственно в самих работающих, или во внешнюю относительно людей технику и среду.
3. Возникновение происшествий и аварий является следствием появления и развития причинной цепи предпосылок, приводящих к потере управления технологическим процессом.
4. Инициаторами и составными частями причинной цепи происшествия являются ошибочные и несанкционированные действия работающих, неисправности и отказы технологического оборудования, а также нерасчетные воздействия на них иных внешних факторов.
5. Ошибочные и несанкционированные действия работающих обусловлены их недостаточной профессиональной подготовленностью, несоблюдением технологической дисциплины, несовершенством (потенциальной опасностью) применяемых технологий, оборудования и оснастки.
6. Отказы и неисправности технологического оборудования вызваны чаще всего их собственной низкой надежностью, а также несанкционированными или ошибочными действиями работающих.
7. Все острые травмы и воздействия, вызванные случайным выделением, утечкой, вдыханием, проглатыванием или попаданием химических веществ (кроме пожара и взрывов); - все острые травмы и воздействия от электрического тока и статического электричества; - возгорание и взрыв химических веществ; - несчастные случаи, вызванные вредным воздействием высоких доз ионизирующего и неионизирующего излучения, в том числе лазерных лучей и сильного света, ультрафиолетовых лучей и т. п. Все это требует проведение предварительного анализа возможного травматизма.

Социально-экономические преобразования, проводимые в Казахстане высветили такие проблемы безопасности труда, как ухудшение условий труда, высокие показатели травматизма и профессиональной заболеваемости. Анализ несчастных случаев, сопровождающихся временной утратой трудоспособности пострадавших, показывает, что на производстве допускается свыше 3000 несчастных случаев. На достаточно высоком уровне сохраняется количество пострадавших с летальным исходом, существенно не уменьшается число пострадавших по профессиональному заболеванию. Общими причинами травматизма в отдельных отраслях являются: неудовлетворительная организация работ, нарушение трудовой и производственной дисциплины, нарушения требований техники безопасности, недостаточное обучение приемам работ.(1)

Каждый несчастный случай, связанный с производством, вызвавший у работника потерю трудоспособности не менее одного дня оформляется актом о несчастном случае по форме Н-1. Акт по форме Н-1 заполняется и подписывается руководителем службы охраны труда и подразделения организации, представителем работников организации, утверждается работодателем и заверяется печатью организации. Анализ травматизма производится статистическим, групповым, монографическим и топографическим методами.(2)

Одним из распространенных методов анализа производственного травматизма является статистический метод, выполняемый на основании актов Н-1, который мы и применим при разборе данных национальной компании Казахстан темир жолы за 2017-2020гг.(4,5,6,7)

Управление процессами производственной безопасности производится в соответствии с Руководством по системе управления охраной здоровья и обеспечением безопасности труда в АО «НК «КТЖ» и его дочерних организациях, которое разработано в соответствии с требованиями международного стандарта ISO 45001:2018 (OHSAS 18001:2007) – «Система менеджмента охраны здоровья и обеспечения безопасности труда», межгосударственного стандарта ГОСТ 12.0.230 – «Система стандартов безопасности труда. Система управления охраной труда. Общие требования ILO OSH2001» и является основным документом, который регламентирует деятельность по управлению безопасностью и охраной труда в Группе компаний АО «НК «КТЖ». Компания совершила успешный сертификационный переход со стандарта OHSAS18001:2007 на международный стандарт ISO45001:2018 – «Система менеджмента охраны здоровья и безопасности труда. Требования». В соответствии с политикой в области охраны здоровья и обеспечения безопасности труда, а также в рамках Коллективного договора в Компании в 2017-2020 гг. проводилась работа по улучшению условий труда, предупреждению производственного травматизма и профессиональных заболеваний. В целом, в АО «НК «КТЖ» для создания работникам безопасных условий труда на рабочих местах реализовано 3 085 мероприятий. Завершены работы по пересмотру технических спецификаций и нормативов сроков носки специальной одежды и обуви. Согласно требованиям отраслевых норм выдачи работники Компании обеспечиваются сертифицированной (по стандартам ЕврАзЭС) специальной одеждой и обувью, средствами индивидуальной защиты. В Компании впервые введен корпоративный Стандарт организации «Средства GRI 403-1 403-3 403-4 165 индивидуальной защиты и форменной одежды работников Компании», который устанавливает единые требования и определяет основные виды средств индивидуальной защиты и форменной одежды работников АО «НК «КТЖ» и его дочерних организаций. Наибольшую долю от общего количества рабочих мест с вредными, тяжелыми и напряженными условиями труда занимают рабочие места со следующими производственными факторами: тяжесть труда, шум, напряженность труда, электромагнитное излучение, химический фактор, микроклимат, вибрация общая, запыленность (таб. 1.)

Таблица 1. Производственные факторы, влияющие на качество работы.

№ п/п	Производственные факторы	Доля, %
1	Тяжесть труда	43
2	Шум	40,3
3	Напряженность труда	9,7
4	Электромагнитное излучение	4,2

5	Химический фактор	1,2
6	Микроклимат	0,7
7	Вибрация	0,6
	Запыленность	0,3

Работникам, подвергающимся воздействию вредных факторов производственной среды и трудового процесса, предоставляются компенсации и льготы, предусмотренные Трудовым кодексом Республики Казахстан. Автоматизация процесса аттестации производственных объектов по условиям труда в интегрированной системе производственной безопасности позволит в полном объеме проводить оценку всех имеющихся вредных факторов на всех рабочих местах: стандартизировать и унифицировать данные, снизить вероятность ошибок, формировать требуемые варианты отчетности из единой базы данных, снизить затраты на сбор, обработку, контроль и анализ информации, оптимизировать расходы и упростить процедуру аттестации производственных объектов по условиям труда (аналогичные рабочие места) и минимизировать травмоопасные места. Одной из основных превентивных мер в системе управления охраной труда, направленных на снижение количества несчастных случаев на производстве, является обучение руководителей, специалистов и работников требованиям безопасности и охраны труда.

Динамика зависимости количества сотрудников, занятых на тяжелых работах, с вредными (особо вредными) и (или) опасными условиями труда в период с 2017 по 2020 гг. приведена ниже

Годы	2017	2018	2019	2020
Количество работников, чел.	52581	47952	50331	45930

Повышение безопасности людей, работающих на объектах железной дороги, и снижение травматизма является одной из приоритетных задач, стоящих перед Компанией. Показатели производственного травматизма, являющиеся основными при применении статистического метода, рассчитаны и приведены в таблице 2.

Таблица 2. Показатели статистического метода

Годы	Коэффициент частоты	Коэффициент тяжести	Коэффициент опасности
2017	0.627	0.74	0.463
2018	0.417	1.25	0.308
2019	0.556	0.71	0.394
2020	0.5	0.75	0.375

По данным можно определить эффективность методов, ежегодно применяемых по безопасности жизнедеятельности и охране труда Национальной Компанией «Казахстан Темир Жолы» с 2017 по 2020 гг.

Уровень производственного травматизма в разбивке по уровню травматизма (временная утрата трудоспособности (всего), тяжелый исход (ТИ), с летальным исходом (ЛИ)) с 2017 по 2020 гг.:

1. 2017 год — всего - 33, ТИ-7, ЛИ- 9
2. 2018 год — всего -20, ТИ- 7, ЛИ - 9

3. 2019 год — всего - 35, ТИ-12, ЛИ-4

4. 2020 год — всего -34, ТИ- 4, ЛИ- 9

В указанные годы Компанией приняты меры, направленные на снижение производственного травматизма, среди них:

✓ рабочие группы, задействованные на решении вопроса безопасности при работе с повышенной опасностью (работа на высоте, работа в замкнутом пространстве и другие) разработали для производственного персонала профильные инструкции и памятки профилактического характера;

✓ сформирован и реализуется План мероприятий по предотвращению наездов подвижного состава на работников транспорта;

✓ проведен второй Форум по производственной безопасности Компании, благодаря чему изучена практика ведущих компаний Казахстана и зарубежных партнеров;

✓ решением Правления от 4 июня 2020 года (протокол 02/18) внесены изменения в Правила оплаты труда филиалов Компании с целью поощрения применения работниками проактивных инструментов безопасности;

✓ актуализирован корпоративный стандарт «Управление происшествиями с определением их коренных причин», позволяющий определять обстоятельства и условия возникновения непосредственных причин несчастного случая.

В 2020 году состоялся второй Форум по производственной безопасности АО «НК «КТЖ», девизом которого стало направление, озвученное в октябре 2020 года на Всемирном конгрессе «от Безопасности к «Безопасности, здоровью и благополучию». В рамках Форума принято решение о создании Клуба бизнес-партнеров, действующего на постоянной основе. Формат клуба позволит обмениваться лучшими практиками партнеров в области охраны здоровья и производственной безопасности.

Список литературы:

1. Хакимжанов Т.Е. Охрана труда. Учебное пособие для ВУЗов. - Алматы:Эверо, 2006 — 264с.
2. Имангазин М.К. Анализ травматизма в ферросплавном производстве Республики Казахстан. Научная статья. 2014г. Электронная версия.
3. Тимофеева С.С.. Методы и технологии производственных рисков. - Иркутск: ИРГТУ, 2014г. - 177с.
4. Годовой отчет НК «КТЖ» 2017г. 68 с.
5. Годовой отчет НК «КТЖ» 2018г. 74 с.
6. Годовой отчет НК «КТЖ» 2019г. 291с.
7. Годовой отчет НК «КТЖ» 2020г. 291с.
8. Вступительный доклад МОТ, Женева, 2006 г

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ТРАВМАТИЗМА ПОЖАРНЫХ СПАСАТЕЛЕЙ В КАЗАХСТАНЕ

Кожамуратова Л. К.

Старший преподаватель, магистр технических наук кафедры «Технические дисциплины»
Казахско-Русского Международного университета, Актобе

Бикбауов Б.Е.

Студент 4 курса ОП «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды»
Казахско-Русский Международный университет, Актобе

Аннотация. В данной статье особое внимание уделяется физическим трудностям работы в условиях пожара и нехватке современного оборудования. Приведены основные аспекты профессиональной деятельности пожарных-спасателей в Казахстане, сфокусированные на борьбе с возгоранием и распространением пламени.

Ключевые слова: пожарные-спасатели, травматизм, условия труда, исследования и практический опыт, статистика пожаров.

ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF INJURIES TO FIRE RESCUES IN KAZAKHSTAN

Kozhamuratova L.K.

Senior Lecturer, Master of Technical Sciences, Department of Technical Disciplines,
Kazakh-Russian International University, Aktobe

Bikbauov B. E.

4th year student of the EP “Life Safety and Environmental Protection” Kazakh-Russian
International University, Aktobe

Annotation. This article focuses on the physical difficulties of working in fire conditions and the lack of modern equipment. The main aspects of the professional activities of fire rescuers in Kazakhstan, focused on fighting fire and the spread of flames, are presented.

Key words: fire rescuers, injuries, working conditions, research and practical experience, fire statistics.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӨРТТЕН ҚҰТҚАРУ ҚЫЗМЕТТЕРІНДЕГІ ЖАРАҚАТТАР МӘСЕЛЕЛЕРІН ТАЛДАУ

Қожамұратова Л. К.

Қазақ-Орыс халықаралық университетінің техникалық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, техника ғылымдарының магистрі

Бикбауов Б. Е.

Қазақ-Орыс халықаралық университеті «Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау» ББ 4 курс студенті

Аннотация. Бұл мақала өрт жағдайында жұмыс істеудің физикалық қиындықтарына және заманауи жабдықтардың жетіспеушілігіне назар аударады. Өртті сөндіруге және жалынның таралуына бағытталған Қазақстан өрт сөндірушілерінің кәсіби қызметінің негізгі аспектілері көрсетілген.

Кілт сөздер: өрт сөндірушілер, жарақаттар, еңбек жағдайлары, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік тәжірибе, өрт статистикасы.

Работать пожарным объективно очень тяжело, любой вызов может быть максимально тяжелым. Неудобным опасным для жизни плюс ко всему не всегда достаточно ценится. Нахождение в постоянном стрессе негативно сказывается на здоровье человека. Пожарные сталкиваются с повышенным риском сердечно-сосудистых заболеваний, поставарийного стресса и травм от перегрузок при неправильном подъеме тяжестей. Экипировка весит в сухом состоянии 7-8 кг. Помимо этого такой же вес у аппаратов. Если форма намочла, а зимой покрылась льдом. То несет на себе пожарный минимум 30 кг. В день количество вызовов может достигать 3 - 5, каждый раз, получая задание на выезд, необходимо надевать в ускоренном темпе 30 кг и бежать к машине – действительно задача не из простых. Любые физические нагрузки влияют на здоровье человека, если проявляется систематичность, у всего этого обязательно будут последствия. Обязательным условием работы спасателей на объектах при ликвидации пожаров является использование средств индивидуальной защиты (СИЗОД). Специальное снаряжение гарантирует достаточно высокий уровень защиты пожарного от воздействия токсинов. Боевая одежда пожарного предназначена для эксплуатации в условиях низких температур, достигающих - 70⁰С и ниже, а также при комплексном воздействии низких температур и сильных ветровых нагрузок. Костюм выдерживает температуру до 800⁰С и воздействие открытого пламени с температурой до 1200⁰С. [1, 38-40 с.]

Привязываясь к героическому служению обществу, пожарные сталкиваются с рисками для своего физического и психического здоровья. Однако, путем активной профилактики, строгого соблюдения безопасности и внедрения передовых технологий, мы можем обеспечить им необходимую защиту и поддержку. Необходимо признать, что их преданность готовность рисковать своей жизнью делают наше общество более безопасным и защищенным. Жизнь пожарного – это постоянная борьба с огнем и его последствиями. Риски для здоровья, связанные с дымом и другими опасностями, подчеркивают важность не только их героического служения, но и необходимость обеспечения максимальной безопасности и поддержки для этих преданных служителей общества. [1, 38-40 с.]

Постоянная готовность к действию в любое время суток; Ненормированный рабочий день при ликвидации ЧС; Высокая цена ошибки, мало прогнозируемые варианты развития событий (особенно при пожарах); Непрерывное нервно-психическое напряжение, связанная с постоянной угрозой жизни и здоровью. Острым дефицитом времени и недостаточностью оперативной информации, новизной раздражителей. Трудностями, обусловленными необходимостью проведения работ в ограниченном

пространстве и в условиях плохой видимости. Страхом за свою жизнь и здоровье, а также за возможные ошибки в работе. Наличием неожиданных и внезапно возникающих препятствий, осложняющих выполнение задачи, изменчивостью, скоротечностью и непредсказуемостью обстановки на пожаре или при проведении аварийно-спасательных и других неотложных работ. Столкновения со страданиями людей; эвакуация пострадавших и перемещение тел погибших. Дискомфортным состоянием из-за нахождения в средствах индивидуальной защиты (одежде и снаряжении). [2, 4 с.]

Основной задачей личного состава противопожарной службы на пожаре является спасение людей, имущества физических и юридических лиц и ликвидация пожара. [3, 3 с.]

«Каждый пожарный знает, что он всегда подвержен такого рода трагедиям. Они ходят на работу каждый день, зная, что делают что-то настолько позитивное, что люди действительно уважают их и ценят». - Томас фон Эссен [4]

В настоящее время воздействие негативных профессиональных факторов на потенциал здоровья пожарных и спасателей принято оценивать по показателям уровня профессиональной заболеваемости. Так по данным ряда научных исследований у 20-25 % лиц «опасных профессий» по клиническим проявлениям диагностированы заболевания различных органов и систем, соответственно в 75-80 % случаев клинические проявления заболеваний у данной категории лиц отсутствуют, однако это не значит, что отсутствуют функциональные нарушения или расстройства, ведущие к возникновению заболеваний. При этом отмечается что доля «здоровых» лиц по истечении десяти лет работы снижается более чем в 10-15 раз, и к завершению профессиональной деятельности не более 5 % лиц можно отнести к категории «практически здоров» [5, 4 с.]

Структура выявленных заболеваний у специалистов сопоставляемых профессиональных групп имела статистически значимые отличия: у пожарных доля болезней системы пищеварения почти в 1,7 раза больше, а доля болезней органов дыхания в 1,3 раза больше по сравнению с другими группами. По сравнению со структурой заболеваний у спасателей и военнослужащих она также значительно отличалась, что представлено на рисунке. [6, 47 с.]

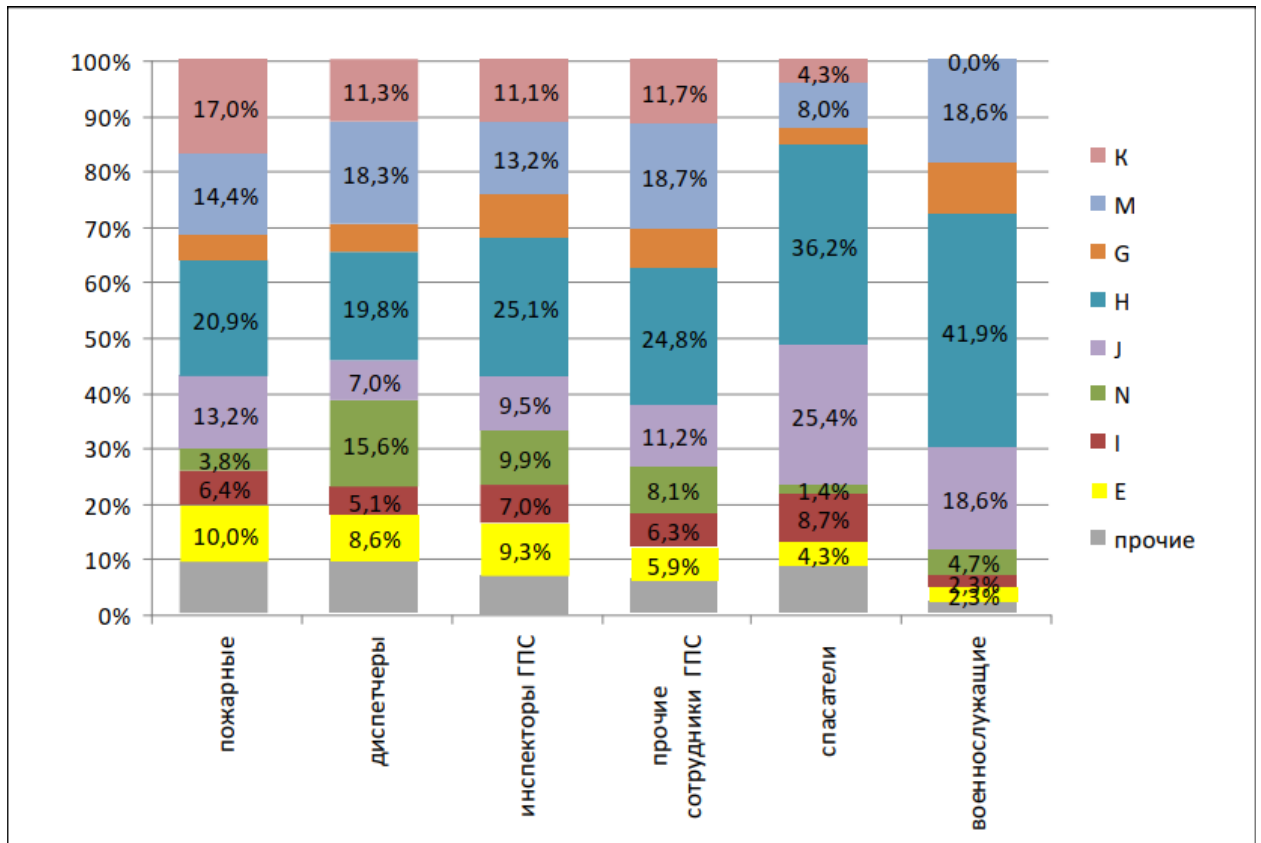

Рисунок. Структура выявленных заболеваний у специалистов МЧС Казахстана, % [6, 47]

Примечание: код К – болезни органов пищеварения, код М – болезни костно-мышечной системы, код G – болезни нервной системы, код – Н – болезни органов чувств, код J – болезни органов дыхания, код N – болезни мочеполовой системы, код I – болезни системы кровообращения, код E – болезни эндокринной системы. [6, 47 с.]

При стаже работы пожарных/спасателей более 10 лет в 4,5 раза выше уровень распространенности болезней костно-мышечной системы, почти в 4 раза – болезней системы кровообращения и болезней органов пищеварения, вдвое – болезней органов чувств. Однако при сравнении групп по стажу нельзя исключить влияние возраста, т.к. межквартальный размах при малом и среднем стаже составил от 27 до 31 года, при большем стаже – 34-40 лет. [7, 51 с.]

Опасности для здоровья пожарных не ограничиваются только физическими. Постоянная экспозиция стрессу, неопределенность в условиях, а также видение человеческих трагедий и потерь могут привести к психологическим проблемам, таким как посттравматический стрессовый синдром. Эмоциональные и психологические травмы становятся неотъемлемой частью профессионального опыта пожарных. [1, 38-40 с.]

Высокая температура более опасна, чем пламя. Температура в помещении во время пожара может достигать 40 градусов по Цельсию на уровне пола и около 315 градусов. Такой сверх горячий воздух обожжет легкие и расплавляет одежду на коже. Этот специфический стресс-фактор, который после кратковременного усиления возбуждательного процесса вызывает угнетение коры головного мозга, нарушение равновесия между возбуждением и торможением, ослаблением самого тормозного процесса, нарушение двигательных актов, диско - координацию и многое другое. [1, 38-40 с.]

По официальным данным правительства, с начала 2022 года в регионах зарегистрировано 9 647 пожаров. Погибли 249 человек, 212 получили ожоги различной степени и отравления угарным газом. [8]

Таблица. Официальный статистический учет пожаров и их последствий [9]

Области	Количество пожаров			Гибель людей			Травмировано людей		
	2021	2022	%ПГ	2021	2022	%ПГ	2021	2022	%ПГ
г. Астана	718	831	15,70%	11	21	91%	20	31	55%
г. Алматы	758	714	-5,80%	17	11	-35,30%	39	41	5%
г. Шымкент	202	210	4%	0	3	100%	2	3	50%
Акмолинская обл.	1003	937	-6,60%	35	34	-3%	22	16	-27,30%
Актюбинская обл.	656	609	-7,20%	11	11	0%	18	12	-33,30%
Алматинская обл.	1107	1116	0,80%	34	27	-20,60%	6	3	-2р.
Алматинская обл.		598			14			1	
Обл. Жетысу		518			13			2	
Атырауская обл.	346	321	-7,20%	10	4	-2,5р.	6	2	-3р.
В.Казахстанская обл.	1480	1863	26%	47	49	4,30%	51	42	-17,60%
В.Казахстанская обл.		812			28			22	
Обл. Абай		1051			21			20	
Жамбылская обл.	667	753	13%	37	8	-4,6р.	109	10	-11р.
З.Казахстанская обл.	564	561	-0,50%	8	8	0%	12	7	-41,70%
Карагандинская обл.	1086	1054	-3%	49	40	-18,40%	38	50	31,60%
Карагандинская обл.		851			34			34	
Обл. Улытау		203			6			16	
Кызылординская обл.	469	477	1,70%	15	8	-46,70%	17	6	-2,8р.
Костанайская обл.	1004	825	-17,80%	41	51	24,40%	11	15	36,40%

Мангистауская обл.	263	254	- 3,40%	9	6	- 33,30%	4	6	50%
Павлодарская обл.	681	505	- 25,80 %	23	16	- 30,40%	21	34	62%
С.Казахстанская обл.	752	695	- 7,60%	53	38	- 28,30%	42	30	- 28,6 0%
Туркестанская обл.	500	494	- 1,20%	13	9	- 30,80%	11	6	- 45,5 0%
по республике	12256	12219	- 0,30 %	413	344	- 16,70 %	429	314	- 26,8 0%

При этом МЧС заявляет, что количество чрезвычайных ситуаций в стране уменьшилось. В частности, в 2019 году было зарегистрировано 15 821, в 2020 — 14 696, в 2021 году — 13 038 экстренных случаев (результаты этого года будут опубликованы в следующем году). Однако резко возросли ЧС природного характера: в 2019 году произошло 45 опасных гидрометеорологических и геологических явлений, в 2020 году этот показатель достиг 104, а в 2021 году – 130. За последние два года количество лесных пожаров увеличилось с 700 до 870. [8]

Напряженная физическая работа, связанная с теплообразованием в организме, окружающей среды на пожаре, сочетающаяся со значительной влажностью воздуха ставит организма пожарного в чрезвычайно трудные условия. Чаще всего такой микроклимат создается при тушении пожаров в подвалах галереях, газопроводных и кабельных коммуникациях. В период работы в этих условиях ухудшается самочувствие, появляются головная боль, головокружение, стук в висках, ощущение жара и духоты, слабости, нежелание двигаться, повышается температура тела. В результате чего появляются функциональные нарушения организма, которые ведут к возникновению, различных заболеваний. Стрессогенным фактором в работе пожарных является сигнал тревоги. По данным исследований, более 70% пожарных при получении сигнала тревоги испытывают нервно-эмоциональный дискомфорт. [1, 38-40 с.]

Дым от пожара – это смесь газов и мельчайших частиц, включая угарный газ, оксиды азота, серы и тяжелых металлов. При входе в огненное пекло пожарные подвергают себя высокому риску отравления, которое может привести к серьезным заболеваниям и даже смерти. [1, 38-40 с.]

Дыхание в токсичном дыму является одним из основных способов, которым пожарные могут пострадать. Высокая концентрация угарного газа может привести к асфиксии, лишив организм кислорода. Даже если пожарные используют средства защиты для дыхания, они все равно подвергают свои легкие стрессу из-за высокой концентрации токсических веществ в воздухе. [1, 38-40 с.]

Долгосрочное воздействие токсичных веществ из дыма может привести к серьезным последствиям для здоровья. Пневмония, бронхит, и другие респираторные заболевания становится риском для пожарных, даже если они выживают во время операции. Кроме того, многие химические вещества, содержащиеся в дыме, могут оказать отрицательное воздействие на другие органы, такие как сердце и почки. [1, 38-40 с.]

На востоке Казахстана на территории природного резервата «семейорманы» в области Абай 8 июня произошел крупный лесной пожар, длившийся несколько дней. в результате стихийного бедствия погибли 15 человек. мониторинг зарегистрировал первые очаги возгорания в 11:23 по алматинскому времени. на тот момент горело около 0,3 гектаров, однако позже площадь пожара резко выросла. Из-за непроходимой местности не удалось его оперативно потушить на начальной стадии. С одной стороны, приходилось тушить нижние, с угрозой перехода в верховые, ловить подъемы. Все это происходило в считанные секунды. Тянуть вглубь леса рукавные линии. С другой - опасаться повала выжженных деревьев. Учитывать направления ветра, который может вызвать распространение пожара и его преобразование в верхний. И все это, к тому же, проходило на песчаной почве, где быстро расходуются силы и усложняется работа техники. [11]

Случай 2021 года в городе Астана на 11 этаже жилого комплекса «Кахарман» произошёл пожар. Огнеборцам удалось спасти пять человек. В ходе этой операции помощник ДСПТ погиб от полученных ожогов, а командир отделения получили серьезные травмы. Данный случай подчеркнул сложность и опасность, с которой сталкиваются наши пожарные-спасатели. Их работа в условиях высоких температур, густого дыма и структурных обвалов сопровождается повышенным риском травмирования. [12]

В Аксуском заводе ферросплавов в Павлодаре произошел масштабный пожар. Во время тушения пожара старший пожарный СПЧ-1 Павлодара упал с крыши, получив серьезные травмы, включая закрытую черепно-мозговую травму и ушибы. Состояние пострадавшего стабильное. Пожар удалось ликвидировать после сложных работ пожарных, несмотря на интенсивное пламя и высокую температуру. Общая площадь пожара составила 200 квадратных метров. Департамент по ЧС призывает соблюдать правила пожарной безопасности. В результате инцидента произошло обрушение потолочного перекрытия, пострадал один пожарный. [13]

Травматизм среди пожарных-спасателей в Казахстане - это серьезная проблема, требующая комплексных решений. Предоставление современного оборудования, усиление обучения и забота о психическом здоровье спасателей - важные шаги на пути к обеспечению безопасности и эффективности их службы. Темпы изменения чрезвычайных ситуаций в Казахстане требуют внимания и системного подхода. Привязываясь к героическому служению обществу, пожарные сталкиваются с рисками для своего физического и психического здоровья. Однако, путем активной профилактики, строгого соблюдения безопасности и внедрения передовых технологий, мы можем обеспечить им необходимую защиту и поддержку. Необходимо признать, что их преданность готовность рисковать своей жизнью делают наше общество более безопасным и защищенным. Жизнь пожарного – это постоянная борьба с огнем и его последствиями. Риски для здоровья, связанные с дымом и другими опасностями, подчеркивают важность не только их героического служения, но и необходимость обеспечения максимальной безопасности и поддержки для этих преданных служителей общества. Важно продолжать укрепление мер безопасности, обучение населения правилам эвакуации и предупреждение природных катастроф для обеспечения безопасности всех граждан.

ЛИТЕРАТУРА

1. Габдуллин А. // Журнал Қазақстан құтқарушылар №11 (83) 2023г.
2. А. Б. Крупнова // психофизиологические сопровождения деятельности пожарных / интернет журнал «Мир науки» 2018 г.
3. Правила организации тушения пожара Приказ №446 от 26.06.2017 г.

4. Цитаты
5. А. Б. Крупнова // психофизиологические сопровождения деятельности пожарных / интернет журнал «Мир науки» 2018 г.
6. Котенко П.К., Головинова В.Ю., Шевцов В. // Статистика заболеваемости сотрудников и военнослужащих федеральной противопожарной службы государственной противопожарной службы МЧС России // Санкт-Петербург наукоемкие технологии 2022г.
7. Котенко П.К., Головинова В.Ю., Шевцов В. // Статистика заболеваемости сотрудников и военнослужащих федеральной противопожарной службы государственной противопожарной службы МЧС России // Санкт-Петербург наукоемкие технологии 2022г. – 51 с.
8. Tengri News
9. Официальный статистический учет пожаров и их последствий // файлы для скачивания - 2022 г.
10. Дауренбекова Ж. // Қазақстан құтқарушылары №7 (79) шілде 2023 – 30 с.
11. Информбюро
12. Tengri news

«ҚЫЗЫЛСАЙ» Өңірлік Табиғи Паркі Аймағындағы Қос Мекенділер Және Бауырмен Жорғалаушылардың Алуантүрлілігі

Боранбаев Мухаммед Рахим Әбілахатулы

Тіршілік қауіпсіздігі және қоршаған ортаны қорғау білім беру бағдарламасының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52

Аңдатпа «Қызылсай мемлекеттік өңірлік табиғи паркі» зоогеографиялық аудандастыруға сәйкес шөлді аймақта орналасқан, соған байланысты шөлді табиғаты бар аумақтың фаунасы тән. Мақалада осы парк аймағында кездесетін қос мекенділер мен бауырмен жорғалаушылардың түрлері қарастырылған. Соның ішінде қосмекенділердің фондық түрі күйрексыз қосмекенділердің бір түрі жасыл бақа (*Bufo viridis*). Бауырымен жорғалаушылар фаунасы 5 тұқымдасының кем дегенде 15 түрінен тұрады. Герпетофаунаның негізін кесірткелер мен жыландар құрайды, тасбақалар бір түрден тұрады - ортаазиялық тасбақа. «Қызылсай» мемлекеттік өңірлік табиғи паркі аумағының герпетофаунасының негізгі айырмашылығы-жыландардың барлық түрлерінің аз болуы. Ортаазиялық тасбақа мен дала ағамасының көп болуы жергілікті мекендеу орындарына тән.

Түйінді сөздер: Герпетофауна, популяция, фондық түр, табиғи парк, қорық режим, қаумал, шағын массив.

РАЗНОВИДНОСТЬ ЗЕМНОВОДНЫХ И ПРЕСМЫКАЮЩИХСЯ РЕГИОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКА «КЫЗЫЛСАЙ»

Боранбаев Мухаммед Рахим Әбілахатулы

Магистрант образовательной программы Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52

Аннотация» «Государственный региональный природный парк «Кызылсай» в соответствии с зоогеографическим районированием расположен в пустынной зоне. В связи с этим характерна фауна пустынной природы. В статье рассматриваются виды земноводных и пресмыкающихся, обитающих в этой парковой зоне. В том числе фоновый вид земноводных является зеленая лягушка (*Bufo viridis*) Фауна пресмыкающихся состоит как минимум из 15 видов из 5 семейств. Основу герпетофауны составляют ящерицы и змеи, черепахи состоят из одного вида – среднеазиатской черепахи. Основным отличием герпетофауны территории «Государственного регионального природного парка "Кызылсай" является малочисленность всех видов змей. Среднеазиатской черепахи и степной агамы характерно для местных местообитаний.

Ключевые слова: Герпетофауна, популяция, фоновый вид, природный парк, заповедник, Заповедник, небольшой массив.

A VARIETY OF AMPHIBIANS AND REPTILES «KYZYLSAI» REGIONAL NATURE PARK

Boranbayev Mukhammed Rakhim Abilhattyli

Master's Degree student educational programs Life safety and environmental protection
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.

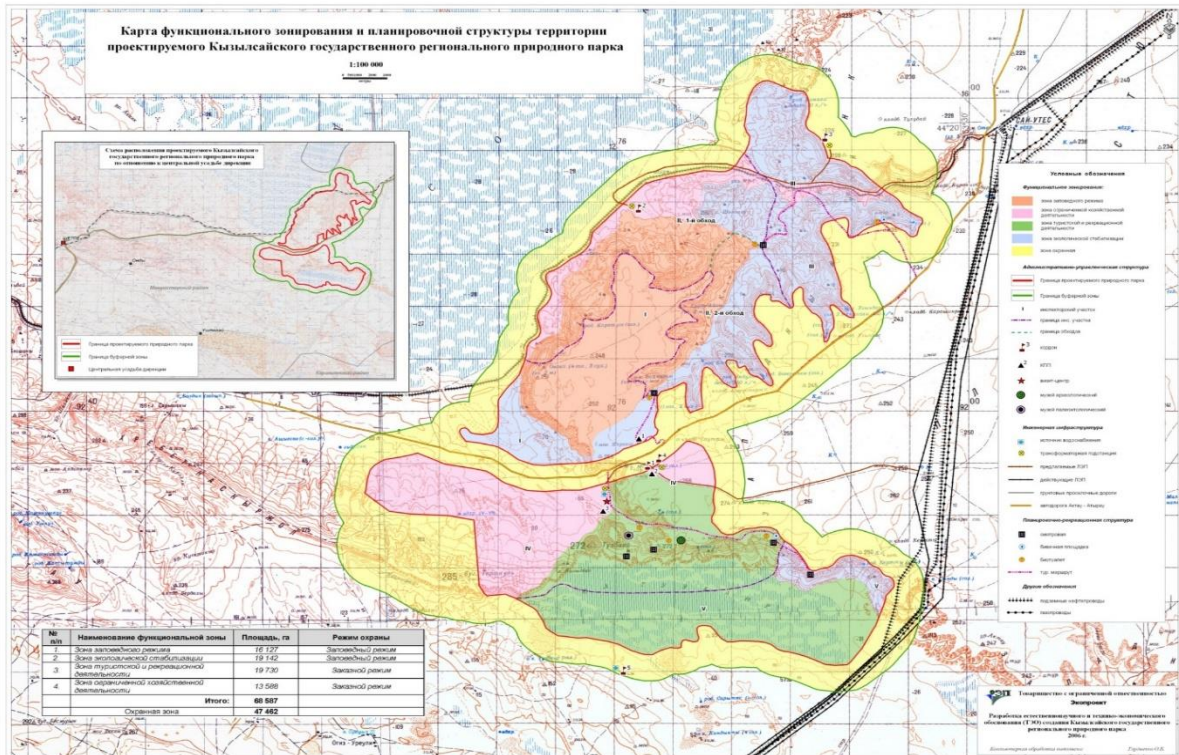
Annotation "Kyzylsai State Regional Natural Park" in accordance with zoogeographic zoning, the fauna of the territory with a desert nature is characteristic in the desert zone. The article discusses the species of amphibians and reptiles found in this park area. The background species of amphibians including the green frog (*Bufo viridis*), a species of tailless amphibian. The reptile fauna consists of at least 15 species from 5 genera. The basis of the herpetofauna is lizards and snakes, turtles consist of one species - the Central Asian Turtle. The main difference between the herpetofauna of the territory of the State Regional Natural Park "kyzylsai" is the small number of all types of snakes. The abundance of the Central Asian Turtle and steppe Agama is characteristic of local habitats.

Keywords: Herpetofauna, population, background species, natural park, nature reserve, Nature reserve, small area.

Kіpіcne

Маңғыстау облысының табиғи ресурстар және табиғат пайдалануды реттеу басқармасының «Қызылсай» мемлекеттік өңірлік табиғи паркі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі Маңғыстау облысы әкімдігінің 22.06 2012 жылғы №136 қаулысымен құрылды. Функционалдық аймақтары бойынша ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды қорғау режимдері, кесте-1:

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтың алаңы – 68 445 га. Қорғау аймағының алаңы – 47 462 га (Сурет-1) [1].

Сурет-1 «Қызылсай» мемлекеттік өңірлік табиғи паркі» картасы

Кесте-1 Функционалдық аймақтары бойынша ерекше қорғалатын табиғи аумақтар

р/с	Функционалдық аймақтың атауы	Алаңы, га	Күзет режимі
1.	Аумағы қорық режимі	16 127	Қорық режимі
2.	Аумағы экологиялық тұрақтандыру	19 142	Қорық режимі
3.	Аумағы туристік және рекреациялық қызмет	19 730	Қаумалдық режимі
4.	Аумағы шектеулі шаруашылық қызмет аймақтарына бөлінеді	13 588	Қаумалдық режимі
	БАРЛЫҒЫ:	68 445	
	Күзетілетін аймақ	47462	

Зерттеу материалдары мен әдістері

Қызылсай МТӨП Маңғыстау облысының Маңғыстау ауданында, Үстірттің батыс шыңында орналасқан. Қарастырылып отырған аумақтың шығыс бөлігі Үстіртке жатады. Солтүстікте өлі Қолтық сортаңы кең аумақты алып жатыр, шөлейт ішінде құмдардың шағын массивтері (5-10 м) бар. Қарастырылып отырған аумақтың батысында теңіз деңгейінен -29 -26 м-ге дейін Қайдақ сорының оңтүстік бөлігі орналасқан. Үстірт теңіз

деңгейінен 274 м-ге дейін абсолюттік биіктігімен солтүстікке қарай төмендеп жазыққа шектеседі.

Далалық зерттеу жұмыстары ерекше қорғалатын табиғи территория «Қызылсай» ауданы зерттелді. Мәліметтерді жинау мен есептеу үшін «Қызылсай» ЕҚТТ 6 алаң-Кіші Жығылған, Үлкен Жығылған, Алтын төбе, Бесағаш, Байқадам-1, Байқадам-2 аймақтарында зерттеулер жүргізілді.

Зерттеулер жалпыға ортақ әдістер арқылы жүргізілді, сонымен қатар «Қазақстан жануарларының басты аңшылық-кәсіптік және сирек кездесетін түрлерін есептеу әдістері» (2003) құралында көрсетілгендей жануарларды есептеудің әдістемесі қолданылды.

Далалық зерттеулер кезінде жануарларды бақылауға 8 және 12 еселік бинокль, сонымен қатар телеобъективі 150-600 Сапон сандық фотоаппараты пайдаланылды.

Жергілікті бағдарды, жүріп өткен маршрутты белгілеу үшін кіріктірілме топографиялық картасы бар спутниктік GPS-GLONASS навигаторы Garmin eTrex-30 қолданылды.

Зерттеу нәтижелері. «Қызылсай» мемлекеттік өңірлік табиғи паркі» зоогеографиялық аудандастыруға сәйкес (ҚазКСР атласы, 1982) шөлді аймақта, Жерорта теңізі зоогеографиялық кіші аймағында, Иран-Тұран провинциясында, Тұран округінде орналасқан. Шөлді табиғаты бар аумақтың фаунасы тән.

Жобаланған қорық аумағының фаунасы әлі де жеткілікті және біркелкі зерттелмеген. Атап айтқанда, мұнда өмір сүретін омыртқасыздар іс жүзінде белгісіз, омыртқалы жануарлардың фаунасы мен популяциясының сипаттамалары ғана берілген.

Қосмекенділер фондық түрі күйрексіз қосмекенділердің бір түрі жасыл бақа (*Bufo viridis*). Шөлейт жерлерде ауаның едәуір құрғақтығына төзе білу және уылдырық шашу үшін уақытша су қоймаларын пайдалану бұл түрдің қарастырылып отырған аумақта өмір сүруіне мүмкіндік береді.

Бауырымен жорғалаушылар фаунасы 5 тұқымдасының кем дегенде 15 түрінен тұрады (Кесте-2) [2].

Кесте-2 «Қызылсай» мемлекеттік өңірлік табиғи паркі» аумағында кездесетін бауырымен жорғалаушылардың түрлік құрамы

Түр	Латынша атауы	Тіршілік ортасы					Салыстырмалы саны
		I	II	III	IV	V	
Отряд Тасбақалар – Testudinea							
Тұқымдас Құрлық тасбақалары - Testudinidae							
Ортаазиялық тасбақа	<i>Agriemys horsfieldii</i>	+	+	-	+	+	Қалыпты
Отряд Қабыршаққанаттылар – Squamata							
Тұқымдас Гекконы - Gekkonidae							
Сцинк геккон	<i>Teratoscincus scincus</i>	-	-	-	-	+	Сирек
шиқылдақ жармасқы	<i>Alsophylax pipiens</i>	+	+	-	+	+	Сирек
Сұр геккон	<i>Tenuidactyla russowi</i>	+	+	+	+	+	Сирек
Каспий геккон	<i>Tenuidactylus caspius</i>	-	-	+	+	+	Сирек
Тұқымдас Агама - Agamidae							
Дала	<i>Agama</i>						Қалыпты

Түр	Латынша атауы	Тіршілік ортасы					Салыстырмалы саны
		I	II	III	IV	V	
агама	<i>sanguinolenta</i>						
Тақыр батбаты	<i>Phrynocephalus helioscopus</i>	-	+	-	-	-	Қалыпты
Шапшаң кесіртке	<i>Eremias velox</i>	+	+	-	+	+	Қалыпты
Өртүрлі түсті кесіртке	<i>Eremias arguata</i>	+	+	-	-	+	Қалыпты
Тұқымдас сары бас жыландар (Ужеобразные) – Colubridae							
Шұбар полоз	<i>Coluber ravergieri</i>	+	+	+	+	+	Сирек
Төртжолақты қарашұбар жылан *	<i>Elaphe quatuorlineata</i>	+	+	+	+	+	Сирек
Өрнекті жылан	<i>Elaphe dione</i>	+	+	-	+	+	Сирек
Көлденең жолақты қарашұбар жылан	<i>Coluber karelini</i>	-	-	-	+	+	Сирек
Оқ жылан	<i>Psammophis lineolatum</i>	+	+	-	+	+	Сирек
Семейство Улы шұңқыр жылан - Crotalidae							
Кәдімгі қалқантұмсық жылан	<i>Agkistrodon halys</i>	+	+	-	+	+	Сирек

Ескертпе: * - Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген түр

Тіршілік ортасы I- сортаң шөл (Үстірт платосы) – «Қызылсай» мемлекеттік өңірлік табиғи паркі» аумағының орталық бөлігі;

II- сортаң шөл – (Маңғышлақ үстірті) - «Қызылсай» мемлекеттік өңірлік табиғи паркі» аумағының оңтүстік-батыс бөлігі;

III- шың (Үстірттің батыс шені) – «Қызылсай» мемлекеттік өңірлік табиғи паркі» аумағының оңтүстік-шығыс және орталық бөлігін шектесіп қиып өтеді және солтүстік бөлігін алып жатыр;

IV. Үстірттің тар жолағы (Үстірттің батыс шыңы) – шың астында орналаса отырып, басқа парк аумағын кесіп өтеді;

V. тау бөктері құрғақ өзен арналарының шатқалдарымен толқынды төбелер «Қызылсай» мемлекеттік өңірлік табиғи паркі» оңтүстік-батыс бөлігі, оңтүстігінен Қасқыржол жотасымен шектелген;

Герпетофаунаның негізін кесірткелер мен жыландар құрайды, тасбақалар бір түрден тұрады - ортаазиялық Тасбақа (Сурет-2).

«Қызылсай» мемлекеттік өңірлік табиғи паркі» аумағының герпетофаунасының негізгі айырмашылығы-жыландардың барлық түрлерінің аз болуы. Ортаазиялық тасбақа мен дала агамасының көп болуы (Сурет-2) жергілікті мекендеу орындарына тән. Өте көп жылдам кесірткелер (Сурет-2).

Жыландардың ішінде қатты топырақта тіршілік ететін түрлер немесе экологиялық тұрғыдан ең пластикалық түрлер жиі кездеседі- төрт жолақты және түрлі-түсті жыландар,

жылан жебесі және кәдімгі қалқантұмсық жылан. Жолақты жыландар сирек кездесіп тұрады (сурет-2). Бұлақтар мен құдықтардың жанында, әсіресе шындар аймағында, су жыландарын кездестіруге болады [3, 4].

Сурет-2 Парк аумағындағы бауырман жорғалаушылар алуантүрлілігі

Қорытынды

Жобаланған қорық аумағында мекендейтін қосмекенділер мен бауырымен жорғалаушылардың көпшілігінің шаруашылық маңызы жоқ. Маңғыстау облысындағы Паллас жыланы халық медицинасында «сарыек» деген атпен қолданылады – оның еті емдік болып саналады, бұл популяциядан жыландардың белгілі бір санын заңсыз алып тастауға әкелетіні анық. Қазақстанның бірқатар облыстарында дала тасбақалары заңсыз аулау объектісі болып табылады – ол тірі жануарларды үй жануарлары ретінде сату және аспаздық мақсаттар үшін ауланады (негізінен этникалық мейрамханаларда); негізгі сату нарығы Ресейде. Маңғыстау облысында тасбақалардың жаппай ауланғаны туралы қазіргі уақытта деректер жоқ

Жобаланған қорық аумағында мекендейтін бауырымен жорғалаушылар түрлерінің ішінде Қазақстан Республикасының сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген жануарлар түрлерінің тізбесіне (ҚР Үкіметінің 2006 жылғы 31 қазандағы № 1034 Қаулысы - ҚР Үкіметінің өзгерту енгізілген 11.07.2012 ж. № 1413 Қаулысымен бекітілген) тек біреуі - паллас жыланы енгізілді (ескірген атымен төрт жолақты жылан *Elaphe quatuorlineata*). Қорғалатын түрлердің тізіміне қабыршақты жыланды, мүмкін көлденең жолақты жыланды да енгізу туралы негізделген ұсыныстар бар (Пестов, Нурмухамбетов, 2012; Пестов и др., 2018). Маңғыстау облысында кең тараған, кейде айтарлықтай көп түр болып

табылатын Ортаазия тасбақасы осал түр мәртебесімен Дүниежүзілік табиғатты қорғау одағының – IUCN Қызыл тізіміне енгізілген (1996 жылға бағалану Vulnerable A2d) (Tortoise & Freshwater Turtle Specialist Group 1996). Сонымен қатар, Ортаазия тасбақасы мен құм айдаһаршасы CITES конвенциясымен қорғалған, тиісінше Testudinidae және Boideaе тұқымдасының мүшелері Конвенцияның II Қосымшасында толығымен енгізілген

Пайдаланылған әдебиеттер әдебиеттер тізімі:

1. Брушко З.К. Ящерицы пустынь Казахстана. Алматы, 1995. 232 с.
2. Дуйсебаева Т. Н. Обзор фауны амфибий и рептилий Мангистауской области // Selevinia, 2012. 20. С. 59–65.
3. Дуйсебаева Т.Н. Обзор фауны земноводных и пресмыкающихся Устьюртского государственного природного заповедника // Научные труды Устьюртского государственного природного заповедника. Жанаозен, 2009. С. 71–85.
4. Бондаренко Д. А., Перегонцев Е. А. 2018. Сообщества пресмыкающихся Каракалпакского Устьюрта (Узбекистан) // Современная герпетология. 18 (1/2). 13–26.

Список использованной литературы:

1. Брушко З.К. Ящерицы пустынь Казахстана. Алматы, 1995. 232 с.
2. Дуйсебаева Т. Н. Обзор фауны амфибий и рептилий Мангистауской области // Selevinia, 2012. 20. С. 59–65.
3. Дуйсебаева Т.Н. Обзор фауны земноводных и пресмыкающихся Устьюртского государственного природного заповедника // Научные труды Устьюртского государственного природного заповедника. Жанаозен, 2009. С. 71–85.4. Бондаренко Д. А., Перегонцев Е. А. 2018. Сообщества пресмыкающихся Каракалпакского Устьюрта (Узбекистан) // Современная герпетология. 18 (1/2). 13–26.

ҚР АТМОСФЕРАЛЫҚ АУА САПАСЫНА ӘСЕР ЕТУ ФАКТОРЛАРЫН АНЫҚТАУ

Туремуратова Гулнар Тобаниязовна, к.х.н.

Кульдеев Тамирлан Ерболович,

Магистрант «ҚОҚ және ТҚН»

Қазақ - орыс Халықаралық университеті,

030006, Ақтөбе, Айтеке би көшесі, 52

Атмосфералық ауаны қорғау табиғи ортаның жағдайын жақсартудың негізгі мәсе-есі болып табылады. Атмосфералық ауа күрделі экологиялық қорғаныш орта қызметін ат-қарады. Атмосфераның өзін-өзі тазарту қабілеті де бар. Ол аэрозольдердің атмосферадан жауын-шашынның, ауаның жер қабатының турбулентті араласуы, ластанған заттардың жер бетіне шөгуі және т.б. әсерінен жуылуы кезінде пайда болады. Бірақ қазіргі жағдайда табиғи жүйелердің өзін-өзі тазарту мүмкіндіктері Атмосфера айтарлықтай бұзылады, ауа өзінің қорғаныс, терморегуляция және тіршілікті қамтамасыз ететін экологиялық функцияларын толық атқармайды. Мақалада Қазақстан Республикасындағы негізгі ауаны ластаушы заттар зерттеліп, анықталған.

Түйінді сөздер: Атмосфералық ауа, терморегуляция, әсер ету факторы, экологиялық функциялар

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ФАКТОРОВ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА КАЧЕСТВО АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА В РК

Туремуратова Гулнар Тобаниязовна, к.х.н.

Кульдеев Тамирлан Ерболович,

Магистрант «ОБЖ и ЗОС»

Казахско - русский Международный университет,

030006, Актобе, ул.Айтеке би, 52

Охрана атмосферного воздуха-ключевая проблема оздоровления окружающей природной среды. Атмосферный воздух выполняет и сложнейшую защитную экологическую функцию. Атмосфера обладает способностью к самоочищению. Оно происходит при вымывании аэрозолей из атмосферы осадками, турбулентном перемешивании приземного слоя воздуха, отложении загрязненных веществ на поверхности земли и т. д. Однако в современных условиях возможности природных систем самоочищения атмосферы серьезно подорваны, воздух уже не в полной мере выполняет свои защитные, терморегулирующие и жизнеобеспечивающие экологические функции. В статье рассмотрены и определены основные загрязнители атмосферного воздуха в РК.

Ключевые слова: Атмосферный воздух, терморегуляция, факторы воздействия, экологические функции

DETERMINING FACTORS OF INFLUENCE ON THE QUALITY OF ATMOSPHERE AIR IN THE RK

Turemuratova Gulnar Tobaniyazovna, Ph.D.

Kuldeev Tamirlan Erbolovich,

Master's student in "Health and Safety"

Kazakh - Russian International University,

030006, Aktobe, Aiteke bi st., 52

Protection of atmospheric air is a key problem in improving the health of the natural environment. Atmospheric air also performs a complex protective environmental function. The atmosphere has the ability to self-purify. It occurs when aerosols are washed out of the atmosphere by precipitation, turbulent mixing of the ground layer of air, deposition of polluted substances on the surface of the earth, etc. However, in modern conditions, the capabilities of natural systems for self-purification of the atmosphere are seriously undermined; the air is no longer in fully performs its protective, thermoregulatory and life-supporting environmental functions. The article examines and identifies the main air pollutants in the Republic of Kazakhstan.

Key words: Atmospheric air, thermoregulation, impact factors, environmental functions

Ауаның сапасына әсер ететін негізгі факторлар. Адамның атмосфераға әсері мәселесі бүкіл әлем мамандары мен экологтарының назарында. Бұл кездейсоқ емес, өйткені - біздің заманымыздың ең ірі жаһандық экологиялық проблемалары - «парниктік эффект»,

озон қабатының бұзылуы, қышқыл жаңбырлар - атмосфераның антропогендік ластануымен дәл байланысты.

Табиғи органы жақсартудың негізгі мәселесі болып табылады. Атмосфералық ауа - биосфераның басқа компоненттерінің арасында ерекше орын алады. Оның жер бетіндегі барлық тіршілік үшін маңызын асыра бағалау мүмкін емес. Адам тамақсыз бес апта, сусыз бес күн, ауасыз бес минут қана жүре алады. Сонымен қатар, ауаның белгілі бір тазалығы болуы керек және нормадан кез келген ауытқу денсаулыққа қауіпті.

Атмосфералық ауа Жерді абсолютті суық кеңістіктен және күн радиациясының ағы-нынан қорғайтын күрделі қорғаныс экологиялық қызметін де атқарады. Атмосферада ға-ламдық метеорологиялық процестер жүреді, климат пен ауа райы қалыптасады, көптеген метеориттер сақталады.

Атмосфераның өзін-өзі тазарту қабілеті бар [1]. Ол аэрозольдердің атмосферадан - жауын-шашын, ауаның жер қабатының турбулентті араласуы, ластанған заттардың жер бетінде тұндыру және т.б. арқылы жуылуы кезінде байқалады. Алайда қазіргі жағдайда табиғи жүйелердің өзін-өзі тазарту мүмкіндіктері азайған. Атмосфераның антропогендік ластануының жаппай шабуылы кезінде өте жағымсыз экологиялық зардаптар, соның ішінде жа-һандық сипаттағы зардаптар пайда бола бастады. Осы себепті атмосфералық ауа өзінің қор-ғаушы, терморегуляциялық және тіршілікті қамтамасыз ететін қоршаған орта функцияла-рын толық атқармайды.

Атмосфералық ауаға әсер ететін факторлардың екі тобы бар. Бұл табиғи (табиғи) жә-не антропогендік (техногендік) ластану факторлары.

Табиғи заттарға мыналар жатады:

- Вулкандардың атқылауы;
- тау жыныстарының бұзылуы;
- жел эрозиясы;
- өсімдіктердің жаппай гүлдеуі;
- орман және дала өрттерінің түтіндері.

Антропогендік

Өртүрлі ластанушы заттардың шығарындылары:

- 1) газ тәрізді (күкірт диоксиді, азот оксидтері, көміртек тотығы, көмірсутектер);
- 2) сұйық (қышқылдар, сілтілер, тұз ерітінділері және т.б.);
- 3) қатты заттар (канцерогенді заттар), қорғасын және оның қосылыстары, органикалық және бейорганикалық шаң, күйе, шайырлы заттар және басқалар) [2].

Ауаның ең қауіпті ластануы – радиоактивті ластану. Қазіргі уақытта оған негізінен жаһандық таралған ұзақ уақыт ыдырамайтын радиоактивті изотоптар - атмосферада және жер астында жүргізілген **ядролық қару сынақтарының өнімдері** себеп болады. Сонымен қатар, радиациялық ластану көздерінің ішінде **уран шахталарын, шахталарды және карьерлерді** атап өту керек, олардың дамуы кезінде радиацияның фонының жоғарылауы жиі байқалады. Радиациялық әсердің үшінші көзі - **ядролық қалдықтарды орналастыру орындары** .

Атмосфераның ластануының тағы бір түрі - **антропогендік көздерден түсетін жер-гілікті артық жылу**. Атмосфераның термиялық (термиялық) ластануының белгісі - термия-лық маусымдар деп аталады, мысалы, қалалардағы «жылу аралдары», су объектілерінің жы-лынуы және т.б.

Антропогендік әсердің көздері күкірт диоксиді (SO₂), көміртегі тотығы (CO) және қатты бөлшектердің шығарындыларына әкелетін **өнеркәсіптік және адамның басқа да әре-кеттері (осы қызмет түрлері төменде егжей-тегжейлі сипатталған) болып табылады. Олар** зиянды заттардың жалпы шығарындыларының шамамен 98% құрайды .

Атмосфералық ауаның күйіне антропогендік әсер ету озон қабатының бұзылуын тудыратын әрекеттерден де туындайды [3]. Қазақстан өндіруші емес озонды бұзатын заттар (ОБЗ), дегенмен ол құрамында ОБЗ бар өнімдердің белсенді тұтынушысы болып табылады.

Салалар бойынша ОБЗ тұтыну. ҚР-ғы ОБЗ ең ірі тұтынушысы тоңазытқыш секторы болып табылады, онда заттар салқындату және ауа баптау жүйелеріне отын жасау үшін пайдаланылады. Салқындатқыштар өнеркәсіптік, тұрмыстық, коммерциялық және жыл-жымалы (автомобиль және теміржол көлігі) тоңазытқыш қондырғылары мен ауаны баптау жүйелерін зарядтау үшін кеңінен қолданылады.

Металлургия, химия және мұнай өнеркәсібінің кәсіпорындарында тоңазытқыш жүйелері бар, онда басқарылатын заттар машиналарды, жабдықтарды салқындату үшін және өндіріс процесінде еріткіштер ретінде пайдаланылады. Осы заттардың ірі тұтынушылары, импорттаушылары мен диллерлеріне «Казжолодмаш» ЖШС, «Титан- Алматы» ЖШС, «Вигос ПВ», «Миттал» АҚ, «Steel Temirtau», ЖШС «Аврора-НС» т.б. жатады.¹

ҚР-ның тамақ өнеркәсібі де ет және сүт, балық, алкогольсіз, кондитерлік және нан-тоқаш өнімдерін өндіру және сақтау кезінде салқындату жүйелерін толтыру үшін ОБС пайдаланады.

ҚР-да көліктік тоңазытқыш жабдықтары кеңінен қолданылады, соның ішінде вагон-рефрижераторлары, автомобильдік тоңазытқыш қондырғылары, рефрижераторлық вагондар және жеңіл автомобильдердегі кондиционерлер. Осы сектордағы бақыланатын заттардың ең ірі тұтынушысы «Қазақстан Темір Жолы» АҚ Ұлттық компаниясы болып табылады.

Соңғы кездері жеке кондиционерлерді қолдану кеңінен таралған. Ауа баптау жүйелері үшін ОБЗ пайдаланатын тұтынушылар телекоммуникациялық компаниялар болып табылады.

Атмосфераның ластануына ең көп үлес қосатын қызмет салаларын қарастыратын болсақ, олардың ішінде Қазақстанда келесі секторлар алғашқы орындарда:

- жылу энергетикасы (жылу және атом электр станциялары, өнеркәсіптік және коммуналдық қазандықтар және т.б.);
- мұнай-химия (Ақтау, Атырау) кәсіпорындары ;
- кара және түсті өнеркәсіп кәсіпорындары;
- тау-кен өнеркәсібі;
- құрылыс материалдарын өндіру (Қазақстанның әрбір қаласында дерлік цемент, кірпіш және т.б. өндіретін жеке зауыттары бар);
- автомобиль көлігі .

Қазақстан Республикасында ауаны ластайтын негізгі заттар болып өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындары табылады, олардың жалпы шығарындылардағы үлесі 45,9%, электр энергиясын, газды және суды өндіру және тарату кәсіпорындары - 29,1%, тау-кен өндіру кәсіпорындары - 14,8%, басқа кәсіпорындар - 10,2%.

Ауаны ластау көздері туралы шетелдік статистикаға көз жүгіртсек, басқаша көрініс табамыз. Мысалы, АҚШ-та, Ұлыбританияда және Германияда зиянды заттар шығарындыларының негізгі көлемі автомобиль көлігінен (50-60 %) келеді, ал жылу энергетикасының үлесі әлдеқайда аз, небәрі 16-20 % құрайды.

Жылу электр станциялары. Қазандық қондырғылары . Қатты немесе сұйық отынды жағу кезінде атмосфераға құрамында толық (көмірқышқыл газы мен су буы) және толық емес (көміртек, күкірт, азот, көмірсутек оксидтері және т.б.) жану өнімдері бар түтін шығарылады. Энергия шығарындыларының көлемі өте үлкен. Осылайша,

---

¹2007 жылғы Ұлттық баяндаманың материалдарына негізделген.

қуаттылығы 2,4 млн кВт заманауи жылу электр станциясы тәулігіне 20 мың тоннаға дейін көмір тұтынып, атмосфераға 680 тонна SO₂ және SO₃, 120-140 тонна қатты бөлшектер (күл, шаң, күйе) шығарады. тәулігіне), 200 тонна азот оксиді.

Қондырғыларды сұйық отынға (мазут) түрлендіру күл шығарындыларын азайтады, бірақ күкірт пен азот оксидтерінің шығарындыларын іс жүзінде азайтпайды. Мазуттан үш есе, көмірден бес есе аз ауаны ластайтын ең экологиялық таза газ отыны.

Қара және түсті металлургия. Бір тонна болатты балқытқанда атмосфераға 0,04 тонна қатты бөлшектер, 0,03 тонна күкірт оксиді және 0,05 тоннаға дейін көміртектотығы, сонымен қатар аз мөлшерде марганец, қорғасын, фосфор, мышьяк сияқты қауіпті ластаушы заттар 1 шығады, сынап буы және т.б. Болат балқыту процесінде атмосфераға фенол, фор-мальдегид, бензол, аммиак және басқа да улы заттардан тұратын бу және газ қоспалары шығарылады. Атмосфералық ауа агломерациялық зауыттарда, домна пештерінде және ферро-қорытпа өндірісінде де айтарлықтай ластанады.

Түсті металлургия зауыттарында қорғасын -мырыш, мыс, сульфидті рудаларды өңдеу, алюминий өндіру және т.б. кезінде қалдық газдар мен улы заттары бар шаңдардың едәуір бөлінуі байқалады.

Химиялық өндіріс (Павлодардағы химия зауыты, фармацевтикалық өндіріс Шымкент, Алматыдағы тұрмыстық химия өнімдерін шығаратын зауыттар). Бұл салалар шығарындылары шағын көлемде болса да (барлық өнеркәсіп шығарындыларының шамамен 2%), дегенмен, олардың өте жоғары уыттылығына, әртүрлілігіне және зиянды заттардың концен-трациясына байланысты адамдарға және бүкіл биосфераға айтарлықтай қауіп төндіреді. Әртүрлі химиялық өндіріс орындарында атмосфералық ауа күкірт оксидтерімен, фтор қосылыстарымен, аммиакпен, азотты газдармен (азот оксидтерінің қоспасы), хлоридті қосылыстармен, күкіртті сутекпен, бейорганикалық шаңмен және т.б. ластанады.

ҚР-ның өнеркәсіп кешені жыл сайын атмосфераға көп мөлшерде ластаушы заттарды шығарады. ЕМЕР әдістемесіне сәйкес (Еуропадағы ауаны ластаушы заттардың ұзақ қашық-тыққа тасымалдануын бақылау және бағалау бойынша ынтымақтастық бағдарламасы) бұл заттар үш топқа бөлінеді: 1–азот оксидтері (NO_x), көміртегі тотығы (CO), метан емес көмірсутектер (МЕК) және күкірт диоксиді (SO₂);

2) ауыр металдар – As, Cd, Cr, Cu, Hg, Ni, Pb, Se, Zn, V.

Ластау көздерінің ауаны тазарту қондырғыларымен жеткіліксіз жабдықталуына байланысты, республика бойынша жабдықталған көздердің үлесі жалпы алғанда 9,1% құрады [4].

Ластанған қалаларға 10 қала жатқызылды (IZA5 ≥ 5), оның ішінде ауаның ластану деңгейі жоғары 9 қала (IZA5 ≥ 7): (Алматы, Шымкент, Теміртау, Ақтөбе, Астана, Өскемен, Қарағанды, Риддер, Тараз) ҚРның ірі қалалары мен өнеркәсіп орталықтарында атмосфера-лық ауаның ластану деңгейінің өзгеру динамикасы 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте. ҚРның ірі қалаларындағы атмосфералық ауаның ластану деңгейі

Қала	IZA 5			Ауаның ластануына әсер ететін салалар
	2006	2007	2008	
1 Алматы	12.1	12.6	12.3	автомобиль көлігі, энергетика
2 Шымкент	10.7	11.2	11.9	түсті металлургия, химия, мұнай өңдеу
3 Ақтөбе	9.7	9.5	9.6	қара металлургия, химия
4 Теміртау	8.9	8.6	8.5	қара металлургия, химия
5 Қарағанды	10.7	7.5	8.1	энергетика, көмір өндіру, автомобиль көлігі
6 Тараз	7.6	7.5	7.9	химиялық
7 Риддер	7.6	7.4	7.6	түсті металлургия, энергетика

8	Өскемен	6.5	7.2	7.5	түсті металлургия, энергетика
9	Қызылорда	-	5.5	7.2	энергия
10	Жезқазған	5.8	5.2	6.8	түсті металлургия, энергетика
11	Семей	4.0	4.6	4.5	энергия, құрылыс материалдары
12	Астана	4.7	4.5	4.5	энергетика, автомобиль көлігі
13	Ақтау	3.5	4.3	4.3	химиялық
14	Петропавл	4.2	4.3	4.2	энергия, аспап жасау
Жалғасы					
15	Балқаш	2.8	3.8	3.3	түсті металлургия, энергетика
16	Қостанай	2.9	3.1	3.4	энергия
17	Глубокое ауылы	4.6	3.0	3.2	түсті металлургия
18	Атырау	2.3	2.4	3.0	мұнай өңдеу
19	Павлодар	1.7	1.9	2.4	мұнай өңдеу, энергия
20	Екібастұз	1.3	1.2	1.9	энергетика, көмір өндіру
21	Орал	0,8	0,7	1.2	энергия
Қала бойынша орташа		5.62	5.52	5.9	

/ Қазгидромет » РМК мәліметтері бойынша ұлттық есеп /

Көлік құралдарының шығарындылары. Дүние жүзінде мұнай өнімдерін көп мөлшерде жағатын, әсіресе ірі қалаларда атмосфералық ауаны айтарлықтай ластайтын бірнеше жүз миллион автомобильдер бар. Іштен жанатын қозғалтқыштардан (әсіресе карбюраторлы қозғалтқыштардан) шығатын газдарда улы қосылыстардың көп мөлшері бар - бензопирен, альдегидтер, азот және көміртегі оксидтері және әсіресе қауіпті қорғасын қосылыстары (қорғасын бензинін пайдаланған жағдайда).

Шығарылған газдардағы зиянды заттардың ең көп мөлшері көліктің жанармай жүйе-сі реттелмеген кездерде түзіледі. Дұрыс реттеу олардың мөлшерін 1,5 есеге азайтуға мүмкіндік береді, ал арнайы бейтараптандырғыштар пайдаланылған газдардың уыттылығын ал-ты немесе одан да көп есе азайта алады. Климаттың жылыну мәселелері ҚР-ғы температура-лық фонның жыл сайынғы өзгеруімен расталады.

Атмосфераның қарқынды ластануы **минералды шикізатты өндіру және өңдеу кезінде, мұнай және газ өңдеу зауыттарында**, жер асты кен қазбаларынан шаң мен газдарды шығару кезінде, қоқыстарды жағу және тау жыныстарын жағу кезінде және т.б. кездерде көп мөлшерде болады.

Ауылдық жерлерде ауаны ластаушы көздер **мал және құс фабрикалары, ет өндіретін өндірістік кешендер, пестицидтерді шашу және т.б.** болып табылады. Қазақстанда бір жағынан, үй жануарларының қалдықтарын сақтау және көму және соған байланысты - **ауаға аммиак шығарындылары**, және екінші жағынан жер бетіне айтарлықтай жоғары орналасқан жер асты суларының ластануы бойынша статистика жүргізілмейді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Миланова Е.В., Рябчиков А.М. Использование природных ресурсов охрана природы. М.: Высш. шк., 2016. 280 с.
2. Системы, методы и инструменты менеджмента качества: Учебник / М.М. Кане и др. СПб.: Питер, 2019. – 559с.
3. Безуглая Э.Ю., Расторгуева Г.П., Смирнова И.В. Чем дышит промышленный город. Л.: Гидрометеоздатт

4. Методика расчёта концентраций в атмосферном воздухе вредных веществ, содержащихся в выбросах предприятий. ОНД–86.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Камбарбеков К.К.

Магистрант ОП «Менеджмент»

Казахско – Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

Аннотация: В этой статье рассматриваются актуальные вопросы оценки эффективности предприятий в Республике Казахстан.

Ключевые слова: оценка, предприятия, эффективность, рентабельность активов, рентабельность основного капитала.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Камбарбеков К.К.

«Менеджмент» ББ магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көшесі, 52

Аннотация: Бұл мақалада Қазақстан Республикасында кәсіпорындардың тиімділігін бағалаудың өзекті мәселелері

Түйінді сөздер: бағалау, кәсіпорындар, тиімділік, активтердің кірістілігі, негізгі капиталдың кірістілігі.

CURRENT ISSUES OF EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kambarbekov K.K.

Master's student of the Manmanmet Department of the Kazakh – Russian International University, 52, Aiteke bi str., Aktobe, 030006

Abstract: This article discusses current issues of evaluating the effectiveness of enterprises in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: valuation, enterprises, efficiency, return on assets, return on fixed capital.

Шаруашылық қызметті талдау міндеттерінің бірі болып кәсіпорын жұмысының нәтижелерін жақсарту мүмкіндіктерін қарастыру, оның іскерлік белсенділігін және экономикалық тиімділігін арттыру табылады. Осы міндетті шешудің нәтижесі – бұл ішкі және сыртқы резервтерді қарастыру.

«Резервтер» түсінігінің арнайы әдебиетте бір мағыналы анықтамасы жоқ. Оның тамырларын француз және латын тілдерінен табуға болады. Француз тілінде «кор» деп аударылатын *reserve* деген сөз бар, ал латынша *reservere* сөзі «үнемдеу, сақтау» деген мағынаны білдіреді.

Кез – келген түсініктің қабылдануы уақыт өте өзгереді, түрлендіріледі, жаңа мәндерге ие болады.

«Резервтер» түсінігімен де осы жағдай болды. Қазіргі уақытта шаруашылық қызмет пен тәжірибеге жатқызылатын арнайы әдебиетте ол екі жақты мағынада қолданылады:

- 1) қызмет көрсету, өндіріс процессінің тоқтаусыз жүзеге асырылуы үшін қажет өндірістік ресурстардың қорлары ретінде;
- 2) салыстырмалы түрде қол жеткізілген деңгейдегі негізгі және басқа қызмет түрлерін жетілдіруінің және дамуының өлшенетін, әлі қолданылмаған мүмкіндіктері ретінде. Осындай резервтердің мысалы ретінде өнімді өткізу және өндіру көлемінің өсу резервтері, оның өзіндік құнының, пайда өсімінің төмендеуі және тағы басқалары қарастырылады.

Шаруашылық қызметті талдау кезінде «резервтер» түсінігі екінші мағынада қолданылады.

Адамзат қоғамының дамуы жасалатын құралдар мен жұмыс, қызмет заттарын жетілдіру жолдарын іздеу қажеттілігін объективті түрде сипаттайды. Нарықтық ортада әрбір шаруашылық жүргізуші субъекттің өміршеңдігінің қажеттілігі еңбек өнімділігінің өсуінің, шығындардың азаюының, көрсетілетін қызмет, нақты өнім түрлерінің жетілдірілуі үшін маңызды ынталандыру болып табылады. Яғни, резервтерді іздеу – еңбек уақытын үнемдеудің жалпы заңынан шығатын объективті процесс, оның нақты көрініс табуы болып тірі және қоғамдық еңбек шығындарының төмендетілуі табылады. Бұл төмендеуге еңбек өнімділігінің өсуінің жаңа мүмкіндіктерін, жаңа материалдарды, жаңа технологияларды және тағы басқаларын құрастыратын ғылыми-техникалық прогресс нәтижелерін қолдану (енгізу) жолымен қол жеткізіледі.

Шаруашылық жүргізуші субъект қызметінің тиімділігін жоғарылатуға ұйымдастырушылық шараларды жүргізудің, басқарумен жетілдірудің және тағы басқаларының нәтижесінде де қол жеткізуге болады. Егер шаруашылық жүргізуші субъект бәсекелі ортада жетістікке жетумен бірге, өз қызмет түрін дамытқысы келсе, онда оған оны жетілдіру резервтерін іздеу қажет.

Маңызды резервтер еңбек ұжымының өмірі мен жұмысының әлеуметтік шарттарының жақсартуында, өндіріс мәдениеті мен өнеркәсіп эстетикасының жағдайында, табиғатқа ұқыпты қарауда және табиғи ресурстарды рационалды қолдануда, кәсіпорынның сыртқы экономикалық байланыстарын жетілдіруде жасырынады. Кәсіпорындар қызмет тиімділігін арттырудың маңызды факторлары бойынша резервтердің классификациясына сәйкес резервтерді жұмылдыруды арттыру және іздеу жолдарын жоспарлайды, яғни резервтерді айқындау мен қолдану бойынша ұйымдастырушылық-техникалық іс-шаралардың жоспарын құрады.

Сонымен қатар резервтерді осы резервтер ықпал жасайтын ақырғы нәтижелері бойынша да классификациялайды. Келесідей резервтер ажыратылады: өнім көлемін арттыру, өнімдердің құрылымы мен сұрыпталымын жетілдіру, сапаны жақсарту, өнімнің өзіндік құнын немесе шығындар элементтері бойынша, немесе шығындар баптары бойынша, немесе жауапкершілік орталықтары бойынша төмендету; өнім табыстылығын

жоғарылату, қаржылық жағдайды бекіту және рентабельділік деңгейін жоғарылату резервтері.

Кәсіпорын қызметінің экономикалық тиімділігін арттыру резервтерін классификациялаудың басқа да қағидалары болуы мүмкін. Олардың қажеттілігі әрбір кәсіпорынның нақты шарттары мен міндеттерінен туындайды. Резервтерді іздестіру механизмінде резервтерді жұмылдырудың және айқындауды оңтайландырудың нақты шарттарын құруға мүмкіндік беретін озық тәжірибелер маңызды орын алады. Осындай шарттарға келесілерді жатқызуға болады:

- 1) өндіріс тиімділігін арттыруда жетекші саланы айқындау, яғни өнімнің өзіндік құнының негізгі бөлігін құрайтын және минималды шарттарда үлкен үнемдеуге жеткізе алатын шығындарды айқындау;
- 2) өндірістің өсу қарқынын және өнімнің өзіндік құнының төмендеуін шектейтін өндірістегі «тар жерлерді» белгілеу;
- 3) өндіріс үлгісін есепке алу; мысалы, жалпы өндірісте резервтердің талдауын келесі тізбекте жүргізу ұсынылады - өнім, түйін, бөлшек, амал; жеке дара өндірісте - өндірістік циклдің бөлек амалдары бойынша;
- 4) объект немесе өнімнің өмірлік циклінің барлық сатылары бойынша бір уақыттағы резервтерді іздестіру;
- 5) материалдардың үнемделуі, мысалы, құрал-жабдықты қолдану уақыты мен еңбегін үнемдеумен ілестірілетін, резервтердің кешенділігін анықтау, бірақ бұл жағдайда қосымша өнімнің өндірісі мүмкін.

Резервтерді іздестірудің бағыттары өнім сапасының өзгеруі, оны өткізу нарығының кеңеюі немесе қысқаруы, рентабельділік деңгейі, еңбек заттары мен құралдарын қолдану тиімділігі мен жағдайы, тағы басқалары туралы мәліметтерден тұратын ақпараттың негізінде анықталады.

Нарықтық экономикада ең алдымен шаруашылық жүргізуші субъектімен өндірілетін өнімнің немесе көрсететін қызметінің өткізу нарықтары зерттеледі. Нарық сыйымдылығы және осы жерде белгілі бір сегментті алу мүмкіндіктері анықталады. Сонымен қатар нарықта ұсынылған өнімнің сапасы, шаруашылық жүргізуші субъектімен шығарылатын өнімнің сапасын жоғарылату мүмкіндіктері мен қажеттілігі және тағы басқалары зерттеледі.

Егер өнімнің жаңа модификацияларын құру қажеттілігі анықталса, онда резервтерді іздестіру өнімнің өмірлік циклінің өндірістік емес сатысында шоғырландырылады.

Егер өндірілетін өнімнің сапасын жоғарылату міндеті қойылатын болса, онда ол ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін ендіру арқылы, өндіріс пен еңбекті ұйымдастыруды жетілдіру арқылы және тағы басқа жолдармен өнімнің өмірлік циклінің өндірістік сатысында шешілуі мүмкін.

Өндіріс сатысындағы ішкі резервтерді іздестіру бағыты ретроспективті талдау деректерінің негізінде анықталады.

Бұл талдаудың нәтижелері шаруашылық жүргізуші субъект дамуының оң және теріс тенденциялары, экономикалық көрсеткіштерді құру факторлары, өндірістік ресурстарды қолдану тиімділігіне және шаруашылық қызметтің ақырғы нәтижесіне олардың ықпалы туралы кең ақпаратты ұсынады.

Осындай ақпараттың негізінде кәсіпорын қызметінің ең әлсіз жақтарының диагностикасы (бағалауы) жүргізіледі, резервтердің іздестірілуі ең алдымен жүргізілетін «тар» деп аталатын жерлер анықталады.

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің және оның қызметінің жеке түрлерінің дамуының жағымды тенденцияларының болуы резервтерді іздестіру қажеттілігін жоққа шығармайтынын атап кеткен жөн.

Жетістікке қол жеткізу үшін резервтерді іздестіру бойынша жұмыс жүйелі түрде, ғылыми негізде – экономикалық заңдар бойынша, ғылым жетістіктері мен озық тәжірибелерді, ғылыми негізделген резервтерді іздеу, өлшеу және бағалау әдістемесін қолдану арқылы жүргізілуі тиіс.

Қаржылық болжамдау белгілі бір дәрежеде кәсіпорынды басқаруды жақсартуға және өткізу мен өндірістің барлық факторларының үйлестіруін, бөлімшелер қызметінің өзара байланысын және тағы басқаларды қамтамасыз ету есебінен жақсы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сенімді нәтижелерді алу үшін қаржылық болжамдар қатаң деректерге негізделуі тиіс және қаржылық талдаудың нақты әдістерін қолдану арқылы жүргізілуі тиіс.

Қаржылық болжамдаудың басталу нүктесі болып өткізу (сату) көлемінің және оған сәйкес келетін шығындардың болжамы табылады, ал аяқтау нүктесі мен мақсаты болып сыртқы қаржыландырудағы қажеттілікті есептеу табылады.

Қаржыландырудың қажеттіліктерін болжамдаудың негізгі кезеңдері келесілерден тұрады:

- 1) маркетинг құралдарының көмегімен сатудың болжамын құрастыру;
- 2) ауыспалы шығындар болжамын құрастыру;
- 3) болжамданған сату көлеміне жету үшін қажет негізгі және айналым активтеріне инвестициялардың болжамын құрастыру;
- 4) қосымша (сыртқы) қаржыландырудағы қажеттілікті есептеу және қаражат көздерінің рационалды құрылымын құру қағидасын есепке ала отырып, сәйкес көздерді қарастыру;

Бірінші қадамды маркетингтер, ал келесілерді қаржыгерлер жасайды.

Қаржылық болжамдаудың бюджеттік әдісі ақшалай ағымдардың тұжырымдамасына негізделген. Оның негізгі міндеттерінің бірі болып келешек кезеңге ақшалай қаражаттардың жеткіліктігін бағалау табылады. Ол үшін басты құрал – бұл ақшалай қаражаттар қозғалысының талдауы, кезең ішіндегі ақшалай қаражаттардың ауытқуы өзімен ақшалай қаражаттардың түсуі мен шығындалуын сипаттайтын қаржылық ағымдармен анықталады, осыған байланысты алдын – ала қаражаттардың күтілетін дефицитін анықтау қажет және оны жабуға арналған шараларды қолдану қажет. Бюджеттік әдіс негізінен бизнес – жоспардың қаржылық бөлімін көрсетеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

- 1 Ашанұлы Қ. «Экономикамыздың дамуына инвесторлардың да үлесі бар: Елбасы Жолдауына орай». Ана тілі – 2022ж. ақпан №6
- 2 Әліпбай С. «Экономикамыздың даму қарқыны күткендегімізден де жоғары». Егемен Қазақстан – 2021ж. 30 сәуір
- 3 Әшімбаев М. «Жаһандану дүниесі және Қазақстан». Егемен Қазақстан – 2020ж. 28 сәуір

**ЦЕЛЬ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ НА РЫНКЕ ТРУДА,
УПРАВЛЕНИЕ СИСТЕМОЙ СТРУКТУРЫ**

Дәкібай Н. Е.

Магистрант ОП «Менеджмент»

Казахско – Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

Аннотация: В этой статье рассматриваются управления человеческими ресурсами на рынке труда

Ключевые слова: рынок труда, спрос и предложение, рентабельность активов, рентабельность основного капитала.

**ЕҢБЕК НАРЫҒЫНДАҒЫ АДАМ РЕСУРСТАРЫН БАСҚАРУ МАҚСАТЫ,
БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ**

Дәкібай Н. Е.

«Менеджмент» ББ магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көшесі, 52

Аннотация: Бұл мақалада еңбек нарығындағы адам ресурстарын басқару мақсаты қарастырылған

Түйінді сөздер: еңбек нарығы, сұраныс пен ұсыныс, активтер рентабельділігі, негізгі капиталдың рентабельділігі.

**THE PURPOSE OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN THE LABOR
MARKET, MANAGEMENT OF THE STRUCTURE SYSTEM**

Dakibai N. E.

Master's student of the Manmanmet Department of

the Kazakh – Russian International University, 52, Aiteke bi str., Aktobe, 030006

Abstract: In this article, human resource management in the labor market.

Keywords: In this article, human resource management in the labor market labor market, supply and demand, return on assets, return on fixed capital.

Еңбек нарығы нарықтық экономиканың бөлінбес бөлігі болып табылады. Ол жұмыс істейтін басқару күшімен кадр бөлімі, оқу және зерттеу орталықтары, сонымен қатар әлеуметтік қызмет корпорациялары, мемлекеттік мекемелер, коммерциялық емес ұйымдар және т.с.с.

Нарықтық экономикаға өту өзіне қажет еңбек нарығы мен жұмыс күшін еріксіз тартады.

Еңбек нарығы-бұл тауар болып табылатын еңбек ресурстарының нарығы, олардың тепе-теңдік бағасы мен саны, сұраныс пен ұсыныстың бір-біріне әсер етуімен анықталады.

Кәсіпкерлер мен еңбекке қабілетті адамдар нарық агенттері, олар еңбек нарығында өзара қатынаста болады. Сондықтан еңбек нарығы сұраныс пен ұсыныс тетіктері арқылы экономикалық агенттердің арасындағы бәсекелестіктің нәтижесінде жұмыспен қамтудың белгілі көлемі және еңбек төлемі дәрежесі орнайтын экономикалық орта болып табылады.

Еңбек нарығы деп қызмет атқарып жүрген жұмыс күші нарығын айтамыз. Қазақстанда еңбек нарығы әлі де болса өркениетті елдердегідей қалыптаса қоймаған. Бұл елдердің өзінде еңбек нарығы тетіктерінің бір – бірімен үйлесуінде айтарлықтай айырмашылықтар бар, яғни, еңбек нарығының көп түрлері мен модельдері болады.

Еңбек нарығының қызмет ету ауқымына байланысты оның екі түрін ажыратуға болады:

- сыртқы еңбек нарығы (салааралық, макроэкономикалық ұғымдар);
- ішкі еңбек нарығы (сала ішіндегі, микроэкономикалық ұғымдар).

Сыртқы еңбек нарығы дегеніміз жұмыс күшінің облыстық, салааралық деңгейде жылжуға бейімделген процесстерін, яғни, жұмыс орындарын еңбеккерлермен фирма арасында ауыстыру жолымен толтырады. Ішкі еңбек нарығы еңбеккерлердің фирма ішінде жылжуына бейімделген.

Еңбек нарығы басты үш қызмет атқарады :

1) әлеуметтік қызметте адамдардың табыстары мен жақсы тұрмыс жағдайының әдеттегідей дәрежесі мен жұмыскерлердің өндірістік қабілетін тиісті дәрежеде ұдайы өндіруді қамтамасыз ету;

2) экономикалық қызметте еңбекке тиімді түрде тарту, оны бөлу, реттеу және пайдалану;

3) ынталандыру қызметі бәсекеге қабілеттің күшеюіне, тиімділігі жоғары еңбекке ынтаның өсуіне, біліктіліктің жоғарылауына, мамандықты ауыстыруға мүмкіндік тудырады.

Қазақстандық экономикалық әдебиеттерде зерттеушілердің біреуі «еңбек нарығы» терминін қолданса, ал екінші біреулері «жұмыс күшінің нарығы» терминін қолдануда. Соған байланысты осы екі терминнің біреуін, яғни «еңбек нарығы» терминін қолданған дұрыс деп ойлаймыз.

Еңбек нарығы шетелдік әдебиеттерде жеткілікті түрде зерттеліп, айқындалған. Ал, ресейлік Саткина М.А., Гибриков Г.Г. және қазақстандық Н.К. Мамыров және т.б. бір топ ғалымдар еңбек нарығы анықтамасын ғылыми тұрғыдан беруде әр түрлі көзқарасты ұстанады.

Дамыған нарықтық экономикалық жүйеде барлық еңбек өнімдері тәріздес жұмыс күші де тауарлы форманы иеленеді. Неоклассикалық экономикалық теорияда тауарлар мен қызмет көрсетулер, капитал мен инвестициялар нарығымен қатар ерекшеленген жұмыс күші мен еңбек нарығы да қарастырылады. Сондықтан, қазіргі кездегі әлеуметтік-экономикалық әдебиеттерде, саяси-шаруашылық тәжірибеде «жұмыс күші нарығы» мен «еңбек нарығы» деген ұғымдар бір-біріне сәйкес ұғымдар ретінде қабылданған.

Еңбек нарығына сыртқы факторларының әсер етуі әлемдік қоғамдастыққа Қазақстанның ықпал ету дәрежесіне байланысты және ол ықпал ету үдерістерінің дамуы мен республиканың Бүкіләлемдік сауда ұйымына (БСҰ) кіруімен күшейе түседі. Халықаралық еңбек бөлінісіндегі өзгерістер қазіргі уақытқа дейін республиканың еңбек нарығына онша әсер етпейді. Әлемдік бағалардың шикізат ресурстары конъюнктурасы экономика мен әлеуметтік саланың дамуына тұрақты әсерін тигізеді.

Қазіргі уақытта Қазақстанның еңбек нарығындағы жағдайы халықтың экономикалық белсенді және белсенді емес көрсеткішін, жұмыспен қамтылуы және жұмыссыздық көрсеткіштерінің өзгеруімен сипатталады.

1945 жылы капиталистік елдің экономикалық жағдайы анық түрде ерекшеленді. АҚШ өзінің территориясында әскери қимылдар болмағандықтан өндіріс қуаты және рекордты түрде экономикалық өсу байқалған. Ал керісінше, Батыс Еуропа және Жапония елдері біршама қирауға ұшыраған. Ол елдердің халқы интенсивті құрылыс жұмыстарын жүргізе отырып шығындарға төзуге тура келді. Бұл жағдайлар мысалы, Германия және Жапония елдерінде 40-ші жылға дейін жалғасқан. 30-жылдары экономикалық өсу бүкіл аймақта болды және жұмыссыздықты болдырмады.

Жапониядағы жұмыспен қамтуды басқару. «Өмірлік жалдану» жүйесінің мағынасы, жұмысшы нақтылы түрде өмір бойы бір кәсіпорында жұмыс істейді, бірте-бірте қызмет баспалдағымен көтеріледі. Білім деңгейіне (орта білім немесе жоғары білімді) байланыссыз жұмысшы карьерасын қарапайым жұмысшыдан бастайды және бір орында 2-3 жылдан көп отырмайды. Өйткені оның жұмыс орнында алған білімін жоғалтуға мұрша бермейді. Ал екіншіден, төменнен бастап, жас маман бірдеңені өзгертуге мүмкіндік алады, басшылардың, қызметтестердің мойындауына жету, репутациясын орнату.

Шетелдік тәжірибеде көп уақыт бойына жұмыспен қамту мәселесі қоғамдық келісімде арнайы енгізілмеген. Бірақ 20 ғасырдың 70-жылдары мұнай дағдарысына байланысты өзгерген болатын (1973-1979 жылдар). 1980 жылға дейін жұмыспен қамту бойынша 170 келісім қабылданды. Келісімдерде жұмыс берушілер жұмыскерлерді бір жыл ішінде немесе бірнеше жыл ішінде босатуға міндеттеме алады. Мұндай келісімдер белгілі бір жағдайда және берілген саланың кәсіпорындағы жеткілікті түрде кезекті бағыт ұстанғанда мүмкін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Еңбек Кодексі (жоба) // (2007 ж., 15 мамыр, N 251) 2013.02.08. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен
- 2 Әшімбаев Т.А., Берешев С.Х. Кәсіпорын экономикасы / Оқу құралы/ - Алматы: Экономика, 2021 ж. - 615б.
- 3 Тәжібаев С.Д., Темірбаев А., Шеденов Ө.Қ. Кәсіпорын экономикасы. /Оқу құралы/ – Алматы: Санат, 2013 ж. - 645б.
- 4 Грузинов В.П., Грибов В.Д. Экономика предприятия /Учебное пособие для вузов/ Институт экономики и права. - Москва: МИК, 2017г. -428 с.
- 5 Ниязбекова Р.Қ., Рахметов Б.А., Байнеева П.Т. Кәсіпорын экономикасы. /Оқу құралы / - Алматы: Санат, 2015 ж.-618 б.
- 6 Жолдасбаева Г.Ө. Кәсіпорын экономикасы /Оқу құралы/ - Алматы: Экономика, 2022 ж.- 721б.
- 7 Под редакцией Калдыбаева О., Темирбаева А. Экономика предприятия (фирмы). /Учебное пособие/ - Алматы: Санат, 2011 – 526с.
- 8 Мамыров Н.К., Мельдаханова М.К. Кәсіпорын экономикасы /Оқу құралы/ - Алматы: Экономика, 2015.- 456б.

Общее понятие человеческих ресурсов, возможности использования рабочей силы на предприятии

Дәкібай Н. Е.

Магистрант ОП «Менеджмент»

Казахско – Русский Международный университет, 030006, Ақтобе, ул. Айтеке би, 52

Аннотация: В этой статье рассматриваются общее понятие человеческих ресурсов, возможности использования рабочей силы на предприятии.

Ключевые слова: человеческие ресурсы, рабочая сила, рынок труда, спрос и предложение, экономический прогресс.

Адам ресурстар күшінің жалпы түсінігі, кәсіпорында жұмыс күшін пайдалану мүмкіншіліктері
Дәкібай Н. Е.

«Менеджмент» ББ магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көшесі, 52

Аннотация: Бұл мақалада адам ресурстар күшінің жалпы түсінігі, кәсіпорында жұмыс күшін пайдалану мүмкіншіліктері қарастырылған.

Түйінді сөздер: адам ресурстар, жұмыс күші, еңбек нарығы, сұраныс пен ұсыныс, экономикалық прогресс.

The general concept of human resources, the possibility of using labor in an enterprise

Dakibai N. E.

Master's student of the Manmanmet Department of

the Kazakh – Russian International University, 52, Aiteke bi str., Aktobe, 030006

Abstract: In this article, human resource management in the labor market.

Keywords: human resources, labor force, labor market, supply and demand, economic progress..

Жұмыс күші – мемлекеттің заңмен бекітілген жастағы, физикалық және интеллектуалдық сапасы бар, өнім өндіруге және қызмет көрсетуге керекті білімі мен тәжірибесі бар еңбекке қабілетті бөлігі. Олар кәсіпорын басшылығының үнемі қамқорында болатын объект. Нарық экономикасында еңбек ресурстарының маңызы арта түседі. Өндірістің инвестициялық бағыты, ғылыми – техникалық прогресстің соңғы нәтижелерін қолдану, өнім сапасының артуы еңбек ресурстарына деген көзқарасты өзгертіп, еңбекке творчестволық жағынан қарау және жоғарғы дәрежеге мамандар дайындауға ықпал жасады. Бұл жағдай кәсіпорын персоналын басқарудың принциптерінің, әдістерінің және әлеуметтік – психологиялық жағдайының айтарлықтай өзгерісіне алып келді[2].

Еңбек ресурстарының саны – барлық еңбекке қабілетті халық пен жұмыс жасайтын зейнеткерлерді, жасөспірімдерді қоса алғандағы және осыдан жұмыс жасамайтын мүгедектер мен жеңілдетілген зейнеткерлік жастағы адамдар санын алып тастағандағы нәтижеге тең адамдар саны. Персоналдармен жұмыс жасағанда: келгендер саны – жұмысқа келген кәсіпорын қызметкерлерінің саны, тізімдік сан – кәсіпорында жұмыс жасайтын барлық жұмысшылар саны, орташа сан – жұмысшылардың жұмысқа қабылдануын және жұмыстан шығуын есептегендегі сан сияқты көрсеткіштер қолданылады.

Кәсіпорын жұмысшыларының жеке құрамы кәсіпорын персоналы немесе кәсіпорын қызметкерлері деп аталады. Олар өндірістік бағдарламаны жасаудан бастап, материалдық құндылықтарды жоспарлау, өндіріс процесінің негізгі және қосымша операцияларына

қатысу, шаруашылық әрекетті ұйымдастыру және басқарудан бастап дайын өнімді шығаруға дейінгі барлық функцияларды атқарады.

Сонымен қатар жұмысшылар инженерлік – техникалық мамандар, қызметкерлер және жұмысшылар болып бөлінеді.

Инженерлік – техникалық мамандар өндіріс процесін ұйымдастырып, оны басқарумен айналысады.

Қызметкерлерге – қаржы – есеп, жабдықтау, сату және тағы басқа функцияларды атқарушы жұмысшылар жатады.

Жұмысшылар – материалдық өнімдерді шығару немесе өндірістік және тасымалдау қызметін атқарушы кәсіпорын қызметкерлері. Соңғы жылдардағы дүниежүзілік дамудың бетбұрыстары сыртқы ортаның елеулі қиындауымен және бағытының қатандауымен сипатталады, ал бұл болса өсіп келе жатқан жаһандануға, халықаралық бәсекелестіктің дамуына, қоғамда экологиялық және әлеуметтік мәселелердің өршелене түсуіне байланысты туындап отыр, бұл кезінде осы уақытқа дейін қозғалмайтын бірегей болып көрінетін көптеген ережелерді қайта ой толғағынан өткізуге әкеліп соқтырды. Батыс бірлестіктері бүгінгі күні ұзақ мерзімді экономикалық жетістіктердің маңызды детерминанты - өлшеу қиындығы мен іс жүзіндегі модельдерге (үлгілерге) енуіне қарамастан - негізін адам капиталы құрайтын - әлеуметтік капитал екенін мойындап отыр. Қазіргі таңдағы жағдайларда адам қоры экономиканың инновациялық дамуымен қатар экономиканың өсуі мен дамуына шексіз мүмкіндіктер туғызып отырған ең келешегі бар қор болып отыр - бұған куә дүние жүзі елдерінің тәжірибесі. Адам капиталдың жалпы капиталға қарағанда моральды-заттық нысан түрінде біршама басымдылықтары бар, өйткені ол ең алдымен өндірістің анықтағыш факторы болып саналады: тек адамдар ғана өзінің еңбегімен және ерекше қабілеттерімен материалдық қорларды құрады және солардың көмегімен кейін ақтық тауарлар мен қызметтер өндіріледі. Сонымен бірге адам өзінің қабілеттерімен, білімімен тек қана қор болып саналмайды, сонымен қатар өндіріс процесінің ақырғы мақсаты болып табылады, бұл оның бірегейлігін айқындай түседі.

Зертеушілердің ойынша, жұмыс күші теориясының дамуына негізгі үлес қосушы Т. Шульц болса да, Г. Беккердің де еңбегі зор болып отыр. Г. Беккердің жинақтаған моделі жұмыс күші теориясының келесі дамуындағы зерттеулер үшін негіз болып отырды. Беккер адамдағы бар білімді, мотивацияны (уәжді), ілімді анықтай отырып, адами капиталға толық дефиниция берді. Ол ақпараттарды іздеу, денсаулықты қорғау, кәсіби тәжірибені жинау, білімді ұсынатын сипаттағы инвестицияларды жұмыс күшімен сипаттады.

70- жылдардың ортасынан бастап дүние жүзінің дамыған елдерінде қоғамдық-экономикалық дамудың қағидалы жаңа типіне көшу басталды, олардың негізгі факторлары болып табылғандар - тәлім алу, білім, адам өмірінің толықтығы, шынайылығы. Экономикалық прогрестің жаңа типіне әлеуметтік-экономикалық өмірді кеңінен демократизациялау, тауарлық емес өндіріс пен тауарлық емес қатынастарды (әлеуметтік қызметтердің барлық саласы, ғылым, білім) кеңінен демократизациялау, әдеттегі нарықтық экономиканың іс-әрекеттері кеңістігін тарылту, қоғамдық ұйымдар жүйесін (азаматтардың ерікті бірлестіктерін) және т.б. құру. Өндіріс күштерінің дамуының жаңа кезеңі басталды, адамға қатысты сыртқы емес, адамдық өндіріс күштері, яғни өндіріс процесі кезінде алдыңғы қатарда білім, жауапкершілік, адамның ішкі жан-дүниесі мен адамгершілік әлеуеті. Сондықтан экономикалық жетістікке жетудің критеріі болып саналатын адамның әлеуметтік - мәдени қажеттіліктерін жүзеге асыру мүмкіндігі, яғни адамның дамуымен байланысты өмір салаларын дамыту. Халық және оның өмір сүру жағдайының сипаттамасы, бізге

белгілі болғандай үнемі оқып-тану объектісі болғанына көп болды. Осындай жұмыс Англия мен Германияда 17 ғасырдың ортасында басталды. 200 жылдай халық статистикасы негізінен мемлекет үшін табыс көзі, армияны әскермен, елдің шаруашылығын жұмыс күшімен қамтамасыз ететін мүмкіншілік болды. Алайда 20 ғасыр басынан зерттеушілердің терең қызығушылығын туғызды, ал одан кейін кейбір елдердің саяси қызметкерлерімен үкіметі де әлеуметтік саладағы істер мен халықтың тұрмысы туралы тұрақты ақпарат алуып тұруға ынта білдірді. Шамамен 1920 жылдардан бастап халық бағалауы мен оның өмір сүру жағдайларында-инструментальдық (құралдық) және әлеуметтік екі бағыт қатар дами бастады.

Инструментальды бағыт адамның еңбекке деген қабілетінде, өнім мен қызметтер өндіруде, елде өндірілетін немесе сырттан келген өнімді индивидтер мен топтардың тұтыну қасиеттеріне шоғырланды. Әрине, халықтың өндіріс жағдайы елеусіз қалған жоқ. Осы бағытта адам мүмкіндіктерінің әртүрлі жақтарының бағасы дамыды және дамып келеді, ал оны игіліктер мен қызметтерді өндіру бойынша әртүрлі белсенділіктен көруге болады - оны адамдық және әлеуметтік қорлар деп атайды. Аталған капитал түрінің сандық бағалау және сонымен байланысты индикаторлар түріндегі (беру, амортизация, инвестиция салудың пайдалылығы және т.б.) сипаттамаларды көрсету әрекеттері болып тұрады [3].

Адамға инструментальды көзқарастың болуы оған теорияларды құратын капитал ретінде көзқарастың қалыптасуына әкеліп соқтырды. Г.Беккердің, Дж.Коулменнің және П.Бурдьенің мақалалары капиталды концептуальды, операционалды, тіпті техникалық анықтамаларға, оны өлшеу, есептің теориясы мен практикасына қосу (бухгалтерлікті де қоса) жұмыс ағынын ашып берді, бірақ адамның белгілі бір қасиеттерін, әртүрлі типтегі адам қауымдастығының түрлерін бөлу үшін негіз бұған дейінгі, ертеректегі еңбектерде де жазылған болатын. Капитал ретінде кейбір индивидтердің, топтар мен қатынастардың кейбір қасиеттерін қабылдау мен концептуализациялау үшін логикалық және практикалық негіздер бар. Классикалық тұрғыдан анықтаған кезде капитал белгілі бір табыс әкелетін бір нәрсе, оны қолдану қорытындылары мүлкілік формаға ие болады. Капиталды кең тұрғыдан алып қарайтын болсақ, оны тек тікелей болмаса да мүлкілік табыс әкелетін нәрсе деп қарайды. Осы айырмашылықтың кесірінен, яғни капиталды жұмсау мен мүлкілік табыс алу (заттай немесе қаржылай) қорытындысынан кейбір әдістемелік күрделіліктер пайда болады. Негізінде кейбір капитал түрлері, мысалы адамдық, әлеуметтік немесе т.б. бір иені екіншісімен ауыстыра алмайды. Басқаша айтқанда олар өздерінің алғашқы меншік иесіне тастай болып жабысып қалған сияқты, бірақ ол иесі оны міндетті түрде пайдаланып немесе оны пайдаланудан түскен табысын бөлетін мүмкіндігі бар деп айта алмаймыз. Бірақ тап осы қасиеттер капитал сияқты, сәйкестендіріле алады, кейде тіпті нарықпен бағаланады да. Бізге қазіргі сәтте қызықты болып тұрған осындай капитал мен оның иелері (индивидтар немесе топтар) арасындағы инструментальдылық, соңғы нәтижесінде табыс әкелу мүмкіндігі. Практиктердің де, зерттеушілердің де, нарық агенттерінің де, олардан соң - әртүрлі биліктердің, мемлекеттік және халықаралық статистиканың, халықаралық, мемлекетаралық және қоғамдық ұйымдардың қызығушылығын туғызып отырған себеп осы. Капитал түрлері туралы жұмыстардың авторлары не жазса да, олардың бәрінің негізінде жатқан - адам мен қауымдастықтан бастап жалпы қоғам туралы, олардың экономиканың, экономикалық жүйенің, экономикалық дамудың инструменті (құралы) деген негізгі ой.

Екінші бағыттың өкілдерін қызықтырған халық өмірінің әлеуметтік жағдайы, оның ішінде оның инструментальды - экономикалық сипаттамаларына қатыссыз. 1960 жылдардың басында АҚШ Ұлттық ғылым Академиясы Ұлттық комитеттің аэро-

космостық навигациясы бойынша тапсырысын орындады, олардың білгісі келгені мүмкін, тіпті АҚШ үшін ғарыштық бағдарламаны жүзеге асырудың алыста жатқан себеп-салдарын білу. Социолог Р.Бауэр басқарған топтың жұмысында әлеуметтік ақпарат жетіспеуі себебінен өте күрделі қиыншылықтар пайда болды. Соның нәтижесінде 1963 жылы Р.Бауэрдың редакциясымен “Social Indicators” үлкен еңбек басылып шықты, бұл еңбек барлық дүние жүзінде әлеуметтік индикаторлармен айналысудың жолын салды, бұл дүние жүзінде «Әлеуметтік индикаторлар үшін қозғалыс» деген атқа ие болды.

Сол жылдарда әлеуметтік есептер бойынша көптеген мақалалар жарияланды, олардың авторлары талдау әдісін «шығын – табыс» сияқты кеңейтуге тырысты. Сол кезде президент Джонсонның әкімшілігінде кеңесшілердің экономикалық комитетіне бәсекелестік құрған кеңесшілердің әлеуметтік комитеті пайда болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 9 Еңбек Кодексі (жоба) // (2007 ж., 15 мамыр, N 251) 2013.02.08. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен
- 10 Әшімбаев Т.А., Берешев С.Х. Кәсіпорын экономикасы / Оқу құралы/ - Алматы: Экономика, 2021 ж. - 615б.
- 11 Тәжібаев С.Д., Темірбаев А., Шеденов Ө.Қ. Кәсіпорын экономикасы. /Оқу құралы/ – Алматы: Санат, 2013 ж. - 645б.
- 12 Грузинов В.П., Грибов В.Д. Экономика предприятия /Учебное пособие для вузов/ Институт экономики и права. - Москва: МИК, 2017г. -428 с.
- 13 Ниязбекова Р.Қ., Рахметов Б.А., Байнеева П.Т. Кәсіпорын экономикасы. /Оқу құралы / - Алматы: Санат, 2015 ж.-618 б.
- 14 Жолдасбаева Г.Ө. Кәсіпорын экономикасы /Оқу құралы/ - Алматы: Экономика, 2022 ж.- 721б.
- 15 Под редакцией Калдыбаева О., Темирбаева А. Экономика предприятия (фирмы). /Учебное пособие/ - Алматы: Санат, 2011 – 526с.
- 16 Мамыров Н.К., Мельдаханова М.К. Кәсіпорын экономикасы /Оқу құралы/ - Алматы: Экономика, 2015.- 456б.

МЕРЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Камбарбеков К.К.

Магистрант ОП «Менеджмент»

Казахско – Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы финансово-хозяйственной деятельности предприятия меры повышения эффективности

Ключевые слова: оценка, предприятия, эффективность, рентабельность активов, рентабельность основного капитала.

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ – ШАРУАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ШАРАЛАРЫ

Камбарбеков К.К.

«Менеджмент» ББ магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көшесі, 52

Аннотация: Бұл мақалада кәсіпорынның қаржылық – шаруашылық қызметінің тиімділігін арттыру шаралары

Түйінді сөздер: бағалау, кәсіпорындар, тиімділік, активтердің кірістілігі, негізгі капиталдың кірістілігі.

EFFICIENCY OF FINANCIAL AND ECONOMIC ACTIVITIES OF THE ENTERPRISE MEASURES TO INCREASE

Kambarbekov K.K.

Master's student of the Manmanmet Department of
the Kazakh – Russian International University, 52, Aiteke bi str., Aktobe, 030006

Abstract: In this article, the financial and economic activities of the enterprise measures to improve the efficiency.

Keywords: valuation, enterprises, efficiency, return on assets, return on fixed capital.

Шаруашылық қызметті талдау міндеттерінің бірі болып кәсіпорын жұмысының нәтижелерін жақсарту мүмкіндіктерін қарастыру, оның іскерлік белсенділігін және экономикалық тиімділігін арттыру табылады. Осы міндетті шешудің нәтижесі – бұл ішкі және сыртқы резервтерді қарастыру.

«Резервтер» түсінігінің арнайы әдебиетте бір мағыналы анықтамасы жоқ. Оның тамырларын француз және латын тілдерінен табуға болады. Француз тілінде «қор» деп аударылатын *reserve* деген сөз бар, ал латынша *reservere* сөзі «үнемдеу, сақтау» деген мағынаны білдіреді.

Кез – келген түсініктің қабылдануы уақыт өте өзгереді, түрлендіріледі, жаңа мәндерге ие болады.

«Резервтер» түсінігімен де осы жағдай болды. Қазіргі уақытта шаруашылық қызмет пен тәжірибеге жатқызылатын арнайы әдебиетте ол екі жақты мағынада қолданылады:

- 3) қызмет көрсету, өндіріс процессінің тоқтаусыз жүзеге асырылуы үшін қажет өндірістік ресурстардың қорлары ретінде;
- 4) салыстырмалы түрде қол жеткізілген деңгейдегі негізгі және басқа қызмет түрлерін жетілдіруінің және дамуының өлшенетін, әлі қолданылмаған мүмкіндіктері ретінде. Осындай резервтердің мысалы ретінде өнімді өткізу және өндіру көлемінің өсу

резервтері, оның өзіндік құнының, пайда өсімінің төмендеуі және тағы басқалары қарастырылады.

Шаруашылық қызметті талдау кезінде «резервтер» түсінігі екінші мағынада қолданылады.

Адамзат қоғамының дамуы жасалатын құралдар мен жұмыс, қызмет заттарын жетілдіру жолдарын іздеу қажеттілігін объективті түрде сипаттайды. Нарықтық ортада әрбір шаруашылық жүргізуші субъекттің өміршеңдігінің қажеттілігі еңбек өнімділігінің өсуінің, шығындардың азаюының, көрсетілетін қызмет, нақты өнім түрлерінің жетілдірілуі үшін маңызды ынталандыру болып табылады. Яғни, резервтерді іздеу – еңбек уақытын үнемдеудің жалпы заңынан шығатын объективті процесс, оның нақты көрініс табуы болып тірі және қоғамдық еңбек шығындарының төмендетілуі табылады. Бұл төмендеуге еңбек өнімділігінің өсуінің жаңа мүмкіндіктерін, жаңа материалдарды, жаңа технологияларды және тағы басқаларын құрастыратын ғылыми-техникалық прогресс нәтижелерін қолдану (енгізу) жолымен қол жеткізіледі.

Шаруашылық жүргізуші субъект қызметінің тиімділігін жоғарылатуға ұйымдастырушылық шараларды жүргізудің, басқарумен жетілдірудің және тағы басқаларының нәтижесінде де қол жеткізуге болады. Егер шаруашылық жүргізуші субъект бәсекелі ортада жетістікке жетумен бірге, өз қызмет түрін дамытқысы келсе, онда оған оны жетілдіру резервтерін іздеу қажет.

Маңызды резервтер еңбек ұжымының өмірі мен жұмысының әлеуметтік шарттарының жақсартуында, өндіріс мәдениеті мен өнеркәсіп эстетикасының жағдайында, табиғатқа ұқыпты қарауда және табиғи ресурстарды рационалды қолдануда, кәсіпорынның сыртқы экономикалық байланыстарын жетілдіруде жасырынады. Кәсіпорындар қызмет тиімділігін арттырудың маңызды факторлары бойынша резервтердің классификациясына сәйкес резервтерді жұмылдыруды арттыру және іздеу жолдарын жоспарлайды, яғни резервтерді айқындау мен қолдану бойынша ұйымдастырушылық-техникалық іс-шаралардың жоспарын құрады.

Сонымен қатар резервтерді осы резервтер ықпал жасайтын ақырғы нәтижелері бойынша да классификациялайды. Келесідей резервтер ажыратылады: өнім көлемін арттыру, өнімдердің құрылымы мен сұрыпталымын жетілдіру, сапаны жақсарту, өнімнің өзіндік құнын немесе шығындар элементтері бойынша, немесе шығындар баптары бойынша, немесе жауапкершілік орталықтары бойынша төмендету; өнім табыстылығын жоғарылату, қаржылық жағдайды бекіту және рентабельділік деңгейін жоғарылату резервтері.

Кәсіпорын қызметінің экономикалық тиімділігін арттыру резервтерін классификациялаудың басқа да қағидалары болуы мүмкін. Олардың қажеттілігі әрбір кәсіпорынның нақты шарттары мен міндеттерінен туындайды. Резервтерді іздестіру механизмінде резервтерді жұмылдырудың және айқындауды оңтайландырудың нақты шарттарын құруға мүмкіндік беретін озық тәжірибелер маңызды орын алады. Осындай шарттарға келесілерді жатқызуға болады:

- 6) өндіріс тиімділігін арттыруда жетекші саланы айқындау, яғни өнімнің өзіндік құнының негізгі бөлігін құрайтын және минималды шарттарда үлкен үнемдеуге жеткізе алатын шығындарды айқындау;
- 7) өндірістің өсу қарқынын және өнімнің өзіндік құнының төмендеуін шектейтін өндірістегі «тар жерлерді» белгілеу;
- 8) өндіріс үлгісін есепке алу; мысалы, жалпы өндірісте резервтердің талдауын келесі тізбекте жүргізу ұсынылады - өнім, түйін, бөлшек, амал; жеке дара өндірісте - өндірістік циклдің бөлек амалдары бойынша;

- 9) объект немесе өнімнің өмірлік циклінің барлық сатылары бойынша бір уақыттағы резервтерді іздестіру;
- 10) материалдардың үнемделуі, мысалы, құрал-жабдықты қолдану уақыты мен еңбегін үнемдеумен ілестірілетін, резервтердің кешенділігін анықтау, бірақ бұл жағдайда қосымша өнімнің өндірісі мүмкін.

Резервтерді іздестірудің бағыттары өнім сапасының өзгеруі, оны өткізу нарығының кеңеюі немесе қысқаруы, рентабельділік деңгейі, еңбек заттары мен құралдарын қолдану тиімділігі мен жағдайы, тағы басқалары туралы мәліметтерден тұратын ақпараттың негізінде анықталады.

Нарықтық экономикада ең алдымен шаруашылық жүргізуші субъектімен өндірілетін өнімнің немесе көрсететін қызметінің өткізу нарықтары зерттеледі. Нарық сыйымдылығы және осы жерде белгілі бір сегментті алу мүмкіндіктері анықталады. Сонымен қатар нарықта ұсынылған өнімнің сапасы, шаруашылық жүргізуші субъектімен шығарылатын өнімнің сапасын жоғарылату мүмкіндіктері мен қажеттілігі және тағы басқалары зерттеледі.

Егер өнімнің жаңа модификацияларын құру қажеттілігі анықталса, онда резервтерді іздестіру өнімнің өмірлік циклінің өндірістік емес сатысында шоғырландырылады.

Егер өндірілетін өнімнің сапасын жоғарылату міндеті қойылатын болса, онда ол ғылыми-техникалық прогресс жетістіктерін ендіру арқылы, өндіріс пен еңбекті ұйымдастыруды жетілдіру арқылы және тағы басқа жолдармен өнімнің өмірлік циклінің өндірістік сатысында шешілуі мүмкін.

Өндіріс сатысындағы ішкі резервтерді іздестіру бағыты ретроспективті талдау деректерінің негізінде анықталады.

Бұл талдаудың нәтижелері шаруашылық жүргізуші субъект дамуының оң және теріс тенденциялары, экономикалық көрсеткіштерді құру факторлары, өндірістік ресурстарды қолдану тиімділігіне және шаруашылық қызметтің ақырғы нәтижесіне олардың ықпалы туралы кең ақпаратты ұсынады.

Осындай ақпараттың негізінде кәсіпорын қызметінің ең әлсіз жақтарының диагностикасы (бағалауы) жүргізіледі, резервтердің іздестірілуі ең алдымен жүргізілетін «тар» деп аталатын жерлер анықталады.

Шаруашылық жүргізуші субъектілердің және оның қызметінің жеке түрлерінің дамуының жағымды тенденцияларының болуы резервтерді іздестіру қажеттілігін жоққа шығармайтынын атап кеткен жөн.

Жетістікке қол жеткізу үшін резервтерді іздестіру бойынша жұмыс жүйелі түрде, ғылыми негізде – экономикалық заңдар бойынша, ғылым жетістіктері мен озық тәжірибелерді, ғылыми негізделген резервтерді іздеу, өлшеу және бағалау әдістемесін қолдану арқылы жүргізілуі тиіс.

Қаржылық болжамдау белгілі бір дәрежеде кәсіпорынды басқаруды жақсартуға және өткізу мен өндірістің барлық факторларының үйлестіруін, бөлімшелер қызметінің өзара байланысын және тағы басқаларды қамтамасыз ету есебінен жақсы нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Сенімді нәтижелерді алу үшін қаржылық болжамдар қатаң деректерге негізделуі тиіс және қаржылық талдаудың нақты әдістерін қолдану арқылы жүргізілуі тиіс.

Қаржылық болжамдаудың басталу нүктесі болып өткізу (сату) көлемінің және оған сәйкес келетін шығындардың болжамы табылады, ал аяқтау нүктесі мен мақсаты болып сыртқы қаржыландырудағы қажеттілікті есептеу табылады.

Қаржыландырудың қажеттіліктерін болжамдаудың негізгі кезеңдері келесілерден тұрады:

- 5) маркетинг құралдарының көмегімен сатудың болжамын құрастыру;
- 6) ауыспалы шығындар болжамын құрастыру;
- 7) болжамданған сату көлеміне жету үшін қажет негізгі және айналым активтеріне инвестициялардың болжамын құрастыру;
- 8) қосымша (сыртқы) қаржыландырудағы қажеттілікті есептеу және қаражат көздерінің рационалды құрылымын құру қағидасын есепке ала отырып, сәйкес көздерді қарастыру;

Бірінші қадамды маркетинггерлер, ал келесілерді қаржыгерлер жасайды.

Қаржылық болжамдаудың бюджеттік әдісі ақшалай ағымдардың тұжырымдамасына негізделген. Оның негізгі міндеттерінің бірі болып келешек кезеңге ақшалай қаражаттардың жеткіліктігін бағалау табылады. Ол үшін басты құрал – бұл ақшалай қаражаттар қозғалысының талдауы, кезең ішіндегі ақшалай қаражаттардың ауытқуы өзімен ақшалай қаражаттардың түсуі мен шығындалуын сипаттайтын қаржылық ағымдармен анықталады, осыған байланысты алдын – ала қаражаттардың күтілетін дефицитін анықтау қажет және оны жабуға арналған шараларды қолдану қажет. Бюджеттік әдіс негізінен бизнес – жоспардың қаржылық бөлімін көрсетеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Ашанұлы Қ. «Экономикамыздың дамуына инвесторлардың да үлесі бар: Елбасы Жолдауына орай». Ана тілі – 2022ж. ақпан №6
2. Әліпбай С. «Экономикамыздың даму қарқыны күткендегімізден де жоғары». Егемен Қазақстан – 2021ж. 30 сәуір
3. Әшімбаев М. «Жаһандану дүниесі және Қазақстан». Егемен Қазақстан – 2020ж. 28 сәуір

ҰЙЫМДАРДА БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІ ЖОҒАРЫЛАТУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ҚАЗІРГІ ҰЙЫМДАРДА ЫНТАЛАНДЫРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ

Айдарханов А.М.

*Қазақ-Орыс Халықаралық Университетінің «Экономикалық пәндер»
кафедрасының 2 курс магистранты*

Дусимов А.Х.

*Қазақ-Орыс Халықаралық Университетінің «Экономикалық пәндер»
кафедрасының 2 курс магистранты*

Отешова А.К.

*Қазақ-Орыс Халықаралық Университетінің «Экономикалық пәндер»
кафедрасының ДВА, доценті*

Бұл мақалада кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру қадамдары, еңбекті ынталандырудың маңызы, басқару шешімдерін қабылдау және өзгерту, сыйақы жүйесінің мақсаттары туралы жазылған.

Түйін сөздер: мотивация, кәсіпорын, бәсеке, басқару, жалақы, экономика

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МОТИВАЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ В ОРГАНИЗАЦИЯХ

Айдарханов А. М.

магистрант 2 курса кафедры

"Экономические дисциплины" Казахско-Русского Международного университета

Дусимов А. Х.

магистрант 2 курса кафедры

"Экономические дисциплины" Казахско-Русского Международного университета

Отешова А. К.

**DBA, доцент кафедры "Экономические дисциплины"
Казахско-Русского Международного университета**

В данной статье изложены шаги по повышению конкурентоспособности предприятий, значение стимулирования труда, принятие и изменение управленческих решений, цели системы вознаграждения.

Ключевые слова: мотивация, предприятие, конкуренция, управление, заработная плата, экономика

IMPROVING INCENTIVES IN MODERN ORGANIZATIONS AS A FACTOR IN INCREASING COMPETITIVENESS IN ORGANIZATIONS

Aidarkhanov A.M.

2nd year master's student of the Department of "economic disciplines" of the Kazakh-Russian International University

Dusimov A. H.

2nd year master's student of the Department of "economic disciplines" of the Kazakh-Russian International University

Oteshova A. K.

DBA, associate professor of the Department of "economic disciplines" of the Kazakh-Russian International University

This article describes the steps to increase the competitiveness of enterprises, the importance of labor incentives, making and changing management decisions, and the goals of the remuneration system.

Keywords: motivation, enterprise, competition, management, salary, economy

---

Соңғы кездері басқару функциясы ретінде мотивация мәселесіне ерекше назар аударылды, ол арқылы кез келген кәсіпорынның басшысы тиімділікті қамтамасыз ету үшін әрекет етуге шақырады. Басқарудың ұйымдық құрылымын құру немесе қайта құру процесі персоналды басқару, бақылау және ақпараттық қамтамасыз ету жүйелерінің дамуымен тығыз байланысты, ал адамдар кәсіпкерлікті тиімді дамытудың негізгі көзі болып табылады.

Мотивация - бұл әртүрлі жағдайларға байланысты өзгеруі мүмкін белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталған мінез-құлық әрекеттерінің реттілігін түсіндіру үшін қолданылатын тұжырымдама. "Мотивация" ұғымы адамның мақсатты мінез-құлқын белсендіру, басқару және іске асыру сәттерін қамтиды. Мотивацияның көмегімен сіз сұраққа жауап бере аласыз: неге бұл адам басқаша емес, дәл осылай әрекет етеді.

Кез-келген басшы, егер ол өз қарамағындағылардың тиімді жұмысына қол жеткізгісі келсе, олардың жұмысына ынталандырудың болуын ұмытпауы керек. Дәстүр бойынша, қызметкер өз жұмысы үшін ақы алғаннан кейін, ол қанағаттануы керек деп

саналады. Қызметтік міндеттерін жауапсыз орындаған жағдайда ол жұмыстан шығарылуы мүмкін.

Жаңа экономика жағдайында кәсіпорындардың экономикалық көрсеткіштерінің өсуінің маңызды резерві шығындардың өсуі және адам ресурстарын пайдалану тиімділігінің артуы болып табылады. Экономикалық процесті қатаң реттеу тәжірибесі тиімсіз болып шықты, өйткені ол жұмыс күшінің қалыпты көбеюін қамтамасыз етпеді және еңбек өнімділігінің ынталандырулары мен мотивтерін белсендірмеді. Мұның бәрі, бұрынғыдан да көп, жұмыстың күрделілігі, шығармашылық белсенділік сияқты факторларды ескеретін, инновацияларды әзірлеу мен енгізудің тиімді ынталандыруларын табатын, жоғары білікті кадрларды тартатын, қызметкерлердің бәсекеге қабілеттілігін дамытатын арнайы мотивациялық тетіктерді әзірлеуі керек, сонымен бірге нарық талаптарына икемді жауап беру.

Бәсекелестік ұғымы нарықтың ажырамас бөлігі және нарықтың жұмыс істеуінің алғышарты болып табылады. Бәсекелестік - бұл әлеуметтік дамудың қозғаушы күші және өнімнің сапасын жақсартудың, жаңартудың негізгі құралы.

Пайда табудың негізгі мақсаты тұрғысынан компания максималды нәтижеге жету үшін барлық мүмкін артықшылықтар мен мүмкіндіктерді пайдаланады. Тиісінше, бәсекелестікті дамыту және оның барлық компоненттерін зерттеу, егер олар жалпы теорияның заңдарына негізделген болса, тиімді болады.

Бұл бағыттағы бірінші қадам - бәсекелестерді талдау, ал екіншісі - ұйымға бәсекелестермен күресте мықты позицияны иеленуге және бәсекелестерден үлкен артықшылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін белгілі бір стратегияларды әзірлеу.

Кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілік деңгейі басқа кәсіпорындармен салыстырғанда анықталуы мүмкін және олардың белгілі бір уақыт кезеңіндегі нарықтағы жағдайымен, бәсекеге қабілетті нарықтық жағдайларға бейімделудің сәттілігімен және басқа бәсекелес кәсіпорындарға қарағанда өнімдер мен Қызметтер арқылы тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетімен сипатталады.

Басқарушылық мотивация өте тиімді міндеттерді орындау және компанияның мақсаттарына жету үшін қызметкерлерді (қызметкерлер топтарын) ерікті түрде ұйымдастыруға ынталандыру ретінде түсініледі. Басқару теориясының функционалдық ережелерін ескере отырып, жұмысшылардың қалаған мінез-құлқына ішкі мотивацияның белгілі бір деңгейі бар адамды жалдау немесе екі бағытта әрекет ету үшін сыртқы мотивациялық құралдарды пайдалану арқылы қол жеткізуге болады.

Кәсіпорындардағы еңбекті ынталандырудың маңызды нысандарының бірі - қаржылық ынталандыру. Еңбекке материалдық ынталандыру жүйесі бір-бірін толықтыратын әртүрлі мотивтерге сүйенеді және еңбекті орындауға материалдық қызығушылықты қалыптастыру мақсатына байланысты [1].

Еңбекке материалдық ынталандыру мәселесі материалдық ынталандыру жүйесін анықтайтын факторларды үнемі зерттеуді қажет етеді.

Өтемақы жұмысшылар үшін ең маңызды және көбінесе жалғыз табыс көзі болып табылады. Жалақы арқылы сапалы жұмысты орындауға ынталандыру еңбек тәртібін сақтаудың және қажетті нәтижеге жетудің ең тиімді факторы болып табылады.

Кәсіпорынның жұмыс күшінің құрылымы мен сапасы, жұмыс мазмұны, қызметкердің физикалық мүмкіндіктері есебінен жұмыс тиімділігін арттыру резервтері қаржылық ынталандыру принципін қолданудың дәстүрлі емес тәсілін талап етеді.

Олардың ішіндегі ең тиімдісі [2]:

- Кәсіпорындардың өндірістік және шаруашылық қызметінің тиімділігін арттыру есебінен жалақыны арттыру;

- Қызметкерлердің топтары, еңбек жағдайлары және еңбек өнімділігі бойынша жалақыны саралау;

- Белгілі бір жұмыс түрлерін орындағаны үшін жалақыны көтеру мүмкіндігі;

Кәсіпорында жалақыны қолданумен қатар, қосымша материалдық ынталандыру ретінде қызметкерлердің белгілі бір қызметінің нәтижелері бойынша сыйлықақылар беру жүйесі қолданылады. Қосымша қаржылық ынталандыру - жұмыс процесін жүзеге асыруға тікелей байланысты ұялы байланыс және көлік шығындарын төлеу [3].

Бұл жағдайда негізгі функцияларына шикізатты, жартылай фабрикаттарды сатып алу, бәсекелестерді маркетингтік зерттеу, нарықты зерттеу кіретін қызметкер Көлік және басқару шығындарына, жеткізушілермен қарым-қатынасқа, маркетингтік персоналға белгілі бір соманы алады.

Кәсіпорындар санының және сәйкесінше еңбек ресурстарына сұраныстың тұрақты өсуімен кәсіпорын басшылары еңбек процесіне білікті қызметкерлер мен жақын маңдағы қалалардың тұрғындарын тартады. Мұндай жағдайларда кәсіпкерлер келушілерге баспана беру мәселесін шешеді. Бұл жағдайда мәселені шешу үшін үйді жалға алуға немесе үй сатып алуға жеңілдетілген несиелер беруге көмек көрсетіледі [4].

Персоналды ынталандыру жүйесі тек экономикалық ынталандыруды ғана емес, сонымен қатар одан әрі кәсіби даму мүмкіндігі, жеке хабардарлық, жеке білім мен құзыреттілікті нығайту сияқты материалдық емес ынталандыруды да қамтиды, өндірістік міндеттерді шешуде белгілі бір дербестікті қамтамасыз етеді және болашаққа деген сенімділікті қамтамасыз етеді.

Бизнес-топтардың әлеуметтанулық зерттеулері іс-әрекет мотивтерінің айтарлықтай үлесін (73,8%) құрайтын материалдық ынталандыру бар екенін көрсетті. Ең маңызды мотивтер-компаниядағы жеңілдікті тамақтану – 82%, сыйлықақылар – 58%, үй сатып алуға несие алу мүмкіндігі-55% [5].

Сондықтан персоналды ынталандырудың тиімді жүйесін әзірлеу қажеттілігі өзекті мәселе болып табылады және бұл шешім жұмыс нәтижелерінің сапасын арттыруға және тауарлар мен қызметтер нарығындағы кәсіпорындардың бәсекелестік артықшылығын қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Материалдық мотивацияның негізгі бағыты-еңбек өмірінің сапасын арттыру және кәсіпкерлік рухтың қанағаттанарлық деңгейін қалыптастыру және қолдау. Қолайлы еңбек жағдайларын жасау, олардың мазмұнын жақсарту және жұмыс уақытын пайдалануды ұтымды ету өте кең таралған кезде, меншік иелері мен менеджерлер көбінесе бизнес философиясын құруға, Іскерлік қатынастар нормаларын анықтауға және корпоративтік мәдениетті қалыптастыруға күмәнмен қарайды [6]. Алайда, тек осы мақсатта ғана өзіне тән жеке дәмі бар мәдени кеңістік компанияның өсуіне үлес қосуды немесе оның нарықтағы қатысуын таратуды қиындатуы мүмкін.

Еңбек қызметін арттырудың маңызды шарты жүйенің әрбір санаты үшін белгіленген өлшемдерге сәйкес жұмыс күшін міндетті және тұрақты бағалау болып табылады. Бұл басқару шешімдерін қабылдау және өзгерту үшін пайдалы ақпараттық базаны қалыптастыруға көмектеседі [7]. Мұндай ақпарат, бірақ экономиканың дербес секторы ретіндегі барлық жұмыс күшін ынталандыруда әлеуметтік жұмысы елдің корпоративтік әлеуетін қалпына келтіру үшін жағдай жасауы тиіс ел тарапынан қоғамдағы мотивациялық ықпалды іске асыру үшін маңызды рөл атқара алады. Материалдық немесе материалдық емес негізге қарамастан, мотивацияның әртүрлі құралдары әрқашан өзара байланысты және бөлек өмір сүре алмайтындығын атап өтейік. Тиімді және тиімді мотивациялық жоспарды әзірлеу, ең алдымен, кәсіпорынның кадр менеджерлері мен топ-менеджерлерінің құзыреттеріне, теориялық дайындығына және практикалық құзыреттеріне байланысты.

Жұмысқа қанағаттану қызметкерлердің адалдығымен, ұйымдық персоналдың міндеттемесімен және пайда мен құндылықтар мен мақсаттармен алмасу үшін барынша күш салуға деген ұмтылыспен тығыз байланысты. Жұмысқа қанағаттануды зерттей отырып, біз қызметкердің компанияға деген сүйіспеншілігінің күші туралы түсінік ала аламыз. Мұндай жағдай ұйым үшін өте қауіпті және жағымсыз, егер құнды қызметкер жұмыстан шығарылғанға дейін сілкінсе [8]. Екінші жағынан, егер нашар жұмысшы өз жұмысына толық қанағаттанса және жұмыстан шыққысы келмесе, компания жалқау және тиімсіз жұмысшылар үшін өте қолайлы жағдай жасап отыр деген сөз. Осылайша, жұмысқа қанағаттану туралы деректер іс жүзінде компания қызметкерлерінің тәуекелдері туралы ақпарат болып табылады. Жұмыстың мазмұны мен сипатына қанағаттану маңызды. Іс-әрекет процесіне қызығушылық маңызды ынталандырушы фактор болуы мүмкін.

Адамды оны орындауға итермелейтін іс-әрекеттің ерекшеліктері психологияда процедуралық және мағыналы мотивтер деп аталады. Жоғары нәтижелерге қол жеткізген кезде жоғары процедуралық және практикалық мотивация туралы айтуға болады, өйткені адамға жоғары сыйақы уәде етілгендіктен емес, оның жұмысына қатаң бақылау жасалғандықтан, бірақ ол іс-әрекет процесін өте жақсы көретіндіктен.

Кез-келген кәсіпорынның басты мақсаты - адам факторының қызметін қамтамасыз ету үшін еңбекті басқарудың тиімді түрін іздеу. Мотивация адамдардың жұмысындағы маңызды себеп-салдар факторы болып табылады.

Мотивацияның нақты және жалпы қабылданған анықтамасы жоқ, ал басқа авторлар мотивацияны өз мағынасында анықтады.

Мотивацияны басқаруға қатысты міндет - бұл дағдылар мен құралдар жиынтығы. Менеджерлер өз мақсаттарына жету үшін ішкі мотивацияны пайдаланады.

Әр адамның жеке қасиеттерінің өзіндік себептері бар. Бұлай емес екенін түсіну маңызды. Сонымен қатар, мінез-құлықтағы осы айырмашылықтың себептері мен салдарын табу керек.

Қазіргі заманғы ұйымдардың қарамағында қызметкерлерді дамытудың көптеген нысандары бар. Кәсіби дамудың классикалық формаларына айналған және ең көп тарағандары: кәсіптік оқыту, лауазымдық мансапты жоспарлау және дамыту, басшылардың резервін дайындау болып табылады.

Кадрларды даярлау жоспарлы және ұйымдасқан түрде оқытуды және адам қызметінің барлық салалары үшін арнайы білім мен дағдылардың жиынтығын және орындалатын жұмысқа араласу тәсілдерін білетін білікті кадрлар шығаруды көздейді.

Кәсіби деңгейді қолдау - коммерциялық банктегі кадрларды оқытудың өз жүйесін құру кезінде прагматикалық және қол жеткізуге болатын мақсат. Кадрларды оқыту бизнес нәтижелеріне де, қызметкерлерге де бағытталуы мүмкін. Оқытудың жоғары тиімділігіне негізінен қызметкерге белгілі бір жұмысқа, лауазымға қажетті білім мен дағдыларды беру арқылы қол жеткізіледі. Артық біліктілігі бар қызметкерді оқытудың мағынасы жоқ, оны лауазымға ауыстыру керек, онда ол пайдалы болады [9].

Жалақы нақты мотивацияға айналуы үшін жұмыс нәтижелерімен байланыс, оның қызметкер үшін маңыздылығы, әділеттілік қағидатын қолдану және осы кәсіпорын қызметкерлерінің білімін, біліктілігін, лауазымдарын, жалпы тәжірибесі мен жұмыс тәжірибесін сақтау сияқты жағдайларды ескеру қажет.

Сондай-ақ, қызметкерлердің психологиялық және экономикалық емес қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған материалдық емес мотивтерді ұйым басшылығы қарастырмағаны анықталды.

Кәсіпорында қызметкерлерді ынталандырудың тиімді жүйесін құру-ең маңызды және ең қиын мәселе. Сондықтан біз компанияның мотивациялық ортасы мен

мотивациялық жүйелерін дамытудың, қолдаудың және бақылаудың барлық кезеңдерін талқылады.

Сыйақы жүйесінің мақсаттары. Кәсіпорын өндірістік тәртіпті, қызметкерлерді стратегиялық мәселелерге алдын-ала қол жеткізуге ынталандыруды талап етеді. Яғни, қызметкерлердің материалдық мүдделерін ұйымның стратегиялық мәселелерімен үйлестіру жалақы жүйесінің негізгі мәні болып табылады.

Өтемақы қызметкерлерді ұйымға қажетті шараларды қабылдауға бейімдеуі керек. Компанияның өнімділігі, шығармашылығы, тәжірибесі және философияға деген адалдығы сияқты адами қасиеттер сыйақы жүйесі арқылы ынталандырылуы керек [10].

Жеңілдіктер-қызметкердің өмір сүру деңгейін арттыратын қызметтерді алу құқығын беру түріндегі ұйым қызметкерлеріне берілетін өтемақының бір бөлігі

Жалпы, даму тенденциялары компанияның қызметіне қолайлы. Сыртқы ортаның негізгі қауіптеріне білікті жұмыс күшінің жетіспеушілігі, бәсекелестіктің күшеюі, көрші аймақтардың кәсіпорындарымен бәсекелестіктің қиындығы, клиентке тәуелділіктің қалыптасуы жатады.

Кәсіпорынның ішкі ортасын талдау дамудың оң тенденцияларын анықтады: мамандандыру қағидаты бойынша өндірісті ұйымдастыру, персоналдың жоғары біліктілігі, Еңбек өнімділігі мен күрделі жабдықтардың өсуі, мүлік құнының өсуі, қаржылық тұрақтылық пен төлем қабілеттілігінің артуы, кәсіпкерлік қызметтің жандануы.

Нәтижесінде бәсекеге қабілеттілігін арттыру бойынша маңызды ұсыныстар ұсынылды:

- Жұмыс уақытын пайдаланатын және директорлар мен кәсіпқойлардың жеке жұмысын ұйымдастыратын қызметкерлердің тиімділігі мен өнімділігін арттыру үшін маркетинг бөлімі мен жоспарлау және экономика бөлімі, сондай-ақ бас инженер және директордың өндіріс жөніндегі орынбасары арасындағы функционалдық қайталануды жою арқылы ұйымдық құрылымды жетілдіру;

- Жеткізушілерді таңдауға неғұрлым мұқият және ұтымды көзқарасты қабылдаңыз, бұл материалдардың және жалпы құрылыс өнімдерінің құнын төмендетеді.

Ұсынылған шараларды іске асыру нәтижесінде өнімнің рентабельділігі 2%-ға, шығындардың рентабельділігі 1,8%-ға, ал бәсекеге қабілеттіліктің интегралдық коэффициенті 0,69-дан 0,74-ке дейін өседі.

Осылайша, бәсекеге қабілеттілік деңгейінің қол жеткізілген өсуі кәсіпорынға нарықтағы өз позициясын нығайтуға және өз қызметінің тиімділігі мен инвестициялық тартымдылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу көрсеткендей, кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі барлық ведомстволар жұмысының жиынтық нәтижесін, материалдық-техникалық базаның жай-күйін, кадрлық және қаржылық қамтамасыз етудің тиімділігін, басқару деңгейін және клиенттердің мінез-құлқы мен талғамындағы өзгерістерге жедел жауап беру қабілетін көрсетеді. Өндірісті қалыптастыру, коммерцияландыру, қоршаған орта, кәсіби біліктілік, басқару, инновациялар мен инвестициялардың себептерін зерттеу қажет.

Қолданылған әдебиеттер көздерінің тізімі

- 1 Кардашов В. Мотивация персонала: теория и практика: Об управлении персоналом на примере ОАО "Красцветмет", г. Красноярск // Человек и труд.- 2002.- № 10. - 80-83 беттер.
- 2 Катков В. Формирование организационной культуры на промышленном предприятии // Управление персоналом.- 2000.- № 2. -66-70 беттер.
- 3 Сарно А.А. Типы трудовой мотивации и их динамика // Социологические исследования. – 2020. – N 5. – 44бет.

- 4 Управление по результатам: Пер. с финск. / Т. Санталайнен, Э. Воутилайнен, П. Поренне, Й.Х. Ниссинен; Под общ. ред. Я.А. Лейманна, М.: Издательская группа "Прогресс", 2021.-320б.
- 5 Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. - М.: "Дело ЛТД", 2021
- 6 Мақыш М.К. Банктік ұйымдағы инновациялық қызметті басқарудың қызметтер мен бағыттары // "Сейтқасымов оқулары-2020" Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның еңбектер жинағы// Нұр-Сұлтан: ҚазЭҚХСУ БПО, -2020. - 270-274б
- 7 Некоторые вопросы инновационности банковских продуктов и услуг // Вестник КазЭУ хабаршысы. -Алматы. - 2006. - № 5(53). - 110-112 беттер.
- 8 <https://altynonline.kz>.
- 9 https://kase.kz/files/emitters/HSBK/hsbk_sustainable_development_report_2020_rus.pdf.
- 10 Мордовин С.К. Управление человеческими ресурсами: 17 – модульная программа для менеджеров "Управление развитием организации ": Модуль 16. – М.: ИНФРА – М, 2022.-360б.

КӘСІПОРЫННЫҢ КЕШЕНДІ ҚАРЖЫЛЫҚ СТРАТЕГИЯСЫНЫҢ ДАМУ ПРИНЦИПТЕРІ ЖӘНЕ ҚҰРАМДАС БӨЛІКТЕРІ

Оспанов Асқар Мерекеұлы

Қазақ- Орыс Халықаралық университеті, Қазақстан, Ақтөбе
2 курс магистранты

Есберген Р.А.

Экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті, Қазақстан, Ақтөбе

Аннотация. Қазіргі уақытта елімізде жүргізіліп жатқан экономикалық реформа кәсіпорындардың өзін стратегиялық дамытудың және экономиканы мемлекеттік реттеудің қолданыстағы әдістерін түбегейлі өзгертуді көздейді. Өндіріс секторының экономикалық және әлеуметтік дамуы кәсіпорынды стратегиялық басқарудың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Қаржылық стратегия мақсатқа жетуді барынша арттыру үшін бизнесті басқару саласындағы ең маңызды құрал болып табылады.

Түйін сөздер. Экономикалық стратегия, ұйым дамуының сыртқы және ішкі факторлары, экономикалық стратегиясының негізгі құрамдас бөліктері

Оспанов Асқар Мерекеұлы

Казахско-Русский международный университет, Казакстан, Актөбе
Магистрант 2 курса

Есберген Р.А.

Кандидат экономических наук, доцент
Казахско-Русский международный университет, Казакстан, Актөбе

Аннотация. Проводимая в настоящее время в стране экономическая реформа предусматривает радикальное изменение существующих методов стратегического развития предприятий и государственного регулирования экономики. Экономическое и

социальное развитие производственного сектора является одним из важных направлений стратегического управления предприятием. Финансовая стратегия является важнейшим инструментом управления бизнесом для максимального достижения целей.

Ключевые слова

Экономическая стратегия, внешние и внутренние факторы развития организации, основные компоненты экономической стратегии.

Ospanov Askar Merekeuli

Kazakh-Russian International University, Kazakstan, Aktobe
2nd year undergraduate student

Esbergen R.A.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Kazakh-Russian International University, Kazakstan, Aktobe

Abstract

The economic reform currently underway in the country envisages a radical change in the existing methods of strategic development of enterprises and state regulation of the economy. Economic and social development of the production sector is one of the important areas of strategic management of the enterprise. Financial strategy is the most important tool in business management to maximize goal achievement.

Keywords

Economic strategy, external and internal factors of organization development, main components of economic strategy.

Қазіргі уақытта елімізде жүргізіліп жатқан экономикалық реформа кәсіпорындардың өзін стратегиялық дамытудың және экономиканы мемлекеттік реттеудің қолданыстағы әдістерін түбегейлі өзгертуді көздейді. Өндіріс секторының экономикалық және әлеуметтік дамуы кәсіпорынды стратегиялық басқарудың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Қаржылық стратегия мақсатқа жетуді барынша арттыру үшін бизнесті басқару саласындағы ең маңызды құрал болып табылады.

Бұл стратегия тұрақсыз макроэкономикалық жағдай және қаржы қызметтері нарығындағы конъюнктураның өзгеруі, стратегиялық резервтерді қалыптастыру және дайындау жағдайында әсіресе өзекті болады. Компанияның материалдық мүмкіндіктерінің жоспарланған операцияларға толық сәйкестігі. Қолда бар қаржы ресурстарын және инвестициялау аймақтарын шоғырландырудың ең тиімді жолын табу.

Стратегияны құру процесінде өнімді өндіру мен өткізудің бәсекелестік саясатын қалыптастыруға, кірістер мен пайданы тиімді бөлуге, сондай-ақ құрылған ішкі резервтерді жұмылдыруға көбірек көңіл бөлінуі керек. Кәсіпорын үшін тиімді қаржылық стратегия кәсіпорынның болашақ қызметінде көптеген проблемаларды, тіпті банкроттықты болдырмауға көмектеседі, өйткені бизнесті жүргізудегі ең бастысы - өз күштеріңізді дұрыс есептеу және мақсатқа жетуге мүмкіндігінше сенімді болу. ерекше нәтиже.

Кәсіпорынның экономикалық стратегиясы – бұл кәсіпорын қызметінің қағидаттарының және оның сыртқы және ішкі ортамен қарым-қатынасының, компанияның ұзақ мерзімді мақсаттарының, сондай-ақ осы мақсаттарға қол жеткізу үшін кәсіпорынның іскерлік белсенділігін бағдарлау, құралдарды таңдау бойынша тиісті шешімдердің жиынтығы болып табылады. Бұл әрі даму перспективасы, әрі үлгі, берілген компания жұмыс істейтін сыртқы ортаның өзгерістеріне жауап беру үлгісі. Стратегия

бәсекелестік позициясында, кәсіпорынның құрылымында, оның құндылықтар жүйесінде және қызметкерлерді ынталандыру мен бақылау ерекшеліктерінде көрінеді [1, 6 б.].

Экономикалық стратегияны әзірлеудің негізгі принциптері:

1. Ғылыми-аналитикалық болжау және стратегияны әзірлеу принципі.

Бұл принциптің мәні стратегиялық шешімді әзірлеу үшін жай тілектер мен субъективті болжамдар жеткіліксіз. Ұйымның бұрынғы қызметін, оның қызметі саласындағы жалпы жағдайды және оның өзгеру динамикасын талдау қажет.

Болжам қажет, мүмкін жақын және ұзақ мерзімді перспективада ұйымның дамуының сценарийлерін әзірлеу.

Тексерілген, негізделген стратегиялар ұйымның дамуын анықтайтын негізгі факторларды және елеулі әсерге ие болуы мүмкін негізгі күштер мен механизмдерді құру негізінде олардың өзгеруінің ең ықтимал тенденцияларын анықтайтын мұқият талдау негізінде ғана әзірленуі мүмкін. оларға әсер ету.

2. Ұйым дамуының сыртқы және ішкі факторларын есепке алу және үйлестіру принципі

Ұйымның дамуы сыртқы және ішкі факторлармен анықталады. Тек сыртқы немесе тек ішкі факторлардың әсерін есепке алу негізінде қабылданған стратегиялық шешімдер міндетті түрде жеткіліксіз жүйеліліктен зардап шегеді, бұл өз кезегінде қате қабылданған шешімдерге әкелуі мүмкін. Бірақ стратегиялық шешімдер олардың ерекше маңыздылығына байланысты тексерілуі және тиімді болуы керек, өйткені олардың артында тек жеке адамның ғана емес, тағдыры шешілетін бүкіл ұйымның дамуының бағыттары мен кейінгі қызметінің нәтижелері тұрады. көптеген қызметкерлер жиі байланысты.

Ұйымда стратегиялық менеджменттің жоқтығы оның қызметін ұзақ мерзімді перспективаға жоспарлау кезінде ұйым өзінің жұмыс істеу шарттары бүкіл жоспарлау кезеңінде өзгеріссіз қалады деп болжайтындығымен де бағалануы мүмкін.

3. Ұйымды басқарудың стратегиясы мен тактикасын сақтау принципі. Ұйымның табысты жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін дәлелденген стратегия да, тиімді тактика да қажет; ұйымның тиімді жұмыс істеуі ұйымның тактикасы оның стратегиясына сәйкес болған жағдайда мүмкін болады, ал стратегияны қалыптастыру кезінде шешудің нақты мүмкіндіктері ескеріледі. тактикалық мәселелер.

4. Адам факторының басымдылық принципі.

Даму стратегиясын әзірлеген кезде ұйымның стратегиясы да, тактикасы да оның қызметкерлері, ең алдымен, басқарушылық өкілеттік берілген оның менеджерлері іс-әрекетке басшылық ретінде қабылданбаса, жүзеге асырылмайтынын түсіну қажет. өздеріне сеніп тапсырылған салада басқару шешімдерін қабылдау құқығы

Сонымен қатар, ұйым персоналында стратегиялық шешімдерді жүзеге асыру үшін қажетті кәсіби қасиеттер болуы қажет.

Сондықтан ұйым басшылығының алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі – қабылданған басқару шешімдерінің орындалуын қамтамасыз етуге қабілетті кадрларды іріктеу және қабылданған стратегияны жүзеге асыру мақсатында персоналды тиімді басқаруды ұйымдастыру.

Сондай-ақ, қазіргі заманғы ұйымның қызметі, әдетте, тұтынушы тудыратын нарықтық сұранысты қанағаттандыруға бағытталғанын атап өткен жөн. Бұл қазіргі заманғы ұйым қызметіндегі адам факторының басымдылығын растайтын тағы бір аспект.

5. Стратегияның анықтығы принципі және стратегиялық бақылауды ұйымдастыру.

Басшылық қалыптастырған стратегияның нәтижесінде қызметкерлердің алдында тұрған міндеттерді нақты түсінуін қамтамасыз ету үшін ұйымның стратегиясы нақты тұжырымдалған және анықталған болуы керек.

Ұйымның анық емес тұжырымдалған стратегиялық мақсаттары ұйымның әртүрлі функцияларымен түсініксіз түсіндіруге әкелуі мүмкін. Басшылық әзірлеген стратегияны көрсететін ұйымның қызмет жоспарлары бұл жағдайда стратегиялық міндеттердің орындалуын қамтамасыз ете алмайды.

Өздеріңіз білетіндей, ұйымды практикалық басқарудың негізгі принциптерінің бірі кері байланыс принципі және ұйым қабылдаған іс-шаралар жоспары барысында пайда болатын ауытқуларға ұйым басшылығының барабар әрекеті болып табылады.

Ұйымда қабылданған стратегиялық шешімдерді тиімді бақылаусыз кері байланыс мүмкін емес. Мұндай бақылаудың тиімділігі нақты тұжырымдалған стратегиялық мақсаттар мен шешімдер болған жағдайда ғана мүмкін болады.

6. Ұйымның стратегиясын қолда бар ресурстармен сәйкестендіру принципі.

Шынында да, егер ұйымның стратегиясы ресурстармен қамтамасыз етілмесе және ресурстар деп тек шикізат, құрамдас бөліктер, энергия ғана емес, сонымен қатар персонал, ақпарат, іскер серіктестер, имидж және т.б., онда стратегияны жүзеге асыру, қалай болса да бұл тамаша болуы мүмкін, ішінара немесе толығымен мүмкін емес болып шығады.

Стратегияны әзірлеу кезеңінде ұйымның болашақта болуы мүмкін ресурстарды нақты бағалау әрқашан мүмкін емес. Дегенмен, ұйым қабылдаған стратегияның көмегімен жүзеге асырылуы мүмкін ресурстарды кешенді бағалау міндетті болып табылады. Сіздің стратегиялық мақсаттарыңызға жету үшін қажетті ресурстар ұйымның иелігінде болатынына сенімді болған кезде ғана сіз оларды жүзеге асыру бойынша жұмысты бастай аласыз.

7. Ұйым стратегиясының қолданыстағы технологияларға сәйкестік принципі.

Кез келген мақсатқа жету, кез келген жоспарларды жүзеге асыру ұйымда стратегиялық мақсатқа қатысты нақты мәселелерді дәйекті түрде шеше алатын технологиялар болған жағдайда ғана мүмкін болады.

Аталған технологияларға өнім өндіру немесе қызмет көрсету технологиялары ғана емес, сонымен қатар оларды нарыққа жылжыту және сату технологиялары да кіреді.

Бұл сондай-ақ қажетті инвестицияларды алу, қаржылық ағындарды ұйымдастыру және кәсіпорында тұрақты қаржылық жағдайды құру технологияларын қамтиды.

Ұйымда стратегиялық мақсатқа жету үшін қажетті ресурстарға ие болсын. Алайда, егер ұйымда бар ресурстарды түпкілікті өнімді немесе қызметтерді алу үшін пайдалану мүмкін болмайтын әдістер, қабілеттер, дағдылар, білімдер немесе басқаша айтқанда технологиялар болмаса, онда ұйым алға қойған стратегиялық мақсаттарға қол жеткізу мүмкін болмайды [2].

Экономикалық стратегия кәсіпорын қызметінің сыртқы және ішкі салаларына бағытталған негізгі компоненттерге бөлінеді.

Экономикалық стратегияның барлық құрамдас бөліктеріне ортақ нәрсе белгілі бір стратегиялық шешімдерді қабылдауға ынталандыруды қалыптастыру болып табылады.

Экономикалық стратегияның негізгі құрамдас бөліктері өнім стратегиясы болып табылады; баға стратегиясы; кәсіпорынның өндірістік ресурстар нарығымен өзара әрекеттесу стратегиясы; өндіріс шығындарын азайту стратегиялары; ақша және бағалы қағаздар нарығындағы компанияның мінез-құлқының стратегиясы; транзакциялық шығындарды азайту стратегиясы; компанияның сыртқы экономикалық қызметінің стратегиясы; компанияның инвестициялық қызметінің стратегиясы; компания персоналын ынталандыру стратегиясы; компанияның дәрменсіздігін (банкроттығын) болдырмау стратегиясы [3, б.67].

Өнім стратегиясының негізгі мақсаттары:

компанияның ұзақ мерзімді мақсаттарын (миссиясын) әлеуетті нарық мүмкіндіктерімен және компанияның стратегиялық перспективада ие болуы мүмкін ресурстарымен байланыстыру;

өнімге сұраныстың (технологияның) өмірлік циклдерін талдау;

кәсіпорынның бәсекелестік артықшылығын қамтамасыз ететін және осының негізінде ұзақ мерзімді перспективада экономикалық пайданы барынша арттыруды қамтамасыз ететін өнім ассортиментін қалыптастыру ережелерін әзірлеу.

Компанияның өнім стратегиясы перспективалы ҒЗТҚЖ, кадрлық және инвестициялық саясатты жоспарлаудың негізі болып табылады. Өнім стратегиясы негізінде экономикалық стратегияның басқа компоненттері шеңберінде шешімдер қабылданады, олармен тауар стратегиясы диалектикалық байланыста болады.

Баға стратегиясы баға саясатын таңдау ережелерін әзірлеуге, нарық конъюнктурасына байланысты компанияның мінез-құлық ережелерін анықтауға, баға бәсекелестігінің әдістерін әзірлеуге, өндіріс факторлары, бағалы қағаздар мен нарықтарда қалыптасатын жағдайларды бақылау әдістеріне негізделген. валюталық нарықтар және осы жағдайларға байланысты баға белгілеу принциптерін өзгерту; сұраныс пен ұсыныстың өзгеру процестерін бақылау; сұраныстың бағалық икемділігін бағалау әдістері, макроэкономикалық және микроэкономикалық факторлардың баға құру процестеріне әсерін есепке алу принциптері.

Баға стратегиясы тиімді баға саясатының көмегімен компанияның өнімдеріне сатып алушыларды тарту, тұтынушылардың тұрақты қалауларын қалыптастыру және әлеуетті сатып алушылардың компанияның ұсыныстарына адалдығы үшін компанияның белгілі бір нарық сегменттерінде өзін қалай ұстауы керек деген сұраққа жауап беруі керек.

Федосеев В.Н. екі негізгі баға стратегиясын қарастырады: скиминг және қатты қабылдау. Скиминг стратегиясы компанияның ұзақ мерзімді мақсаттарды елемей, қысқа мерзімді перспективада жылдам қаржылық табысқа бағдарлануымен ерекшеленеді. Бұл стратегия келесі жағдайларда тиімді болуы мүмкін:

белгілі бір өнімге (баға белгілеу объектісіне) айтарлықтай үлкен сұраныс бар;

сұраныс икемсіз, бәсекелес брендтер немесе алмастыратын өнімдер жоқ немесе жоқтың қасы;

компания өнімді патенттеу немесе оның сапасын үнемі жақсарту арқылы жоғары кедергілер орнатуға қабілетті.

«Мықты іске асыру» стратегиясы ұзақ мерзімді мақсаттарға бағытталған және келесі жағдайларда тиімді:

- өнімге жеткілікті үлкен сұраныс бар;

сұраныс икемді және баға өскен кезде тұтынушылар бар бәсекелестердің өнімдеріне немесе алмастыратын тауарларға ауыса алады;

тауарлардың төмен бағасы бәсекелестердің назарын аудармайды;

төмен баға тұтынушылардың санасында сапасыз тауарлармен байланысты емес [4, б. 182].

Кәсіпорынның өндірістік ресурстар нарығымен өзара әрекеттесу стратегиясы ресурстарды тиімді бөлуге және осы негізде өндірістік ресурстардың ең қолайлы жеткізушілерін таңдауға мүмкіндік беретін іргелі ережелердің жиынтығы болып табылады. Экономикалық стратегияның бұл құрамдас бөлігі кәсіпорын тарапынан ресурстарға сұранысты анықтайтын факторларды зерттеуге негізделуі керек. Ол өндіріс шығындарын азайту стратегиясымен тығыз байланысты.

Өндірістің өзіндік құнын төмендету стратегиясының негізгі бағыты шығындарды азайту арқылы бәсекелестік артықшылықты қамтамасыз ету болып табылады. Стратегия өнімнің төмен құнына қол жеткізу әдістерін әзірлеуі керек және осы негізде

бәсекелестіктің «орталық шеңберінде» көшбасшылықты иемденуі керек. Ол өндіріс факторлары есебінен де, өндірістің басынан тауарды нарыққа әлеуетті тұтынушыларға жылжытуға дейінгі шығындарды арттырудың бүкіл «тізбегі» бойынша шығындарды стратегиялық талдау арқылы да шығындарды қалыптастыру процесін реттеу принциптерін әзірлеуі керек.

Кәсіпорынның ақша және бағалы қағаздар нарығындағы мінез-құлқының стратегиясы инвестицияларға да, ағымдағы қаржылық мәселелерді шешуге де бағытталған қосымша қаржы ресурстарын жұмылдыру ережелерін әзірлеу болып табылады.

Осы стратегияның бір бөлігі ретінде осы нарықтарды мониторингілеу, нарықтың динамикасын үнемі бақылау және несие алудың қолайлы нысандары мен шарттарын таңдау, бағалы қағаздарды сатып алу немесе сату сәттері, бағалы қағаздардың ең жақсы сәйкес келетін түрлерін таңдау ережелері мен әдістері әзірленеді. компанияның стратегиялық мақсаттары, бағалы қағаздардың ең сенімді эмитенттерін таңдау. Экономикалық стратегияның бұл құрамдас бөлігі компанияның бағалы қағаздар портфелінде бейнеленген.

Трансакциялық шығындарды азайту стратегиясы әр түрлі нарықтық мәмілелерді дайындау және жасау үдерісі үшін осындай ережелерді әзірлеу болып табылады: келісімдер, келісім-шарттар, келісімдер және т.б., бұл негізсіз қымбат іссапарларды, қызметкерлердің іссапарларын, сенімсіздерді жинау және өңдеуді болдырмауға мүмкіндік береді. сенімсіз ақпарат.

Ол жасалған келісімдер мен мәмілелердің «жарамсыздығына» ықпал ететін заңды оқиғалардың алдын алуы керек. Бұл стратегия компанияның таңдаулы тұтынушыларын (клиенттерін) таңдау әдістерін, әлеуетті бәсекелестерді зерттеу әдістерін, әлеуетті серіктестер арасында компанияға тұрақты байланысты қалыптастыру әдістерін және онымен тұрақты ынтымақтастыққа ұмтылуды әзірлеуі керек. Ең маңызды міндет – әлеуетті транзакциялық серіктестердің деректер қорын құру.

Кәсіпорынның сыртқы экономикалық қызметінің стратегиясы – бұл тауарлар мен қызметтердің экспорттаушы ретінде де, импорттаушы ретінде де сыртқы нарықтағы мінез-құлқының ережелері мен әдістерін әзірлеуге тиіс экономикалық стратегияның бағыты. Ол елде және шетелде әрекет ететін заңнаманы ескере отырып, экспорттық-импорттық операцияларды жүзеге асыру принциптерін анықтайды.

Экспорттық стратегияны таңдаған кезде компания өзінің экспорттық әлеуетін ескереді, нарықтарды таңдайды, стратегиялық экспорттық мақсаттарды анықтайды, тактиканы әзірлейді және экспорттық қызметтің нысандары арасында ресурстарды бөледі. Импорттық стратегияның (импорттық стратегия) негізіне баға мен жеткізілетін тауардың сапасы, қызмет көрсету мерзімі мен сапасы, импорттық тауарлардың технологиялық деңгейін анықтау және т.б.

Кәсіпорынның инвестициялық қызметінің стратегиясы жалпы қабылданған мағынада инвестициялық портфельді, яғни заңды немесе жеке тұлғаға тиесілі бағалы қағаздар жиынтығын қалыптастыру стратегиясы болып табылады.

Портфель – бұл акциялардың, қамтамасыз ету мен тәуекел дәрежесі әртүрлі облигациялардың және кепілдендірілген кірісі бар бағалы қағаздардың белгілі бір жиынтығы. Инвестициялық стратегияның тұжырымдамасын анықтаудағы бұл тәсіл инвесторларға, яғни табыс алу мақсатында өз капиталын басқа кәсіпорындарға салатын жеке тұлғаларға қатысты.

Бұл жағдайда компанияның өзінің материалдық-техникалық базасындағы немесе инвентарлық қорындағы инвестициялық қызметі туралы айтып отырмыз. Демек, инвестициялық стратегия немесе компанияның инвестициялық қызметінің стратегиясы кәсіпорынның материалдық-техникалық базасы мен қорын кәсіпорынның бәсекелестік

мәртебесінің тұрақты өсуін қамтамасыз ететін деңгейде ұстау әдістерін (бағыттарын) таңдау ретінде түсініледі.

Бұл инвестициялық стратегияны әзірлеу кезінде ұдайы өндірістің неғұрлым қолайлы түрін: техникалық қайта жарактандыру, жаңғырту, реконструкциялау, ұдайы өндіріс циклдерінің қолайлы жиілігін және осы процестердің басқа сипаттамаларын анықтау қажет екенін білдіреді. Инвестициялық қызмет ҒЗТҚЖ, технология және өндірісті ұйымдастырудың әртүрлі салаларындағы инновациялармен тығыз байланысты [5].

Компания персоналын ынталандыру стратегиясы. Экономикалық стратегияның ең маңызды құрамдас бөлігі компанияның стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған компания қызметкерлерін ынталандыру жүйесін әзірлеу болып табылады. Бұл жүйелердің негізі қызметкерлерді стратегиялық шешімдерді әзірлеу кезінде компанияның тікелей емес, ұзақ мерзімді мүдделерін басшылыққа алуға ынталандыратын ынталандырулар болуы керек. Стратегиялық ынталандыру жүйесі «мотивациялық өрісті» құруы керек, оның әсерінен компания қызметкерлері нарық талаптарын тиімді, сапалы және уақтылы қанағаттандыруға мүдделі. Бұл жүйе компанияның әлеуетті клиенттерінің қажеттіліктеріне, сұраныстары мен сұраныстарына бағдарлануы керек, ынталандырулар компанияның стратегиялық перспективадағы миссиясын орындаудағы соңғы қызметінің нәтижелерімен байланыстырылуы керек [16].

Кәсіпорынның дәрменсіздігін (банкроттығын) болдырмау стратегиясы өзінің мәні бойынша экономикалық стратегияның барлық құрамдас бөліктерін жалпылау болып табылады. Оның негізгі міндеті – дағдарыстық тенденцияларды ерте анықтау, дағдарыстық құбылыстардың болу мүмкіндігін болжайтын «әлсіз сигналдар» деп аталатындарды анықтау және осы құбылыстарға қарсы әрекет ететін шараларды әзірлеу. Банкроттықтың алдын алу үшін стратегия мен тактиканы ажырата білу маңызды. Егер тактика компанияның ағымдағы қызметінің кезеңіндегі нақты қаржылық жағдайына және осы негізде жақын болашақта банкроттық ықтималдығын бағалауға бағытталған болса, онда стратегия белгілі бір ұзақ мерзімді кезеңнің ықтимал салдарларының болжамдарына негізделуі керек. -мерзімді стратегиялық шешімдер. Сондықтан компанияның банкроттықтың алдын алу стратегиясының ең маңызды функциясы компанияның өмір сүруінің ең бастапқы кезеңдерінде – оның миссиясын таңдаған сәттен бастап осындай салдарды болжау болып табылады. Демек, банкроттықтың алдын алу стратегиясы өнім, баға, инвестиция және экономикалық стратегияның басқа құрамдас бөліктері шеңберінде қабылданған стратегиялық шешімдерді таңдау әдістерін анықтауы керек.

Осылайша, экономикалық стратегия – бұл біртұтас жаһандық мақсатпен біріктірілген жеке өзара байланысты және өзара тәуелді құрамдас элементтердің жиынтығы - компанияның бәсекелестік артықшылығының жоғары деңгейін құру және қолдау. Басқаша айтқанда, экономикалық стратегия – бұл кәсіпорынның бәсекелестік артықшылығын қамтамасыз ету жүйесі.

Жоғарыда қарастырылған компанияның экономикалық стратегиясының даму принциптері мен құрамдас бөліктері басқару шешімдерін әзірлеу, қабылдау және жүзеге асыру үшін технологияны толық көлемде пайдалану қажеттілігін тағы бір рет дәлелдейді. Сонымен қатар, стратегиялық шешімдерді қабылдау процесін икемді етуге, компания жұмыс істеуі керек нақты жағдайларды неғұрлым толық және барабар етуге мүмкіндік беретін технологиялар мен әдістерді қабылдау керек.

Қолданылған әдебиеттер

1 Экономическая стратегия фирмы: учеб. пособие / Под ред. А.И. Градова. - СПб.: Специальная литература, 1999. - 589 с.

- 2 Гапоненко А.Л., Панкрухин А.П. Стратегическое управление: Учебник. – М.: Омега-Л, 2004. – 472 с.
- 3 Гусев.Ю.В. Стратегия развития предприятий. - СПб.:СПУЭФ, 2002. - 160 с.
- 4 Федосеев В.Н. Управление маркетингом – М.: МарТ, 2006. – 208 с.
- 5 Киселева Н.В. Инвестиционная деятельность: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2005. – 432 с.

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

ПОЛИЦИЯДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Найманбаев Марат Жалғасұлы

Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, полиция полковнигі

Бұл мақала сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелеріне, оның себептері мен салдарына арналған. Жалпы полицияда сыбайлас жемқорлыққа ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: құқық қорғау органдары, полиция, сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама, сыбайлас жемқорлық құқықбұзушылықтар.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В ПОЛИЦИИ

Найманбаев Марат Жалғасович

научный сотрудник Научно-исследовательского центра Актюбинского юридического института имени М.Букембаева МВД Республики Казахстан, магистр юридических наук, полковник полиции

Данная статья посвящена проблемам борьбы с коррупцией, ее причинам и последствиям. Отдельное внимание уделяется коррупции в полиции.

Ключевые слова: правоохранительные органы, полиция, коррупция, антикоррупционное законодательство, коррупционные правонарушения.

CURRENT ISSUES OF COMBATING CORRUPTION IN THE POLICE

Naimanbayev Marat Zhalgasovich

Researcher at the Scientific Research Center of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, Master of Law, Police Colonel

This article is devoted to the problems of fighting corruption, its causes and consequences. Special attention is paid to corruption in the police.

Keywords: law enforcement agencies, police, corruption, anti-corruption legislation, corruption offenses.

Түрлі нысандарда көрінетін сыбайлас жемқорлық қазіргі Қазақстанның ғана емес, әлемдік қоғамдастықтың басқа да мемлекеттерінің ең көне проблемаларының бірі болып

табылады. Ол қоғамдағы моральдық-психологиялық климатқа теріс әсер етеді, жүргізіліп жатқан саяси, экономикалық және әлеуметтік өзгерістерге оң көзқарастың пайда болуына ықпал етеді.

Сыбайлас жемқорлық адамдардың санасында белгілі бір дүниетанымды, өзімшілікті қалыптастырады және жеке тұлға мен қоғамның рухани деградациясына, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби деформациясына әкеледі.

Қазақстан Республикасында қылмыстық заңнаманың дамуымен пара алуға және беруге байланысты қылмыстық әрекеттер санының ұлғаюы орын алуда, яғни бұл тұтастай сыбайлас жемқорлық деп аталатындарды білдіреді.

Бұл мәселенің өзектілігі мемлекеттің әрбір азаматы сыбайлас жемқорлық қылмыстарының ауырлығын қабылдауы және олардың алдын алуға ұмтылуы тиіс, өйткені дәл осы мәселе бүгінгі күнге дейін шешілмеген күйінде қалып отыр. Оның ұлттық немесе мемлекеттік мәртебесі ғана емес, сонымен қатар халықаралық мәртебесі де бар.

Сыбайлас жемқорлық салауатты бәсекелестікке кедергі келтіреді. Бұл ресурстарды оңтайлы пайдалануға ықпал етпейтін негізделген шешімдер қабылдауға әкеледі. Сыбайлас жемқорлық деңгейі төмен, ал ашықтық деңгейі жоғары елдердің экономикалық жүйелерімен салыстырғанда Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді. Сыбайлас жемқорлық қылмыс деңгейінің өсуіне, әсіресе ұйымдасқан қылмыс пен көлеңкелі экономиканың өсуіне ықпал етеді. Экономикалық жүйенің ашықтығы мен сыбайлас жемқорлық қоғамдық моральды бұзатын орта жасайды, азаматтардың заңның үстемдігіне деген сенімін жоғалтуға ықпал етеді.

Transparency International халықаралық қоры 2023 жылғы сыбайлас жемқорлықты қабылдау индексі (ЖҚИ) жариялады. Қазақстан онда 180 елдің ішінде 92-ші орынға ие болып, 100-ден 39 балл жинады. 2022 жылы Қазақстан 180 елдің ішінде 101-ші орынға ие болды және 2021 жылы 37 ұпайға қарсы 36 ұпай жинады: ҚР-мен көршілес елдер, мысалы, Танзания (38 ұпай) және Малави (34 ұпай). Еске салайық, индексте 0 — ден 100-ге дейінгі шкала қолданылады, мұнда 0 сыбайлас жемқорлықтың өте жоғары деңгейіне, ал 100-Өте төмен деңгейге сәйкес келеді.

Айта кету керек, әлем бойынша орташа ЖҚИ он бірінші жыл қатарынан 43 балл деңгейінде тұр және бұл көптеген елдер сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте қандай да бір жетістікке жете алмайтындығын көрсетеді.

Қазіргі Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық-қоғамдық-мемлекеттік жүйеде ерекше орын алатын, барлығының мойындайтын фактісі. Елдегі сыбайлас жемқорлық бұзушылықтардың ауқымы әлемдегі ең үлкен деп бағаланады. Сыбайлас жемқорлық бұзушылықтар әсіресе мемлекеттік қызмет жүйесінде теріс көрінеді, өйткені олар мемлекеттік басқаруда, оның тиімділігі мен сенімділігінде көрінеді.

Полициядағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс - қимыл-өзекті және маңызды мәселе. Әділеттілік үшін полициядағы сыбайлас жемқорлық, керісінше, тұрмыстық сипатта болады, оның көлемі билік құрылымдарының жоғарғы эшелондарында, ірі кәсіпорындар мен корпорацияларда болып жатқан процестермен салыстыруға келмейді, бірақ бұл қоғамда осы жағымсыз құбылысқа төзімділік атмосферасын тудыратын сыбайлас жемқорлық бұзушылықтардың жиілігі мен тәртібі.

Мемлекеттік-құқықтық жүйені реформалаудың қазіргі кезеңінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес дамудың басым бағыттарының бірі ретінде танылады.

Көптеген нормативтік актілер қабылданады, жауапкершілік күшейтіледі, сыбайлас жемқорлықты анықтау және оған қарсы іс-қимыл тетіктері құрылады. Қазіргі Қазақстан заңнамасында соңғы жылдары сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағыттың белсенді дамуы байқалады. Соңғы уақытта осы жағымсыз құбылыспен күресуге бағытталған бірқатар нормативтік актілер қабылданды. Бірінші кезекте, біз Қазақстан Республикасының 2015

жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» заңы туралы айтып отырмыз, оның ішінде осы құбылыстың нормативтік анықтамасын бекітеді[1].

Алайда, бұл бағыттағы жетістіктер өте қарапайым болғанымен, бюрократиялық жүйе түбінен бастап жоғарыға дейін белсенді түрде қарсылық көрсетіп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманың ықтимал құқықтық әсерін жоққа шығаратыны анық. Теориядағы құқықтық ықпал мемлекеттің мәжбүрлі күшіне негізделген, оның жұмыс істеуін мемлекеттің белгілі бір органы бақыламайынша және мемлекеттік-билік өкілеттіктері мен заңды жауапкершілікпен қамтамасыз етілмейінше бірде-бір заң жүзеге асырылмайды. Алайда, сыбайлас жемқорлық жағдайында мемлекет органдары мен лауазымды тұлғалардың өздері құқықтық Ықпал етудің негізгі объектілері болып табылады және сонымен бірге оны қамтамасыз етуі керек. Осылайша, құқықтық ықпал айтарлықтай қиынға соғады, өйткені бір жағынан сыбайлас жемқорлықты жеңуге бірыңғай мемлекеттік ерік жоқ, тек жекелеген мемлекет қайраткерлерінің күш-жігері бар, екінші жағынан, сыбайлас жемқорлыққа толығымен дерлік әсер еткен мемлекеттік аппарат мұндай реттеуге қарсы іс-қимыл жасауда қызғанышты бірлікті көрсетеді. Құқықтық демократиялық мемлекет жағдайында бұған билікті бөлу жүйесі мен соттың тәуелсіздігі кедергі келтіруі тиіс, бірақ Қазақстанда бұл қағидаттар әлі жеткілікті дәрежеде іске асырылмаған және тиімді жұмыс істемейді. Құқық қорғау органдарындағы жағдай ерекшеуыбығуда, олар көбінесе өздерінің сыбайлас жемқорлық бұзушылықтарын анықтауы керек.

Осы тұрғыдан алғанда, билік органдарының қызметін азаматтық бақылау жалғыз тиімді құрал бола алады. Бұқаралық ақпарат құралдарында және интернетте сыбайлас жемқорлық фактілері туралы жарияланымдар, қоғамдық ұйымдар мен жекелеген азаматтардың қызметі көбінесе сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылдың ең пәрменді құралы болып табылады, мемлекеттік машинаны оларға жауап беруге ынталандырады, оларды жасыру мүмкіндігіне жол бермейді, сондай-ақ кінәлілердің Жауапкершіліктен кетуіне жол бермейді.

Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі «Ішкі істер органдары туралы» №199-V ҚРЗ Заңына сәйкес жұртшылықты осы проблемаға тартуға әрекет жасалуда, атап айтқанда, 4-баптың 13-бөлігі Ішкі істер органдарының қызметіне халықтың сенімін арттыру мақсатында азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимыл жүзеге асырылатынын және қоғамдық бақылау жүйесі қолданылатынын көрсетеді. Қоғамдық бақылауды жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қоғамдық бақылау комиссиялары мен Қоғамдық кеңес құрылады [2]. Дәл осы мемлекеттік органдардың қызметіне қоғамдық бақылаудың сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнамамен үйлесуі, егер жеңіске жетпесе, Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендетудің жалғыз мүмкіндігі болып табылады. Сонымен қатар, егер халықтың едәуір бөлігі сыбайлас жемқорлық фактілеріне жеткілікті төзімді болса немесе оған өзі тартылса, онда оған қарсы күресте мемлекеттік саясатты жүзеге асыру іс жүзінде мүмкін болмайды.

Мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс - қимыл жөніндегі саясаты бөлігінде заңнама «Қазақстан Республикасының 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу туралы» №802 Жарлығы негізінде дамиды [3], онда мақсат себептер мен жағдайларды жою болып табылатыны көрсетілген, қазақстандық қоғамда сыбайлас жемқорлықты туғызады. Алайда, сыбайлас жемқорлық сияқты құбылыстың кешенділігін мойындай отырып, заңнама бұл құбылысқа қарсы тұрудың

біржақты сипатына, ең алдымен, қылмыстық-құқықтық сипатқа ие, ал көзделген әкімшілік, тәртіптік және азаматтық-құқықтық құралдар жеткілікті түрде пысықталмаған және қолдануға іс жүзінде мүмкін емес. Бұған мысал ретінде мемлекеттік қызметшілердің өздерінің табыстары, мүлкі және мүліктік сипаттағы міндеттемелері туралы ақпарат беру міндеті болып табылады. Атап айтқанда, аталған институттың сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдағы тиімділігі осы мәліметтерді тексеру мен бақылаудың пәрменді рәсімдерінің болмауына байланысты төмендейді.

Қоғам дамуының әр кезеңінде сыбайлас жемқорлық әр түрлі формада болады, ал кейбір жағдайларда тіпті өзіндік әлеуметтік реттеуші рөлін атқарады. Мысалы, нормативтік реттеудің жеткіліксіздігі, дамымаған құқық қолдану жағдайында қарастырылып отырған институт құқықтық вакуумды толтырады, осылайша қоғамдық қатынастарды реттеуді қамтамасыз етеді. Бірқатар авторлардың сыбайлас жемқорлық проблемасы мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын іске асырудың саяси-құқықтық призмасы арқылы ғана емес, сыбайлас жемқорлық құқықтық қатынастардың «қозғаушы тұтқасы» ретінде әрекет ететін, қалыптастырушы элемент ретінде, сыбайлас жемқорлық актісінің контрагенттері үшін қолайлы салдардың туындауының экономикалық және өзге де күтулерін орындайтын экономикалық фактор ретінде қарастырылуы тиіс деген пікірімен келісуге болады. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлық құрылымына сыбайлас жемқорлық бағытындағы қылмыстар да, әкімшілік, тәртіптік, азаматтық-құқықтық құқық бұзушылықтар да енгізілуі керек.

Осылайша, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, ең алдымен, халықтың кең тобын осы процеске тартуға негізделуі керек. Құқықтық нигилизм, мемлекеттік органдарға деген сенімсіздік, бір жағынан, сыбайлас жемқорлықтың салдары, ал екінші жағынан оның себебі болып табылады, өйткені олар осы бұзушылықтардың жасалуына ықпал етеді немесе олар үшін жасырын қалуға мүмкіндік береді. Полициядағы сыбайлас жемқорлықты Денсаулық сақтау және білім беру жүйесімен қатар тартылған адамдар саны бойынша ең көп таралған түрлердің бірі деп тануға болады. Осы тұрғыдан алғанда, сыбайлас жемқорлықтың бұл түрінің қауіптілігі, ең алдымен, бұл орын алса да, қоғамдық қатынастарға мемлекеттік-құқықтық әсердің Елеулі бұрмалануында емес, қоғамның үлкен бөлігінің санасына теріс әсер етуінде, сыбайлас жемқорлыққа «үйреніп», оған толерантты қатынасты дамытуда, бұл өз кезегінде оны тек ынталандырады, оның ішінде мемлекет пен қоғам үшін аса қауіпті нысандар мен көлемдерде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» №410-V ҚРЗ заңы;
2. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі «Ішкі істер органдары туралы» №199-V ҚРЗ заңы;
3. Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы «Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022 - 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу туралы» №802 Жарлығы.

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕС – БАРШАМЫЗҒА ОРТАҚ ІС

Смагулова Ш.У

Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры

Андатпа. Мақалада автор құқыққорғау органдары, сот билігі, білім беру және денсаулық сақтау саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың жай-күйіне баса назар аударылған. Автор сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жандандыру үрдісін анықтады, бұл заң шығарушыларға сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілікті қатаңдатуға тура келгендігімен расталады.

Кілт сөздер: конституциялық құқық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, пара, лауазымдық қылмыстар, қылмыстық жауапкершілік.

БОРЬБА С КОРРУПЦИЕЙ – ОБЩЕЕ ДЕЛО ДЛЯ ВСЕХ

Смагулова Ш.У

старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра Актюбинского юридического института имени М.Букембаева МВД Республики Казахстан, магистр юридических наук, майор полиции

Аннотация В статье уделено большое внимание состоянию противодействия коррупции в сфере правоохранительных органов, судов, образования и здравоохранения. Автор выявил тенденцию активизации курса на борьбу с коррупцией, что подтверждается тем, что законодателям пришлось ужесточить уголовную ответственность за коррупционные преступления.

Ключевые слова: конституционное право, противодействия коррупции, предотвращения коррупции, взятка, должностные преступления, уголовная ответственность.

THE FIGHT AGAINST CORRUPTION – A COMMON CAUSE FOR EVERYONE

Smagulova Sh.U.

Senior Researcher at the Scientific Research Center of the Aktobe Law Institute named after M.Bukenbayev of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Master of Law, Police Major

Annotation The article pays great attention to the state of anti-corruption in the field of law enforcement agencies, courts, education and healthcare. The author has identified a tendency to intensify the anti-corruption policy, which is confirmed by the fact that legislators had to toughen criminal liability for corruption crimes.

Keywords: constitutional law, anti-corruption, prevention of corruption, bribery, official offenses, criminal liability.

Ел Президенті Қ.Тоқаев алқалы жиында бірінші кезекте сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес – еліміздің стратегиялық дамуындағы негізгі басымдықтардың бірі екенін айта келіп, аталған бағытта атқарылған жұмыстарға тоқталды.

– Бұл – менің берік ұстанымым және сайлауалды бағдарламада халыққа берген уәдем. Осы жұмыста ешқандай көзбояушылыққа, «Бармақ басты, көз қысты» әрекеттерге жол берілмеуге тиіс. Талап қатаң болады. Былтырғы жиында біз нақты іс-қимыл жоспарын айқындадық. Бүгінде бірқатар мақсатты жүзеге асырдық. Қазақстан беделді халықаралық ГРЕКО ұйымына, яғни сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттер тобына мүше болды. Нормативтік актілерді сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптамадан өткізу институтының жұмысы жаңғырды. Қол астындағылардың жемқорлық әрекеттері үшін басшыларын қызметінен босату қағидаты енгізілді. Мемлекетіміздің осы бағытта қолға алған шараларын белгілі халықаралық агенттіктер атап өтуде. Дегенмен, біз бұған тоқ-мейілісіп отыра бермеуіміз керек, – деді Мемлекет басшысы.

Алайда, сыбайлас жемқорлықпен күресу Қазақстанның бүгінгі күнгі күрделі мәселесі болып отыр. Үлкен әлеуметтік қасірет болып табылатын ол саяси даму тұрғысынан бір-біріне ұқсамайтын әлемдегі барлық елдердің қай-қайсысын да қатты алаңдататыны анық.

«Сыбайлас жемқорлық» деген түсінік мағынасына этимологиялық қарау мұны «параға сатып алу», «пара» ретінде, «corruptio» деген латын сөзін алып, анықтауға мүмкіндік береді. Рим құқығында сондай-ақ «corruptio» түсінік болған, ол жалпы сөзбен айтқанда «сындыру, бүлдіру, бұзу, зақымдау, жалғандау, параға сатып алу» деген түсінік беріп, құқыққа қарсы іс - әрекетті білдірген. Орыс тілінің түсіндірме сөздігі сыбайлас жемқорлықты пара беріп сатып алу, лауазымды адамдардың, саяси қайраткерлердің сатқындығы ретінде сипаттайды.

Субъектілер арасындағы өзара іс қимыл түріне байланысты сыбайлас жемқорлықтың негізгі түрлерін ажыратуға болады:

Тұрмыстық сыбайлас жемқорлық, яғни азаматтар мен мемлекеттік қызметшілердің өзара іс-қимылы. Оның мәні-шенеуніктердің мемлекеттік қызмет үшін түрлі сыйлықтар мен басқа да игіліктер алуы. Сыбайлас жемқорлықтың бұл түріне непотизмді де жатқызуға болады. Бұл кезде лауазымды тұлға өз өкілеттіктерін пайдалана отырып, жақын туыстарын, жұбайларын немесе жекжаттарын пайда алу үшін жоғары ақы төленетін жұмыспен немесе қызметпен қамтамасыз етеді.

Іскерлік сыбайлас жемқорлық – сыбайлас жемқорлықтың бұл түрінде билік өкілі мен бизнес арасындағы заңсыз кооперация қарастырылады. Көп жағдайда бұл келісімшарттар жасасу және «кері қайтару» алу кезінде байқалады.

Саяси сыбайлас жемқорлық – бұл жоғары дәрежелі басшылық пен Жоғарғы соттардың өзара әрекеті. Сыбайлас жемқорлықтың бұл түрі Заңсыз мінез-құлқы ел азаматтарының мүдделеріне нұқсан келтіретін мемлекеттік саясатты жүзеге асыруға әкеп соғатын адамдардың жоғары тұрған топтарына жатады. Мемлекеттің дамуына бармақ басты, бұрынғы өткен ата-бабаларымыз да дөп басып «тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деген. Олардың әділдік пен турашылдықты ту еткендігін ғасыр қайраткерлері Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би және тағы да басқа біртуар билер мен шешендердің өмірі дәлел болатындығын біз тарихтан жақсы білеміз. Қазақстан Республикасының заңнамаларына сәйкес, сыбайлас жемқорлық қылмыстарға негізінен лауазымды қылмыстар жатады. Өмір көрсеткендей, қызмет өкілеттігін теріс пайдалану, билікті не қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану, пара алу, пара беру, паракорлыққа делдал болу,

қызметтік жалғандық жасау, көрінеу жалған сөз жеткізу, сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленіп алу немесе ысырап ету, көрінеу жалған жауап беру, сарапшының жалған қорытындысы немесе қате аудару, жалған жауап беруге немесе жауап беруден жалтаруға, жалған қорытынды беруге не қате аударуға сатып алу, лауазымды адамдардың сот үкімін, сот шешімін немесе өзге де сот актісін орындамау, осындай қылмыстардың барлығы жемқорлық сыбайластық байланыстарды пайдалану арқылы жасалады. Кез-келген өркениетті қоғам үшін сыбайлас жемқорлықпен күрес ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық мемлекетті ішінен жоюдың бастамасы мен жетістіктерді жоққа шығаратын, ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатер әкелетіндігі күмәнсіз. Сондықтан да Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының негізгі басымдылықтарының бірі болып осы зұлымдықпен күресу болып табылады.

Жалпы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласында өткен жыл «Тоқаевтың ықпалы» ретінде атап өтілді, өйткені жаңа президенттің билікке келуімен Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі жұмыс жанданды. Сонымен қатар, мемлекет ұзақ мерзімді нәтижеге қол жеткізе алмаған 2015 жылғы істі қайталау қаупі бар. Жаңа президент әкімшілігі белгіленген қарқынмен жүре ала ма, жоқ па, уақыт көрсетеді.

Алаңдатарлық жәйт, қоғам арасында пара алу және беру, лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану сияқты сыбайлас жемқорлық түрлері жиі кездеседі. Соңғы үш жылда пара алу фактілерінің азаюына қарамастан, бұл қылмыс қазақстандық қоғам үшін өзекті болып қала береді. Ел азаматтарының пара беруі де өзекті мәселе. Соңғы жылдары мұндай қылмыстың саны 260 жағдайға дейін өзгеріп отырады, бұл халық арасында сыбайлас жемқорлықтың осы түрінің кең таралғандығын көрсетеді. Мемлекеттік қызметшілер арасында лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану мәселесі де өзекті болып қала береді.

Статистикалық деректер көрсеткендей, Қазақстанда сыбайлас жемқорлық қылмыстарды университет қызметкерлері, мемлекеттік қызметшілер және ішкі істер министрлігінің қызметкерлері, яғни полиция қызметкерлері жасайды. Айта кету керек, «жоғары білім» бойынша деректер тек 2015 жылдан бастап қол жетімді. Көрсеткіштерді талдай отырып, жоғары оқу орындарының қызметкерлері арасында сыбайлас жемқорлық әрекеттері көбірек байқалатынын көруге болады. Мұндай жоғары көрсеткіштер, ең алдымен, семестрлік сессияларды тапсыруға, жоғары оқу орнынан кейінгі оқу грантына түсуге және университеттердегі ұрлық пен сыбайлас жемқорлық фактілерінің әртүрлі түрлеріне тікелей байланысты. Сондай-ақ, мемлекеттік қызметшілер арасында сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің танымалдығы да алаңдатады, бұл елдегі іскерлік сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша ең қатыгез шараларды қабылдау қажеттігін дәлелдейді. Сонымен қатар, қазақстандық полицейлер арасында сыбайлас жемқорлық жағдайлары санының күрт төмендеуін де өз мойнына алуда. Бұл ІІМ-де жүргізіліп жатқан реформаның және Қазақстан құқық қорғау органдарының қызметіне қатысты халық тарапынан өсіп келе жатқан сынның нәтижесі болуы мүмкін. Бүгінгі таңда қысқа мерзімді перспективада осы саладағы оң үрдістерді байқауға болады.

Жемқорлық – мемлекеттің, қоғамның дамуына тежеу болатын, болашағына кесірін тигізетін індет. Сыбайлас жемқорлықпен күресу бүгінгі күннің күрделі мәселесі болып отыр. Оған осы бастан тоқтау қоймаса мемлекетте тұрақты өсіп-өркендеу болмайды. Сыбайлас жемқорлықпен түбегейлі күресу үшін халықтың құқықтық сауатсыздығын жоятын, құқықты түсіндіру жұмысының сапасын арттырудың маңызы зор. Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының негізгі басымдықтарының бірі осы зұлымдықпен күресу болып табылады. Біздің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа орын жоқ. Қоғамның барлық күш-жігерін біріктіріп, осы дерттің одан әрі таралмауы үшін оған бөгет болудың барлық амалдарын қолдану арқылы ғана бұл қылмысқа тиімді түрде түбегейлі қарсы тұруға болады. Сондықтан сыбайлас жемқорлықпен күресу барлық Қазақстан

Республикасы азаматтарының азаматтық борышы және адамгершілік міндеті деп білу керек.

Ендеше, жас буынға жемқорлықтың теріс салдары туралы ақпаратты дұрыс жеткізу – олардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетінің қалыптасуына, өз құқықтары мен міндеттерін терең ұғынып жете түсінуіне және орындауына көмектесудің алғы шарттарының бірі болып саналады. Атап айтқанда, ол үшін ең алдымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана керек. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы сана қалыптасқан жағдайда ғана адам адамгершілікке жат қылықтардан бойын аулақ ұстай бастайды, заңға қайшы келетін әрекеттерді жасауға жол бермейді. Қоғаммен бірге өркендеп, етек жайып, етене сіңісіп келе жатқан бұл кеселдің тереңнен құлаш жаймауына өз үлесімізді қосу және оған тосқауыл болу – біздің басты міндетіміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015–2025 годы. Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 [Электронный ресурс]. URL: <http://adilet.zan.kz/>
2. **Любкина Н.А.** Политический механизм противодействия коррупции в современной России: автореферат на соискание ученой степени кандидата политических наук. Москва, 2012.
3. Противодействие коррупции в системе государственной службы как фактор повышения эффективности государственного управления [Электронный ресурс]. URL: <https://articlekz.com/>
4. **Кабулова А. А.** Борьба с коррупцией в Казахстане [Электронный ресурс]. URL: <https://www.zakon.kz/>.

ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДОГОВОРА ДАРЕНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Лаврушко Елена Александровна

преподаватель кафедры «Право» КРМУ, м.ю.н.

Мукашев Саламат Кайратович

преподаватель кафедры «Право» КРМУ, м.ю.н.

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

Актуальность темы исследования обусловлена широким потенциалом применения договора дарения в современном обществе. Поскольку имеет место быть уникальность данного вида договора, напрямую связанная с совокупностью его гражданско-правовых особенностей, договор дарения рассматривается рядом ученых-цивилистов и подвергается обсуждению на предмет наличия проблем в действующем законодательстве Республики Казахстан в данной области гражданского права. Договор дарения является одним из древнейших договоров, известных еще классическому римскому праву. В настоящее время на практике применения норм ГК РК, использование договора дарения набирает большую популярность.

Ключевые слова: дарение, право, сделка, договор, правоотношения, гражданин.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ СЫЙҒА ТАРТУ ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Лаврушко Елена Александровна

ҚРМУ "құқық" кафедрасының оқытушысы, з.ғ.м.

Мұқашев Саламат Қайратұлы

ҚРМУ "құқық" кафедрасының оқытушысы, з.ғ.м.

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көшесі, 52

Зерттеу тақырыбының өзектілігі қазіргі қоғамда сыйлық шартын қолданудың кең әлеуетіне байланысты. Шарттың осы түрінің азаматтық-құқықтық ерекшеліктерінің жиынтығымен тікелей байланысты бірегейлігі орын алатындықтан, сыйға тарту шартын бірқатар ғалым-цивилистер қарайды және Қазақстан Республикасының осы азаматтық құқық саласындағы қолданыстағы заңнамасында проблемалардың болуы тұрғысынан талқылауға жатады. Сыйлық шарты-классикалық Рим құқығымен белгілі ежелгі шарттардың бірі. Қазіргі уақытта ҚР Азаматтық кодексінің нормаларын қолдану тәжірибесінде сыйға тарту шартын қолдану үлкен танымалдылыққа ие болуда.

Түйінді сөздер: сыйға тарту, құқық, мәміле, шарт, құқықтық қатынастар, азамат.

LEGAL FEATURES OF THE DONATION AGREEMENT IN THE CIVIL LAW OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Lavrushko Elena Aleksandrovna

lecturer of the Department of "Law" of KRMU, M.yu.n.

Mukashev Salamat Kairatovich

lecturer of the Department of "Law" of KRMU, M.yu.n.

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, Aiteke bi str., 52

The relevance of the research topic is due to the wide potential of the application of the gift contract in modern society. Since there is a uniqueness of this type of contract, directly related to the totality of its civil law features, the donation contract is considered by a number of civil scientists and is subject to discussion for the presence of problems in the current legislation of the Republic of Kazakhstan in this area of civil law. The donation contract is one of the oldest contracts known to classical Roman law. Currently, in the practice of applying the norms of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, the use of a gift agreement is gaining great popularity.

Keywords: donation, law, transaction, contract, legal relations, citizen.

В римском праве под договором дарения понималось неформальное соглашение, по которому одна сторона (даритель) предоставляет другой стороне (одаряемому) какие-либо ценности за счет своего имущества, с целью проявить щедрость по отношению к одаряемому [1, с. 768].

В современном гражданском законодательстве Республики Казахстан основу правового регулирования отношений, связанных с дарением, составляют правила Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее – ГК РК), образующие общую часть обязательственного права (статей 378, 379, 384 ГК), а также специальные нормы о дарении (статей 506-516 ГК).

В статье 506 ГК содержится следующее определение договора дарения: «По договору дарения одна сторона (даритель) безвозмездно передает или обязуется передать другой стороне (одаряемому) вещь в собственность либо имущественное право

(требование) к себе или к третьему лицу, либо освобождает или обязуется освободить ее от имущественной обязанности перед собой или третьим лицом.»

Договор дарения обладает несколькими характерными признаками, каждый из которых является в известной степени самостоятельным и необходимым для выделения этого договора из общей массы гражданско-правовых договоров.

Безусловно, квалифицирующим признаком договора дарения является его безвозмездность. Даритель не получает никакого встречного удовлетворения со стороны одаряемого. Договор дарения относится к безвозмездным договорам, по которым одна сторона предоставляет либо обязуется предоставить что-либо другой стороне без получения от нее платы или иного встречного предоставления [2, с. 608].

По общему правилу, установленному частью 1 статьи 506 ГК, при наличии встречной передачи вещи или права либо встречного обязательства договор не признается дарением.

К такой вышеуказанной сделке принимаются правила о притворной (мнимой) сделке, предусмотренные пунктом 2 статьи 160 ГК.

Обещание безвозмездно передать кому-либо вещь или имущественное право либо освободить кого-либо от имущественной обязанности (дарения) признается договором дарения и связывает обещающего, если обещание сделано в надлежащей форме (пункт 2 статьи 508 ГК) и содержит ясно выраженное намерение совершить в будущем безвозмездную передачу вещи или права конкретному лицу либо освободить его от имущественной обязанности.

Обещание подарить все свое имущество или часть всего своего имущества без указания на конкретный предмет дарения в виде вещи, права конкретному лицу или освобождения от обязанности недействительно.

Например, гр. Беспаленко обратился в суд с иском к Дубровской Г.Ф. о признании недействительным договора дарения, заключенного его матерью и дядей Дубровским А.Н., указывая, что его мать в 1995 году подарила квартиру своему брату, при заключении договора было достигнуто соглашение о том, что в последующем дядя Дубровский не будет претендовать на квартиру матери, а бабушка Дубровская Н.В. в свою очередь оставит ему в наследство после смерти квартиру по ул. Производственная, куда они потом с матерью переехали. 13 ноября 2002 г. умерла его мать, 30 декабря умер дядя. После смерти детей бабушка продала квартиру по ул. Производственная и сама переехала на постоянное местожительство в РФ. Подаренная квартира по наследству перешла к жене умершего дяди. В связи с тем, что не были исполнены условия договора дарения между его матерью, дядей и бабушкой, он просит признать данный договор недействительным.

По данному делу было установлено, что спорная квартира принадлежала матери истца по договору приватизации от 1993 года, потом она в 1995 году подарила квартиру брату, который принял дар с благодарностью. Договор подписан без каких-либо условий. Об указанных фактах истец знал, и уже, будучи совершеннолетним в 1997 году при жизни матери ни он, ни мать, не оспаривали ни договор приватизации, ни договор дарения. Решением суда в иске отказано, суд при вынесении решения руководствовался требованиями статьями 506, 508 ГК, указав, что истец стороной договора не является, договор не имеет условий, изменения в него не вносились, также не ставился вопрос о его отмене. Суд также применил срок исковой давности по заявлению ответчиков.

Договор, предусматривающий передачу дара одаряемому, после смерти дарителя недействителен.

Акт дарения - договор, его совершение зависит от волеизъявления сторон. Из этого следует, что для того, чтобы договор дарения считался заключенным и мог повлечь

юридически значимые последствия недостаточно только волеизъявления дарителя: необходимо, чтобы одаряемый также выразил намерение принять имущество в дар [3].

В случае несогласия одаряемого принять дар договор дарения не будет считаться заключенным и соответственно, не повлечет юридически значимых последствий, на которые рассчитывал даритель при предложении дара (переход права собственности на имущество к одаряемому).

Отказ одаряемого принять дар возможен в случаях, когда для него нежелательны последствия, связанные с переходом права собственности на имущество, например, обремененное залогом, сервитутом и т.п. В подобных случаях одаряемому не имеет смысла отягощать себя дополнительными обязательствами, и он вправе отказаться от принятия дара.

Волеизъявление сторон должно быть добровольным. Непременным признаком договора дарения является также наличие у дарителя, передающего одаряемому имущество либо освобождающего его от обязательств, намерения одарить последнего, т.е. увеличить имущество одаряемого за счет собственного имущества.

В случае совершения договора дарения под влиянием обмана, насилия, угрозы, злонамеренного соглашения одной стороны с другой, а также в случае, когда гражданин был вынужден совершить договор дарения вследствие стечения тяжелых обстоятельств на крайне невыгодных для себя условиях, договор дарения может быть признан судом недействительным по ходатайству заинтересованного лица.

В отличие от ранее существовавшего в советское время гражданского законодательства предметом дарения могут выступать любые вещи, в том числе и такие, как деньги и ценные бумаги. Имущественные права, являющиеся предметом договора (статья 506 ГК), могут иметь как обязательственный (права требования), так и вещный характер (дарение прав договора в отношении третьих лиц происходит в форме цессии, с соблюдением норм статей 382-390 ГК).

Основными видами дарения являются реальный договор (непосредственное дарение) и консенсуальный договор (дарственное обещание). В качестве классификационного критерия здесь выступает момент заключения договора. Но возможна и другая классификация, в основу которой положена цель дарения. Так, различаются дарение в собственном смысле слова, т.е. действие, совершаемое в интересах одного одаряемого лица, и пожертвование - дарение, совершаемое в общих интересах неопределенного круга лиц, преследующее общепольные цели.

Статья 516 ГК гласит: «Пожертвованием признается дарение вещи или права в общепольных целях». Пожертвования могут делаться широкому кругу лиц, различным учреждениям и субъектам гражданского права. На принятие пожертвования не требуется чьего-либо разрешения или согласия. Сторонами договора дарения - дарителем и одаряемым - могут быть граждане, юридические лица и государство. Дарение, сопровождаемое передачей дара одаряемому, может быть совершено устно, за исключением случаев, предусмотренных пунктами 2 и 3 настоящей статьи. Передача дара осуществляется посредством его вручения, символической передачи (вручение ключей и т.п.) либо вручения правоустанавливающих документов.

Статьей 507 ГК предусмотрен отказ одаряемого принять дар. Одаряемый вправе в любое время до передачи ему дара от него отказаться. Отсюда можно сделать вывод, что принятие дара не является обязанностью одаряемого лица. Договорное условие о принятии дара устанавливает не обязанность одаряемого, а скорее всего, характеризует обязанность дарителя по передаче дара, которая не может быть выполнена, пока дар одаряемым не принят. В этом смысле принятие дара - обязательное условие состоявшейся передачи дара. Права одаряемого по договору дарения не переходят к его

правопреемникам. Если договор дарения зарегистрирован в письменной форме, то и отказ от дара должен быть также совершен в письменной форме.

В случае, когда договор дарения зарегистрирован, отказ от принятия дара также подлежит государственной регистрации. Ответственность за убытки, причиненные дарителю отказом одаряемого от принятия дара, ограничена возмещением реального ущерба, если к тому же соответствующий договор дарения был заключен в письменной форме [4, с. 292].

Договор дарения движимого имущества должен быть совершен в письменной форме в случаях, когда: дарителем является юридическое лицо и стоимость дара превышает десять месячных расчетных показателей, установленных законодательными актами; договор содержит обещание дарения в будущем. В случаях, предусмотренных в настоящем пункте, договор дарения, совершенный устно, недействителен.

Договор дарения недвижимого имущества подлежит государственной регистрации. Можно увидеть, что предъявляемые требования к форме договора дарения зависят от вида договора дарения и от объекта дарения. Договоры дарения, совершаемые путем передачи дара одаряемому, могут заключаться в устной форме, за исключением двух случаев, когда требуется письменная форма.

Договор обещания под страхом его недействительности должен быть заключен в письменной форме. Если предметом договора дарения являются передача одаряемому права (требования) либо освобождение его от обязанности перед третьим лицом, то требования к форме такого договора подчиняются правилам, определяющим форму таких сделок.

Особенность договора дарения применительно к субъектному составу состоит в том, что в отношении некоторых субъектов гражданского права законодательством установлены запрещения и ограничения на участие в отношениях, связанных с дарением. Не допускается дарение в силу статьи 509 ГК, за исключением обычных подарков, стоимость которых не превышает размеров 10 месячных расчетных показателей, установленных законодательными актами от имени малолетних и граждан, признанных недееспособными, их законными представителями; не допускается дарение работникам социальной сферы, т.е. лечебных, воспитательных учреждений, учреждений социальной защиты и других аналогичных учреждений гражданами, находящимися в них на лечении, содержании или воспитании, супругами и родственниками этих граждан; и в третьих, такой же запрет действует в отношении государственных служащих в связи с их должностными положением или в связи с исполнением ими служебных обязанностей.

Законодатель определил ограничения дарения, регулируемые статьей 510 ГК. Так, определенные ограничения дарения предусмотрены в отношении юридических лиц, которым вещь принадлежит на праве хозяйственного ведения или оперативного управления, вправе подарить ее с согласия собственника, если законодательными актами не предусмотрено иное. Это ограничение не распространяется на обычные подарки, стоимость которых не превышает размеров 10 месячных расчетных показателей, установленных законодательными актами. Ограничения дарения также предусмотрены в отношении имущества, находящегося в общей совместной собственности, когда дарение допускается по согласию всех участников совместной собственности.

Соблюдение ограничения дарения требуется при совершении дарения не самим дарителем, его представителем по доверенности. В этом случае, доверенность на совершение дарения представителем, в которой не назван одаряемый и не указан предмет договора дарения, недействительна, т.е. полномочия представителя должны носить не общий, а конкретный характер [5, с. 736].

Право отказа от исполнения договора дарения - одно из важнейших прав дарителя, закрепленное статьей 511 ГК. Даритель вправе воспользоваться этим правом в

двух случаях: вправе отказаться от исполнения договора, содержащего обещание передать в будущем одаряемому вещь или право либо обещание освободить одаряемого от имущественной обязанности, если после заключения договора имущественное или семейное положение либо состояние здоровья дарителя изменилось настолько, что исполнение договора в новых условиях приведет к существенному снижению уровня его жизни.

Даритель вправе отказаться от исполнения договора, содержащего обещание передать в будущем одаряемому вещь или право либо обещание освободить одаряемого от имущественной обязанности, по основаниям, дающим ему право отменить дарение, (пункт 1 статьи 512 ГК), т.е. если одаряемый совершил покушение на жизнь дарителя, члена его семьи или близкого родственника либо умышленно причинил дарителю телесные повреждения.

Неисполнение или ненадлежащее исполнение вытекающего из него обязательства влечет ответственность, предусмотренную для должника, нарушившего гражданско-правовое обязательство. Вместе с тем, учитывая безвозмездный характер этого договора, закон предусмотрел из общих правил ряд изъятий, ограничивающих ответственность сторон договора.

Отказ дарителя от исполнения договора дарения по основаниям, предусмотренным по вышеуказанным основаниям, не дает одаряемому права требовать возмещения убытков. Правила об отказе от исполнения договора дарения (статья 511 ГК) и об отмене дарения (статья 512 ГК) не применяются к подаркам, стоимость которых не превышает 10 месячных расчетных показателей, установленных законодательными актами. Вред, причиненный жизни, здоровью или имуществу одаряемого гражданина вследствие недостатков подаренной вещи, подлежит возмещению дарителем в соответствии с правилами, предусмотренными гл. 47 ГК, если доказано, что эти недостатки возникли до передачи вещи одаряемому и не относятся к числу явных, даритель, хотя и знал о них, не предупредил о них одаряемого.

Права одаряемого, которому по договору дарения обещан дар, не переходят к его наследникам (правопреемникам), если иное не предусмотрено договором дарения. Обязанности дарителя, обещавшего дарение, переходят к его наследникам (правопреемникам), если иное не предусмотрено договором дарения. Перечень оснований, по которым договор дарения подлежит отмене, установлен статьей 512 ГК. Даритель вправе отменить дарение, если одаряемый совершил покушение на его жизнь, жизнь кого-либо из членов его семьи или близких родственников либо умышленно причинил дарителю телесные повреждения.

В случае умышленного лишения жизни дарителя одаряемым право требовать в суде отмены дарения принадлежит наследникам дарителя [6, с. 416].

Кроме того, даритель вправе потребовать в судебном порядке отмены дарения, если обращение одаряемого с подаренной вещью, представляющей для дарителя большую неимущественную ценность, создает угрозу ее безвозвратной утраты.

По требованию заинтересованного лица суд может отменить дарение, совершенное индивидуальным предпринимателем или юридическим лицом в нарушение положений законодательных актов о банкротстве за счет средств, связанных с его предпринимательской деятельностью, в течение года, предшествовавшего объявлению такого лица банкротом.

В договоре дарения может быть обусловлено право дарителя отменить дарение в случае, если он переживет одаряемого. В случае отмены дарения одаряемый обязан возвратить подаренную вещь, если она сохранилась в натуре к моменту отмены дарения. В отношении пожертвований по пункту 5 статьи 516 ГК установлено, что использование

пожертвованного имущества не в соответствии с указанным жертвователем назначением или изменение этого назначения с нарушением правил, предусмотренных пунктом 4 статьи 516 ГК, дает право жертвователю, его наследникам или иному правопреемнику требовать отмены пожертвования. Таким образом, следует отметить, что особенностью договора дарения, которая отличает его от других гражданско-правовых договоров, является предоставленная дарителю и его наследникам возможность отмены дарения. В связи с этим можно сделать следующие выводы, о том, что, во-первых, договор дарения является одной, из значимых гражданско-правовых сделок в гражданском праве Республики Казахстан. В законодательстве очень подробно расписаны юридические последствия договора дарения как уже, упоминалось выше одной из форм договора дарения являются пожертвования. При этом, в ГК РК ясно оговаривается, немаловажный аспект, о том, что пожертвования физическим, юридическим лицам без указания цели назначения не будет являться пожертвованием, а будет непосредственно являться договором дарения.

Также, следует отметить немаловажный факт, о том, что несоблюдение тех или, иных условий договора дарения влечет, за собой его недействительность. Договор дарения как одна из разновидностей сделок был упомянут ещё известным казахстанским цивилистом, Ю. Г. Басиным в его фундаментальном научном труде «Сделки». Итак, на основании выше сказанного можно сделать следующие выводы, а именно то, что договор дарения является не только юридически значимым действием всего гражданского права, но и всего законодательства Республики Казахстан, так как охватывает немаловажные аспекты регулирования имущественных отношений от перехода права собственности от одного лица к другому, а также последствия такого перехода для обеих сторон договора дарения, условий, при которых такой переход имущественных прав будет являться недействительным. В связи с этим необходимо помнить о юридических последствиях своих действий и максимально точно соблюдать условия договора дарения указанными сторонами, либо не указанными, но прописанными в законодательстве так, как не соблюдение всего одного условия может повлечь ничтожность договора дарения, а вместе с тем и перехода права собственности по совершённой сделке.

Список использованной литературы:

- 1.Гражданское право. Учебник. Том 2 / под ред. Слесарева В. Л. М.: Проспект, 2016. 768 с.
- 2.Гришаев С. П., Богачева Т. В., Свит Ю. П. Гражданское право. М.: Норма, Инфра-М, 2015. 608 с.
- 3.Долинская В. В. Гражданское право. Основные положения. Учебное пособие. М.: Проспект, 2017. 112 с.
- 4.Ивакин В. Н. Гражданское право. Особенная часть. Учебное пособие для СПО. М.: Юрайт, 2019. 292 с.
- 5.Курбанов Р. А., Беялова А. М., Лалетина А. С. Гражданское право. Общая и особенная части. М.: Проспект, 2020. 736 с.
- 6.Михайленко Е. М. Гражданское право. Общая часть. Учебник и практикум для вузов. М.: Юрайт, 2020. 416 с.

ПО ЖҮЙЕСІНДЕ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ: ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА МӘСЕЛЕЛЕРІ

Умурзакова Айгуль Алибековна

*Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының
Ғылыми зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері
полиция подполковнигі aiga8609@mail.ru*

Автор мақаласында сыбайлас жемқорлықтың алдын алу бойынша практикалық іс-шараларды әзірлеу және сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдірумен қатар Еліміздегі сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты және оның таралуының жай-күйі мен үрдісіне объективтік талдау мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, жемқорлық туралы заңнама, Қылмыстық кодексі.

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ В СИСТЕМЕ ОВД: ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ

Умурзакова Айгуль Алибековна

*старший научный сотрудник Научно-исследовательского центра АЮИ МВД
Республики Казахстан им.М.Букенбаева, подполковник полиции aiga8609@mail.ru*

В статье автора рассмотрены вопросы разработки практических мероприятий по предупреждению коррупции и объективного анализа антикоррупционной политики и состояния, тенденций ее распространения в стране наряду с совершенствованием антикоррупционного законодательства.

Ключевые слова: коррупция, профилактика коррупции, законодательство о противодействиях коррупции, Уголовный кодекс.

COUNTERING CORRUPTION IN THE ATS SYSTEM: QUESTIONS OF THEORY AND PRACTICE

Umurzakova Aigul Alibekovna

*senior researcher at the Scientific Research Center of the Ministry of Internal Affairs of
the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev,
lieutenant colonel of the police aiga8609@mail.ru*

The author's article discusses the issues of developing practical measures to prevent corruption and an objective analysis of anti-corruption policy and the state and trends of its spread in the country, along with the improvement of anti-corruption legislation.

Keywords: corruption, corruption prevention, anti-corruption legislation, Criminal Code.

Қазіргі кезде сыбайлас жемқорлық әлемнің кез келген елінде оның саяси дамуына байланыссыз, оның ішінде Қазақстанда да, әлеуметтік құбылыс ретінде өмірін жалғастырып келеді, ол тек ауқымдылығымен ғана ерекшеленеді. Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік-экономикалық даму үдерісін, нарықтық экономиканың құрылуын, инвестициялар тарту процесін тежейді. Демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсерін тигізеді, елдің болашақ дамуына елеулі қауіп төндіреді.

Қазақстанның мемлекеттік саясатының негізгі басымдықтарының бірі сыбайлас жемқорлықпен күрес болып табылады.

Сыбайлас жемқорлықтың мәні лауазымды адамдарға пара беру, оларды байыту емес, әлеуметтік жүйенің, оның ішінде мемлекеттік билік жүйесінің бірлігін бұзу (ыдырау, ыдырау), мемлекеттің заңды мүдделеріне опасыздық жасау, қоғамдағы өз жағдайын жеке мақсатта өз пайдакүнемдікпен пайдалану. Сыбайлас жемқорлық терминін латын тілінен аударғанда «бүліну, азғындық, құлдырау, пара беру, бұрмалану, пікірлердің бұрмалануы, бұзылу, босаңсу, денсаулықтың нашарлығы» дегенді білдіреді. Латынның «congei» сөздерінің тіркесімі - Тараптардың бірінде бір затқа қатысты Міндеттемелік қатынастың бірнеше қатысушысын білдіретін және «conpereg» - бұлдіруді, бұзуды, бұзуды, жоюды білдіретін, яғни сыбайлас жемқорлық екі және одан да көп адамның іс-әрекетінен, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы көптеген қазақстандық және шетелдік мамандардың бірдей пікірінен тұрады.

ПО-дағы сыбайлас жемқорлық мемлекетпен және азаматтық қоғаммен қоғамдық қатынастардың негізгі диверсиялық механизмін қамтиды. Яғни, сыбайлас жемқорлық мемлекет пен қоғам үшін әлеуметтік қауіпті, жүйелі, қылмыстық, деструктивті құбылыс болып табылады, бұл ретте сыбайлас жемқорлық полиция, қылмыстық атқару жүйесі, әскери-тергеу органдары, Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы құратын бірыңғай ПО жүйесімен түйіскен кезде осындай қасиеттерге ие болады. Жүйелі қылмыс туралы айта отырып, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық – бұл сыбайлас жемқорлық белгілері бар кінәлі әрекет, ол үшін заңда әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік белгіленген, бұл бізге сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық – бұл басқа қылмыстармен қатар тұрған, бірақ неғұрлым жан-жақты қауіпті адамның неғұрлым тар құқық бұзушылығы екенін түсінуге мүмкіндік береді, негізінен берілген. Осыған сүйене отырып, біздің ойымызша, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың қарапайым қысқа алгоритмін құруға болады – бұл азаматтың немесе басқа адамның пара беруі-сыбайлас жемқорлық қылмыс субъектісінің қабылдауы-пара берушінің мүддесін орындау.

Сыбайлас жемқорлық ұғымы бойынша көптеген түрлі пікірлер бар, мысалы, Қазақстандық ғалым, профессор А.Б.Сқақовтың пікірінше. *«Сыбайлас жемқорлық деп мемлекеттік функцияларды орындайтын адамдардың, оларға теңестірілген адамдардың мемлекеттік билікті теріс пайдалануы, сондай-ақ кәсіпкерліктің мемлекеттік емес секторында жұмыс істейтін адамдардың және өзге де қатынастарда тұратын адамдардың мүлікті, оған құқықтарды, көрсетілетін қызметтерді немесе жеңілдіктерді, оның ішінде мүліктік емес сипаттағы жеңілдіктерді заңсыз алу үшін өз міндеттерін бұзуы түсініледі».*

Сыбайлас жемқорлық субъектілері мен сыбайлас жемқорлық субъектілері емес (заңнамаға сәйкес), оның ішінде заңнаманы айналып өтуге және заңсыз байытуды алуға бағытталған қазіргі талғампаздық пен айла-шарғы жасау тұрғысынан өте қажет, бұл туралы бастапқыда паракорлық бойынша қозғалған және одан әрі алаяқтыққа қайта даярланған қаралатын қылмыстық істердің үлкен пайызы айтады.

«Сыбайлас жемқорлық - бұл жеке және заңды тұлғаның, оның ішінде қызметтік, лауазымдық, тәуелді жағдай арқылы пара алу немесе беру мақсатында заң мен мемлекеттің мүдделеріне қайшы келетін мемлекеттік билікті теріс пайдалану және асыра пайдалану арқылы, жеке немесе делдалдар арқылы пайда және өзге де мүліктік және мүліктік емес пайда әкелетін мемлекеттік қызметпен айналысатын адамның кез келген әрекеті, мүліктік және мүліктік емес сипаттағы қызметтер, игіліктер мен артықшылықтар алу не үшінші тұлғалардың, оның ішінде жақын туыстарының, жекжаттарының, жұбайларының мүдделеріне қызмет етеді».

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске 15-тарау арналған: «Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар». Бұл тарауда жазаланатын қылмыстық қылмыстар ретінде сыбайлас жемқорлықтың мынадай түрлері сараланады: қызметтік өкілеттіктерді теріс пайдалану; билікті асыра пайдалану; лауазымды адамның өкілеттіктерін беру; кәсіпкерлік қызметке заңсыз қатысу; заңды кәсіпкерлік қызметке кедергі жасау; пара алу; жауапты адамға жеке өзі немесе делдал арқылы пара беру; паракорлыққа делдалдық ету; қызметтік жалғандық; қызметте әрекетсіздік; немқұрайлылық.

Қазіргі уақытта қоғам ішкі істер органдарының қызметіндегі сыбайлас жемқорлық көріністері сияқты заңсыз әрекеттерге көбірек көңіл бөлуде. Сыбайлас жемқорлық өте кең таралған сипатқа ие және үлкен әлеуметтік қауіпті әрекетке ие. Сонымен қатар, бұл әрекеттер «халықтың қызметшілері» деп аталатындардан туындайды, осыған байланысты бұл әрекеттер өте «қызықты» болады және қоғамда белгілі бір жағымсыз, беделін түсіретін резонанс тудырады.

Сыбайлас жемқорлық көріністері, кез келген басқа да заңсыз әрекеттер сияқты қауіпті, бірақ бұл сыбайлас жемқорлық әрекеттері қоғам тарапынан барлық жағынан сыни тұрғыдан қабылданады. Бұл жағдайда мағынасы сыбайлас жемқорлық әрекетінің сандық және сапалық құрамдас бөлігі болып табылады. Адамның кез-келген әрекеті, ол кім болса да, сол адамның іс-әрекетінің сипатына ие. Сыбайлас жемқорлық сипатындағы әрекеттер дәстүрлі түрде қылмыстық және әкімшілік жазаланатын әрекетке жатады. Мемлекеттік жүйе мен саяси режим негізінде заң шығару және құқықтық өрісті санкциялау басталады. Қазақстан Республикасы өзін «дамос»-халық, «кратос»-грек билігі демократиялық мемлекет деп жариялайды. халықтың билігі немесе билігі, мұнда билік пен ерік-жігердің негізгі көзі-халық.

Демократиялық қоғамда адамның іс-әрекеті жеке басы мен мінезіне, сондай-ақ олардың іс-әрекетінен қалаған салдарына байланысты қарастырылады. Осы анықтамаға сәйкес қоғамдық қатынастарды реттеуші ретінде нормативтік құқықтық актілер жасалады. Мемлекет пен құқықтың өзара әрекеті адамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету және оның өмірін жақсарту жолындағы маңызды компонент болып табылады. Мемлекет пен құқық арасындағы ұйымдастырушылық және іргелі байланыс қазіргі қоғамда да орын алады. Сонымен қатар, мұндай байланыс бір-бірімен үндесуі керек, өйткені ешбір мемлекет жалпыға бірдей заңға бағынбай және құқық пен заңның үстемдігін қабылдамай, азаматтардың құқықтық қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмайды. Белгіленген деформация болған кезде Құқықтық нигилизм, ішкі әлеуметтік бытыраңқылық, басым қылмыстық топтар түрінде қайтымсыз салдарлар пайда болады, көбінесе өздерін патриот ретінде көрсетеді, халықтың әл-ауқаты мен дамуын қалайды. Оның қараусыз қалған нысандарындағы мұндай жағдайлар тіпті елдің мемлекеттілігі мен тәуелсіздігін жоғалтуға әкелуі мүмкін. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзекті мәселесі бүгінгі күні де орын алуда, сондай-ақ оны әлеуметтік қауіпті құбылыс ретінде зерделеу, анықтау, алдын алу және жою бойынша жаңа бейресми тәсілдерді талап етеді. Осылайша, қылмыс субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін, сондай-ақ қылмыстың нақты және нақты саралануын сақтау шеңберінде салыстырмалы түрде кінәлі сот шешімін шығару өте маңызды. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың қылмыстық-құқықтық сипаттамаларын терең және жан-жақты зерделеу және құқық бұзушылық құрамын айқындау қажеттілігі өткір тұр. Қылмыстық-құқықтық сипаттаманы зерттеу және жетілдіру жыл сайын қылмыс деңгейінің жоғарылауы, оның талғампаздығы мен интеллектуалды күшеюі, қылмыстық әрекеттердің көп қырлылығы мен ұйымдастырылуы аясында өте қажет.

ПО жүйесіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың маңызды міндеті, өйткені профилактика алдын алу (алдын алу) шараларын білдіреді. Біздің ойымызша, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу сотталғандарды ұстау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске орасан зор бюджет қаражатын бөлу, өз қызметі салаларындағы неғұрлым тәжірибелі шенеуніктерді алып тастау, бюджет қаражатының толық жоғалуы, беделін түсіру сияқты ең санкциялық, жазалау шараларымен күресуге қарағанда оңайырақ, ыңғайлы және оңай мемлекеттік аппараттың қоғам алдындағы қызметі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі әлемдік құқықтық стандарттарға сәйкес келмеуі, бұл мемлекеттің толыққанды дамуының және оның халықаралық аренада интеграциялануының негізгі факторы болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың алдын алу шаралары адам өмірінің барлық салаларында барлық жерде қажет, бірақ ПО азаматтық қоғаммен тікелей құқықтық қызмет шеңберіндегі маңыздылығына, санкциялық сипаттағы құқықтық процестерді реттеу саласындағы өкілеттікке, лицензиялық-рұқсат беру қызметіне байланысты функционалдылыққа байланысты мұндай кешенді шаралар өте маңызды. Алдын алу (грек тілінен. профилактикос- «сақтандырғыш») - бір нәрсеге жол бермеу үшін алдын алу шаралары. Алдын алу - сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға және сыбайлас жемқорлық тәуекел факторларын жоюға бағытталған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шаралар кешені. Сонымен қатар, анықталған кемшіліктер сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің жарқын мысалдарында және аса ауыр зардаптардың алғышарттарында көрінеді. Ішкі істер органдарында қажетті сыбайлас жемқорлыққа қарсы профилактикалық іс-шаралардың сипатталған кешені сыбайлас жемқорлықтың негізгі және негізгі көздерінде сыбайлас жемқорлыққа жаппай қарсы іс-қимылдың пайдасына трансформациялық және құрылымдық өзгерістерге алып келеді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың теориялық-практикалық бөлігі серпінді және саясатқа бағдарланған бола отырып, әрқашан оның дамуына байланысты сәйкессіздіктер білдірмейді, тіпті сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің халықаралық тәжірибелерінің де соңғы ғасырдан астам уақыттан бері күрестің даму тарихы бар. Осы әлеуметтік дұрыс жолда демократиялық қоғамдағы ең дұрыс шешім нормативтік құқықтық актілерді құқықтық реттеу болып табылады. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің жүйесінде ведомстволық бағынысты аумақтарда өзіндік қауіпсіздік басқармасы (бұдан әрі-ӨҚБ) деп аталатын құрылымдық бөлімше бар, ол өз жұмысын Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің өзіндік қауіпсіздік департаменті туралы ережеде регламенттелген қойылған міндеттер мен функцияларға сәйкес жүргізеді [4].

ӨҚБ міндеттері Жеке және заңды тұлғалардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қызметкерлер мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау, өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету, ПО-дағы қылмысқа және өзге де заң бұзушылықтарға қарсы күрес, ПО қызметкерлері жасаған қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау, жолын кесу және ашу, ПО қызметкерлеріне қатысты сотқа дейінгі тергеп-тексеру, заң бұзушылықтардың алдын алу болып табылады және пәндерді ПО қызметкерлері. Алайда, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың жолын кесу және ашу негізінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың уәкілетті органдарына тікелей еңбек сіңірілді, дегенмен ӨҚБ сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың субъектісі болып табылады және бұған заңнамамен регламенттелген құқықтары мен өкілеттіктері бар. ӨҚБ жұмысы көбінесе жабық сипатқа ие, бұл олардың іс-әрекеттерінің ашықтығына, заңдылығы мен негізділігіне, жыл сайын әр түрлі аумақтық ПО мен мекемелер қызметкерлерінің оларға қатысты ішкі құрылымдық тұлғалардың іс-әрекеттерінің құқыққа қайшы келетіндігі туралы жария мәлімдемелерінің өсіп келе жатқан деңгейі аясында кедергі келтіреді.

Мақаланы қорытындылай келе практикалық және теориялық тұжырымдар ұсынды, оның барысында ішкі істер органдарындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың мәні мен проблемасы қаралды, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және алдын алу тиімділігіне әсер ету тұрғысынан ПО-да сыбайлас жемқорлыққа қарсы жүйелі іс-қимылды оңтайландырудың әртүрлі нұсқалары ұсынылды: Сыбайлас жемқорлықтың пайда болуының және онымен күрестің басталуының тарихи алғышарттарын талдау сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес тарихи уақыт өте келе дамыды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес халықаралық-құқықтық міндеттемелерді орындау ғана емес, сонымен бірге оған қарсы тұрудың Тарихи өнімі болып табылады; сыбайлас жемқорлық құқыққа қарсы іс-қимылдың ерекше нысаны болып табылады, ол оны қарауға және анықтауға жүйелі түрде үйлестірілген біріздендірілген тәсілді талап етеді, мұнда оның алдын алуға және ПО жүйесінде алдын алуға ерекше назар аударылады. ПО жүйесі құқықтық қатынастар мен қоғамдық қауіпсіздікті мемлекеттік реттеудің стратегиялық маңызды құрамдас бөлігі болғандықтан; сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды айқындау мен саралаудың маңызды критерийлерінің бірі оны құқықтық форматта да, сотқа дейінгі іс жүргізуде де сапалы дұрыс айқындау болып табылады. Оның сапалық маңыздылығы қылмыстық процеске қатысушылардың барлығының құқықтары мен заңды мүдделерін сақтауға, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың халықаралық стандарттарына сәйкес келуге, сондай-ақ оны сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар негізінде алдын алу шараларын зерделеуге және оларды профилактикалық іс-әрекеттерде қолдануға қызмет ететін іс-әрекеттің дұрыс саралануынан тұрады; теория мен практика тұрғысынан сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс — қимылдың маңызды құрамдас бөлігі-бұл ПО қызметкерлерінің сыбайлас жемқорлық сияқты жағымсыз құбылысқа психологиялық қатынасы. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласында ағартушылықты арттыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті, ПО қызметкерлерін моральдық-адамгершілікке, патриоттық-рухани тәрбиелеуді қалыптастыру, ПО қызметкерлерінің халық арасында сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты насихаттау сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда елеулі қадам болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ.
2. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі» 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
3. Абдрасилов Б.С. Основы антикоррупционной культуры. Учебное пособие. Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан. 2016.
4. Цепелев В.Ф., Мартыненко Н.Э., Ищук Я.Г., Аносов А.В., Смольянинов Е.С. Организация противодействия коррупции. Учебное пособие. Академия управления МВД России. Москва. 2020.
5. Киселев В.В. Психологические детерминанты антикоррупционного поведения сотрудников государственных организаций. Автореферат диссертации. Москва. 2016. С.

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТА
НЕКЕ ҚҰРУ ЖӘНЕ БҰЗУДЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ**

Мукашева А.А.

Заң ғылымдарының докторы, профессор

Бегалиева Гаухар Қалыбекқызы

«Құқық» білім беру бағдарламасының 2-курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада халықаралық құқықтағы неке қию және бұзу тәртібі түсіндіріліп, халықаралық жеке құқықта некені тіркейтін органдар көрсетілген. Демек, халықаралық жеке құқықта некеге тұрған ерлі-зайыптылар арасында, Қазақстан Республикасының азаматтары шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар арасында туындайтын күнделікті қатынастар. Неке қиюдың және бұзудың шарттары Қазақстан Республикасының шекарасында және шетелдіктің мемлекетінің шекарасында шарттары баяндалады.

Түйінді сөздер: неке, отбасылық қатынастар, неке, ажырасу, неке қатынастары.

**ПОСЛЕДСТВИЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ БРАКА И РАСТОРЖЕНИЯ БРАКА В
МЕЖДУНАРОДНОМ ЧАСТНОМ ПРАВЕ**

Мукашева А.А.

доктор юридических наук, профессор

Бегалиева Гаухар Калыбековна

Магистрант 2-курса образовательной программы «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52;

Данная статья поясняет порядок заключения и расторжения брака в международном праве, конкретизируются органы, регистрирующие брак в международном частном праве. А именно, бытовые отношения, появляющиеся между супругами, заключившими брак в международном частном праве, конкретно гражданами Республики Казахстан между иностранцами и лицами без гражданства. Поясняется условия для заключения и расторжения брака, на границе Республики Казахстан, и на границе страны иностранца.

Ключевые слова: брак, семейные отношения, заключение брака, расторжение брака, брачные отношения.

**CONSEQUENCES OF MARRIAGE AND DISSOLUTION IN INTERNATIONAL
PRIVATE LAW**

Mukasheva A.A.
doctor of Law, Professor
Begaliyeva Gaukhar Kalybekovna

2nd year master's student in the educational program "Law"
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article explains the procedure for concluding and dissolving a marriage in international law, and specifies the bodies that register a marriage in private international law. Namely, everyday relations that arise between spouses who entered into a marriage in private international law, specifically citizens of the Republic of Kazakhstan between foreigners and stateless persons. The conditions for concluding and dissolving a marriage are explained, at the border of the Republic of Kazakhstan, and at the border of the foreigner's country.

Keywords: marriage, family relations, marriage, divorce, marital relations.

Согласно статье 223 Гражданского Кодекса Республики Казахстан совместного собственного пары, подлежащего раздел оказывается каждое нажитые на момент союза движимые и недвижимые имущества, которые согласно статьям 115, 116, пункта 2 статьи 191 Гражданского Кодекса возможно объектами прав собственности гражданина, не зависит о том, на какое именование супруга она обретена или какого супруга внесена денежная сумма, когда парами согласно статье 38 Кодекса «О браке (супружестве) и семье» при разделе общего имущества супругов и определении долей в этом имуществе доли каждого из супругов признаются равными, если иное не предусмотрено договором между ними. Суд вправе отступить от начала равенства долей супругов в их общем имуществе исходя из интересов несовершеннолетних детей и (или) исходя из интересов одного из супругов, если другой супруг не получал доходов по неуважительным причинам или расходовал общее имущество супругов в ущерб интересам семьи без согласия второго супруга. Общие долги супругов при разделе общего имущества супругов распределяются между ними пропорционально присужденным им долям. В то же время согласно Кодексу «О браке (супружестве) и семье» имущество, не подлежащее разделу, хоть и приобретено во время супружества, однако на личные средства одного из супругов, принадлежавшие одному из супругов до заключения брака, полученное путем дарения, полученное путем наследства или по другом безвозмездным сделкам, а кроме того предмета личного использования, полученные путем единых денежных средств супругов, за отчислением драгоценностей и иных объектов богатства. В случае если уже после практического прекращения семейной жизни и ведения единого хозяйства супружеская пара вместе собственность никак не покупали, суд согласно Кодексу «О браке (супружестве) и семье» в праве разделить лишь то имущество, которое было их общей совместной собственностью на период остановки ведения единого хозяйства. Распределение единого имущества супругов при разводе осуществляется согласно упорядоченными статьями 37, 38 Кодекса «О браке (супружестве) и семье» и статьи 218 Гражданского кодекса, Имущество, находящееся в долевой собственности, может быть разделено между ее участниками по соглашению между ними. Участник долевой собственности вправе требовать выдела своей доли из

общего имущества. При недостижении участниками долевой собственности соглашения о способе и условиях раздела общего имущества или выдела доли одного из них участник долевой собственности вправе требовать выдела в натуре своей доли из общего имущества. Если выдел доли в натуре не допускается законодательными актами или невозможен без несоразмерного ущерба имуществу, находящемуся в общей собственности, выделяющийся собственник имеет право на выплату ему стоимости его доли другими участниками долевой собственности. Однако стоит не забывать, что согласно части 2 статьи 43 Кодекса «О браке (супружестве) и семье» брачный договор в этом же производстве может быть признан недействительным полностью или частично по требованию одного из супругов, если условия договора ставят этого супруга в крайне неблагоприятное положение. В случае рассмотрения дела о разводе и распределения общего имущества, один из супругов просит об определении, на свою имеющую право долю, без просьбы об определении доли, суд имеет право рассматривать данное требование, без выделения его в отдельное производство, только при том, что не имеется других лиц, имеющие такие же права на пае накопления, так как данный спор не должен затрагивать кооперативные права. Вложения, которые были вложены родителями согласно совместному имуществу по именованию своего несовершеннолетнего ребенка, согласно пункту 4 статьи 37 Кодекса «О браке (супружестве) и семье», Вещи, приобретенные исключительно для удовлетворения потребностей несовершеннолетних детей (одежда, обувь, школьные и спортивные принадлежности, музыкальные инструменты, детская библиотека и другие), разделу не подлежат и передаются без компенсации тому из супругов, с которым проживают дети. Вклады, внесенные супругами за счет общего имущества супругов на имя их общих несовершеннолетних детей, считаются принадлежащими этим детям и не учитываются при разделе общего имущества супругов.

В случаях, когда деньги супругам были предоставлены третьими лицами, и те на собственное именование внесли их в организацию по кредиту, тогда третье лицо имеет право подать иски о возвратах денежных средств на основе Гражданского кодекса, где суд рассматривает отдельно. Таким же путем возможно разрешаться споры с членами КХ крестьянского (фермерского) хозяйства или членами бывших колхозных дворов и иных людей к парам, являющимися членами данного КХ либо бывших колхозных дворов. Период 3-летнего срока исковых давностей в спора о разделах имуществ, которое является общими совместными собственностями, супругов, расторгших браки, исчисляется не от момента прекращения браков, с этих дней, где один из супругов узнали либо обязаны, было разузнать о нарушениях собственных обязательствах на основании пункта 1 статьи 180 Гражданского кодекса Республики Казахстан.

При расторжении брака (супружества) в судебном порядке супруги могут представить на рассмотрение суда соглашение о том, с кем из них будут проживать несовершеннолетние дети, о порядке выплаты средств на содержание детей и (или) нетрудоспособного нуждающегося супруга, размерах этих средств либо о разделе общего имущества супругов, об определении порядка общения родителя с ребенком. В решении суда указываются фамилии супругов после расторжения брака (супружества, согласно статьи 22 Кодекса «О браке (супружестве) и семье» выделяет их в отдельное производство. Решение суда о разводе, как и решение об отказе в расторжении брака обязано быть доказанным, законным и обоснованным, всесторонне изученным и проверенным. В случаях возражения при расторжении брака в мотивировочной части решения, суд указывает установленные им причины споров и разлада супружеской пары, доказательства и выводы о возможности или невозможности сохранения семьи, основные доводы, заставляющих суд отвергать те или иные доказательства, законы, которыми он

руководствовался. В резолютивной части решения должны содержаться выводы суда по всем требованиям сторон, перечисленным в пункте 2 статьи 22 Кодекса «О браке (супружестве) и семье», также и объединенным в одно производство. Также там указываются сведения, нужные для государственной регистрации развода (дата заключения брака, номер актовой записи, наименование органа РАГС, фамилии супругов в случае расторжения брака – сохранение совместной фамилии либо восстановление прежней, девичьей фамилии). Фамилии супругов указываются в решении на основании свидетельства о браке, в случаях смены фамилии при заключении брака в вводных частях решений нужно указать еще девичью фамилию. На решениях суда обязательно указывается, от чего или сколько должна быть изъята государственная пошлина и учитывая материальное положение, какой супруг учитывая нахождение для воспитания ребенка, и иных определенных обстоятельства освобождаются в оплаты данной государственной пошлины. Моментом прекращения брака считается вступление решения суда в законную силу. Если супруги примиряются после вынесения решения о расторжении брака, они должны написать заявления в суд об этом, тогда суд имеет право вынести определение о прекращении исполнения решения, только если оно не вступило в законную силу, а в некоторых случаях и до направления копии решения в орган РАГС для совершения регистрации о расторжения брака. Если во время рассмотрения дела в порядке надзора будет установлено, что решение о расторжении брака представлено в орган РАГС и совершена регистрация расторжения брака, то отмена такого решения с учетом указанного обстоятельства может последовать лишь при выявлении существенных нарушений норм материального и процессуального права. После отмены в апелляционном и надзорном порядке решения по делу о расторжении брака суд при новом рассмотрении этого дела также обязан проверить, не произведена ли регистрация расторжения брака в органах РАГС. Вынося новое решение, суд при наличии в органах регистрации актов гражданского состояния записи акта о расторжении брака обязан разрешить вопрос об ее аннулировании. Если к тому времени один из супругов вступил в новый брак, то вопрос о недействительности этого брака должен разрешаться, по иску заинтересованных лиц после вступления в законную силу решения суда об отказе в расторжении первого брака [3].

Само вступление в брак с иностранным гражданином – огромный риск. Другой социум и менталитет станет структурой того быта, о который имеет возможность расколоться международный супружеский ковчег. Поэтому, принимая такую обязанность, как брак, нужно быть готовым ко всему.

В случае, когда интернациональная семья проживает и намерена развестись в Казахстане, то развод происходит по казахстанским законам. А тем, кто «разлюбил» будучи за границей, будут вынуждены разводиться по местному законодательству, которые зачастую недоброжелательно относятся к самой процедуре расторжения брака. Поэтому заключающим брак с иностранцами стоит иметь в виду, что во многих странах заключение брака не составляет труда, нежели сама процедура развода.

В США расторжение брака происходит через суд, и подача туда иска не так проста. Для начала истец должен жить в определённом штате указанное время – зачастую это не менее 6 мес., возможно даже 1 год. Главные основы расторжения брака – не малозначимые болезни, из-за которых дальнейшая супружеская жизнь не является возможной, супружеская неверность, совершенное уголовное преступление, которое повлекло лишение свободы на долгие сроки, оставление семьи без никаких причин, этакое называемое «не сошлись характерами» из-за отсутствия любви в браке.

Гражданский кодекс Франции позволяет развод только по трем причинам: совместное решение, не проживание совместно и вина супруга. Расторжение брака по

совместному решению делится на разводы с соглашением и разводы со смирением. Разводы с соглашением инициаторы развода становятся супруги, которым, без каких-либо причин и аргументов подают заявление в суд. Однако, суд не сразу расторгает брак: так как, по их законодательству данный вид развода возможен только спустя 6 месяцев после заключения брака, плюс к этому – суд предоставляет паре три месяца для раздумья. В случае, по истечению данного срока супруги передумают расторгнуть брак, тогда заявленное ими дело, прекращается. Плюс ко всему, суд вправе вынести отказ в расторжении брака, в случаях, когда имеется вывод, что в результате развода пострадают права ребенка либо супруга.

В разводе со смирением заявка подается одним супругом, но другой не возникает, должен смириться с принятым решением супруга. Заявления данного вида расторжения брака заявитель обязан указать причины, при которых дальнейшая супружеская жизнь невозможна, а смиряющийся – признает их наличие и дает свое согласие на расторжение данного брака.

Расторжение брака из-за прекращения семейной жизни признается, если супруги в течение шести лет проживают раздельно или один из супругов на протяжении шести лет страдает от душевной болезни, на фоне которой сохранение супружеской жизни является мало возможным. Однако, на практике заметно, суд Франции мало верит в 6 лет раздельного проживания, и данные заявления зачастую отклоняются, особенно если ответчик докажет, что расторжение брака влекут за собой ему либо детям «финансовые, либо эмоциональные последствия исключительных тяжестей».

Развод по вине супруга, пример, измена либо совершение уголовных преступлений. Виновный супруг в таких случаях должен возместить материальное и моральное состояние, который был причинен расторжением брака. Может дойти вплоть до того, что виновный может потерять право на подарки, которые были получены ею от невиновного на момент их супружества.

В Великобритании расторжение брака возможно лишь по одной причине – когда союз признали полностью развалившимся. Однако, причин возможно не мало: например, супружеская неверность либо поведения супруга повлекшее для другого физического, либо морального вреда. Причиной расторжения брака возможен оставление семей при образцовом поведении другого супруга.

«Непоправимое разрушение семьи» является причиной расторжения брака в Германии, однако в данном случае, супруги могут не предъявлять каких-либо доказательств. Но заявление может быть отклонено, если уполномоченный орган сочтет, что из-за развода пострадают интересы несовершеннолетних детей.

В Нидерландах развод, который произошел по вине иностранца в семье, грозит ему лишение гражданства – когда было дано ему в плане мужа (жены) местного жителя, но не путем результата подач прошений. Нидерландские суды принимают заявление о расторжении брака лишь у той пары, прожившие совместно не менее года. И иностранный супруг должен к этому времени прожить в Голландии не менее шести месяцев.

В католической стране – Италии, развод дается не легко. Такого понятия, как «по взаимному согласию» у них не существует. Расторжение брака — это многолетние судебные тяжбы, а причины расторжения брака их законодательство называют не так много: это либо эректильная дисфункция (импотенция), либо совершение супруга преступления, повлекшее его лишения свободы на не малые сроки.

Однако, бракоразводные трудности Европы и Америки не сравнимы, что ожидает разводящихся в наиболее экзотическом государстве – Израиль. К примеру, Израиль не имеет органов РАГС. Во многих случаях регистрацией актов гражданского состояния занимаются раввинатские суды. Закон Израиля разрешает развод лишь по взаимному

согласию супругов. Их браки не расторгаются судом, что зачастую вызывает немало сложностей. Но, есть и положительная сторона: обоюдное согласие – достаточное условие для расторжения брака. Естественно, раввинатский суд может попробовать примирить супругов. Но, если супруги хотят развод, то под контролем раввинатского суда ими составляется соглашение, устанавливающее порядок разделов имущества, алиментных обязательств, обязанностей воспитания общих чад и многое другое. После, супруг согласно религиозному законодательству – Галахи – составляет письмо развода (“гет”) и в зале суда, при свидетелях отдает супруге. В случаях, если супруга упорно не желает расторгать брак, – суд имеет право разрешить ее супругу жениться еще раз: так как, Тора допускает многоженство (до определенного количества).

Исходя из нескольких примеров, можно сделать выводы о том, что развод в большинстве стран для иностранца не только тяжел, но и имеет не малые последствия. Законодательство не всех государств защищает иностранного гражданина наравне со своим. Зачастую супруг не имеющий гражданства, после расторжения брака, не просто становится разведенным, но и лишается видов на жительство, прав на трудоустройство, а порой теряет средства к существованию [3].

Список литературы:

1. Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» от 26 декабря 2011 года № 518-IV //URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518> (дата обращения 21.04.2024)
2. Закон Республики Казахстан «О правовом положении иностранцев» от 19 июня 1995 года N 2337 //URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002337_#z1 (дата обращения 21.04.2024)
3. «Брак между гражданами Казахстана и иностранцами» от 01.09.2023 года //URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/marriage_with_foreigners (дата обращения 21.04.2024)
4. Консульская Конвенция между Республикой Казахстан и Российской Федерацией от 28 марта 1994 года //URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/B940004700> (дата обращения 21.04.2024)

ҚҰҚЫҚТЫҚ КЕҢІСТІКТІ ЦИФРЛАНДЫРУ

Саимова Ш.А. Доктор PhD

Дильжанов Алимжан Жумагалиевич

«Құқық» білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030 006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Түйін сөздер: цифрлық ұмытуға құқық, цифрлық технологиялар, киберқауіпсіздік, жасанды интеллект, бейнетүсірілім арқылы жауап алу, Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты.

Аннотация. Бұл мақалада автор цифрландыруды құқықтық реттеудің өзекті мәселелерін, цифрландыру саласындағы бағдарламалық құжаттарды қарастырады. Ақпараттық технологиялар саласындағы қарым-қатынастарды реттеуге фикциялық ақпаратты қолдануды қарастыру ұсынылады. Сондай-ақ осы жұмыста ақпаратты таратпау және құпиялылықты сақтау жөніндегі міндеттерді орындауды қамтамасыз етудің, жеке өмірге

қол сұғылмаушылық кепілдіктерімен, жеке және отбасылық құпиямен Конституция деңгейінде бекітілген дербес деректерді қорғау институтын дамытудың маңызды аспектілеріне назар аударылады.

Сондай-ақ, заңнамалық реттеудің өзекті мәселелері және ұмыту құқығын (цифрлық өлім) орнату бойынша шетелдік тәжірибе, блокчейн, биткойн, киберқауіпсіздік, құқықтық субъектілік, құқықтық мәртебе және жасанды интеллект (бұдан әрі – ЖИ) тасымалдаушыларының іс-әрекеті үшін жауапкершілік қаралды. ЖИ тасымалдаушыларының қатысуымен деликтерге рұқсат беру және өзін-өзі оқыту функциясы бар ЖИ тасымалдаушыларына арналған ерекшеліктерімен өндірушінің жауапкершілігін белгілеу бойынша авторлық ұсыныс берілді. Роботтарды өндірушілер үшін шетелдерде, атап айтқанда Германияда, Оңтүстік Кореяда, АҚШ-та қабылданған этикалық стандарттар қарастырылды,

Мақалада адам мен роботтың еңбегін бөлудің өзекті аспектілері, ғалымдардың білім беруді одан әрі дамытуға көзқарастары келтірілген. Сот төрелігін жүзеге асыру кезінде ЖИ пайдалану мүмкіндігіне талдау жүргізілді. Автор Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде көзделген қылмыстық іс бойынша іс жүргізуде дәлелдемелерді цифрлық технологияларды пайдалана отырып пайдалану мүмкіндігін неғұрлым толық пайдалану мақсатында ҚПК-ні жетілдіру жөнінде ұсыныстар берді.

Мақалада Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институтының нормативтік құқықтық актілерді электронды түрде орналастыру және ақпараттық-анықтамалық жүйелерді жүргізу, құқықтық насихат, құқықтық ақпарат берудің әдістері мен тәсілдерін цифрландыру саласындағы қызметі атап көрсетілген. Қорытындыда цифрлық технологияларды пайдалану саласында қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу тетігінің оңтайлы моделін құру саласындағы қазіргі заманғы заң доктринасының маңызды рөлі атап өтіледі.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ПРАВОВОГО ПРОСТРАНСТВА

Саимова Ш.А. Доктор PhD

Дильжанов Алимжан Жумагалиевич

*Магистрант 2 курса образовательной программы «Право» Казахско-Русский
Международный университет; 030006, г.Актобе, ул.Айтеке би, 52*

Ключевые слова: право на цифровое забвение, цифровые технологии, кибербезопасность, искусственный интеллект, видеодопрос, Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан.

Аннотация. В данной статье автор рассматривает актуальные вопросы правового регулирования цифровизации, программные документы в сфере цифровизации. Предлагается рассмотреть применение фикций к регулированию отношений в сфере информационных технологий. Также в данной работе обращается внимание на важные аспекты обеспечения исполнения обязанностей по нераспространению информации и соблюдению конфиденциальности, развития института защиты персональных данных, подкрепленного на уровне Конституции гарантиями неприкосновенности частной жизни, личной и семейной тайны. Также рассмотрены актуальные вопросы законодательного регулирования и зарубежный опыт по установлению права на забвение (цифровая смерть), регулирования блокчейна, биткойна, кибербезопасности, правосубъектности, правового статуса и ответственности за действия носителей искусственного интеллекта (далее – ИИ).

Дано авторское предложение по разрешению деликтов с участием носителей ИИ и по установлению ответственности производителя с особенностями для носителей ИИ с функцией самообучения. Рассмотрены принятые в зарубежных странах этические стандарты для производителей роботов, в частности в Германии, в Южной Корее, в США. В статье приведены актуальные аспекты разделения труда человека и робота, точки зрения ученых на дальнейшее развитие образования. Проведен анализ возможности использования ИИ при отправлении правосудия. Автором в целях более полного использования предусмотренной Уголовно-процессуальным кодексом Республики Казахстан возможности использования в производстве по уголовному делу доказательств с применением цифровых технологий представлены предложения по совершенствованию УПК.

В статье отмечена деятельность Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан по размещению в электронном виде нормативных правовых актов и ведению информационно-справочных систем, в сфере правовой пропаганды, цифровизации методов и способов предоставления правовой информации.

В заключение отмечается важная роль современной юридической доктрины в сфере созданию оптимальной модели механизма правового регулирования общественных отношений в сфере использования цифровых технологий.

DIGITALIZATION OF THE LEGAL SPACE

Saimova S.A. Doctor of PhD

Dilzhanov Alimzhan Zhumagalievich

2nd year undergraduate student of the educational program "Law" Kazakh-Russian International University; 030006, Aktobe, Aiteke bi str., 52

Keywords: the right to digital oblivion, digital technologies, cybersecurity, artificial intelligence, video survey, Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan.

Abstract. In this article, the author examines current issues of legal regulation of digitalization, program documents in the field of digitalization. It is proposed to consider the application of fictions to the regulation of relations in the field of information technology. This paper also draws attention to the important aspects of ensuring compliance with the obligations of non-proliferation of information and confidentiality, the development of the institute of personal data protection, backed up at the constitutional level by guarantees of privacy, personal and family secrets.

It also discusses current issues of legislative regulation and foreign experience in establishing the right to oblivion (digital death), regulation of blockchain, bitcoin, cybersecurity, legal personality, legal status and responsibility for the actions of artificial intelligence carriers (here in after – AI).

The author's proposal is given to resolve torts involving AI carriers and to establish manufacturer's liability with features for AI carriers with the self-learning function. The ethical standards adopted in foreign countries for robot manufacturers, in particular in Germany, South Korea, and the United States, are considered.

The article presents current aspects of the division of labor between human and robot, the point of view of scientists on the further development of education. The possibility of using AI in the

administration of justice is analyzed. In order to make more complete use of the possibility of using evidence applying digital technologies in criminal proceedings provided for by the Criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan, the author presents proposals for improving the criminal procedure code.

The article highlights the activities of the Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan on the placement of normative legal acts in electronic form and maintenance of information and reference systems, in the field of legal propaganda, digitalization of methods and methods of providing legal information.

In conclusion, the important role of modern legal doctrine in creating an optimal model of the mechanism legal regulation of public relations in the field of digital technologies is noted.

Ағымдағы онжылдықтың неғұрлым серпінді жахандық үрдістерінің бірі цифрландыру болып табылады. Қазіргі заманғы Қазақстан қоғамының өміріне оның тегеурінді күшпен енуі жаңа ақиқатты қалыптастырды, оның орындылығы адамның бүкіл өмірлік тіршілігі саласында цифрлық технологияның пайдаланылуына саяды, бұл, өз кезегінде адам капиталының белсенді дамуына, экономиканы модернизациялауға, мемлекеттік және қоғамдық институттарды қайта құруға және тиісінше азаматтардың күнделікті өмір жағдайын жақсартуға септігін тигізеді. Қазақстан қоғамын «цифрландыру» процесінің тұжырымдамалық негізі мына нормативтік құқықтық актілер ережелерінде:

- 1) 2013 жылы бекітілген «Ақпараттық Қазақстан – 2020» мемлекеттік бағдарламасында;
- 2) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы қаулысымен бекітілген «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасында;
- 3) Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары туралы» 2010 жылғы 1 ақпандағы № 922 Жарлығында;
- 4) Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың: «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты 2018 жылғы 10 қаңтардағы жолдауында және басқаларда орнықтырылған. Цифрландыру процесінің ықпалымен қоғамдық қатынастарды өзгерту құқықты модернизациялаудың алғышарты болатындығы жалпыға белгілі. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев Қазақстан халқына өзінің «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Жолдауында Үкіметтің алдында заңнаманы: «Ақылды қалалар», үлкен деректер, 5G, блокчейн, цифрлық активтер, жаңа цифрлық қаржылық құралдар сияқты жаңа технологиялық құбылыстарға бейімдеу міндеті тұрған-дығын атап көрсетті. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы індет деп мойындаған коронавирус таралуының жалпыға белгілі ахуалына орай цифрлық технологияны қолдану ерекше өзекті әрі қажетті шара болды. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев Төтенше жағдай жөніндегі мемлекеттік комиссияның 2020 жылғы 11 мамырдағы қорытынды отырысын-да сөйлеген сөзінде экономика мен қоғамды цифрландырудың барлық процесіне жаңа серпін берудің маңыздылығын атап көрсетті. Телемедицинаны, алыстан оқыту режимін дамытуға, еліміздің барлық оқу орындарын-да цифрландыруды аяқтауға, Үкіметтің, министрліктердің, әкімдіктердің кеңестері мен отырыстарын қашықтықтан өткізуге назар аударды [1]. Бұл бүкіл мемлекет аумағында, әсіресе цифрлық технологияны пайдалануда бүгінгі күннің талаптарына бейімделу мәселелерін іздестірудің маңыздылығын көрсетеді. Цифрландыру процесі қоғамдық қатынастардың шекарасы мен мазмұнын кеңейту арқылы оларды құқықпен реттеу нысанасына әсерін тигізеді. Әдебиетте әділетті түрде

атап көрсетілгеніндей, бұрын құқықта белгісіз қоғамдық қатынастардың пайда болуымен көптеген құқықтық проблемалар туындады, олар көбінесе классикалық құқықтық доктриналарды қолданбай, сынап көру және қателесу арқылы шешілуде [2]. Заң шығарушы, біздің көзқарасымыз бойынша, қоғам прогресі барысында туындайтын жаңа қоғамдық қатынастарды көрінеу дәл (қатесіз) реттей алмайды. Бұл жағдайда біз фикцияны қолдану, яғни қоғамдық қатынастарды тиімді реттеу үшін белгілі бір құбылыстың бар екендігіне жол беруді пайдалану қажет деп есептейміз. Фикцияның баршаға белгілі мысалы заңды тұлға болып табылады, ол адам ретінде табиғи жанды құбылысқа ие емес, алайда сонымен қатар құқық субъектісі деп танылады. Фикцияны пайдалану, ең болмағанда олар туралы білім және оларды құқықтық қамтамасыз ету тетігінің тиімді тәсілдері неғұрлым айқын және толық болғанға дейін цифрлық технологияны қолдануды құқықтық реттеу саласына кіретін қоғамдық қатынастарды тұрақтандыруға мүмкіндік береді. Бұл орайда фикцияны жекелеген қандай да бір құқық нормаларын жөнге келтіру кезінде ғана емес, маңызды құқықтық институттарды құру кезінде де қолдану қажет. Олардың негізгілерін қарастырайық. Дербес деректерді қорғау. Ғылыми әде-биетте дербес деректерді қорғау институты жеке өмірге, жеке және отбасылық құпияға тиіспеушілік құқығына конституциялық кепілдік берумен бекітіледі. Бұл құқықтардың іске асырылуына орай өзге тұлғалардың мұндай ақпаратты таратпау және құпиялылықты сақтау жөніндегі заңдық міндеттерімен ұшта-стырылады [3]. Ақпараттық ортада дербес деректерді қорғау жөніндегі шетелдік тәжірибе қызықты. Жеке сипаттағы ақпаратты қорғау туралы заңнаманы қабылдаған бірінші ел ретінде Швецияның тәжірибесі назар аударарлық, ол оның күшін компьютерлік деректер база-сында сақтаулы тұрған ақпаратқа қолданды. Құпиялылыққа құқық конституциялық деңгейде Оңтүстік Африка Республикасында белгіленді. Бұдан басқа, бұл елде Электрондық коммуникациялар және мәмілелер туралы, сондай-ақ Тұтынушылар құқықтарын қорғау туралы заңдарда жеке ақпаратты қорғау жөніндегі нормалар бекітілген. АҚШ-та ақпараттық ортада жеке өмірді қорғауды қамтамасыз ету мәселесі «Online Personal Privacy Act» Заңымен реттеледі, онда Интернетті пайдаланушылардың дербес деректерін қорғау кепілдігі, оның ішінде пайдаланушылардың жеке сипаттағы ақпаратын пайдалану үшін компаниялар олардың келісімін алу міндеттілігі көзделеді [4]. Азаматтар туралы дербес мәліметтерді заңнамада белгіленген тәртіппен арнаулы мемлекеттік органдар, салық органдары, сондай-ақ қаржы ұйымдары, телекоммуникациялық компаниялар линиялары бойынша құқық қорғау қызметі саласындағы уәкілетті мемлекеттік органдар жинақтап, зерделеуі мүмкін екенін атап өткен жөн. «Тауар» ретіндегі ақпарат үлкен құндылыққа және нарықта сұранысқа ие болды, бұл оның сақталуын қамтамасыз ету проблемасын өзекті етеді. Бұл орайда цифрлық технологиялардың дамуы әрдайым өзекті құқықтық реттеумен ұласа бермейді, ал бұл саладағы заңнама тиімділігінің жеткіліксіздігі адам құқықтарын сақтауға теріс әсер етуі мүмкін. Оның үстіне құқық қолдану практикасында нормативтік деңгейде өз шешімін талап ететін мәселелер байқалуда. Мысалы, «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңның 8-бабы 1-тармағының мазмұнынан заңнамада көзделген жағдайларды қоспағанда, дербес деректерді жинау мен өңдеудің міндетті шарты субъектінің немесе оның заңды өкілінің келісімі болып табылатынын түсінген жөн. «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңға сәйкес дербес деректерді өңдеуге келісім беру жеке өзі қол қойған қағаз жеткізгіште не электрондық цифрлық қолтаңбамен куәландырылған электрондық құжат арқылы мүмкін болатын проблема болып отыр. Дербес деректер саласын, бірінші кезекте, электрондық сауда қозғайды. Жеке тұлғаларға бұл сауданы жүзеге асыруға интернет-дүкендер, интернет-алаңдар арқылы тауарларды, көрсетілетін қызметтерді және жұмыстарды өткізу үшін тиісті критерийлер ұсынылуға тиіс. Сатушының өзі туралы, тауар туралы және сатып алу шарттары туралы беретін

ақпаратының болуына және қолжетімділігі не назар аудару қажет деп есептейміз және мұндай ақпарат жеке тұлға Интернет желісінде тауарды сатып алу туралы шешім қабылдағанға дейін оған қолжетімді болуға тиіс. «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Заңға сәйкес тұтынушы тауар, жұмыс, көрсетілетін қызмет туралы және сатушы (дайындаушы, орындаушы) туралы мәліметті алуға құқылы (10-бап), ал сатушы сатып алушыға мұндай ақпаратты беруге міндетті (25-бап). Қашықтықтан сауда жасау кезінде сатып алушының тауармен тікелей танысу мүмкіндігі болмайды [5]. Арнаулы әдебиетте Интернет-сайт сатушы туралы материалдық емес ақпаратты орналастыру орны ретінде ақпарат пен бағдарламалық қамтылымның үйлесімі болып табылатыны, соның салдарынан тұрақты өкілдік құра алмайтыны атап көрсетіледі. Әдебиетте Интернет желісінде-гі сайттардың иелері, әдетте, серверлердің меншік иелері болып табылмайтыны да және сайтты орналастыру үшін мамандандырылған ұйымдардың қызметтерін пайдаланатындығы да көрсетіледі [6]. Сатушы туралы ақпарат жарамсыз болған жағдайда «қашықтықтан» сатып алған адамның тауарды ала алмайтын- дығымен қатар, оның сапасы жөнінде наразылық білдіру үшін мекенжайды анықтау мүмкін болмайтындығына орай тәуекел туындайды. Осыған байланысты қолданыстағы Сауда орындарынан тысқары жерлерде бөлшек сауда жасау қағидаларына қашықтықтан сауда жасау дефинициясын енгізу, сондай-ақ серверлер иелерінің орналастыратын ақпарат үшін жауапкершілігі туралы мәселені заңна-малық реттеу ұсынылады. Жеке тұлғаның өзі бейхабар бола отырып, оның дербес деректерін пайдаланып сатып алуды ресімдеу мүмкін екендігін атап айтқан жөн, мысалы, авиа немесе теміржол билеттерін сатып алу, онда азаматтың өзінің дерек-тері және сол көлікпен өзімен бірге жүретін адамның деректері көрсетіледі. Интернет-ресурстар азаматқа жұмыс іздеу үшін белгілі бір нысан бойынша авторизациядан өтуді және дербес деректерді көрсете отырып түйіндеме жасауды ұсынады. Дербес деректерді тарату азаматтың құқықтарын бұз-бауға тиіс және «Дербес деректер және оларды қорғау туралы» Заңға сәйкес азамат мәлімет-тердің заңсыз алынғаны туралы мәлімдеуге құқылы, бұл Интернет-ресурс иесінің осы ақпаратты ашық қолжетімді жолмен не өзге де заңды негіздерде алу арқылы оның шыққан жерінің заңдылығы туралы растайтын материалдарға ие болу қажеттігіне әкеп соғады.

Алайда берілетін консультациялар жазбаша түрде жүзеге асы-рылады. «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесінің әрбір пайдаланушысы басты бетте орналасқан Виртуалды кеңесшіге өз сұрағын қойып, тез жауап (білім базасында болған жағдайда) алады. Бұл құралдар Құқықтық ақпараттық қызмет жұмысының тиімділігін арттыруға, оларды егжей-тегжейлі талдауды талап ететін сұрақтарға назар аудару үшін «Жеке куәлікті қалай алуға болады», «... қандай құжаттар керек» және тағы басқа да не-гізгі сұрақтарға жауаптарды бірнеше рет қайталау қажеттігінен босатуға мүмкіндік береді. Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты мықты ғылыми әлеуетке ие және телефонмен консультация беру арқылы халыққа білікті заң көмегін тегін көрсету бойынша Құқықтық ақпарат қызметі бола отырып, мүдделі ха-лықаралық және шетелдік ұйымдармен, сондай-ақ отандық квазимемлекеттік сектор ұй- ымдарымен, ғылыми ұйымдармен және даму қорларымен ынтымақтасуға дайын екенін атап өтеміз. Жоғарыда жазылғандарды қорытындылай келе, жаңа технологиялардың пайда болуымен қоғамның өзгерген тыныс-тіршілігінің тұрмысы құқық реттейтін қоғамдық қатынастар тобының кеңеюіне және, тиісінше, қоғамдық қатынастарды реттеушілер түрінің мазмұ- нын өзгертуге алып келді. Бұл мән-жай басымдықтарды және ұлттық құқықтың жаңа жағдайларда даму заңдылығын айқындау қажеттігін туындатады. Аталған мәселедегі маңызды рөл заманауи құқықтық доктринаға беріледі, себебі оның теориялық негіздері мен ғылыми тұжырымдамалары цифрлық технологияларды пайдалану саласында

қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу тетігінің оңтайлы моделін жасауға ықпал ете алады.

Пайдалынған әдебиет тізімі;

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік комиссияның қорытынды отырысында сөйлеген сөзі. Нұр-Сұлтан қ., 11.05.2020 ж.
[//http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoikomissii-pochrezvychainomu-polozheniyu](http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoikomissii-pochrezvychainomu-polozheniyu) (жүгінген күн: 05.05.2020 ж.).
2. Карцхия А.А. Цифровая трансформация права // Мониторинг правоприменения. – №1 (30). – 2019. – 26 Б.
3. Белгородцева Н.Г. Теоретико-правовые аспекты защиты персональных данных. Автореф. ...канд. юрид. наук. М., 2012. – 11 Б.
4. Янкин А.Н. Зарубежный опыт охраны частной жизни в информационной среде в ходе производства по уголовному делу // Евразийская адвокатура. – 2018. – № 3 (34). – 76, 77 Б.; Параскевов А.В., Левченко А.В., Кухоль Ю.А. Сравнительный анализ правового регулирования защиты персональных данных в России и за рубежом // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2015. – № 10. – 866 – 894.
5. Амерханов Р.А. Некоторые вопросы правового регулирования дистанционного способа продажи товаров // <https://www.zakon.kz/5003249-nekotorye-voprosy-pravovogo.html> (жүгінген күн: 06.05.2020 ж.).
6. Саинская Л.А. Проблемы защиты прав потребителей при дистанционной торговле через сеть «Интернет» // <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-zaschity-prav-potrebiteley-pri-distantionnoy-torgovle-cherez-set-internet/viewer> (жүгінген күн: 06.05.2020 ж.).
7. Гросс Ф. Криминальный Runet. Темные стороны Интернета. М.: Изд-во «Э», 2016. – 31-32 Б.
8. Козин И.С. Метод обеспечения безопасной обработки персональных данных на основе применения технологии блокчейн // Научно-технический вестник информационных технологий, механики и оптики. 2019, № 5. том 19. – 892-900 Б.
9. Харченко О.И. Блокчейн в информационном обществе // Вестник СГСЭУ. – 2018. – №2 (71). – 28 Б.
10. Сигалов К.Е., Салин П.Б., Чувальникова А.С. Применение технологии блокчейн в праве, политике и государственном управлении // Вестник РУДН. Серия: Юридические науки. – 2018. – № 4. Т. 22. – 571-572 Б.

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ӘДІЛ ЕҢБЕК

Балымов Е.К. доктор PhD

*"Құқық" мамандығының 2 курс магистрі
Полатова Баян Жамбылқызы*

Аннотация. Мемлекет басшысы Қ.Қ. Тоқаевтың 2022 жылғы 16 наурыздағы «Жаңа Қазақстан: жаңару және жаңғырту жолы» Жолдауын орындау мақсатында республикалық референдумда «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды, осы кезден бастап қоғам мен мемлекеттің барлық салаларында заңнамалық базаны жаңарту

басталады. Әлеуметтік-еңбек қатынастарын цифрландырудың белсенді процесі жағдайында әлеуметтік-еңбек қатынастары субъектілерінің азаматтардың конституциялық құқықтарын сақтауына кепілдік беру қажеттілігі туындайды. Қазақстан Республикасының қолданыстағы еңбек заңнамасының Жаңа Әділетті Қазақстанның құрылуының саяси бағытына сәйкестігіне талдау жүргізу кезінде Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінде (бұдан әрі – ҚР ЕК) «еңбек әділеттілігі» қағидатын бекіту қажеттілігі белгіленді, әлеуметтік-еңбек қатынастары субъектілерінің әділетті өзара қарым-қатынастарды жүзеге асыруының белгілі бір кепілдіктерін қамтамасыз ету қажеттілігі туралы тұжырымдар негізделді.

Түйін сөздер: Жаңа Қазақстан, әділеттілік, еңбек, еңбек қатынастары, цифрландыру, еңбек заңнамасының қағидаттары.

НОВЫЙ КАЗАХСТАН И СПРАВЕДЛИВЫЙ ТРУД

Балымов Е.К. доктор PhD

*Магистр 2 курса специальности «Право»
Полатова Баян Жабыловна*

Аннотация. Во исполнение Послания Главы государства К.К. Токаева от 16 марта 2022 года «Новый Казахстан: Путь обновления и модернизации», на республиканском референдуме был принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан», с этого времени берет начало обновление законодательной базы во всех сферах общества и государства. В условиях активного процесса цифровизации социально-трудовых отношений возникает потребность гарантирования соблюдения субъектами социально-трудовых отношений конституционных прав граждан. При проведении анализа действующего трудового законодательства Республики Казахстан на соответствие политическому курсу построения Нового Справедливого Казахстана установлена необходимость закрепления в Трудовом Кодексе Республики Казахстан (далее – ТК РК) принципа «справедливость труда», обоснованы выводы о потребности обеспечения со стороны государства определенных гарантий осуществления субъектами социально-трудовых отношений справедливых взаимоотношений.

Ключевые слова: Новый Казахстан, справедливость, труд, трудовые отношения, цифровизация, принципы трудового законодательства.

NEW KAZAKHSTAN AND FAIR LABOR

Balymov E.K. Doctor of PhD

*2nd year Master's degree in Law
Polatova Bayan Zhambylovna*

Abstract. In pursuance of the Address of the Head of State K.K. Tokayev dated March 16, 2022 «New Kazakhstan: the path of renewal and modernization», the Law of the Republic of Kazakhstan «On Amendments and additions to the Constitution of the Republic of Kazakhstan» was adopted at the republican referendum, from that time the renewal of the legislative base in all areas of society and the state begins. In the conditions of the active process of digitalization of social-labour relations, there is a need to guarantee that the subjects of social-labour relations

observe the constitutional rights of citizens. When analyzing the current labour legislation of the Republic of Kazakhstan for compliance with the political course of building a New Fair Kazakhstan, the need to consolidate the principle of «fair work» in the Labour Code of the Republic of Kazakhstan (next – LC RK) was established, the conclusions about the need for the state to provide certain guarantees for the implementation of fair relationships by subjects of social-labour relations are substantiated.

Keywords: New Kazakhstan, justice, labour, labour relations, digitalization, principles of labour legislation.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Қ. Тоқаев Қазақстан халқына «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» Жолдауында жақын арада мемлекет бірінші кезекте барлық адамдар үшін мүмкіндіктер теңдігі мен әділдікті қамтамасыз ететініне ерекше назар аударды [1]. Әділеттілік-бұл адамның мәні мен онымен байланысты ажырамас құқықтар туралы белгілі бір түсініктерге сәйкес келетін тиіс туралы ұғымы [2, 650 б.]. Платонның мемлекет туралы диалогтарынан «әділеттілік» әр адамға құрмет ретінде ұсынылады [3, 104-115 б.]. Аристотельдің ілімдері бойынша жалпы әділеттіліктің жалпыға ортақ қасиеті жалпы-әлеуметтік игілік және жеке әділеттіліктің негізі, субъектілер арасындағы әлеуметтік қатынастардағы барлық міндеттемелердің негізі мен дұрыстығы ретінде көрінеді [4, 33 б.]. Әділеттілік-бұл әркімге өз еркімен беруге деген тұрақты және берік ерік [5, 15 б.]. Мемлекет үшін бейбітшілік пен әділеттілікті сақтау басты міндет болып табылады [6, 73 б.]. Сонымен қатар, академик С. З. Зиманов атап өткендей, ел мен халықтың тағдыры үшін әділеттілік ерекше маңызды, ал барлық жағынан әділеттілік қағидатын сақтау қоғамның дамуы мен мемлекеттің өркендеуінің маңызды шарты болып табылады [7].

Қазақстан ғылымында, шет елдердегідей, құқық қағидаттары құқықтық реттеу мазмұнының неғұрлым маңызды сипаттамаларын айқындайтын басшылық идеялар ретінде қарастырылады. Т. К. Бурбаев мемлекет мүдделері мен жеке тұлғаның мүдделерін тең құқықты қорғау әділеттілік, теңдік және адам қызметінің басқа да моральдық-адамгершілік қағидаттары Қазақстан халқының бірлігін қалыптастыру мен дамытудың басты факторларына айналатын жаңа деңгейдегі құқықтық мәдениеттің дамуына ықпал ететінін объективті түрде атап өтті [8]. А.У. Бейсеновамен келіспеуге болмайды, оның пікірінше, құқық қағидаттары табиғаты бойынша қоғамдық даму заңдылықтарын, қоғамның нормативтік реттеу қажеттіліктерін, сондай-ақ құқықтың нақты өмірлік жағдайларға әлеуметтік шарттылығы мен тәуелділігін көрсетеді, мемлекеттік органдардың барлық заң шығару, құқық қолдану, құқық қорғау қызметі үшін негізгі бағдар болып табылады. Бұл ретте мемлекеттің құқықтық жүйесінің тиімділігі мен тұрақтылығы тұтастай алғанда құқық қағидаттарының сақталу дәрежесіне байланысты [9, 138-139 б.]. Г.В. Мальцев атап өткендей, құқық қағидаттарының реттеуші рөлі олардың заңнамалық бекітілуімен тығыз байланысты [10, 681 б.]. Еңбек заңнамасы, Р. З. Лившиц белгілегендей, азаматтық және әкімшілік заңнаманың қағидаттары мен әдістерін синтездеді [11, 188 б.]. М. Қ. Сүлейменов атап өткен дей, еңбек құқығы саласы кешенді, өйткені ол жеке және қоғамдық бастамалардың бірлігін біріктіреді [12, 193 б.]. В.В. Сорокин құқық қағидаттары жүйесінде негізгі және негізгі емес қағидаларға баса назар аударылатынын атап көрсетеді. Негізгі қағидалар құқық қағидаттарының иерархиясында басым орын алады. Шындығында негізгілерге мыналар заңдылық, әділеттілік және мейірімділік қағидаттары жатады [13, 171 б.]. В.С. Нерсисян құқықтық теңдік пен құқық қағидатының әмбебаптығы мен жалпыға бірдей маңыздылығы кеңістігінде еркін субъектілердің қоғамдық қатынастарының реттеушісі және қажетті нысаны ретінде құқықтық әділеттілік осы кеңістіктегі әділеттіліктің рөлі мен орны туралы барлық басқа

талаптардың заңдылығы немесе заңсыздығы критерийі ретінде әрекет ететіндігін атап өтті. Әрқайсысына өз құқығын бере отырып, құқықтық әділеттілік мұны артықшылықтарды жоққа шығаратын және бостандықты бекітетін жалғыз мүмкін, жалпыға бірдей және бәріне тең етеді [14, 31 б.]. В.Н. Хропанюк әлеуметтік әділеттілік қағидаты құқықтың жалпы қағидаттарының қатарына жататынын айтады; моральдық-құқықтық мазмұны бар; жеке тұлғалардың қоғам өміріндегі, оның ішінде әлеуметтік-еңбек қатынастарындағы практикалық рөлі арасындағы сәйкестікті қамтамасыз етеді [15, 206-208 б.]. В.М. Лебедев еңбек құқығы қағидаттары деп қазіргі әлеуметтік-еңбек қатынастарымен шартталған нақты қағидаттарды түсіну керек, олар өз кезегінде жалпы әлемдік тенденциялар векторында дамиды және жұмыс берушінің, заң шығарушының, сондай-ақ еңбек құқығы ғылымының өкілдерінің құқықтық санасына әсер етеді [16, 89-90 б.]. Қазақстандық ғалым В.Н. Уваров еңбек заңнамасы қағидаттарының қызметтік рөлі маңызды теориялық және практикалық мәнге ие, мемлекеттің құқықтық саясатының басшылық идеяларына сәйкес әлеуметтік-еңбек қатынастары субъектілерінің мінез-құлқын бағыттау үшін бастапқы көзқарас және ресми бағдарлар ретінде көрінеді деген ұстанымды ұстанады [17, 40-43 б.]. А.К. Құсайынов пен Е.Н. Нұрғалиева еңбек құқығының қағидаттары әлеуметтік-еңбек қатынастары субъектісінің құқықтары мен мүдделерін қорғау тетігін құруға ықпал етеді, сондай-ақ демократиялық әлеуметтік-құқықтық мемлекет құруда өте маңызды деген қорытындыға келді [18, 16 б.]. Еңбек қатынасы, В.С. Нерсесянның негізделген пікіріне сәйкес, өзінің маңызды құқықтық табиғаты бойынша өзара әрекеттесетін субъектілердің құқық (заң) нормасына формальды түрде тең қол жеткізуінің құқықтық қағидаты болып табылатын қатынас болып табылады, тек осы жағдайда ғана жұмыскер жеке тұлға ретінде жұмыс берушімен заңды тұлға ретінде тең дәрежеде өзара әрекеттесе алады және жұмыс берушінің жұмыскерге қарағанда анағұрлым жоғары абстракттілі құқықтық мәртебесі бар екенін ескере отырып, өз мүдделерін қорғаудың формальды-тең әдіспен [19, 252 б.]. Еңбек құқығы қағидаттарының мазмұнына қатысты ұтымды ұстанымды Ж.А. Хамзина білдірді. Біз еңбек құқығы қағидаттарын қоғамның дамуымен қатар негіздеу қажет екендігімен келісеміз; олар мемлекеттің әлеуметтік еңбек саласын дамыту мақсаттарына сәйкес келуі тиіс [20, 58 б.]. Қазақстандық және шетелдік ғалымдардың ұстанымдарын ескере отырып, біз қазақстандық еңбек заңнамасын «еңбек әділеттілігі» қағидатымен толықтыру мемлекетіміздің әлеуметтік маңызы бар және ауқымды өзгерістерінің бірі - Жаңа Әділетті Қазақстанды көрсетеді деп санаймыз. Осылайша, «еңбек әділеттілігі» қағидаты әлеуметтік-еңбек қатынастары субъектілеріне айтарлықтай әсер етеді: 1) олардың мінез-құлқының моделін оң жағынан анықтайды – бір-біріне қатысты әділетсіз әрекеттерді болдырмауға ықпал етеді; 2) ҚР ЕК-нде бекітілген қағидаттардың рөлін арттырады, өйткені әділеттілік айқын көрсетілуі тиіс 3) субъектілердің заңды құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған әлеуметтік-еңбек қатынастарын құқықтық реттеу деңгейін арттырады; 4) субъектілер мүдделерінің неғұрлым тұрақты теңгерімін қалыптастырады және әлеуметтік тұрақтылық пен қоғамдық келісімге жәрдемдеседі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» от 1 сентября 2022 года
// Республиканская газета «Казахстанская правда», Выпуск №167 (29794) от 02 сентября 2022 года. – С. 1-4.
2. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев,

- С.М. Ковалев, В.Г. Панов, – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
3. Платон. Сочинения в четырех томах. Т.3. Ч. 1. / Под общ.ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса; Пер. с древне-греч. – «Изд-во Олега Абышко», 2007. – 752 с.
4. Богданов Д.Е. Справедливость как основное начало гражданско-правовой ответственности в российском и зарубежном праве: монография. – Москва: Проспект, 2013. – 232 с.
5. Институты Юстиниана. Перевод с латинского / Под ред.: Кофанов Л.Л., Томсинов В.А.; пер.: Расснер Д. – М.: Зерцало, 1998. – 400 с.
6. Философия негіздері: Жоғары оқу орындары мен колледж студенттеріне арналған оқулық / Құраст. Ғабитов Т.Х., – Алматы: ЖШС «Лантар Трейд», 2019. – 337 б.
7. Нуртаев Р.Т. Об экстраполяции идей академика Зиманова С.З. на развитие юридической науки Казахстана // Научно-правовой журнал «Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан» Специальный выпуск, посвященный 100-летию доктора юридических наук, профессора, академика НАН РК, заслуженного деятеля науки С.З. Зиманова (1921-2011), 2021 – С. 118-133.
8. Бурбаев Т.К. Нравственное измерение права как основа единства казахстанского общества // ТӘУЕЛСІЗДІК, ИГІЛІК ПЕН БІРЛІКТІҢ 30 ЖЫЛЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР: Қазақстан Республикасы тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған халықар.ғыл.-практ.конф. материалдары (2021 жылғы 26 қараша). = 30 ЛЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ, БЛАГОПОЛУЧИЯ И ЕДИНСТВА: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ: Матер.междунар.науч.-практ. конференции (26 ноября 2021 года), посвященной 30-летию независимости Республики Казахстан – Нұр-Сұлтан: «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК, 2022. – 343 б. – қазақша, орысша. – С. 52-58.
9. Бейсенова А.У. Теория государства и права: Учебник – Алматы: Атамұра, 2006. –392 с.
10. Мальцев Г.В. Социальные основания права – М.: Норма, 2007. – 800 с.
11. Лившиц Р.З. Теория права. Учебник – М.: Издательство БЕК, 1994 – 224 с.
12. Сулейменов М.К. Право как система. – М.: Статут, 2016. – 360 с.
13. Сорокин В.В. Теория права и государства: учебник. – Москва: Проспект, 2021. – 584 с.
14. Нерсесянц В.С. Философия права. Учебник для вузов. – М.: Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – 652 с.
15. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: учебник для высших учебных заведений / под ред. В.Г. Стрекозова – 4-е изд., испр. – М.: Издательство «Омега-Л», 2010. – 323 с.

ЕҢБЕК ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ СТАНДАРТТАР: ҚҰҚЫҚТЫҚ ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ

"Құқық" мамандығының 2 курс магистрі

Полатова Баян Жамбылқызы

Бірлескен автор: з.ғ.м Меербеков Ерлан Серікұлы

Аннотация. Еңбек қатынастарының стандартты емес нысандарын құқықтық реттеу және лайықты еңбек құқығын қамтамасыз етудің тиімді стратегиясын таңдау халықаралық деңгейде де, ұлттық деңгейде де маңызды міндет болып табылады. Белгілі бір стандарттар шеңберінде өмір сүретін таза еңбек қатынастарының үлесі тез төмендеп бара жатқанын түсіну еңбек заңнамасында бекітілген, бірақ бүгінгі күні ескірген кейбір аксиомалардан бас тартудың алғашқы қадамы болып табылады. Мақалада еңбек шарты шеңберіндегі

еңбек қатынастары саласындағы стандарттарға теориялық және құқықтық талдау және олардың қазіргі заманғы жағдайларда типтік емес көрініс беру мүмкіндіктері қарастырылған. Сондай-ақ авторлар қазіргі әлемдегі стандарттардан ауытқу жаңа тиімді құқықтық негіздер мен әлеуметтік кепілдіктерді әзірлеуді талап ететін қалыпты құбылыс екенін көрсететін құқықтық жағдайларды белгілеуге тырысты.

Түйін сөздер: Еңбек, стандарттар, еңбек, еңбек шарты, қызметкер, жұмыс беруші, атипті еңбек қатынастары.

СТАНДАРТЫ В ТРУДОВЫХ ПРАВООТНОШЕНИЯХ: НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОГО АНАЛИЗА

Магистр 2 курса специальности «Право»

Полатова Баян Жабыловна

Соавтор: м.ю.н Меербекоев Ерлан Серикович

Аннотация. Правовое регулирование нестандартных форм трудовых отношений и выбор эффективной стратегии для обеспечения права на достойный труд важная задача как международного, так и национального уровня. Уяснение того факта, что доля чистых трудовых отношений, существующих в рамках конкретных стандартов, стремительно уменьшается – есть первый шаг на пути отхождения от части закрепленных, но устаревающих сегодня аксиом в трудовом праве. В статье проведен теоретико-правовой анализ стандартов в области трудовых отношений в рамках трудового договора и возможностей их нетипичного проявления в современных условиях. Авторами также предпринята попытка показать, что отклонение от стандартов в современном мире является нормальным явлением, требующем лишь разработки новых эффективных правовых рамок и социальных гарантий.

Ключевые слова: Труд, стандарты, занятость, трудовой договор, работник, работодатель, нетипичные трудовые отношения.

STANDARDS IN LABOR RELATIONS: SOME ASPECTS OF THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

2nd year Master's degree in Law

Polatova Bayan Zhambylovna

The second author: Master of Law Meerbekov Yerlan Serikovich

Annotation. The legal regulation of non-standard forms of labor relations and the choice of an effective strategy to ensure the right to decent work is an important task at both the international and national levels. Understanding the fact that the proportion of net labor relations existing within the framework of specific standards is rapidly decreasing is the first step towards moving away from some of the fixed but outdated axioms in labor law today. The article provides a theoretical and legal analysis of standards in the field of labor relations within the framework of an employment contract and the possibilities of their atypical manifestation in modern conditions. The authors also attempt to show that deviation from standards in the modern world is a normal phenomenon that requires only the development of new effective legal frameworks and social guarantees.

Keywords: Labor, standards, employment, employment contract, employee, employer, atypical labor relations.

Экономиканың жаһандануы-бұл қалыптасқан құбылыс және елдердің осы жағдайға тиімді бейімделуі әр елдің экономикасының болашақ бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің кілті болып табылады. Бұл жаһандану экономиканың әртүрлі салаларында жаңа трендтердің қалыптасуына түрткі болды. Осындай трендтердің бірі-әртүрлі салаларда көптеген проблемалық мәселелерді тудыратын Жұмыспен қамтудың әртүрлі формаларын дамыту. Жақында Жұмыспен қамтудың әртүрлі формаларының дамуы мен олардың түрлерінің көбеюін жаһандану, бәсекелестіктің күшеюі және ғылыми-техникалық прогресс сияқты негізгі факторлармен ғана емес, сонымен қатар коронавирустық инфекция пандемиясымен де байланыстыруға болады. Сөзсіз, "пандемияның негізгі сын-қатерлерінің бірі цифрлық технологиялардың әсерінен еңбек қатынастарының өзгеруі болды" [1]. Пандемияға байланысты дағдарыс барлық дамыған және дамушы елдерді қамтыды. Мәселен, мысалы, "пандемияға қарсы саясатты жүзеге асыру нәтижесінде қатаң шаралар қабылданды, бұл Covid-19 алғашқы айларында сектор кәсіпорындарының шамамен 43% - ы уақытша жабылып, қызметкерлердің жұмыспен қамтылуы шамамен 40% - ға төмендеді"[2]. Барлық мемлекеттер, пандемия кезеңінде және одан кейін, еңбек нарығын икемді етуге және "стандартты қызметкер" ұғымының идеясын өзгерткен жаңа қауіпке бейімделуге көмектесетін осындай саясатты құруда. Егер біз соңғы 10 жылдағы зерттеулерді қарастыру арқылы "стандартты емес жұмыспен қамту" терминін түсінуге жүгінетін болсақ, белгілі бір трансформацияны байқауға болады. Бүкіл XX ғасыр бойы тұрақты еңбек шарты бойынша жұмыс норма ретінде қабылданды [3]. Индустрияландыру күні бойы жұмысшыларды қажет етті және ұлттық және халықаралық еңбек заңнамасының негізгі міндеті жұмыс уақытына шектеу қою болды. ХЕҰ шолуына сәйкес, стандартты емес жұмыспен қамтудың ресми анықтамасы жоқ. Әдетте, бұл термин "стандартты еңбек қатынастарынан" асып түсетін және толық уақытты, белгісіз мерзімге, сондай-ақ бағынышты және екіжақты еңбек қатынастарының бөлігі ретінде түсінілетін жұмысты қамтиды. Кейбір жағдайларда зерттеушілер стандартты еңбек қатынастарын үйден тыс жерде белгілі бір жұмыс орнында болатын жағдай ретінде анықтайды. Бұл сипаттаманы қосқанда, қашықтан жұмыс істеуді қоса алғанда, одан да кең тапсырмалар ауқымы стандартты емес жұмыспен қамтылуға жатады². Стандартты емес жұмыс-бұл кең ауқымды жұмыстарға қатысты жалпы термин. Стандартты емес жұмысшылар жалғыз жұмыс істейтін тәуелсіз мердігерлер, өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылар, басқа адамдарды жалдауы мүмкін, тәуелді жалдамалы жұмысшылар, уақытша келісімшарт бойынша жұмысшылар, уақытша жұмысшылар, платформа қызметкерлері және "стандартты" жұмыспен қамтылмаған басқа жұмысшылар болуы мүмкін³. Осы шағын шолуда да, стандартты еңбек қатынастары шеңберінде еңбек қызметін ұйымдастырудың стандартты емес формаларының пайда болуы, атап айтқанда толық емес жұмыс күні, жұмыстың маусымдылығы тек жұмыс уақытымен ғана емес, сонымен қатар жалдау тәсілімен, орындалатын міндеттермен, келісімшарттардың шарттарымен, қашықтықтан оқыту технологияларын қолданумен байланысты мүлдем жаңа формалардың бүкіл қабатына айналғанын көруге болады, бағыну деңгейі және басқалар. Ең қызығы, қазіргі жағдайда стандарттардан ауытқу соншалықты әр түрлі және қабылданады, сондықтан стандарттың негізі ретінде не алу керек деген сұрақ туындайды? Жоғарыда айтылғандай, Жұмыспен қамтудың стандартты емес түрлері туралы халықаралық деңгейде нақты тұжырымдама жоқ. Әр ел жұмысшыларда тең қарым-қатынас, оларды тең құқықтық қорғау саясатын құруға тырысады. Осы тұрғыдан алғанда, Жұмыспен қамтудың стандартты емес түрлерін жіктеу мен түсінудің бастапқы нүктесі ХЕҰ ұсыныстары мен есептері болып табылады. Сонымен қатар, бұл нысандар жасырын жұмыспен қамтуға немесе өзін-өзі жұмыспен қамтуға қатысты келісімшарт шеңберінде салынғанын атап өткен жөн, ХЕҰ оларды еңбек келісімшартынан тыс дәстүрлі емес жұмыспен қамту

нысандарына жатқызады. ХЕҰ ұсынымдарына сүйене отырып, Жұмыспен қамту жұмыспен қамтудың стандартты нысандарын, еңбек шарты шеңберіндегі Жұмыспен қамтудың стандартты емес нысандарын және еңбек шарты шеңберінен тыс еңбек қызметін ұйымдастыру нысандарын қамтитын Жұмыспен қамтудың дәстүрлі емес нысандарын қамтиды. Біздің ойымызша, мұны түсіну өте қиын, сонымен қатар "стандартты емес" және "дәстүрлі емес" терминдерін қолдану категорияларды түсініксіз түсінуге және шатастыруға әкелуі мүмкін. Бұл бағытта БҰҰ ЕЭК Статистика жөніндегі құжаттары қызығушылық тудырады. Құжаттар сериясы статистика саласындағы өзекті тақырыптарды ұсынады және талдайды және туындайтын мәселелерді анықтауға және инновациялармен алмасуға бағытталған. Зерттеулер көбінесе жаңа статистика мен нұсқаулықтарды әзірлеу бойынша жаңа жұмысты бастауға негіз болады⁴. Бұл құжат ұсынымдық сипатта болғанымен, Жұмыспен қамтудың жаңа түрлерін көрсететін құжат. КЕСС бюросы 2021 жылдың ақпан айындағы отырысында терең шолу үшін қосымша тақырып ретінде жұмыспен қамтудың жаңа нысандары мен жұмыспен қамту сапасын таңдады. Канада статистикасына шолу үшін негіз болатын құжатты дайындау ұсынылды. Осы құжатта жасалған шолудың негізінде жұмыспен қамтудың жаңа формаларына еңбек қатынастары, еңбек қызметін ұйымдастыру формалары және еңбек қызметінің модельдері жатады. Олар әртүрлі болуы мүмкін және әртүрлі себептермен өзгеріске ұшырайтын стандартты еңбек қатынастарына да, стандартты еңбек қатынастарына сәйкес келмейтін жаңа формаларға да сәйкес келуі мүмкін. Еңбек қызметін ұйымдастырудың жаңа әдістері мен модельдерін дамыту кезінде "краудворк", "мобильді жұмыспен қамту", "фрилансерлік", "бейресми жұмыс", "Бірлескен жұмыспен қамту", "сенімсіз жұмыспен қамту" және т. б. сияқты категориялар пайда болады. Бұл ретте ЭЫДҰ Еуропалық Статистика конференциясы Жұмыспен қамтудың жаңа нысандары саясатты өлшеу және әзірлеу үшін тұрақты проблема болып табылатынын мойындайды, өйткені қолданыстағы институционалдық және реттеуші тетіктерге проблемалар туғызатын еңбек қызметін ұйымдастыру мен жүзеге асырудың жаңа тәсілдері пайда бола береді⁵. Жоғарыда айтылғандарға байланысты "стандартты емес" терминін еңбек шарты шеңберіндегі еңбек қатынастарына қолдану анағұрлым айқын болады. Қазіргі әлемде "Жұмыспен қамтудың стандартты емес формалары" тіркесін қолдану архаизм сияқты естіледі. "Жұмыспен қамтудың жаңа формалары" термині еңбек шартының шеңберінен тыс еңбек қызметін ұйымдастырудың қазіргі заманғы жаңа формаларына көбірек қолданылады. Сонымен қатар, "жаңа формалар" терминін жұмыспен қамту формаларын жіктеу критерийі ретінде қолдану Ақпараттық болып көрінбейді және сипаттамада ешқандай семантикалық жүктеме болмайды. Жұмыспен қамтуды жіктеу осы құбылысты сипаттайтын критерийлерге (негіз, әдіс, модель, бағыныштылық дәрежесі және т.б.) негізделіп, стандарттылық немесе жанашылдық критерийлеріне негізделуі керек. Біздің ойымызша, бұл тәсіл терминологияда және соның салдарынан еңбек қызметін жүзеге асыру процесінде субъектілерді құқықтық қорғаудың сипаттамаларын, түрлері мен мүмкіндіктерін сипаттауда сенімділікті қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, бұл Қазақстандағы ұлттық еңбек құқығының оның жетекші мемлекеттерге тән еңбек қатынастары жүйесінің үздік үлгілеріне сәйкестігі контекстінде үдемелі дамуын қамтамасыз етеді, оның маңыздылығын қазақстандық авторлар да атап көрсетеді [4].

Стандартты емес нысандар термині тек еңбек шарты шеңберінде еңбек қатынастарын ұйымдастыруға қатысты қолданылатынын ескере отырып, еңбек қатынастарын еңбек қызметін орындаудың басқа нысандарынан ажырату мәселесінде қандай критерийлер маңызды болып саналатынын қарастырыңыз. Бұл критерийлердің стандартты көрінісі қандай және осы Критерийлердің стандартты емес көріністерінің мысалдары қандай? Жұмысқа кіріспес бұрын, еңбек шарты шеңберінде еңбек

қатынастарында қабылданған стандарттарға сәйкес келетін өлшемдерді бөліп көрсету қажет. Қабылданған еңбек стандарттарына сүйене отырып, Халықаралық еңбек стандарттарын қолдану ең дұрыс болады. Халықаралық еңбек стандарттары туралы мәселе өте күрделі. Міне, мен Халықаралық еңбек стандарттарын анықтау саласындағы теориялық және практикалық қиындықтарды көрсететін А. Е. Канакованың пікірімен келісім келеді: біріншіден, қолданылатын терминологияда қиындықтар туындайды: әр түрлі терминдер бірдей мазмұнды білдіреді, ал бір термин әртүрлі мазмұнды білдіреді; екіншіден, "стандарт" категориясын түсінуде Бірлік жоқ: "еңбек стандарты" не Халықаралық еңбек құқығының нормасына теңестіріледі, не белгілі бір халықаралық ұйымның актісі ретінде әрекет етеді немесе жалпы жалпыланған субстанция ретінде қарастырылады; үшіншіден, авторлардың көзқарастары мен Халықаралық еңбек стандарттарының қайнар көздерін анықтауда әр түрлі [5]. Дереккөздерге келетін болсақ, осы баптың шеңберінде біз БҰҰ мен ХЕҰ-ның Халықаралық еңбек стандарттарын олардың маңыздылығы мен бүкіл әлемдегі еңбек қатынастарын реттеуге таралуына байланысты назарға алатын боламыз. "Еңбек стандарттары" санатын қарастырған кезде біз осы санатты түсіну мәселесіне тап болдық. "Стандарттар" термині әртүрлі мағынада қолданылады және кейбір дереккөздерде "нормалар", "принциптер" ұғымдарымен анықталады, тіпті еңбек қатынастарын реттеудің халықаралық көздерімен байланысты. Зерттеулерде қолданылатын ұғымдардың кейбір мысалдарын келтірейік: "Халықаралық еңбек стандартын әлеуметтік-еңбек қатынастарының негізгі ережелерін қамтитын, мемлекеттер қызметінің нәтижесі болып табылатын халықаралық актілерде бекітілген негізгі, модельдік норма ретінде анықтауға болады" [5]. "Халықаралық еңбек стандарттарына олардың міндетті заңды күшіне ие болуына немесе жұмсақ құқық деп аталатынына қарамастан, халықаралық деңгейде қабылданған құқықтық актілердің жиынтығы жатады" [6]. Осы саладағы зерттеулерді зерттей отырып, біз еңбек саласындағы "стандарттар" санаты өте кең мағынаға ие деген қорытындыға келдік. Олар әртүрлі салаларға қатысты, мысалы: бірлестік еркіндігі, Ұжымдық келіссөздер мен еңбек қатынастарын жүргізу, мәжбүрлі еңбектің жолын кесу, балалар еңбегін жою, балалар мен жастарды қорғау, мүмкіндіктер мен айналым теңдігін қамтамасыз ету, жұмыспен қамту және оған жәрдемдесу саясаты, кадрларды кәсіптік бағдарлау және оқыту, еңбекақы төлеу, еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау, әлеуметтік ана болуды, еңбек мигранттарын, халықтардың байырғы және тайпалық өмір салтын және еңбекті реттеу саласындағы өзге де бағыттарды қамтамасыз ету, қорғау. Біздің зерттеуіміз кең мағынада стандартты анықтау және сипаттау мәселесіне қатысты болмағандықтан, біздің мақаланың аясында "еңбек шарты шеңберіндегі еңбек қатынастарының стандарттары" ұғымымен шектелу жақсы болады. Еңбек шарты шеңберінде еңбек қатынастарының стандарттарын айқындау кезінде "еңбек қатынастары еңбек заңнамасында, келісімдерде, еңбек, ұжымдық шарттарда және жұмыс берушінің актілерінде көзделген құқықтар мен міндеттерді жүзеге асыру кезінде туындайтын қызметкер мен жұмыс беруші арасындағы қатынастарды түсіну әдетке айналғанын" атап өткен жөн (ҚР ЕК 1-бабы)б . Осы стандарттарды сипаттау кезінде еңбекке байланысты қатынастарды ескермеу керек, атап айтқанда: еңбекті ұйымдастыру және басқару, жұмысқа орналасу, жұмыскерлерді кәсіптік даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру, әлеуметтік әріптестік, ұжымдық шарттар мен келісімдер жасасу, жұмыскерлер мен олардың өкілдерінің еңбек жағдайларын белгілеуге қатысуы, еңбек дауларын шешу және еңбек заңнамасының сақталуын бақылау. Стандартты еңбек шартының критерийлерін белгілеу және олардың типтік емес көрінісі жіктеу критерийлерінде шешуші болып табылады және мәселені шешудің қолданыстағы теориялық және практикалық тәсілдерін талдауды қажет етеді. Қызықты теориялық шешімдердің бірі о. в. Зайцеваның диссертациялық зерттеуінде ұсынылған, атап айтқанда

автор Жұмыспен қамтудың стандартты емес түрлерін анықтаудың бес критерийін атап өтті: еңбек қатынастарының ұзақтығы, жұмыс уақытының ұзақтығы, жұмыс орнының орналасуы, жұмыс берушінің түрі, еңбек қатынастарын ресімдеу дәрежесі [7]. Еңбек шартының стандартты емес көріністерінің ұсынылған түрлерін басқа авторлар, сондай-ақ ХЕҰ ұсынымдары қолдайды. Стандартты емес нысандар термині тек еңбек шарты шеңберінде еңбек қатынастарын ұйымдастыруға қатысты қолданылатынын ескере отырып, еңбек қатынастарын еңбек қызметін орындаудың басқа нысандарынан ажырату мәселесінде қандай критерийлер маңызды болып саналатынын қарастырыңыз. Бұл критерийлердің стандартты көрінісі қандай және осы Критерийлердің стандартты емес көріністерінің мысалдары қандай? Жұмысқа кіріспес бұрын, еңбек шарты шеңберінде еңбек қатынастарында қабылданған стандарттарға сәйкес келетін өлшемдерді бөліп көрсету қажет. Қабылданған еңбек стандарттарына сүйене отырып, Халықаралық еңбек стандарттарын қолдану ең дұрыс болады. Халықаралық еңбек стандарттары туралы мәселе өте күрделі. Міне, мен Халықаралық еңбек стандарттарын анықтау саласындағы теориялық және практикалық қиындықтарды көрсететін А. Е. Канакованың пікірімен келісім келеді: біріншіден, қолданылатын терминологияда қиындықтар туындайды: әр түрлі терминдер бірдей мазмұнды білдіреді, ал бір термин әртүрлі мазмұнды білдіреді; екіншіден, "стандарт" категориясын түсінуде Бірлік жоқ: "еңбек стандарты" не Халықаралық еңбек құқығының нормасына теңестіріледі, не белгілі бір халықаралық ұйымның актісі ретінде әрекет етеді немесе жалпы жалпыланған субстанция ретінде қарастырылады; үшіншіден, авторлардың көзқарастары мен Халықаралық еңбек стандарттарының қайнар көздерін анықтауда әр түрлі [5]. Дереккөздерге келетін болсақ, осы баптың шеңберінде біз БҰҰ мен ХЕҰ-ның Халықаралық еңбек стандарттарын олардың маңыздылығы мен бүкіл әлемдегі еңбек қатынастарын реттеуге таралуына байланысты назарға алатын боламыз. "Еңбек стандарттары" санатын қарастырған кезде біз осы санатты түсіну мәселесіне тап болдық. "Стандарттар" термині әртүрлі мағынада қолданылады және кейбір дереккөздерде "нормалар", "принциптер" ұғымдарымен анықталады, тіпті еңбек қатынастарын реттеудің халықаралық көздерімен байланысты. Зерттеулерде қолданылатын ұғымдардың кейбір мысалдарын келтірейік: "Халықаралық еңбек стандартын әлеуметтік-еңбек қатынастарының негізгі ережелерін қамтитын, мемлекеттер қызметінің нәтижесі болып табылатын халықаралық актілерде бекітілген негізгі, модельдік норма ретінде анықтауға болады" [5]. "Халықаралық еңбек стандарттарына олардың міндетті заңды күшіне ие болуына немесе жұмсақ құқық деп аталатынына қарамастан, халықаралық деңгейде қабылданған құқықтық актілердің жиынтығы жатады" [6]. Осы саладағы зерттеулерді зерттей отырып, біз еңбек саласындағы "стандарттар" санаты өте кең мағынаға ие деген қорытындыға келдік. Олар әртүрлі салаларға қатысты, мысалы: бірлестік еркіндігі, Ұжымдық келіссөздер мен еңбек қатынастарын жүргізу, мәжбүрлі еңбектің жолын кесу, балалар еңбегін жою, балалар мен жастарды қорғау, мүмкіндіктер мен айналым теңдігін қамтамасыз ету, жұмыспен қамту және оған жәрдемдесу саясаты, кадрларды кәсіптік бағдарлау және оқыту, еңбекақы төлеу, еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау, әлеуметтік ана болуды, еңбек мигранттарын, халықтардың байырғы және тайпалық өмір салтын және еңбекті реттеу саласындағы өзге де бағыттарды қамтамасыз ету, қорғау. Біздің зерттеуіміз кең мағынада стандартты анықтау және сипаттау мәселесіне қатысты болмағандықтан, біздің мақаланың аясында "еңбек шарты шеңберіндегі еңбек қатынастарының стандарттары" ұғымымен шектелу жақсы болады. Еңбек шарты шеңберінде еңбек қатынастарының стандарттарын айқындау кезінде "еңбек қатынастары еңбек заңнамасында, келісімдерде, еңбек, ұжымдық шарттарда және жұмыс берушінің актілерінде көзделген құқықтар мен міндеттерді жүзеге асыру кезінде туындайтын қызметкер мен жұмыс беруші арасындағы қатынастарды

түсіну әдетке айналғанын" атап өткен жөн (ҚР ЕК 1-бабы)б . Осы стандарттарды сипаттау кезінде еңбекке байланысты қатынастарды ескермеу керек, атап айтқанда: еңбекті ұйымдастыру және басқару, жұмысқа орналасу, жұмыскерлерді кәсіптік даярлау, қайта даярлау және олардың біліктілігін арттыру, әлеуметтік әріптестік, ұжымдық шарттар мен келісімдер жасасу, жұмыскерлер мен олардың өкілдерінің еңбек жағдайларын белгілеуге қатысуы, еңбек дауларын шешу және еңбек заңнамасының сақталуын бақылау. Стандартты еңбек шартының критерийлерін белгілеу және олардың типтік емес көрінісі жіктеу критерийлерінде шешуші болып табылады және мәселені шешудің қолданыстағы теориялық және практикалық тәсілдерін талдауды қажет етеді. Қызықты теориялық шешімдердің бірі о. в. Зайцеваның диссертациялық зерттеуінде ұсынылған, атап айтқанда автор Жұмыспен қамтудың стандартты емес түрлерін анықтаудың бес критерийін атап өтті: еңбек қатынастарының ұзақтығы, жұмыс уақытының ұзақтығы, жұмыс орнының орналасуы, жұмыс берушінің түрі, еңбек қатынастарын ресімдеу дәрежесі [7]. Еңбек шартының стандартты емес көріністерінің ұсынылған түрлерін басқа авторлар, сондай-ақ ХЕҰ ұсынымдары қолдайды.

Пайдаланылған дереккөздердің тізімі:

1. Михаэла Симионеску, Агота Гедре Райшене, көңіл-күй индикаторлары арасындағы көпір: Google Trends бізге COVID-19 пандемиясы және ЕО-ға мүше жаңа мемлекеттердегі жұмыс күтулері туралы не айтады?, Технологиялық болжау және әлеуметтік өзгерістер, 173 Том, 2021, 121170, ISSN 0040-1625 <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121170> .
2. Бартик, А. В. Бертран, М., Лин, Ф., Ротштейн, Дж., Унрат, М. (2020). COVID-19 дағдарысының басындағы еңбек нарығының жай-күйін өлшеу, Брук. Қағаз. Экономика. Белсенді. Натл. Экономика бюросы. Түйіндеме, жұмыс құжаты 27613, DOI 10.3386 / w27613.
3. Елена Сыченко "БРИКС елдеріндегі стандартты емес жұмыспен қамту", 7(4) BRICS Law Journal, 4-44 (2020). <https://doi.org/10.21684/2412-2343-2020-7-4-4-44> .
4. Бөрібаев Е.А., Хамзина Ж.А және т. б. Жұмыспен қамту саласындағы кемсітушілікке тыйым салу стандарттары: Қазақстанда имплементациялау перспективалары / / ҚР заңнама және құқықтық ақпарат институтының хабаршысы. №2 (60) – 2020. С. 144-151.
5. Канакова А. Е. Еңбек құқығының халықаралық стандарттары (ұғым, дереккөздердің бірегейлігі) // Новосібір мемлекеттік университетінің хабаршысы. Серия: Құқық. 2014. Т. 10. Т. 2. С.68-72.
6. Свепстон Л. Халықаралық еңбек құқығы / / нарықтық экономикамен индустриалды елдердегі салыстырмалы еңбек құқығы және өндірістік қатынастар, IX-ші басылым. "Клювер" халықаралық заң фирмасы, 2007. 141-165 ББ
7. Зайцева О.В. Беларусь Республикасында Жұмыспен қамтудың стандартты емес түрлері: дамыту және басқару / реферат. дисс... канд. экон. 08.00.05 -- Экономика және халық шаруашылығын басқару мамандығы бойынша ғылымдар, Минск, 2019. С.9-10.
8. Урсула Хьюз, Нил х. Спенсер және Даг с. Сирдал Онлайн, шақыру бойынша: цифрлық жұмысты дәл уақытында ұйымдастырудың таралуы және оның стандартты жұмыс үлгілеріне әсері жаңа технологиялар, жұмыс және жұмыспен қамту 33: 2 ISSN 1468-005.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АҚШАНЫ ЗАҢСЫЗ ЖЫЛЫСТАТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Дилжанов Алимжан Жумағалиевич
«Құқық» мамандығының 2-курс магистрі

Бұл мақалада ақшаны заңсыз жылыстатудың негізгі себептері, олардың негізгі бенефициарлары және қылмыстық элементтердің осы мәселеге қатысуы қарастырылған. Сонымен қатар, басқа мемлекеттердің аумағында заңсыз бандалық құрылымдардың аспектілері және бір-біріне өзара әсер ету әсер етеді.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, қылмыстық элементтер, төлем құралдары, ақшаны жылыстату схемалары.

ВОПРОСЫ НЕЗАКОННОГО ОТМЫВАНИЯ ДЕНЕГ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Дилжанов Алимжан Жумағалиевич
Магистр 2 курса специальности «Право»

В этой статье рассматриваются основные причины незаконного отмывания денег, их основные бенефициары и участие в этом вопросе преступных элементов. Кроме того, на территории других государств оказывают влияние аспекты незаконных бандаформирований и взаимное влияние друг на друга.

Ключевые слова: коррупция, преступные элементы, платежные средства, схемы отмывания денег.

PROBLEMS OF ILLEGAL MONEY LAUNDERING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Dilzhanov Alimzhan Zhumagalievich
2nd year master of the specialty "Law"

This article discusses the main reasons for illegal money laundering, their main beneficiaries and the participation of criminal elements in this issue. In addition, aspects of illegal gang formations on the territory of other states and mutual influence on each other are affected.

Key words: corruption, criminal elements, means of payment, money laundering schemes.

Қазіргі әлемдік қоғамдастықтың қиындықтарының бірі - "Қылмыстық жолмен алынған кірістерді жылыстату". Жақында оған АҚШ пен бірқатар Батыс Еуропа елдерінің Террористік актілерінен кейін терроризмді қаржыландыру қосылды. "Ақшаны жылыстату мен терроризмді қаржыландырудың "рөлі мен әсері қазіргі қоғамның негіздеріне, оның экономикалық негіздеріне елеулі қауіп төндіретін нәрсе ретінде ұсынылатын бұқаралық ақпарат құралдарының күш-жігерінің арқасында қылмыстық әлемнің бұл құбылысы ерекше" жарнамаға " ие болды. Әрине, біз қоғамға қарсы іс-әрекеттің кез-келген

көріністерінің жағымсыз рөлін, оның ішінде қылмыстық қолма-қол ақшаны және басқа мүлікті заңдастыруға деген ұмтылысты жоққа шығара аламыз. Әдебиеттерде бұл қылмыстың әлемдік тәжірибеде пайда болуы туралы әртүрлі көзқарастар айтылғанымен, авторлардың көпшілігі ақшаны "жылыстатудың" алғашқы оқиғасы АҚШ-та әйгілі Гангстер Аль-Капоненің күшімен болған деп келіседі. "Жылыстату" тәжірибесі мен тәжірибесін өткеннің қылмыстық қақпалары қабылдады, оны қазіргі кездегі қылмыстық құрылымдар да белсенді қолданады. Бүгінгі таңда әлемнің әртүрлі елдерінің құқық қорғау органдары мен заң шығарушы құрылымдары үшін барлық мәселе заңсыз қаражатты толығымен заңды қаражатқа айналдыруға қарсы тұрудың ең қолайлы және тиімді нұсқасын қалай анықтау керек, кои ондаған миллиард долларды құрайды. XX ғасырдың 90-шы жылдарының басында және ортасында КСРО одағы мен Шығыс Еуропа Социалистік лагерінің бірқатар елдері ыдырағаннан кейін жаңадан құрылған елдерде (республикаларда) қоғам өмірінің барлық салаларында салыстырмалы тәжірибенің өзекті міндеті болды. Бұл қоғамның инфрақұрылымын салуға да, құқықтық дамуға да қатысты болды, өйткені жаңа мемлекеттерге қазіргі заманғы халықаралық қоғамдастықтың құқықтық шындықтарына сәйкес келетін, дамыған құқықтық жүйесі бар елдердің оң жетістіктерін қамтитын дербес құқықтық жүйе қажет болды. Мұнда жас елдердің дамыған елдердің тәжірибесін ескеруге, олардың қателіктерін болдырмауға және т. б. "Бұл мәселелерді іргелі зерттеулерсіз шешу мүмкін емес, бұл өз кезегінде оны ықтимал қарызға алу мақсатында өзінің тиімділігі мен өміршендігін дәлелдеген құқықтық құрылыстың шетелдік тәжірибесіне жүгінуге бағытталған ғылыми басымдықтарды өзгертуді талап етеді" ¹. Осы ұстанымдардан ғасырдың бас кезінде ТМД елдерінде ішкі заңнаманы "Батыс тәсілімен" реформалау, "Шетелдегі" құқықтық институттарды енгізу, қабылдау үрдісі байқала бастады, олар кейде қоғамның табиғатында әлі де болмаған, яғни. реттеудің мәні болған жоқ, сәйкесінше қандай да бір заңдарды белгілеу және қабылдау қажеттілігі болған жоқ. Басқаша айтқанда, заңнамалық база қоғамдық қатынастарды дамытудың практикалық жағынан "озып кетті", оны Қазақстан мысалында жиі байқауға болады. Қазақстан Республикасында тиісті нормативтік-құқықтық база құрылды, ол үнемі жаңартылып, кеңейтіліп отырады. Соңғы уақытқа дейін Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 2 шілдедегі Заңы негізгі құжат болып табылады. "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы" № 267-І, оның орнына "сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V Қазақстан Республикасының жаңа Заңы келді. 2008 жылғы наурызда Қазақстан Республикасының Президенті партияның "сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі 10 қадам" бағдарламасын әзірлеуді тапсырды. Қазіргі уақытта: "Қазақстан Республикасында қылмыс пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті күшейту және құқық қорғау қызметін одан әрі жетілдіру жөніндегі қосымша шаралар туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 22 сәуірдегі № 793 жарлықтары, 2014 жылғы 26 желтоқсандағы қолданыста. "Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы" № 986, "Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс - қимыл туралы" Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 28 тамыздағы № 191 - IV, "кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" 2009 жылғы 7 желтоқсандағы № 222-IV заңдары сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті одан әрі күшейту мәселелері бойынша", сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі 2011-2015 жылдарға арналған салалық бағдарлама" (сыбайлас жемқорлыққа қарсы бесінші мемлекеттік бағдарлама), Қазақстан Республикасында көлеңкелі экономикаға қарсы іс-қимылдың 2013-2015 жылдарға арналған Кешенді жоспары. Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі комиссия, "Аманат" партиясының Сыбайлас

жемқорлыққа қарсы комитеті, "Аманат" партиясының жанындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі республикалық кеңес және қоғамдық кеңестер, "Жанару "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы жалпыұлттық қозғалыс" қоғамдық ұйымы сияқты құрылымдар сыбайлас жемқорлыққа қарсы белгілі бір жұмыс жүргізуде, Қоғамдық бақылау және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес комитеті. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы басқа елдермен және халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылды ұйымдастыру және күш-жігерді үйлестіру мақсатында Қазақстан 2008 жылы БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялады. Румыния, Польша, БАӘ, Хорватия, Грузия, Словакия, Латвия, Қытай, Түркия, Египет, Франция, ТМД елдерінің үкіметтерімен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы 19 келісімге қол қойылды. Сондай-ақ, Қазақстан Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) Ыстамбұл сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жоспарын іске асыруға белсенді қатысады, ЭЫДҰ-ның "Шығыс Еуропа және Орталық Азия елдері үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес желісі" бағдарламасының қатысушысы болып табылады. Қазақстанның Еуропа Кеңесінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттер тобына (грек) кіруіне дайындық іс жүзінде аяқталды. 1998 жылғы 12 қазанда Ресей мен Қазақстан қылмыстық кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл саласындағы ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды. 2011 жылдың маусымында Мәскеуде ЕАТ-қа аймақтық үкіметаралық ұйым мәртебесін берген қылмыстық кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл жөніндегі Еуразиялық Топ (ЕАТ) туралы келісімге қол қойылды. ЕАТ қазір мүше мемлекеттердің жиынтық аумағы мен халық саны тұрғысынан ақшаны жылыстатуға қарсы күрестің қаржылық шараларын әзірлеу тобының (ФАТФ) түрі бойынша өңірлік топтардың ішіндегі ең ірісі болып табылады және бүгінде Беларусь, Қазақстан, Қытай, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстанды біріктіреді. ЕАТ-тағы бақылаушы мәртебесі 16 мемлекетке және 14 халықаралық және өңірлік ұйымдарға берілді. ЕАТ-тың негізгі міндеті-аймақ мемлекеттеріне қылмыстық кірістерді жылыстатуға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың ұлттық жүйелерін құруға және дамытуға жәрдемдесу, бұл аймақтың экономикалық қауіпсіздігі мен тұрақтылығын қамтамасыз етуге, халықаралық терроризм қаупін азайтуға және оның елдерінің инвестициялық тартымдылығын арттыруға ықпал етеді. 2013 жылы Қазақстан Халықаралық сыбайлас жемқорлыққа қарсы академияны (сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы озық тәжірибе, білім беру, кәсіптік даярлау және ғылыми зерттеулер орталығы) құру туралы келісімге қосылды. Қазақстан Республикасының Үкіметі сыбайлас жемқорлыққа қарсы бірқатар шаралар қабылдады: тиісті нормативтік-құқықтық актілер әзірленді, мемлекеттік органдар азаматтарға көрсетілетін қызметтердің сапасын оларды стандарттау, регламенттеу және бақылау арқылы арттырды, "электрондық үкіметтің" жұмысы оңтайландырылды және халыққа қызмет көрсету орталықтары (ХҚКО) арқылы "бір терезе" қағидаты бойынша Халыққа қызмет көрсету. Қазақстан Республикасы әлемдік қоғамдастықтың жас мүшесі ретінде өз жолының басында өзінің ішкі заңнамасын халықаралық құқықтың нормалары мен ережелеріне сәйкес келтіру тұрғысынан әлемдік қоғамдастықтың ұсынымдары мен талаптарына түсіністікпен қарады. Бүгінгі таңда Қазақстанның қылмыстық-құқықтық заңнамасын қоса алғанда, жалпы ішкі құқық заңсыз кірістерді заңдастыруға қарсы іс-қимыл бөлігінде әлемдік стандарттарға сәйкес келеді деп айтуға болады. Сарапшылардың бағалауы бойынша, Қазақстаннан тыс жерлерде жылына 1,2-ден 2 млрд долларға дейін заңсыз әкетіледі. Қазақстанның көлеңкелі секторының көлемі ЖІӨ—нің 45-50% - оңив бағаланады. Қазақстан Республикасының Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді, "Қылмыстық

жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы" Заңнан және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады. Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыру (жылыстату) деп мәмілелер жасау арқылы Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңды айналымға тарту, сол сияқты көрсетілген ақшаны және (немесе) өзге мүлікті пайдалану түсініледі (аталған Заңның 1-бабының 11-тармағы). Қазақстан Республикасында қылмыстық кірістерді заңдастыруға қарсы күресті күшейтуге осы мәселеге арналған заңнаманы жетілдіру, банк мекемелерінің құқық қорғау органдарымен қылмыстың осы түрін анықтау, тергеу, олардың алдын алу жөніндегі шараларды әзірлеу мәселелерінде тұрақты өзара іс-қимылын ұйымдастыру ықпал етуге тиіс. Қазақстан Республикасында "жылыстатуға" қарсы іс-қимыл туралы заңдардың орындалуын прокурорлық қадағалау Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2015 жылғы 6 қаңтардағы бұйрығымен белгіленген жалпы тәртіпке сәйкес жүзеге асырылады. № 6 "Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге де мүлікті заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға байланысты арнайы есепке алуды жүргізу туралы". Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл министрліктер деңгейінде де жүзеге асырылады: Қазақстан Республикасы Қаржы министрі мен Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің 2014 жылғы 28 қарашадағы бірлескен бұйрығы. "Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және тауар биржасы үшін терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл мақсатында ішкі бақылау қағидаларына қойылатын талаптарды бекіту туралы" № 532/119; Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2014 жылғы 26 қарашадағы № 522 бұйрығы және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі Басқармасының 2014 жылғы 24 желтоқсандағы қаулысы. "Бағалы қағаздар нарығына және Орталық депозитарийге кәсіби қатысушылар үшін Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл мақсатында ішкі бақылау қағидаларына қойылатын талаптарды бекіту туралы" № 240; Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрі мен Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2011 жылғы 27 тамыздағы бірлескен бұйрығы. № 444"Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі мен Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді (экстремизмді) қаржыландыруға байланысты ақпарат алмасу және материалдарды беру жөніндегі өзара іс-қимыл қағидаларын бекіту туралы". "Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы" заңда Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастырудың (жылыстатудың) және терроризмді қаржыландырудың алдын алу регламенттелген. Заңда: қаржы мониторингі ақшамен және (немесе) өзге мүлікпен жасалатын операциялар туралы мәліметтер мен ақпаратты жинау, өңдеу, талдау және пайдалану жөніндегі шаралар жиынтығы ретінде (1-баптың 7-тармағы); қаржы мониторингі субъектілері (3-бап), Қаржылық мониторингке жататын ақшамен және (немесе) өзге мүлікпен жасалатын операциялар (4-бап); клиенттердің қаржы мониторингі субъектілерінің тиісінше тексеруі (5-бап); клиенттермен іскерлік қатынастар орнатылған жағдайда клиенттердің қаржы мониторингі субъектілерінің тиісінше тексеруі (6-бап); қаржылық мониторингке жататын ақшамен және (немесе) өзге мүлікпен операцияларды жүзеге асыру кезінде клиенттердің қаржы мониторингі субъектілерінің тиісті тексеруі (7-бап); шетелдік жария лауазымды тұлғалардың қаржы мониторингі субъектілерінің тиісті тексеруі (8-бап); шетелдік қаржы ұйымдарымен корреспонденттік қатынастар орнату кезінде тиісті тексеру (9-бап). Өнерге сәйкес. Аталған Заңның 3-бабына қаржы мониторингі субъектілеріне: 1) банкаралық ақша аудару жүйесінің операторын қоспағанда, банк операцияларының жекелеген түрлерін

жүзеге асыратын банктер, ұйымдар; 2) биржалар; 3) сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдары, сақтандыру брокерлері; 4) Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры және ерікті жинақтаушы зейнетақы қорлары; 5) кәсіби қатысушылар жатады б) ақшамен және (немесе) өзге де мүлікпен нотариаттық іс-қимылдарды жүзеге асыратын нотариустар; 7) адвокаттар, заң мәселелері жөніндегі басқа да тәуелсіз мамандар — олар клиенттің атынан немесе тапсырмасы бойынша мынадай: жылжымайтын мүлікті сатып алу-сату; Клиенттің ақшасын, бағалы қағаздарын немесе өзге де мүлкін басқару; банктік шоттарды немесе бағалы қағаздар шоттарын басқаруға қатысты ақшамен және (немесе) өзге де мүлікпен жасалатын операцияларға қатысқан жағдайларда; компанияны құру, қамтамасыз ету, оның жұмыс істеуі немесе басқаруы үшін қаражатты жинақтау; заңды тұлғаны құру, сатып алу-сату, оның жұмыс істеуі немесе оны басқару; 8) бухгалтерлік есеп саласында кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын бухгалтерлік ұйымдар мен кәсіби бухгалтерлер, аудиторлық ұйымдар; 9) ойын бизнесі мен лотереяларды ұйымдастырушылар; 10) ақша аудару бойынша қызметтер көрсететін пошта операторлары; 11) микроқаржы ұйымдары; 12) банктер болып табылмайтын электрондық ақша жүйелерінің операторлары; 13) лизингтік қызметті жүзеге асыратын тұлғалар лицензиясыз лизинг беруші ретінде; 14) ломбардтар; 15) бағалы металдармен, асыл тастармен, олардан жасалған зергерлік бұйымдармен операцияларды жүзеге асыратын ұйымдар; 16) жылжымайтын мүлікті сатып алу-сату мәмілелерін жүзеге асыру кезінде делдалдық қызметтер көрсететін ұйымдар; 17) төлемдерді қабылдау жөніндегі операторлар. Заңның 4-бабының 2-тармағына сәйкес қаржылық мониторингке жататын ақшамен және (немесе) өзге де мүлікпен жасалатын операцияларға мыналар жатады: бәс тігу, ойын мекемелерінде құмар ойындар және лотерея өткізу нәтижелері бойынша ұтыстарды алу, оның ішінде электрондық нысанда; айырбастау пункттері арқылы қолма-қол шетел валютасын сатып алу, сату және айырбастау; ақша алу банктік шоттан алу немесе клиенттің банктік шотына ақша аудару, біржолғы операция да, қатарынан жеті күнтізбелік күн ішінде жүзеге асырылатын операция да; клиенттің банктік шотына оффшорлық аймақта тиісінше тіркелген, тұрғылықты жері немесе орналасқан жері бар, сол сияқты оффшорлық аймақта тіркелген банкте шоты бар жеке немесе заңды тұлға жүзеге асыратын ақшаны есепке жатқызу немесе аудару не клиенттің көрсетілген санаттағы тұлғалардың пайдасына ақша аударуы, біржолғы операция да, қатарынан жеті операция ішінде жүзеге асырылатын операция да күнтізбелік күндер; анонимді иеленушіге ашылған шоттарға (салымдарға) шетелге ақша аудару, анонимді иеленушіге ашылған шоттан (салымнан) шетелден ақша түсуі, біржолғы операция да, қатарынан күнтізбелік жеті күн ішінде жүзеге асырылатын операция да жасалған; клиент басқа біреудің пайдасына жүзеге асыратын төлемдер мен ақша аударымдары тұлғалар өтеусіз негізде; мәдени құндылықтарды сатып алу (сату), Қазақстан Республикасына әкелу не Қазақстан Республикасынан әкету; мемлекеттік тіркелген кезден бастап үш айдан аз уақыт өткен заңды тұлғалар жасайтын операциялар; Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі, банктер және Ұлттық почта операторы жүзеге асыратын әкелуді немесе әкетуді қоспағанда, қолма-қол валютаны, құжаттық бағалы қағаздарды, вексельдерді, чектерді Қазақстан Республикасына әкелу не Қазақстан Республикасынан әкету; сақтандыру төлемін жүзеге асыру немесе сақтандыру сыйлықақысы; ерікті зейнетақы жарналарын бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорына және (немесе) ерікті жинақтаушы зейнетақы қорына енгізу, аудару, сондай-ақ Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан және (немесе) ерікті жинақтаушы зейнетақы қорынан ерікті зейнетақы жарналары есебінен зейнетақы төлемдерін жүзеге асыру; қаржы лизингі шарты бойынша мүлік алу немесе беру; сейфтік ұяшықтарды мүліктік жалдау (жалға алу) бойынша сейфтік қызметтерді қоспағанда, қызметтерді көрсету, оның ішінде мердігерлік, тасымалдау, көліктік экспедиция, сақтау, комиссия, мүлікті сенімгерлік басқару жөніндегі

мәмілелер; бағалы металдармен, асыл тастармен және олардан жасалған бұйымдармен сатып алу-сату және өзге де операциялар; жылжымайтын және өзге де мүлікпен, міндетті мемлекеттік тіркеуге жататын; бағалы қағаздармен мәмілелер. 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік көзделген (214-бап). 1 Б. сәйкес. 214 ҚР ӘҚБтК қаржы мониторингі субъектілерінің Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы заңнаманы қаржылық мониторингке жататын операциялар, олардың клиенттері туралы ақпаратты Құжаттамалық тіркеу, сақтау және ұсыну, клиенттерді (олардың өкілдерін) және бенефициарлық меншік иелерін тиісінше тексеру, операцияларды жүргізуді тоқтата тұру және одан бас тарту бөлігінде бұзуы, өз қызметі процесінде алынған құжаттарды қорғауға, қаржылық мониторингке, — Жеке тұлғаларға — 100, лауазымды адамдарға, нотариустар мен адвокаттарға, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне немесе коммерциялық емес ұйымдарға — 140, орта кәсіпкерлік субъектілеріне — 220, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне-400 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады. 2 бөлім. 214 ҚР ӘҚБтК — де қаржы мониторингі субъектілерінің ішкі бақылау қағидаларын және оны жүзеге асыру бағдарламаларын әзірлеу, қабылдау және (немесе) орындау жөніндегі міндеттерді орындамауы не ішкі бақылау қағидаларының Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы заңнаманың талаптарына сәйкес келмеуі-Жеке тұлғаларға 100, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес лауазымды тұлғалардың, нотариустар мен адвокаттардың, шағын кәсіпкерлік субъектілерінің немесе коммерциялық емес ұйымдардың — орта кәсіпкерлік субъектілеріне 160 мөлшерінде — ірі кәсіпкерлік субъектілеріне-250 мөлшерінде-900 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде. Қаржы мониторингі субъектілерінің лауазымды адамдарының өз клиенттеріне және өзге де тұлғаларға қаржы мониторингі жөніндегі уәкілетті органға берілген ақпарат туралы хабарлауы — 150 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады (ҚР ӘҚБтК 214-бабының 3-бөлігі). ҚР ӘҚБтК-нің 214-бабының 4-бөлігіне сәйкес сағатта көзделген әрекеттер (әрекетсіздік). Әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған 1, 2 және 3 — Жеке тұлғаларға — 150, лауазымды адамдарға, нотариустар мен адвокаттарға, шағын кәсіпкерлік субъектілеріне немесе коммерциялық емес ұйымдарға — 180, орта кәсіпкерлік субъектілеріне — 300, ірі кәсіпкерлік субъектілеріне-150 мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады 1200 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде. 1, 2 және 3-баптарда көзделген әрекеттер (әрекетсіздік). Әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде үш және одан да көп рет жасалған ӘҚБтК — нің 214 — і жеке тұлғаларға-200, лауазымды адамдарға, адвокаттарға, нотариустарға, жеке кәсіпкерлерге-400, тауар биржаларына, Бухгалтерлік қызметтер көрсету саласында кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын заңды тұлғаларға, микроқаржы ұйымдарына, банк болып табылмайтын электрондық ақша жүйелерінің операторларын, ойын бизнесі мен лотереяларды ұйымдастырушыларды, пошта операторларын, аудиторлық ұйымдарды — қызметтің белгілі бір түріне лицензияның қолданылуын тоқтата тұра отырып немесе біліктілік аттестатынан (куәлігінен) алты айға дейінгі мерзімге уақытша айыра отырып не оларды айыра отырып немесе заңды тұлғаның қызметін үш айға дейінгі мерзімге тоқтата тұра отырып, 2000 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде (ӘҚБтК 214-бабының 5-бөлігі). Іс жүзінде қолдануға қатысты Қазақстан қаржы полициясы агенттігі қозғаған қылмыстық істер бойынша егжей-тегжейлі статистика ұсынды. Жалпы, 2013 жылы ст. ҚР ҚК 193 қаржы полициясы органдарымен 138 қылмыстық іс қозғалды, бұл 2012 жылғы

көрсеткіштен 3,5 есе — 39. 2014 жылдың төрт айында 69 қылмыстық іс қозғалды (2013 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда екі есе көп — 34). 2013 жылы қозғалған 138 істің 23-көп сыбайлас жемқорлық ресми түрде предикаттық қылмыс болды, бірақ олардың арасында мемлекеттік немесе жеке секторларда пара алу немесе беру болған жоқ. Заңды күшіне енген үкімдер бойынша Қазақстан ұсынған басқа статистикалық ақпаратқа сәйкес: 2011 жылы ҚК-нің 193-бабы бойынша тоғыз адам сотталды, олардың алтауы нақты бас бостандығынан айыруға сотталды, ал үшеуі ҚК-нің 63-бабын қолдана отырып, шартты түрде соттауды тағайындады; 2012 жылы ҚК-нің 193-бабы бойынша төрт адам сотталды, оның ішінде Қылмыстық кодекстің 63-бабын қолдана отырып, сот шартты түрде соттауды тағайындады, бас бостандығын шектеу бір адамға тағайындалды; 2013 жылы Қылмыстық Кодекстің 193-бабы бойынша бес адам сотталды, барлығы нақты бас бостандығынан айыруға. Бұл статистиканы қозғалған қылмыстық істер санымен салыстыру соттың айыптау үкіміне дейін жеткізілген істер санының төмен пайызын көрсетеді. Бұл қылмыстық кірістерді жылыстатуды тергеу бөлігінде Қазақстанның құқық қорғау органдары жұмысының тиімділігі туралы мәселе туғызады. Қалай болғанда да, қазіргі қылмыстық құқық және криминология ғылымындағы кірістерді жылыстату құбылысы жеткілікті түрде зерттелмеген немесе біржақты зерттелген, бұл шешім қабылдауда Ұлттық (ішкі) және аймақтық және халықаралық деңгейде орынсыз күш-жігерге әкеледі. Бұдан басқа, қатаң қылмыстық-құқықтық мағынада экономикалық қылмыстар құрылымындағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық Заңындағы "заңсыз кірістерді заңдастыру" құрамының орнын айқындау даусыз емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ақшаны жылыстатуға байланысты тәуекелдерді тиімді басқару және терроризмді қаржыландыру (2014) www.bis.org
2. Due diligence and transparency regarding cover payment messages related to cross-border wire transfers (2009) <http://www.bis.org/publ/bcbs154.pdf>
3. Consolidated KYC Risk Management (2004) <http://www.bis.org/publ/bcbs110.pdf>
4. General Guide to Account Opening and Customer Identification (2003) <http://www.bis.org/publ/bcbs85annex.htm>
5. Customer due diligence for banks (2001) <http://www.bis.org/publ/bcbs85.pdf>
6. FATF ұсыныстары (2012) http://eurasiangroup.org/Rekomendacii_FATF.pdf
7. ФАТФ және ұсынымдарына техникалық сәйкестікті бағалау әдістемесі ұлттық ПОДФТ жүйелерінің тиімділігі (2013) <http://www.eurasiangroup.org/Methodology/index.html>
8. АЖ/ТҚ саласындағы тәуекелдерді бағалау негізінде тәсілді қолдану жөніндегі Нұсқаулық: принциптер мен процедуралар (2007). Халықаралық қаржы мониторингі оқу-әдістемелік орталығының бірқатар басылымдары. Ақшаны жылыстатуға қарсы күрестің қаржылық шараларын әзірлеу тобы.
9. Қылмыстық жолмен алынған ақшаны заңдастыру тәуекелдерін бағалау стратегиялары және терроризмді қаржыландыру (2008). Ақшаны жылыстатуға қарсы күрестің қаржылық шараларын әзірлеу тобы. ЭЫДҰ.
10. Ақшалай операцияларға қызмет көрсету секторында тәуекелдерді бағалауға негізделген тәсілді қолдану жөніндегі Нұсқаулық (2009). ФАТФ. ГМФД.
11. Тәуекелге бағытталған тәсілді қолдану бойынша нұсқаулық: алдын ала төленген карталар, мобильді төлемдер және онлайн төлемдер (2013, ФАТФ).
12. Типологиялық есептер http://www.eurasiangroup.org/ru/FATF_typologies.php
13. Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) қарсы іс-қимыл саласындағы Қазақстан Республикасының заңнамасын сақтау жөніндегі басшылық және

терроризмді қаржыландыру (АЖ/ТҚК) және тәуекелге бағдарланған тәсілді қолдану КЖ/ТҚ мақсаттары. <http://www.audit.kz/index.php?newsid=846>

***ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНДА КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР
АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫ АЛДЫН АЛУ***

*Мирманова Гаухар Сеилхановна
«Құқық» білім беру бағдарламасының 4 курс студенті*

*Галым Фаиз Галымович
"Құқық" кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты (ғылыми
жетекші)
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52*

Бұл мақалада ішкі істер органдарының қызметінде кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алудың проблемалық мәселелері қарастырылады, сондай-ақ профилактикалық іс-шаралардың тиімділігін арттырудың кейбір жолдары ұсынылады.

Түйінді сөздер: заң, жаза, жауапкершілік, адам құқықтары, полиция қызметкері, профилактика, кәмелетке толмағандар, жасөспірімдер.

***ПРОФИЛАКТИКА ПРАВОНАРУШЕНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ***

Мирманова Гаухар Сеилхановна

Студент 4 курса образовательной программы «Право»

*Галым Фаиз Галымович
Профессор кафедры «Право», кандидат юридических наук
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52*

В данной статье рассматриваются проблемные вопросы профилактики правонарушений несовершеннолетних в деятельности органов внутренних дел, а также предлагаются некоторые пути повышения эффективности профилактических мероприятий.

Ключевые слова: закон, наказание, ответственность, права человека, сотрудник полиции, профилактика, несовершеннолетние, подростки.

***PREVENTION OF JUVENILE DELINQUENCY IN THE ACTIVITIES OF INTERNAL
AFFAIRS BODIES***

*Mirmanova Gaukhar Seilkhanovna
4 st year student of the educational program «Law»*

*Galym Faiz Galymovich
Professor of the Department of Law, Candidate of Law Sciences (scientific supervisor)
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.*

This article discusses problematic issues of prevention of juvenile delinquency in the activities of internal affairs agencies, and also suggests some ways to improve the effectiveness of preventive measures.

Keywords: law, punishment, responsibility, human rights, police officer, prevention, minors, teenagers

Жасөспірімдер қылмысына қарсы күрестегі барлық қызметтің басым бағыты, ең алдымен, оның алдын алу болып табылады. Жасөспірімдердің қылмыстық мінез-құлқының барлық жаңа фактілерін тудырудан гөрі, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу және болдырмау әрқашан жақсы. Айта кету керек, кәмелетке толмағандар арасындағы әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу жалпы қылмысты жоюға бағытталған барлық профилактикалық қызметтің негізі болып табылады.

2015 жылғы 20 мамырда 100 нақты қадам Ұлт жоспарында Қазақстан Республикасының Президенті алғаш рет қоғамдық тәртіпті сақтау, тұрмыстық қылмысқа қарсы іс-қимыл, жол-патрульдік қызметтің қызметі және ұсақ құқық бұзушылықтарға "нөлдік" төзімділік қағидатын іске асыру мәселелері құзыретіне жатқызылған жергілікті полиция қызметін құру қажеттігін белгіледі. Жергілікті полиция қызметі өз жұмысын 2016 жылғы 1 қаңтарда бастады және қазіргі уақытта "Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы" 2014 жылғы 23 сәуірдегі Қазақстан Республикасы Заңының 9-1-бабына сәйкес ол учаскелік бөлімшелерден тұрады. 39 полиция инспекторлары мен олардың көмекшілерінің, кәмелетке толмағандар істері жөніндегі, әйелдерді зорлық-зомбылықтан қорғау жөніндегі бөлімшелердің, патрульдік полицияның, табиғатты қорғау полициясының және құқық бұзушылықтардың алдын алу, қоғамдық тәртіпті қорғау, жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы қызметті жүзеге асыратын өзге де бөлімшелерден тұрады. Өз кезегінде жергілікті полиция қызметі азаматтық және қызметтік қару айналымы саласындағы бақылау бөлімшелерімен, көші-қон полициясымен, айдауыл қызметімен, арнайы мекемелермен және қоғамдық тәртіпті сақтауды жүзеге асыратын өзге де бөлімшелермен тең дәрежеде әкімшілік полиция құрылымына кіреді. [4, 306 б]

Қазіргі уақытта ішкі істер министрлігі Мемлекет басшысының тапсырмаларын ескере отырып, қазақстандық полиция жұмысының сервистік моделін енгізу арқылы құқықтық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің неғұрлым тиімді тетігін құру бойынша үлкен жұмыс жүргізуде. 2020 жылы Қ. - Ж. Қ. Тоқаев өзінің "Жаңа Қазақстан нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты" атты Қазақстан халқына Жолдауында сервистік полиция негізінде полиция институтын дамытудың маңыздылығын, сондай-ақ жергілікті полиция қызметін "қадамдық қолжетімді полиция" қағидаты бойынша тұтас реформалау қажеттігін атап өтті, онда басты рөл учаскелік полиция инспекторына берілетін болады.

Сонымен қатар, жергілікті полиция қызметінің профилактикалық қызметінің тиімділігі мен табыстылығы жергілікті атқарушы органдармен және азаматтық қоғам институттарымен өзара іс-қимылдың өнімділігіне тікелей байланысты екенін ұмытпауымыз керек. Демек, халықпен өзара іс-қимыл және тығыз ынтымақтастық нысандарын кеңейту қажет, сол арқылы азаматтардың полицияға "қадамдық" қол жеткізуін қамтамасыз ету қажет.

Естеріңізге сала кетейік, Қазақстан Республикасының Заңнамасы 52 ішкі істер органдарын, оның ішінде жергілікті полиция қызметін қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан халқына қызмет етуге арналған органдар ретінде айқындайды.

Жалпы, қазақстандық полиция құқық бұзушылықтың алдын алу, қоғамдық тәртіпті сақтау, сондай-ақ қылмысқа қарсы күрес сияқты бірінші кезектегі міндеттерді іске асырады, бұл ретте жүктелген міндеттер шегінде мынадай іс-шараларды жүзеге асырады:

- құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға, зерделеуге, жоюға бағытталған шаралар;
- қоғамдық тәртіпті сақтау шаралары;
- жол қозғалысын және оның қауіпсіздігін қамтамасыз етуді мемлекеттік бақылау және қадағалау;
- әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша іс жүргізу;
- қылмыстық құқық бұзушылықтарды ашу және тергеу және т. б.

Көріп отырғаныңыздай, құқық бұзушылықтың алдын алу полиция алдында тұрған міндеттер тізімінде бірінші болып табылады. Бұл өте қисынды, өйткені қылмыстың алдын-алу оңайырақ және маңызды екендігі белгілі.

"Құқық бұзушылықтың алдын алу" ұғымы кең мағынада ескертудің синонимі ретінде қабылданады. Сонымен бірге, құқық бұзушылықтардың алдын алу, сөзсіз, мемлекет пен қоғам қабылдайтын, құқық бұзушылықтардың жасалуына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға, зерделеуге, жоюға бағытталған шаралар кешені ретінде қарастырылуы керек. Өз кезегінде "құқық бұзушылықтардың алдын алу" дефинициясының өз заңнамалық анықтамасы бар және құқық бұзушылықтардың профилактикасы субъектілері жүзеге асыратын, құқық бұзушылықтардың жасалуына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою жолымен құқық тәртібін сақтауға және нығайтуға бағытталған құқықтық, экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық шаралар кешені ретінде қарастырылады. Біздің ойымызша, жасөспірімдер қылмысының алдын алу өте маңызды болуы керек. Барлық уақытта өскелең ұрпақтың назары артқаны бекер емес, өйткені бұл жастардың қолында, бейнелі түрде айтқанда, елдің болашағы. Жасыратыны жоқ, жасөспірімдер қылмысы бүгінгі жалпы қылмысқа ерекше әсер етеді, сонымен қатар жақын болашақтағы қылмыстың деңгейі мен формаларын анықтайды. [5, 160 б.]

Осыған байланысты кәметке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың алдын алу, балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу бүкіл мемлекеттің профилактикалық қызметінің басым бағыттары болып табылады.

Құқықтық статистикаға сүйенсек жылдан жылға кәметке толмағандардың құқық бұзушылық деңгейінің өсуін байқауға болады. Мысалы 2024 жылдың 3 қаңтарында Ақтөбеде жасөспірімдердің өліміне әкелген төбелес болған, болған оқиға салдарынан 2 жасөспірім қайтыс болды. Конаевта бір топ жасөспірім мас күйде өтіп бара жатқан адамдарды аяусыз соққыға жығып, өз әрекетін видеоға түсіріп алған. Үш жасөспірімнің видеосы бірі әлеуметтік желілер мен WhatsApp-та тарап жатыр. Кадрларда кәметке толмағандар, оның ішінде жас қыз мас күйінде отырған ересек ер адамға тиісіп, кейін тепкілеп жатыр. Маңғыстау облысында бір топ жасөспірім 14 жасар мүгедек баланы ұрып соққан. Қазақстанда соңғы жаңалықтарға назар аударсақ жасөспірімдердің қатыгездігін байқауға болады. [5]

2024 жылы 15 наурызда Ұлттық құрылтайда Президентіміз Қасым Жомарт Тоқаев Қазақстанда болып жатқан бірқатар мәселелерді қозғаған болатын: «Тұрмыстық зорлық-зомбылық, буллинг пен агрессия да қазіргі уақыттағы қатерлі үрдіс. Ашығын айтсақ, қоғамда қатігездік күшейіп барады. Біреуге тіл тигізіп, ар-намысын таптап, тіпті, ұрып-соғуға дайын тұратындар аз емес. Жедел жәрдем және қоғамдық көлік жүргізушілеріне шабуыл жасалғанын білесіздер. Адамға әлімжеттік көрсету, қорлау дұрыс емес. Мұндай теріс әрекеттерге көз жұма қарауға болмайды. "Ауруын жасырған өледі". Сондықтан біз осы қоғамдық дертті жасырмай, ашық айтуымыз керек. Азаматтарымыз үйде де, түзде де

өзін қауіпсіз сезінуге тиіс. Бір сөзбен айтқанда, қауіпсіз ортада өмір сүруі керек. Заң мен тәртіп қатаң сақталуға тиіс, яғни қоғамда Заң үстемдігі болуы қажет. Ең бастысы, біз мейірімді әрі мәдениетті ұрпақ тәрбиелеуіміз керек.» - екенің атап өткен болатың.

Онымен қатар өсіп келе жатқан ұрпаққа құқықтық тәртіп қалыптастыру маңызын атап кеткен: «Тағы бір маңызды құндылық бұл – Заң және Тәртіп. Заң алдында – бәрі бірдей. Бұл – баршаға ортақ мызғымас қағида. Мемлекет жүгенсіздікке, тәртіпсіздікке және бейберекеттікке ешқашан жол бермейді. Мұны әрбір азамат жете түсінуге тиіс. Барша азамат, барлық жерде, соның ішінде әлеуметтік желіде де заңды мүлтіксіз сақтауы керек. Заңға қайшы келетін, қоғамға іріткі салатын және арандатушылық пиғылдағы кез келген әрекетке қатаң тыйым салынады. Біз "жасампаз плюрализмді толық қолдаймыз, елге іріткі салатын радикализмге түбегейлі қарсымыз" деген қағидатты берік ұстанамыз. Ел ішіндегі тәртіпке әрқайсымыз жауаптымыз. Аға буын жас ұрпаққа жол нұсқап, бағыт-бағдар беруі керек. Елімізде көзі ашық, көкірегі ояу, ойы ұшқыр, білімді жастар көп. Біз олардың бойына асыл қасиеттерді сіңіруіміз қажет. Ұлы Абайдың "Біріңді қазақ, бірің дос, көрмесең, істің бәрі – бос" деген сөзі әлі де өзекті болып тұр. Мен зиялы қауым өкілдерінің бір-біріне әрдайым тілектес болғанын қалаймын. Өзара жанашыр болу, түптеп келгенде, елге жанашыр болу деген сөз.- деді еліміздің Президенті. [7]

Осылайша, жас ұрпақты тәрбиелеу бұл тек қана полиция қызметкерлерінің міндеті емес, еліміздің болашағы үшін саналы ұрпақ тәрбиелеу бұл әрқайсымыздың міндетіміз. Жасөспірімдер қылмысының алдын алу жұмыстары құқық қорғау органдарының, білім беру және денсаулық сақтау ұйымдарының, жергілікті атқарушы органдар мен азаматтық қоғам институттарының ортақ күш-жігерінің жиынтығы болуы керек. Жасөспірімдер арасындағы қылмысты құбылыс ретінде қоғамдық санадан бөлек қарастыруға болмайды. Сонымен қатар, әкімшіліктің, кураторлық буынның, мектеп психологтарының қызметінің, сондай-ақ ювеналды полиция қызметкерлерінің білім беру ұйымдары мен мектептен тыс мекемелердегі ұсақ құқық бұзушылықтарға "нөлдік төзімділік" қағидатын іске асыру нәтижелеріне мұқият назар аударған жөн, бұл қорқытудың, бұзақылықтың және басқа да заңсыз көріністердің алдын алуға оң әсер етеді. Бұдан басқа, балалар мен жастарға патриоттық тәрбие беруге Қазақстан халқының қоғамдық келісімі мен бірлігін қамтамасыз етуде, жасөспірімдер қылмысының және жалпы құқық бұзушылықтардың, оның ішінде сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың жалпы жүйесінде басым рөл берілуге тиіс. Жалпыға бірдей шынайы қазақстандық патриотизм Қоғамдық келісім мен Қазақстанның көпұлтты халқының бірлігін қамтамасыз етудің, сондай-ақ қылмыс орны жоқ жаңа қоғам құрудың берік іргетасы болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (30.08.1995 ж.)
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (03.07.2014 ж.)
3. «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы №345 Заңы / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (08.08.2002 ж.)
4. Галым Ф.Г. Некоторые особенности обеспечения прав несовершеннолетних иностранных граждан при производстве следственных действий Проблемы реализации

концепции развития ювенальной юстиции в Республике Казахстан: Мат-лы респ. науч.-практ. конф. — Караганда, 2009. — № 4. — С. 306-308.

5. Подростка с инвалидностью избили сверстники в Мангистау. <https://www.nur.kz/incident/crime/2057174-podrostka-s-invalidnostyu-izbili-sverstniki-v-mangistau/> (24.01.2024 ж.)

6. Галым Ф.Г. О некоторых проблемах профилактики преступности в подростковой среде Роль общественности и взаимодействие с правоохранительными органами в предупреждении и профилактике правонарушений: Мат-лы II междунар. науч.-практ. конф. – Актөбе, 2020. С. 158-164

7. [Айзат Ермекқызы](https://kaz.nur.kz/politics/2069259-toqaevtyyn-ulttyq-qurylytdyn-usinsi-otyrysynda-soilegen-sozinin-tolyq-matini-zariyalandy/). Тоқаевтың Ұлттық құрылтайда сөйлеген сөзінің толық мәтіні. // <https://kaz.nur.kz/politics/2069259-toqaevtyyn-ulttyq-qurylytdyn-usinsi-otyrysynda-soilegen-sozinin-tolyq-matini-zariyalandy/> (15.03.2024 ж.)

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫ ЖАСАУДЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ШАРТТАРЫ

Тулбаева Диана Максатовна

«Құқық» білім беру бағдарламасының 4 курс студенті

Галым Фаиз Галымович

"Құқық" кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақалада кәмелетке толмағандар арасындағы құқықбұзушылықтарды жасаудың себептері мен шарттары қарастырылады. Кәмелетке толмағандардың қылмысына байланысты мәселелер Қазақстандағы әлеуметтік саланың өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Кәмелетке толмаған қылмыс жасаушылар қоғам мен мемлекет үшін алаңдаушылық тудыруда. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылыққа ықпал ететін себептер мен жағдайлар күрделі және әртүрлі.

Түйін сөздер: Құқықбұзушылық, Кәмелетке толмағандар. Әлеуметтік орта. Экономика. Психология. Мәдениет.

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ СОВЕРШЕНИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

Тулбаева Диана Максатовна

Студентка 4 курса образовательной программы «Право»

Галым Фаиз Галымович

Профессор кафедры «Право», кандидат юридических наук

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Әйтеке би, 52

В данной статье рассматриваются причины и условия совершения правонарушений среди несовершеннолетних. Вопросы, связанные с преступностью несовершеннолетних, являются одной из актуальных проблем социальной сферы в Казахстане. Несовершеннолетние лица, совершающие преступления, становятся источником озабоченности для общества и государства. Причины и условия, способствующие правонарушениям среди подростков, являются сложными и многообразными.

Ключевые слова: Правонарушение. Несоввершеннолетние. Социальная среда. Экономика. Психология. Культура.

THE REASONS AND CONDITIONS FOR THE COMMISSION OF OFFENSES BY MINORS

Tulbayeva Diana Maksatovna
4th year student of «Law» educational program
Galym Faiz Galymovich
Professor of the Department of Law, Candidate of Law Sciences
Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.;

This article examines the causes and conditions of juvenile delinquency. Issues related to juvenile delinquency are one of the urgent problems of the social sphere in Kazakhstan. Minors who commit crimes become a source of concern for society and the State. The causes and conditions that contribute to juvenile delinquency are complex and diverse.

Keywords: Offense. Minors. The social environment. Economy. Psychology. Culture.

Қазақстандағы кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылығы - заңдарға қайшы келетін және қоғамдық тәртіпке, азаматтардың қауіпсіздігіне, кәмелетке толмағанның немесе басқа адамдардың моралына немесе денсаулығына ықтимал қауіп ретінде таныған 18 жасқа толмаған адамның әрекеті немесе әрекетсіздігі болып табылады. Қазақстан Республикасының Заңнамасына сәйкес құқық бұзушылық жасаған кәмелетке толмағандар іс-әрекеттің сипатына қарай әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылыққа тартылады.

Соңғы жылдары жасөспірімдер арасында құқық бұзушылықтардың көбеюі, қоғамда үлкен алаңдаушылық туғызуда. Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық жасау себептері кәмелетке толмағандардың өмір салтында, олардың дамуы мен білім беру деңгейінде, тәрбие жүйесінде, сондай-ақ мемлекетте саяси, экономикалық, әлеуметтік іс-шараларды өткізуде оқшауланады.

Кәмелетке толмағандардың заңсыз әрекеті кәмелетке толмағандарға көмек көрсететін әлеуметтік институттардың өзгеруі, кәмелетке толмағандардың мінез-құлқын бақылауды әлсіреуіне, ақылы шарттарда кәсіптік білім алу, бұл оқымайтын жасөспірімдер санының өсуіне, ата-аналар тарапынан кәмелетке толмағандардың қызметіне назардың төмендеуі, өмір сүру жағдайларының нашарлауына және адамгершілік құндылықтардың бұзылуына әкеледі. Қылмыстық процесте, оның ішінде кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстар бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайлар ҚР Қылмыстық кодексінің 80-87 баптарымен реттеледі.

Ажырасу және некеден тыс туу нәтижесінде балаларды асырауға және тәрбиелеуге мүмкіндігі жоқ толық емес отбасылардың саны өсуде, бұл кәмелетке толмағандар арасында маскүнемдіктің таралуына әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылық жасына толмаған адамдардың құқық бұзушылық немесе қылмыс белгілерін қамтитын іс-әрекеттер жасауына әкеліп соғады.

Кәмелетке толмағандардың заңсыз әрекеттерді жасауының келесі себептері бар:

а) Психологиялық себептер:

Кәмелетке толмағанның өзін-өзі бағалаудың төмендігі және өзін-өзі бақылаудың болмауы, стресс пен эмоционалдық қиындықтарды жеңе алмау теріс мінез-құлықтан, соның ішінде қылмыс жасаудан шығудың жолын іздеуге әкелуі мүмкін. Теріс мінез-құлық

үлгілерінің әсері: кәмелетке толмағандарға көше ортасы, қылмыстық элементтер немесе теріс медиа пұттары әсер етуі мүмкін.

ә) Психофизиологиялық себептер:

Тағы қарастырылатын факторлардың бірі – психофизиологиялық дамудың бұзылуы. Мидың дамуындағы проблемалар, эмоционалды реакциялар мен мінез-құлық жеткіліксіз әрекеттерге және өз мінез-құлқыңызды басқара алмауға әкелуі мүмкін. Жаман әдеттер мен тәуелділіктің әсері. Есірткі, алкоголь, ойын және интернетке тәуелділік, кәмелетке толмағандардың психикалық және физиологиялық жағдайына қатты әсер етіп, құқық бұзушылыққа ықпал етуі мүмкін.

Бұл факторлар жиынтықта немесе жеке-жеке Қазақстанда кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылықтар жасауға елеулі әсер етуі мүмкін.[1, 8-10бб]

б) Әлеуметтік-мәдени және әлеуметтік себептер:

Ең көп таралған себептердің бірі - тіршілік ету ортасының теріс әсері. Ата-аналардың қатыгездігі, мектептегі немесе көшедегі агрессивті орта кәмелетке толмағандардың жағымсыз қасиеттерін қалыптастыруға және оларды құқық бұзушылыққа итермелеуге әкелуі мүмкін.

Білім беру мен мәдени бағдарламалардың қол жетімсіздігі: білім беру мен мәдени іс-шаралардың қол жетімсіздігі кәмелетке толмағандарда өз қабілеттерін дамыту және жүзеге асыру мүмкіндігінің болмауына әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде заңның бұзылуына әкелуі мүмкін.

Экономикалық қиындықтар: кедейлік, қолма-қол ақша мен қажетті ресурстардың болмауы жастарды өздерін және отбасыларын қамтамасыз ету үшін құқық бұзушылықтар жасауға итермелеуі мүмкін.

Әлеуметтік медиа мен медианың теріс әсері: ақпараттық орта зорлық-зомбылықты, қылмысты және өмірдің басқа да жағымсыз жақтарын насихаттай отырып, жастарға теріс әсер етуі мүмкін.

Қорғау мен қолдаудың жетіспеушілігі: көбінесе кәмелетке толмағандар қоғамның қорғауы мен қолдауының жоқтығынан осал жағдайға тап болады, бұл олардың жағымды қасиеттерін дамыту мүмкіндігін жоққа шығаруы мүмкін.

Жалпы, әлеуметтік-мәдени және әлеуметтік себептер кәмелетке толмағандардың жеке басы мен мінез-құлқын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады және олардың құқық бұзушылықтар жасауына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Бұл құбылыстардың алдын алу үшін балалар мен жасөспірімдерге қолдау, білім беру және әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуде мемлекеттің, қоғамдық ұйымдардың, ата-аналар мен мектептердің бірлескен күш-жігері қажет.

Қазақстанда кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылық жасау шарттары:

- Отбасылық тәрбие және отбасылық қатынастар;

Қазақстанда кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылықтар жасауға отбасылық тәрбиенің әсері өте зор. Отбасы баланы тәрбиелеудің негізгі институты болып табылады және дәл осы жерде адамгершілік құндылықтардың, мінез-құлық дағдыларының және айналадағы адамдармен қарым-қатынастың негізі қаланады. Отбасындағы тұрақсыз қарым-қатынас, ата-аналардың назары мен қамқорлығының болмауы, қақтығыстар мен зорлық-зомбылық жасөспірімдерде агрессивті мінез-құлық пен қоғамға қарсы әрекеттерді тудыруы мүмкін. Ата-аналардың қолдауы мен назарын жеткіліксіз балалар теріс компаниялар мен мінез-құлық үлгілерінің ықпалына түсіп, отбасынан тыс тану мен назар аударуды іздей алады.

Сонымен қатар, отбасында моральдық негіздер мен құндылықтардың болмауы, ата-аналардың заңға және қоғам алдындағы міндеттерге теріс көзқарасы жасөспірімдердің мінез-құлқына және олардың құқық бұзушылықтарға деген көзқарасына әсер етуі мүмкін.

Кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін отбасы институтын нығайту, ата-аналарды тәрбиелеу дағдыларына үйрету, қиын өмірлік жағдайларда отбасыларға қолдау мен көмек көрсету қажет. Сондай-ақ жасөспірімдер арасында профилактикалық жұмыс жүргізу, оларға қоғамдағы мінез-құлық ережелері мен қарым-қатынастарды үйрету, олардың әлеуметтік дағдылары мен заң алдындағы жауапкершілігін дамыту қажет.[3, 110б]

- Білім беру ортасы;

Білім беру ортасы кәмелетке толмағандардың мінез-құлқын және олардың заңға қатынасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Қазақстанда кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылық жасауға ықпал ететін білім беру ортасында бірнеше факторлар бар:

Мұғалімдер мен мектеп әкімшілігі тарапынан оқушылардың мінез-құлқына зейіннің жеткіліксіздігі. Оқушылардың мінез-құлқын бақылаудың жеткіліксіздігі тәртіпсіздік пен билікке иммунитеттің қалыптасуына ықпал етуі мүмкін. Құқық бұзушылықтың алдын алуға бағытталған білім беру бағдарламалары мен іс-шараларының болмауы. Кейбір мектептер балаларға дұрыс мінез-құлық пен заңға деген көзқарасты үйретуге жеткіліксіз көңіл бөлуі мүмкін. Оқушыларға қоршаған ортаның теріс әсері. Егер бала құқық бұзушылықпен қоршалған болса немесе қолайсыз жағдайда өмір сүрсе, бұл оны құқық бұзушылыққа итермелеуі мүмкін. Ата-аналарды білім беру процесіне тарту жеткіліксіз. Ата-аналар балалардың дүниетанымын тәрбиелеуде және қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Егер олар балаларды мінез-құлық нормалары мен ережелеріне үйретуге жеткілікті назар аудармаса, бұл олардың заңға деген көзқарасына әсер етуі мүмкін. Кәмелетке толмағандар арасында құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін білім беру ортасын жетілдіру, оқушылар арасында профилактикалық жұмыс жүргізу, ата-аналарды тәрбие процесіне тарту және оқу орындары деңгейінде оқушылардың мінез-құлқын бақылауды қамтамасыз ету маңызды.

- Әлеуметтік орта және топтың әсері;

Әлеуметтік орта кәмелетке толмағандардың мінез-құлқын және олардың құқық бұзушылық жасауға бейімділігін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады. Кәмелетке толмағандарға әсер етудің маңызды факторларының бірі - топтық әсер ету. Топтар балалар мен жасөспірімдерге оң және теріс әсер етуі мүмкін. Қазақстанда кәмелетке толмағандар арасында құрдастарының және көше ортасының әсерінен түрлі құқық бұзушылықтар жасаған кезде көшедегі құқық бұзушылық мәселесі бар. Мұның басты себептерінің бірі-құрдастар арасында мақұлдау мен тануға ұмтылу, балалар мен жасөспірімдер қылмыс жасауды үйренетін бандалар мен топтар құру. Сондай-ақ, отбасының, мектептің және әлеуметтік-мәдени ортаның кәмелетке толмағандардың мінез-құлқын қалыптастыруға әсерін атап өту қажет. Ата - аналардың назарының болмауы, білім деңгейінің төмендігі, мектеп ортасының балалардың проблемаларына жеткіліксіз назар аударуы-мұның бәрі кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың өсуіне ықпал етуі мүмкін. Қазақстанда кәмелетке толмағандар арасындағы көшедегі құқық бұзушылық мәселесін шешу үшін құқық бұзушылықтың алдын алу, отбасымен және мектеппен жұмыс істеу, сондай-ақ кәмелетке толмаған құқық бұзушыларды оңалту бойынша кешенді бағдарламалар құру қажет. Проблемалы отбасылар мен балаларды ерте анықтау, оларға әлеуметтік және психологиялық көмек көрсету, сондай-ақ оң өмірлік ұстанымды қалыптастыруға және моральдық құндылықтарды нығайтуға бағытталған жастар арасында профилактикалық іс-шаралар өткізу маңызды.

Қазақстанда кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс проблемасын шешу үшін жоғарыда аталған проблемаларды шешуге бағытталған шаралар кешенін қабылдау қажет. Қолайсыз отбасылардан шыққан жастарды қолдау жөніндегі әлеуметтік бағдарламаларды

дамыту, білім алу және жұмысқа орналасу үшін жағдайлар жасау, сондай-ақ қоғамға жат мінез-құлықтың алдын-алу және құқық бұзушыларды оңалту жөніндегі тиімді шаралар мемлекеттік саясаттың басымдықтарының бірі болуға тиіс. Бұқаралық ақпарат құралдары мен интернеттің жасөспірімдерге теріс әсерін шектеу үшін ақпараттық ортаны бақылау және реттеу тетіктерін дамыту маңызды.

Әрине, жасөспірімдер қылмысына қарсы күрестегі барлық қызметтің басым бағыты, ең алдымен, оны алдын алу болып табылады. Жасөспірімдердің қылмыстық мінез-құлқының барлық жаңа фактілерін тудырудан гөрі, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу және болдырмауы әрқашан жақсы. Айта кету керек, кәмелетке толмағандар арасындағы әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу, жалпы қылмысты жоюға бағытталған барлық профилактикалық қызметтің негізі болып табылады. Жасөспірімдер қылмысының алдын алу жұмыстары құқық қорғау органдарының, білім беру және денсаулық сақтау ұйымдарының, жергілікті атқарушы органдар мен азаматтық қоғам институттарының ортақ күш-жігерінің жиынтығы болуы керек. Жасөспірімдер арасындағы қылмысты құбылыс ретінде қоғамдық санадан бөлек қарастыруға болмайды. Сонымен қатар, әкімшіліктің, кураторлық буынның, мектеп психологтарының қызметінің, сондай-ақ ювеналды полиция қызметкерлерінің білім беру ұйымдары мен мектептен тыс мекемелердегі ұсақ құқық бұзушылықтарға "нөлдік төзімділік" қағидатын іске асыру нәтижелеріне мұқият назар аударған жөн, бұл қорқытудың, бұзақылықтың және басқа да заңсыз көріністердің алдын алуға оң әсер етеді. [4, 25-26 б]

Қорытындылай келе, Қазақстанда кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық жасауының себептері мен шарттары жүйелі тәсілді талап ететін күрделі проблема болып табылады. Жасөспірімдер арасындағы қылмыс мәселесі қоғамның әлеуметтік, экономикалық, психологиялық және мәдени ерекшеліктері тұрғысынан қарастырылуы керек. Тек кешенді тәсіл, оның ішінде ескерту мен оңалтуға назар аудару кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс деңгейін төмендетуге және олардың қоғамға бейімделуін қамтамасыз етуге жағдай жасай алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбдіқалық А. Қазақстандағы кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық мәселелері. // Құқық және білім журналы, №2, 2018.
2. Исса А. Криминология: оқулық. - Алматы: ҚазҰУ, 2016.
3. Сұлтанов Б. отбасы әлеуметтануы: оқу құралы. - Астана: Назарбаев Университеті, 2017.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (дата обращения 02.03.2024 г.).
5. Галым Ф. Г. Жергілікті полиция қызметіндегі жасөспірімдер қылмысының алдын алу: Оқу құралы. Алматы: Adal kitap, 2023. - 220 с.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ЖАСАҒАНЫ ҮШІН ЗАҢ АЛДЫНДА ЖАУАПКЕРШІЛІГІ

Журмагамбетов Жансен Нурбулатович

«Құқық» білім беру бағдарламасының 4 курс студенті

Галым Фаиз Галымович

*"Құқық" кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52*

Бұл мақалада кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық жасағаны үшін заңды жауапкершілігі қарастырылады, сондай-ақ Қазақстан мен басқа елдердің нормативтік құқықтық актілеріне салыстырмалы талдау жасалады.

Түйінді сөздер: заң, жаза, жауапкершілік, адам құқықтары, булинг, мемлекет, жасөспірім, кәмелетке толмағандар, мектеп.

ЮРИДИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ЗА СОВЕРШЕНИЕ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Журмагамбетов Жансен Нурбулатович

Студент 4 курса образовательной программы «Право»

Галым Фаиз Галымович

*Профессор кафедры «Право», кандидат юридических наук
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52*

В данной статье рассматривается юридическая ответственность несовершеннолетних за совершение правонарушений, а также приводится сравнительный анализ нормативных правовых актов Казахстана и других стран.

Ключевые слова: закон, наказание, ответственность, права человека, булинг, государство, подросток, несовершеннолетние, школа

LEGAL RESPONSIBILITY OF MINORS FOR COMMITTING OFFENSES

Zhurmagambetov Zhansen Nurbulatovich

4 st year student of the educational program «Law»

Galym Faiz Galymovich

*Professor of the Department of Law, Candidate of Law Sciences
Kazakh-Russian International university, 030006, Aktobe, 52, Aiteke bi St.*

This article examines the legal liability of minors for committing offenses, and also provides a comparative analysis of regulatory legal acts of Kazakhstan and other countries.

Keywords: law, punishment, responsibility, human rights, bullying, the state, teenager, minors, school.

Әлемдегі маңызды мәселелердің бірі бұл кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылығы. Сонымен қатар бұл мәселе Қазақстан Республикасында да өте өзекті. Себебі, өсіп келе жатқан ұрпақ бұл біздің еліміздің болашағы. Соған байланысты Қазақстан Республткасының Президенті Қасым Жомарт Тоқаев Жаңа Қазақстан құруда білімді, саналы, сауатты ұрпақ тәрбиелеу маңызын айтқан болатын.

Қазақстандағы кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылыққа қарсы күрес мәселелерін қарастыратын болсақ бүгінгі таңда жаңалықтар мен ғаламтордағы ақпарат кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарына толы. Құқық бұзушылықтардың басым көпшілігі: адам өлтіру, қарақшылық, булинг, зорылық. Бұндай ақпараттың басым көпшілігін жасөспірімдердің өздері видеоға түсіріп ғаламторға жүктейді. Осы ақпараттарға сүйене отырып қазіргі жасөспірімдердің қатігез, агрессивті болып жатқанын байқауға болады. Жасөспірімдердің бұндай әрекеттерге баруының себебтері өте көп. Ең бірінші себеп, бұл ата-ананың баласына дұрыс көңіл бөлмеуі. Жасөспірімге жеке тұлға ретінде қалыптасу кезінде ата-анасымен тығыз қарым қатынаста болуы өте маңызды. Екінші мәселе, бұл ғаламтордағы ақпараттың қадағаланбауы. Жасөспірімдердің психикасы толық қалыптаспаған болады, 14-18 жас аралығында жасөспірімнің психикасына ғаламтордағы теріс ақпарат тез әсер етеді. Әр түрлі фильмдердегі, ойындардағы, видео роликтердегі іс әрекеттер санасына әсер етіп жасөспірімдер сондағы іс әрекеттердің бұрыс екенін түсінбей бейсаналы түрде қайталайды. Келесі мәселе бұл білім беру мекемелерінде жасөспірімдердің булинг, бопсалау деген сияқты әрекеттеріне мән бермеу. Себебі осындай іс әрекеттерге назар аудармаса уақыт өте келе бұндай іс әрекеттер ауыр зардаптарға әкеле алады.

Қазақстан Республикасының кәмелет жасқа толмаған азаматтары да басқа азаматтар сияқты белгілі құқықтар мен міндеттерге ие және жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтары үшін заң алдында жауап береді. Әлемнің көптеген елдерінде, Қазақстанда кәмелетке толу жасы 18 жас, басқа елдерде кәмелетке толмағандар 14 (Фарер аралдары), 15 (Индонезия, Иран, Сауд Арабиясы), 16 (Вьетнам, Камбоджа, Куба, Пәкістан), 17 (КХДР, Тәжікстан), 19 (Алжир, Оңтүстік Корея, АҚШ: Алабама, Небраска), 20 (Тайвань, Таиланд, Тунис, Жапония) немесе 21 (Египет, Сингапур, АҚШ: Миссисипи, Пуэрто-Рико) жасқа толмаған тұлғалар болып табылады. Алайда кәмелет жасқа толғандар мен толмағандар арасында заң алдында құқықтық жауаптылықтарының ерекшеліктері бар. Көптеген елдердің қылмыстық заңдарында кәмелетке толмағандар мен балаларға қылмыстың жеке түрлері үшін қылмыстық жауапкершілік көзделгенмен, бұл жастың шегі барлық мемлекеттерде бірдей емес. Мәселен, Швейцария мемлекетінде қылмыстық жауапкершіліктің бастапқы шегі – 7 жас болса, Жапония елінде – 14 жас, Ұлыбританияда – 10 жас, Латвияда – 12 жас, Польшада – 15 жас болса, Ресей Федерациясында – 14 жас болып табылады. Он төрт жастан (немесе он бес, он алты) жастан он сегіз жасқа дейінгі қылмыстық жауаптылық ерекше жағдайлармен шектеледі, яғни олар қоғамға үлкен қауіп келтірмейтін қылмыс жасаған болса тәрбиелік әсері бар шаралар қолдаылады дегенді білдіреді (бұл институт Венгрия, Чехия, Румынияда, басқа да бірқатар елдерде бар). Югославия мемлекетінің 1976 жылғы Қылмыстық Кодексіне сәйкес кәмелет жасқа толмағандарды төменгі жастағы кәмелетке толмағандар (ол 14-16 жас деп белгіленген) және үлкен жастағы кәмелетке толмағандар (16-18 жас деп белгіленген) деп бөледі екен. [3, 250 б] Кәмелет жасқа толмағандардың заң алдында жауапкершілік түрлері:

1) Әкімшілік жауапкершілік. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 28 бабына сәйкес он алты жасқа толған, есі дұрыс жеке тұлға әкімшілік жауаптылыққа жатады.

2) Қылмыстық жауаптылық. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 15 бабына сәйкес Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады. Алайда Қылмыс жасаған уақытта он төрт жасқа толған адамдардың адам өлтіргені (99-бап), денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіргені (106-бап), ауырлататын мән-жайлар кезінде денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіргені (107-баптың екінші бөлігі), зорлағаны (120-бап), сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері (121-бап), адам ұрлағаны (125-бап),

халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға немесе ұйымдарға шабуыл жасағаны (173-бап), әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздырғаны (174-бап), Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің – Елбасының өміріне қолсұғушылық (177-бап), Қазақстан Республикасы Президентінің өміріне қолсұғушылық (178-бап), диверсия (184-бап), ұрлық (188-баптың екінші, үшінші және төртінші бөліктері), мал ұрлау (188-1-баптың екінші, үшінші және төртінші бөліктері), тонау (191-баптың екінші, үшінші және төртінші бөліктері), қарақшылық (192-бап), қорқытып алушылық (194-баптың екінші, үшінші және төртінші бөліктері), ауырлататын мән-жайлар кезінде автомобильді немесе өзге де көлік құралын жымқыру мақсатынсыз құқыққа сыйымсыз иеленіп алғаны (200-баптың екінші, үшінші және төртінші бөліктері), ауырлататын мән-жайлар кезінде бөтеннің мүлкін қасақана жойғаны немесе бүлдіргені (202-баптың екінші және үшінші бөліктері), терроризм актісі (255-бап), терроризмді насихаттағаны немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақырғаны (256-бап), террористік топ құрғаны, оған басшылық еткені және оның әрекетіне қатысқаны (257-баптың бірінші және екінші бөліктері), террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландырғаны және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік (258-бап), адамды кепілге алғаны (261-бап), ғимараттарға, құрылыстарға, қатынас және байланыс құралдарына шабуыл жасағаны немесе оларды басып алғаны (269-бап), терроризм актісі туралы көрінеу жалған хабарлағаны (273-бап), қаруды, оқ-дәрілерді, жарылғыш заттар мен жарылыс құрылғыларын жымқырғаны не қорқытып алғаны (291-бап), ауырлататын мән-жайлар кезінде бұзақылық жасағаны (293-баптың екінші және үшінші бөліктері), есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді жымқырғаны не қорқытып алғаны (298-бап), ауырлататын мән-жайлар кезінде өлген адамдардың мәйіттерін және олар жерленген жерлерді қорлағаны (314-баптың екінші бөлігі) және көлік құралдарын немесе қатынас жолдарын қасақана жарамсыз еткені (350-бап) үшін қылмыстық жауаптылыққа жатады.[5, 306 б]

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кәмелетке толмағандарға жаза тағайындалуы мүмкін не оларға тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шаралары қолданылуы мүмкін. Кәмелет жасқа толмағандарға қолданылатын жаза түрлері:

- 1) белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру;
- 2) айыппұл;
- 3) түзеу жұмыстары;
- 4) қоғамдық жұмыстарға тарту;
- 5) бас бостандығын шектеу;
- 6) бас бостандығынан айыру болып табылады.[6, 86 б]

2. Кәмелетке толмағандарға белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру бір жылдан екі жылға дейінгі мерзімге тағайындалады.

3. Айыппұл кәмелетке толмаған сотталған адамның дербес табысы немесе өндіріп алуға жарайтын мүлкі болған жағдайда ғана тағайындалады. Айыппұл айлық есептік көрсеткіштің бестен бір жүзге дейінгі мөлшерінде тағайындалады.

4. Түзеу жұмыстары дербес табысы немесе өзге тұрақты кірісі бар кәмелетке толмағандарға айлық есептік көрсеткіштің бестен бір жүзге дейінгі мөлшерінде тағайындалады.

5. Қоғамдық жұмыстарға тарту он сағаттан жетпіс бес сағатқа дейінгі мерзімге тағайындалады, ол кәмелетке толмаған адамның қолынан келетін жұмыстарды орындауы болып табылады және ол оны оқудан немесе негізгі жұмысынан бос уақытында орындайды. Он алты жасқа дейінгі адамдардың бұл жаза түрін орындау ұзақтығы – күніне екі сағаттан, ал он алтыдан он сегіз жасқа дейінгі адамдар үшін күніне үш сағаттан аспауы керек.

6. Кәмелетке толмағандарға бас бостандығын шектеу – екі жылға дейінгі мерзімге, ал бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның өтелмеген бөлігін бас бостандығын шектеуге ауыстыру жағдайында жазаның қалған өтелмеген бөлігінің бүкіл мерзіміне тағайындалады.

7. Кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру – он жылдан аспайтын, ал ауырлататын мән-жайлар кезінде адам өлтіргені немесе терроризм актісі үшін не қылмыстық құқық бұзушылықтардың біреуі ауырлататын мән-жайлар кезінде адам өлтіру немесе терроризм болып табылатын олардың жиынтығы бойынша он екі жылдан аспайтын мерзімге тағайындалуы мүмкін. Онша ауыр емес қылмыс немесе қазаға ұшыратумен байланысты емес ауырлығы орташа қылмыс жасаған кәмелетке толмағандарға бас бостандығынан айыру тағайындалмайды.

8. Кәмелетке толмаған сотталғандар бас бостандығынан айыруды кәмелетке толмағандарды ұстауға арналған қылмыстық-атқару жүйесінің орташа қауіпсіз мекемелерінде өтейді.[7, 36 б.]

Осы орайда психология ғылымдарының докторы М.Неймарктың ерте интеллектуалды даму да, дене бітімінің акселерациясы да баланың рухани жағынан дамуының тездетілуіне, өз-өзін саналы басқарудың тездетілуге, жеке қылықтарының мәнін түсінуге әкелмейтіні туралы тұжырымдауының ерекше мәні бар екенін атап өткен маңызды. Сондықтан да заң күшінің мүмкіндіктерін толықтай пайдалану арқылы кәмелетке толмаған тұлғаға дұрыс тәрбие беруге, оны оң жолға салуға, олардың құқық пен мораль нормаларын сақтауына аса мән берілуі тиіс деп ойлаймыз.

Кәмелет жасқа толмағандардың құқық бұзушылығын алдын алуда ең бірінші мақсаты бұл жазалау емес, ең бірінші мақсаты бұл саналы ұрпақ тәрбиелеу. Занды білмегендік жауаптылықтан босатпайды. Сол себепті жасөспірімдерге профилактикалық жұмыстар жүргізген кезде құқық сауаттылығын арттыру маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (30.08.1995 ж.)

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (03.07.2014 ж.)

3. Орасева Р.А. Кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығының қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілері. (Қазақстан Республикасының қылмы / С. Аманжолов атын. Шығыс Қазақстан мемл. ун-ті.- Өскемен, 2016.- 250 бет

4. «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы №345 Заңы / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_ (08.08.2002 ж.)

5. Галым Ф.Г. Некоторые особенности обеспечения прав несовершеннолетних иностранных граждан при производстве следственных действий Проблемы реализации концепции развития ювенальной юстиции в Республике Казахстан: Мат-лы респ. науч.-практ. конф. — Караганда, 2009. — № 4. — С. 306-308.

6. Құлжақаева Р. Б. Кәмелетке толмағандар қылмыстылығы және оның алдын алу: оқу құралы / Роза Балбатырқызы Құлжақаева, Мирлан Ахмедяұлы Қызылов, Совет Қапашұлы Алтайбаев; ҚР ішкі істер м-гі, Б.Бейсенов атын. Қарағанды акад. - Қарағанды: ҚР ПМ Б. Бейсенов атын. Қарағанды акад., 2014. – 86 б.

7. Галым Ф.Г. Анализ причин и условий, способствующих совершению уголовных правонарушений несовершеннолетними Наука и жизнь Казахстана — 2020. — № 11/2. —С. 36-39

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР АРАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТЫҚ АЛДЫН АЛУДАҒЫ ОТБАСЫ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНЫҢ РӨЛІ

Досмагамбетова Снежана Сержановна

«Құқық» мамандығының бакалавриаты

Галым Фаиз Галымович

"Құқық" кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52

Бұл мақалада кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу және бақылау - оларға қоғамда қалыптасқан және болып жатқан мәселелерді түсіндіру және олармен профилактикалық жұмыстар жүргізу.

Түйінді сөздер: кәмелетке толмаған, отбасы, білім беру ұйымдары, профилактикалық жұмыстар.

РОЛЬ СЕМЬИ И ОРГАНИЗАЦИЙ ОБРАЗОВАНИЯ В ПРОФИЛАКТИКЕ ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Досмагамбетова Снежана Сержановна

Бакалавриат специальности «Право»

Галым Фаиз Галымович

Профессор кафедры «Право», кандидат юридических наук

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52

В данной статье рассматриваются возможности и роль института семьи, а также роль школьных учреждений в воспитании несовершеннолетних и профилактике подростковой преступности в школьной среде.

Ключевые слова: несовершеннолетний, семья, образовательные организации, профилактическая работа.

THE ROLE OF FAMILY EDUCATIONAL ORGANIZATIONS IN THE PREVENTION OF DELINQUENCY AMONG MINORS

Dosmagambetova Snezhana Serzhanovna

4st year student of the educational program «Law»

Galym Faiz Galymovich

Professor of the Department of Law, Candidate of Law Sciences

In this article, the education and control of minors consists of explaining to them existing and emerging problems in society and carrying out preventive work with them.

Key words: minor, family, educational organizations, preventive work.

Кәмелетке толмағандардың қылмысы, жалпы қылмыс сияқты, құбылыс өте өзгермелі және жасөспірімдер қылмысының жағдайына, динамикасы мен құрылымына әсер ететін бірқатар әлеуметтік-психологиялық факторларға тікелей байланысты. Әрине, қылмыстық құқық бұзушылық әдетте девиантты және девиантты мінез-құлықтың көптеген түрлерінен басталады, ал жасөспірімдер қылмысының себептері сыртқы ортаның әсерінен де, кәмелетке толмаған адамның жеке ерекшеліктерінде де болады. Дегенмен, жасөспірімдер қылмысының себептері мен алғышарттарына әртүрлі факторлардың көптігі жатқызылуы керек, олардың ішінде отбасындағы зорлық-зомбылық, отбасы мүшелерінің қылмыстық мінез-құлқы (аға-інілері, әпкелері, сондай-ақ ата-аналары немесе қамқоршылары), отбасы мен оқу орнының әлеуметтік-психологиялық атмосферасы, қақтығыстар және басқа да проблемалар, оқу орындарында оқу процесінде туындайтын қоршаған ортаның, оның ішінде әлеуметтік желілердегі виртуалды әсердің әсері, сондай-ақ интернетте, кинода және "таблоидтық" әдебиетте зорлық-зомбылықты, қатыгездікті және "қылмыстық романтиканы" насихаттау. [1]

Қазіргі 21-ғасырдың аса маңызды да күрделі мәселелерінің бірі «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық» болып табылады. Кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу және бақылау - оларға қоғамда қалыптасқан және болып жатқан мәселелерді түсіндіру, оның рухани дамуына өз үлесімізді қосу, дене бітіміне және денсулығына күтіммен қарау, имандылық жағынан білімін арттыру, психикалық көмек көрсету және қолдау, мәдени көзқарасын арттыру, зияткерлік және ғылыми сауатын ашу жағынан дамуына және әлеуметтік ортаның теріс ықпалынан қорғауға бағытталған мінез-құлық ережелері мен нормаларын дарыту жөніндегі ата-анасының немесе басқа да заңды өкілдерінің, сондай-ақ мемлекеттік органдар қызметкерлерінің, білім беру ұйымдарының және т.б тарапынан оған әсер ететін үздіксіз процесс болып табылады.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алудағы ең маңызды алғы шарттарына тоқталатын болсақ, олар: отбасындағы кейкілжіңдер, балаға тиісті көңіл бөлмеу және қолдау көрсетпеу, баланың ішкі жан дүниесін түсінбеу, отбасындағы берекені, тыныштықты сақтамау. Білім беру ұйымдарының баламен дұрыс қарым-қатынас құрмауынан, мектеп психологтарының кәмелеттік жасқа толмаған балалардың тәрбиесіне, дұрыс дамуына араласпауы, білім беру ұйымдарының кәмелетке толмаған балаларға дұрыс бағыт-бағдар бермеуінен қоғамда заңсыз құбылыстар орын алып жатыр. Соңғы статистиканы қарайтын болсақ ата-анасының материалдық жағдайының нашар болғандығынан балабақша мен мектептерге бара алмауы нәтижесінде, бос уақыттың көп болуына байланысты қараусыз, тастанды, үй-жайы жоқ балалардың көбеюінен құқық бұзушылық жасауға баратын балалар саны көбейіп отыр. [2]

Отбасыдан бөлек тағы бір мәселе ол, білім беру саласындағы профилактиканы күшейту. Кәмелетке толмағандарға тиісті бақылау және қадағалау жасауды қамтамасыз ету болып табылады. Білім беру ұйымдары, кәмелетке толмағандарға медициналық жәрдем беретін, кеңестемелік және үлгі боларлық көмек көрсететін, яғни, осындай жәрдемге мұқтаж немесе қатыгездік құрбаны болған, ата-анасының мейірімін көрмеген және қудалау мен қанауға душар болған жасөспірімдерге қолұшын беретін қорғаншы және қамқоршы ұйымына айналуы тиіс. Белгілі бір нормативтік ережелерге сәйкес құқық бұзушылыққа бейім сондай-ақ мектепті тастап кететін, құқық бұзушылыққа итермелейтін лидер адамды тауып онымен жұмыс жасау, оларға арнайы көмек көрсетіп, кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылығының алдын алудың тиімді жолдарын табу. Білім беру жүйесінің барлық буындарының арасында ынтамақтастық болуын ынталандыруға, сондай-ақ осындай зерттеулердің кең таралуы көзделуі тиіс. Осындай жасөспірімдерді арнайы оқу-тәрбие мекемелеріне орналастыру мүмкіндігі болғанда бұл жұмыстың белгілі бір нәтижесін көреміз. Осының өзі құқық бұзушылықтың қайталануын

болдырмауға, сондай-ақ оларды ересек адамдардың тарапынан болатын теріс әсерден оқшаулауға мүмкіндік береді. Кәмелетке толмағандардың арасында құқық бұзушылықтың және балалардың қадағалаусыз, қараусыз қалуының алдын алу жөніндегі тағы бір бағыты ол балабақша мен мектептен басқа бос уақыттың болмауы. Әр түрлі қоғамдық ұйымдардың, бірлестіктердің, клубтардың, үйірмелердің және т.б. мекемелердің жұмыстарын бақылау. Себебі кәмелетке толмағандар құқық бұзушылығының алдын алу көбіне жасөспірімдердің бос уақытын да ұйымдастырылатын әр түрлі қызметтердің жұмыс сапасына байланысты. Кәмелетке толмаған балаларды мәдениетпен, ойын-сауықтармен, спорт және туризм мекемелерімен, көркемөнермен, техникалық жұмыстармен, спорт және т.б. үйірме, секцияларына үйренуге тарту, оларды отандық және дүниежүзілік мәдениет құндылықтарына баулу басты бағдарлама болуы тиіс.

Жоғарыда айтып өткен жағдайлардан басқа сан-алуан мәселелер кәмелеттік жасқа толмаған балалардың мінез-құлқына, өмір-салтына көптеген өзгерістер алып келеді. Құқық бұзушылықты алдын-алуда ата-аналары, қоршаған ортасы, білім беру ұйымдары, құқық қорғау органдары болсын барлығы жұмылдырылып, бірлесіп жұмыс атқаруы тиіс. Көптеген кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтар заңды, белгілі бір нормативтік ережелерді білмегеннен туындайды. Сондықтан тәртібі нашар, құқық бұзушылық жасауға бейім, ішкі істер органдарында есепте тұрған, қараусыз қалған оқушылармен жүйелі жұмыс жасауымыз қажет. Оларға «Азаматтың міндеті» деген ұғымды түсіндіруіміз қажет. Яғни, заңға бағыну, белгілі нормативтік ережелерді бұзбау, өзіне жүктелген міндеттерді орындау, заңды білмеу, жауапкершіліктен құтқармайтынын жеткізуіміз қажет. [3]

Бала тәрбиесі – болашағымыздың айнасы болып табылады. Бала өміріндегі отбасы, ата-ана рөлі өте маңызды дүние. Себебі бала өмірге келгеннен бастап отбасының қамқорлығында, тәрбиесінде өседі. Бала отбасында нені көреді өскен кезінде соны қайталайды, яғни үй ішінде болып жатқан кейкілжіндер, ұрыс-керістер тікелей баланың мінез-құлқына, дамуына әсер етеді. Ал егер бала тату-тәтті отбасында, ыстық лебіз бен махаббат көріп өсетін болса, өскен кезде айналасына да дәл солай қарайтын болады. Баланың тәрбиесіне тікелей араласу, оған бағыт-бағдар беру, оған психикалық, моральдық көмек көрсету, оған қолдау білдіру ата-ананың ең басты міндеті болып табылады. Отбасында қажетті махаббат пен мейірімді ала алмаған бала, өсе келе өзіне белгілі бір көңіл аударту үшін түрлі іс-әрекеттерге баруы мүмкін, тіпті құқық бұзушылықтарға да.

Қазіргі заман жарнаманың кезеңі болып табылады, яғни соған байланысты баланың да сұраныстары, қажеттіліктері өседі. Көп балалар отбасының әлеуметтік жағдайын білмеуі немесе түсінбеуі мүмкін бірақ соған қарамастан жарнамадан көрген немесе өзінің достарынан, қатарластарынан көрген заттарын сұрауы мүмкін. Ал ол сұранысын орындай алмаған ата-анасына іштей өкпе-ыза туындайды және сол реніштің соңы үлкен мәселелерге алып келуі мүмкін. Сол себепті ата-анасы баламен күнделікті түсіндірме жұмыстарын жүргізуі қажет. Ата-ана балаға «жоқ» деген сөзді үйретуі қажет. Кез келген зат оңайлықпен келмейтінін, оны еңбекке баулы арқылы келетінін түсіндіруі қажет. Кәмелетке толмағандардың психологиясы ерекше, яғни олар өтпелі кезеңнен өтіп жатқан жасөспірімдер болып табылады. Олардың көңілі мүлдем басқа нәрселерге қызығуы мүмкін. Соның ішінде құқық бұзушылықтарда болуы мүмкін. Ата-анасының айтқанын тыңдамай көбіне өзінің қатарластарының, араласатын ортасының айтқанына еріп кетуі мүмкін. Осындай кезде ата-ананың ең басты міндеті баланың қандай ортамен қарым-қатынас құрып жатқанын қадағалау, достарымен жеке танысу, олардың қызығушылықтарын білу, оларға түсіндірме жұмыстарын жүргізу, оларға теріс қылықтар жасағаны үшін немесе құқық бұзушылық жасағандары үшін жауапкершілікке

тартылатындарын айтып түсіндіру қажет. Заңды білмеу жауапкершіліктен босатылмайтынын ескерту қажет. Кәмелеттік жасқа толмағандардың түнгі жүрістері, алкогольді ішімдіктер, темекі бұйымдары, түнгі клубтар, компьютерлік клубтарға жие бару, қоғамдық жерлерді ластау, адамдардың ар-намысын таптау, оларды кемсіту немесе салыстыру, жаман сөздер айту, қылмыстық, әкімшілік немесе т.б құқық бұзушылықтар жасау өз өміріне қауып төндіретінін және заңмен қудаланатынын жеткізу қажет. Тәрбиеден тысқары қалу - бұл бетімен кетушілік, яғни балаға немқұрайлы қарау. Егерде ата-ана бірінші өзін дұрыстап тәрбиелесе баласы оларға қарап дәл сондай болуға ұмтылады. Отбасы тыныштығы ол үй тыныштығы, ал үй тыныштығы ол мемлекет (қоғам) тыныштығы болып табылады. [4]

Білім беру ұйымдарының профилактикалық жұмыс жүйесін ұйымдастыру білім беру саласындағы нормативтік-құқықтық әдістерді қамтамасыз етумен реттеледі. Жас ұрпақты тәрбиелеуде тек отбасы тәрбиесі ғана емес, одан бөлек білім деңгейі, физикалық және рухани дамуы, баланың жеке басының қалыптасуына әсер ететін ортасына да байланысты. Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алуда оқу-тәрбие жұмыстарының жүргізілуі аса маңызды рөл атқарады. Себебі кәмелетке толмағандардың жарты өмірі білім беру ұйымдарының қабырғасында өтеді. Білім беру ұйымының басты міндеттерінің бірі ол, балалар мен кәмелетке толмағандардың жағымды жеке қасиеттерін қалыптастыру мен дамыту болып табылады және соның арқасында сыртқы ортаның теріс әсер етуіне жол бермеу. Әр баламен жеке жұмыс жасау, көңіл бөлу, неғұрлым көп профилактикалық жұмыстар жүргізу қажет. Кәмелетке толмағандардың бойына салауатты өмір салтын ұстануға, бос уақытын тиімді пайдалануға, еңбекке баулуға, құқық бұзушылыққа бейім балдармен және олардың ата-аналарымен немесе заңды өкілдерімен тәрбие жұмыстарын жүргізуге, заңға мойынсұғушылық мінез-құлқын қалыптастыруға, имандылығын күшейтуге, түрлі спорттық, шығармашылық, техникалық, зияткерлік үйірмелер мен клубтар ұйымдастыруды қамтамасыз ету және оларды тарту сияқты профилактикалық шаралар жүргізу қажет.

Қорытындылай келе басты мақсатымыз ол келешек ұрпағамыздың тәрбиелі, саналы, білімді, ақылды тұлға болып жетілуіне ат салысу болып табылады. Кәмелетке толмағандардың құқықтық сауаттылығын арттырып, құқық бұзушылық және қылмыс белгілерімен, түрлерімен таныстыру, өздерінің құқықтары мен міндеттерімен таныстыру. Қоғамның заңдары мен нормаларын орындауға, құқықтарын біліп оны құрметтеуге тәрбиелеу. Атап айтқанда, ата-аналар кез-келген бала үшін ең маңызды, оның өмірінің алғашқы күндерінен бастап ең жақын және қымбат ортасы, ересектерге арналған негізгі нұсқаулар. Осылайша, жасөспірімдер қылмысының алдын алу ісіне негізгі үлес Қазақстандағы Отбасы институтын мемлекеттік қолдау және отбасының кәмелетке толмағандардың дамуы мен қалыптасуына әсері мәселелеріне ерекше назар аудару болып табылады. [5]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ғалым Н. г. жергілікті полиция қызметі қызметіндегі жасөспірімдер қылмысының алдын алу: Оқу құралы. Алматы: Adal kitap, 2023. -220 Б.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық құқықтық жүйесі. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (өтініш берілген күні 02.03.2024 ж.).
3. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік

- құқықтық актілерінің ақпараттыққұқықтық жүйесі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> (өтініш берілген күні 02.03.2024 ж.).
4. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттыққұқықтық жүйесі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345> (өтініш берілген күні 02.03.2024 ж.).
5. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 591 Заңы / «Әділет» Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттыққұқықтық жүйесі. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000591> (өтініш берілген күні 02.03.2024 ж.).

ОСОБЕННОСТИ ТАКТИЧЕСКОГО ПРОВЕДЕНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ МЕРОПРИЯТИЙ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ИНТЕРНЕТ- МОШЕННИЧЕСТВА

Саимова Шолпан Алтынбековна
доктор PhD по специальности 6D030100 Юриспруденция, доцент
Джангазин Бекнияз Кенжетаевич
Магистрант 2 курса образовательной программы 7M04211-право
Казахско-русский международный университет; 030006, г. Актөбе, ул. Айтеке би,
52;

В данной статье рассмотрены вопросы расследования преступления интернет мошенничества

Ключевые слова: преступление, расследование, интернет мошенничество, следственные действия

ИНТЕРНЕТ-АЛАЯҚТЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛЫМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУДІҢ БАСТАПҚЫ КЕЗЕҢІНДЕ ЖЕКЕЛЕГЕН ТЕРГЕУ ІС-ШАРАЛАРЫН ТАКТИКАЛЫҚ ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Саимова Шолпан Алтынбековна
6D030100 Құқықтану мамандығы бойынша PhD докторы, доцент
Джангазин Бекнияз Кенжетаевич
7M04211-Құқық білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;
Бұл мақалада интернет алаяқтық қылмысын тергеу мәселелері қарастырылған
Түйінді сөздер: қылмыс, тергеу, интернет алаяқтық, тергеу әрекеттері

ИНТЕРНЕТ-АЛАЯҚТЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛЫМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУДІҢ БАСТАПҚЫ КЕЗЕҢІНДЕ ЖЕКЕЛЕГЕН ТЕРГЕУ ІС-ШАРАЛАРЫН ТАКТИКАЛЫҚ ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Saimova Sholpan Altynbekovna
PhD in the specialty 6D030100 Jurisprudence, Associate Professor

Dzhangazin Bekniyaz Kenzhetaevich

*2nd year undergraduate student of the educational program 7M04211-law
Kazakh-Russian International University; 52 Aiteke bi str., Aktobe, 030006;*

This article discusses the issues of investigating the crime of Internet fraud

Keywords: crime, investigation, Internet fraud, investigative actions

Основными следственными действиями, необходимыми при расследовании интернет - мошенничества, совершенные в сети Интернет, являются:

- осмотр (места происшествия, предметов и документов);
- обыск (в жилище, в ином помещении, личный);
- выемка (предметов - электронных носителей информации, электронной почтовой корреспонденции);
- допрос (обвиняемого, подозреваемого, потерпевшего, свидетеля, эксперта, специалиста);
- негласные следственные действия;
- далее по обстоятельствам.

Организация осмотра (места происшествия, предметов и документов).

Особое значение осмотра места происшествия как первоначального следственного действия, заключается в том, что это самое близкое во времени и в пространстве соприкосновение следователя с событием преступления [1].

Сущность рассматриваемого следственного действия заключается в непосредственном анализе следователем (дознавателем) и другими участниками осмотра обстоятельства места преступления, в условиях которого выявляются, изучаются, фиксируются и изымаются в установленном законом порядке файлы, объекты и следы, с целью получения сведений, имеющие значение для раскрытия и расследования уголовного дела, а также событий, содержащих признаки правонарушения.

Специфика осмотра предметов (документов) при расследовании интернет - мошенничеств заключается в том, что осмотру подлежат, как правило, не только файлы, содержащие текстовые или графические документы, подготовленные пользователем, но и рабочие журналы системных и прикладных программ, предназначенных для осуществления транзакций.

Таким образом, предполагается использование в ходе осмотра современных экспертных аппаратно-программных комплексов (например, BELKASOFT) [2], оснащенных необходимым экспертным программным обеспечением, позволяющих быстро находить требуемые файлы и интерпретировать их содержимое.

При осмотре месте происшествия могут, обнаружены такие флеш носители информации как накопитель на жёстких магнитных дисках (винчестер), флэш-карты памяти разной модификации. Необходимо указывать факт их наличия в протоколе осмотра с указанием следующих данных:

- место нахождения флеш носителя цифровой информации;
- его идентифицирующие типы;
- индивидуализирующее название;
- маркировочные обозначения, серийные номера.

Также на месте правонарушения, кроме персонального компьютера могут находиться сотовые телефоны, в памяти которых могут остаться цифровые следы события правонарушения. Данная информация описывается в протоколе осмотра с указанием сведений, аналогичных сведениям, приводимым при обнаружении флеш носителей цифровой информации.

В случае осмотра следователю удалось включить сотовый телефон, и получен доступ к данным, которые в нем находятся, в протоколе осмотра в хронологическом порядке фиксируются все производимые в дальнейшем с устройством мероприятия.

В основном возникают ситуации, в которых в ходе проведения первичных следственных действий изымается сразу несколько сотовых устройств во включенном состоянии. Выключать их в таких случаях до осмотра нецелесообразно (отключение можно произвести в рамках изъятия SIM-карты), т.к. при последующем включении потребуются коды блокировки (PIN-код), которые могут быть известны только его последнему пользователю (подозреваемому, свидетелю или потерпевшему).

Следует обратить внимание на то, что отказ в предоставлении данных по разблокировке мобильного телефона может задержать возможность оперативного полноценного исследования его файлового содержимого (записной книжки, входящих, исходящих и непринятых звонков, СМС- сообщений GSM, WhatsApp и Viber связи, E-mail, голосовой почты, фото-, видеофайлов, диктофонных записей, органайзера). Тем самым необходимо отметить, что если к моменту осмотра сотовый телефон было отключено, то конструктивный осмотр следует проводить только после анализа его информационной среды.

Осмотр информационной среды начинается с указания в протоколе осмотра процедуры разблокировки клавиатуры сотового телефона, перечисления графических и текстовых элементов, отображаемые на его экране после разблокировки. Затем осуществляется проверка IMEI-номера сотового устройства нажатием комбинации клавиш *#06# (пятнадцатизначный номер должен отобразиться на экране сотового телефона).

Если сотовый телефон не защищен pin кодом, то в протоколе осмотра последовательно указывается информационное содержимое (записная книга, сообщений мессенджеров, изображений, фотогалерей, видеороликов и т.д.).

Отметим, что в настоящее время правоохранительные органы обеспечиваются специальной высокотехнологичной криминалистической техникой, позволяющей извлечь необходимую информацию (включая онлайн) из сотового телефона, а также электронных накопителей (карт памяти, SIM- карт и др.) в ходе досудебного расследования. Например: универсальное устройство извлечения судебной информации (UFED - Universal Forensic Extraction Device, мобильный криминалист МК Enterprise, XRY, MOBILedit и др.).

Однако указанная криминалистическая техника дает возможность работать с любой моделью сотового телефона, гаджетов, навигаторами и персональными компьютерами, в том числе со сломанными устройствами, на основе любой операционной системы, а также позволяет войти в операционную систему в обход распознавая кодов и логинов, работать с гаджетами без аккумулятора, либо отдельно с SIM-картой.

Поэтому в случае если доступ к информационной среде мобильного телефона затруднен, то для участия к осмотру необходимо привлечь специалиста (ч. 6 ст. 220 УПК Республики Казахстан) [3], имеющего навыки пользования данными устройствами.

Таким образом, выявления, изучения, фиксация и изъятия в установленном законом порядке цифровые объекты, следы и информации из сотового телефона (гаджета) позволяют:

- напрямую выявлять лицо в совершении правонарушения (интернет - мошенничества);
- косвенно указывать на линию поведения лица, причастного его к совершенному правонарушению (интернет - мошенничества);
- способствовать установлению иных обстоятельств, имеющих значение для уголовного дела.

В заключительном этапе осмотра информационной среды сотового телефона проводится поэтапная детальная фото, видеосъемка экрана сотового телефона с информацией, представляющей значение для дела. Для визуальной фиксации большого объема сведений, содержащихся в информационной среде, следует применять видеозапись.

Также следователь в обязательном порядке комментирует с параллельной фиксацией в протокол осмотра все следственные действия, направлены на получение необходимой информации с помощью соответствующих мероприятий.

Тактика и технология обыска (в жилище, в ином помещении)

В качестве отыскиваемых в ходе обыска орудий правонарушения, предметов, относящихся интернет - мошенничеству, является средства сотовой связи, цифровые носители информации и иные носители информации, содержащие следы события, подлежащего расследованию.

При производстве обыска следует иметь в виду, что современные носители информации могут интегрированы в различные предметы (флэшки, наручные часы, кулон, телевизоры OLED и т.п.). Тем самым обыск необходимо проводить с применением специальных технических средств (приборов нелинейной локации), позволяющих обнаружить сотовые устройства и электронные накопители в помещениях, автомобилях, в том числе при досмотре людей или личном обыске.

Индивидуальная тактика обыска выбирается следователем в зависимости от характера и способа, совершенного интернет - мошенничества, условий расследуемой ситуации. При этом следователю необходимо обращать внимание на место нахождения и возможного сокрытия цифровых устройств и в особенности извлекаемых из них накопителей (например, флэш и SIM-карты), а также на поведение участников обысков, пытающихся противодействовать расследованию или уничтожить улики с помощью магнита и т.д. Если в ходе обыска были предприняты попытки уничтожить или утаить мобильные устройства (уничтожить информацию, хранящуюся в их карте памяти), то об этом в протоколе делается соответствующая запись, и указываются принятые меры.

Выемка (предметов - электронных носителей информации, электронной почтовой корреспонденции) Проведение выемки необходимы в целях изъятия цифровых носителей, содержащих файлы с искомым текстовым и графическим содержанием, а также программы, применяемых для подготовки и совершения правонарушений указанной категории. Такие носители информации в основном находятся в персональных компьютерах, гаджетах лиц, подозреваемых в совершении правонарушения.

Необходимо отметить, что целенаправленное и полное изъятие «традиционных» файлов на бумажном носителе осуществить достаточно затруднено, поэтому лицо ведущее дело может лишь определить состав и объем изымаемых файлов. Практика показывает, что достаточно часто встречаются случаи, когда в ходе выемки изымается большой объем файлов. Тем не менее, далее следователь понимает, что многие файлы не содержат необходимую информацию, относящуюся к событию правонарушения.

Тем самым в начале, выемкой важно проконсультироваться со IT специалистом, компетентным сотрудником в финансовых операциях, проводимых с помощью электронных платежных систем, а также в инновационных компьютерных технологиях, для определения, какие файлы положены изъятию. Такого рода консультация позволит следователю повысить эффективность данного следственного действия, исключить выемку ненужных файлов, одновременно изъять файлы, действительно содержащие доказательственную информацию по уголовному делу.

Список использованной литературы

- 1 Тактика осмотра места происшествия по делам о незаконном обороте наркотиков https://dspace.susu.ru/xmlui/bitstream/handle/0001.74/13523/2016_662_smarchkov.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- 2 Belkasoft X - Надёжное решение для комплексной цифровой криминалистической экспертизы и расследования корпоративных инцидентов. <https://belkasoft.com/ru>
- 3 УПК Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

ЦИФРЛЫҚ ҒАСЫРДА ЖЕКЕ ӨМІРГЕ ҚОЛ СҰҒЫЛМАУШЫЛЫҚ ҚҰҚЫҒЫ

Саимова Шолпан Алтынбековна

6D030100 Құқықтану мамандығы бойынша PhD докторы, доцент

Ипанова Аругұл Октябрқызы

7M04211-Құқық білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Бұл мақала цифрландыру заманында азаматтардың өміріне қол сұғылмаушылық мәселелеріне арналған

Түйінді сөздер: ақпарат, жеке өмір, адам құқықтары, қол сұғылмаушылық

ПРАВО НА НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЧАСТНОЙ ЖИЗНИ В ЦИФРОВОЙ ВЕК

Саимова Шолпан Алтынбековна

доктор PhD по специальности 6D030100 Юриспруденция, доцент

Ипанова Аругұл Октябрқызы

Магистрант 2 курса образовательной программы 7M04211-право

Казахско-русский международный университет; 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52;

Данная статья посвящена вопросам неприкосновенности жизни граждан в эпоху цифровизации.

Ключевые слова: информация, конфиденциальность, права человека, неприкосновенность

THE RIGHT TO PRIVACY IN THE DIGITAL AGE

Saimova Sholpan Altynbekovna

PhD in the specialty 6D030100 Jurisprudence, Associate Professor

Ipanova Arugul Oktyabrovna

*2nd year undergraduate student of the educational program 7M04211-law
Kazakh-Russian International University; 52 Aiteke bi str., Aktobe, 030006;*

This article is devoted to the problems of inviolability of the lives of citizens in the age of digitalization

Key words: Information, Privacy, Human Rights, inviolability

Қазіргі уақытта прогресс ақпараттық- коммуникациялық технологиялар (бұдан әрі- АКТ) нақты уақыттағы байланыс пен ақпарат алмасуды айтарлықтай жақсартты.

Ақпаратқа қол жеткізуді жеңілдету және жаһандық пікірталастар өткізу мүмкіндігін қамтамасыз ету арқылы АКТ еліміздің одан әрі дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасады. Азаматтар мен ұйымдардың өз пікірлерін білдіру мүмкіндігін кеңейте отырып, технологиялар адам құқықтарын пайдалануды жақсартуға уәде береді.

Алайда, сонымен бірге, бұл технологиялардың электронды бақылауға және хабарламаларды ұстауға бейім екендігі белгілі болды. Жасыратыны жоқ, жаңа технологиялар жасырын түрде жасалуда, көбінесе бұл тәжірибелерді жеңілдету үшін. Алдыңғы жоғарғы комиссар 2013 жылдың қыркүйегі мен 2014 жылдың ақпанындағы мәлімдемелерінде ескерткендей, мұндай бақылау жеке құқықтарға, соның ішінде жеке өмірге және сөз бостандығы мен қауымдастықтарға қауіп төндіреді және динамикалық азаматтық қоғамның еркін жұмыс істеуіне кедергі келтіреді [1].

2013 жылдың желтоқсанында БҰҰ Бас Ассамблеясы №A/RES/68/167 "Цифрлық ғасырдағы жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы" қарарын қабылдады, онда хабарламаларды қадағалау және оларды ұстап алу адам құқықтарын жүзеге асыру мен іске асыруға теріс әсер етуі мүмкін деген алаңдаушылық білдірді.

Бас Ассамблея адамның желіден тыс ортадағы құқықтары да онлайн режимінде қорғалуы керек екенін растады және барлық мемлекеттерді жеке өмірге, соның ішінде Цифрлық коммуникация контекстінде құрметтеуге және қорғауға шақырады [2].

Бас Ассамблея барлық мемлекеттерді адам құқықтарын қорғау жөніндегі барлық міндеттемелерінің толық және тиімді орындалуын қамтамасыз ету арқылы жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығын қорғау мақсатында хабарламаларды қадағалауға, оларды ұстап алуға және жеке деректерді жинауға, соның ішінде жаппай қадағалауға, ұстап алуға және жинауға қатысты өз рәсімдеріне, практикасына және заңнамасына шолу жасауға шақырды. Сондай-ақ, 68/167 қарарында БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссарының арнайы баяндамасын дайындау туралы шешім бар. "The right to privacy in the digital age" ("цифрлық дәуірдегі құпиялылық құқығы") қорытынды баяндамасын БҰҰ-ның Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары Нави Пиллай (Navi Pillay) 16.07.2014 жылғы баспасөз мәслихатында бұрын ұсынған болатын [3].

Бас Ассамблеяның 68/167 қарары еске салғандай, адам құқықтары саласындағы халықаралық құқық жеке өмірге кез келген араласуды бағалау қажет болатын әмбебап шеңберді ұсынады. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге сәйкес [4], қазіргі уақытта 167 мемлекет ратификациялаған, ешкім оның отбасылық және жеке өміріне заңсыз немесе ерікті түрде араласуға, оның үйіне қол сұғылмаушылыққа немесе хат-хабарлардың құпиясына заңсыз немесе ерікті түрде қол сұғуға немесе оның беделі мен абыройына заңсыз қол сұғуға ұшырамайды.

Сондай-ақ, ол әр адамның осындай араласудан немесе осындай қол сұғушылықтан заңды қорғауға құқығы бар деп мәлімдейді".

2015 жылдың сәуірінде Адам құқықтары жөніндегі кеңес өзінің жиырма сегізінші сессиясы аясында 28/16 қарар қабылдап, жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы мәселесі бойынша арнайы баяндамашыны үш жылдық мерзімге тағайындау туралы қаулы шығарды.

Анықтама: 2015 жылдың шілдесінде адам құқықтары жөніндегі кеңес Мальта профессоры Джозеф Канатачиді жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығы туралы алғашқы Арнайы баяндамашы етіп тағайындады. Ұлыбританияның Сертификатталған Ақпараттық технологиялар маманы және британдық компьютерлік қоғамның мүшесі, ол сонымен қатар бірқатар халықаралық ұйымдардың сарапшы-кеңесшісі болып табылады және Мальта университетінде, Гронинген университетінде және Эдит Коуэн

университетінде, Австралияда әртүрлі лауазымдарда қызмет етеді. Оның соңғы кітабы "адам және құпиялылық: I Том" 2015 жылы жарық көрді [5].

Кеңес өз қарарында арнайы баяндамашыға жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығының, оның ішінде жаңа технологиялардан туындаған проблемаларға байланысты бұзушылықтар туралы хабарлауға өкілеттік берді. Бас Ассамблея барлық мемлекеттерді өз мандатын орындау кезінде арнайы баяндамашымен толыққанды ынтымақтасуға және оған келесі бағыттар бойынша көмек көрсетуге шақырды [6]:

- Сандық хабарламаларды ұстауға және жеке деректерді жинауға қатысты мемлекеттік саясат пен заңдарға шолу;
- Дәлелді себептерсіз құпиялылықты бұзатын әрекеттерді анықтау;
- Мызғымас үкіметтерге бүкіл әлемде заң үстемдігін орнату үшін озық тәжірибелерді әзірлеуге көмектесу;
- Жеке сектордың адам құқықтарын сақтау жауапкершілігін тұжырымдау;
- Ұлттық рәсімдер мен заңдардың адам құқықтары саласындағы халықаралық міндеттемелерге сәйкестігін қамтамасыз етуге жәрдемдесу.

Қол сұғылмаушылық жөніндегі арнайы баяндамашы келесі салалардағы құпиялылықтың салдарына көбірек қызығушылық танытуда:

- жаппай бақылау;
- жеке деректерді пайдалану және сақтау;
- ДНҚ сараптамасының дерекқорлары;
- ашық деректер және үлкен деректер.

Арнайы баяндамашы мандатының орталық құрамдас бөлігі жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығын қорғаудың жай-күйін егжей-тегжейлі бағалау және ынтымақтастық пен көмек рухында жағдайды жақсарту бойынша ұсыныстар беру үшін тікелей сапарлар ("жергілікті сапарлар" деп аталады) болып табылады.

Сонымен, арнайы баяндамашы өз қызметі кезеңінде АҚШ-қа (2017 жыл), Францияға (2017 жыл), Германияға (2018 жыл), Ұлыбританияға (2018 жыл), Аргентинаға (2019 жыл), Оңтүстік Кореяға (2019 жыл) барды [7].

Осындай сапарлардың қорытындысы бойынша 2021 жылы Адам құқықтары жөніндегі кеңеске тиісті есептер ұсынылатын болады. Сапар үшін жоспарланған елдердің тізімінде Қазақстан әлі жоқ, алайда, біз арнайы елдермен сындарлы диалогтың болашағы деп санаймыз. БҰҰ баяндамашысы еліміздің жеке өмірге қол сұғылмаушылық саласындағы заңнамасын жетілдіру тұрғысынан пайдалы болуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандай, арнайы баяндамашының құзыретіне тиісті хаттарды жіберу арқылы ұлттық заңнама мен саясатқа қатысты мемлекеттерге ұсынымдар әзірлеу кіреді. Оларға АҚШ, Бразилия, Үндістан, Мексика т. б.

Бір қызығы, адресаттар қатарында Google [8] және Apple [9] сияқты ірі компаниялар да бар. Мысалы, осы компанияларға жазған хатында мәселе Google және Apple дүкендерінде Сауд Арабиясының "Absher" ұялы телефон қосымшасының болуы туралы алынған ақпаратқа қатысты болды, бұл миллиондаған жеке "ер қамқоршыларға" әйелдердің орналасқан жері мен қозғалыс еркіндігін технологиялық бақылауға және шектеуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Вступительные замечания Верховного комиссара ООН по правам человека г-жи Нави Пиллэй на параллельном мероприятии в рамках 24-й сессии Совета по правам человека «Как защитить право на неприкосновенность частной жизни в эпоху цифровых технологий?» 20 сентября 2013 г., с 12:00 до 14:00 Зал XXI, Дворец Наций, Женева

- [//https://newsarchive.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=13758&LangID=R;](https://newsarchive.ohchr.org/RU/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=13758&LangID=R;)
- 2 Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 18 декабря 2013 года «Право на неприкосновенность личной жизни в цифровой век» // [http://undocs.org/ru/A/RES/68/167;](http://undocs.org/ru/A/RES/68/167)
  - 3 Доклад Защита персональных данных: международные документы и национальные законодательства // [https://www.lawtrend.org/information-access/zashhita-personalnyhdannyh/mezhdunarodnye-i-natsionalnye-pravovye-akty;](https://www.lawtrend.org/information-access/zashhita-personalnyhdannyh/mezhdunarodnye-i-natsionalnye-pravovye-akty)
  - 4 Международный пакт о гражданских и политических правах, принят и открыт для подписания, ратификации и присоединения резолюцией Генеральной Ассамблеи 2200А (XXI) от 16 декабря 1966 вступил в силу 23 марта 1976 г., в соответствии со Статьей 49 // [https://www.ohchr.org/RU/ProfessionalInterest/Pages/ccpr.aspx;](https://www.ohchr.org/RU/ProfessionalInterest/Pages/ccpr.aspx)
  - 5 Special Rapporteur on the right to privacy // [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Privacy/SR/Pages/SRPrivacyIndex.aspx;](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Privacy/SR/Pages/SRPrivacyIndex.aspx)
  - 6 Право на неприкосновенность частной жизни в цифровой век // [https://www.ohchr.org/RU/Issues/DigitalAge/Pages/DigitalAgeIndex.aspx;](https://www.ohchr.org/RU/Issues/DigitalAge/Pages/DigitalAgeIndex.aspx)
  - 7 Special Rapporteur. Country visits // [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Privacy/SR/Pages/CountryVisits.aspx;](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Privacy/SR/Pages/CountryVisits.aspx)
  - 8 Mandates of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises; the Special Rapporteur on the right to privacy; the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences; and the Working Group on the issue of discrimination against women in law and in practice // [https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=24358;](https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=24358)
  - 9 Mandates of the Working Group on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises; the Special Rapporteur on the right to privacy; the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences; and the Working Group on the issue of discrimination against women in law and in practice // [https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=24359;](https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gId=24359)

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ ИНТЕРНАЦИОНАЛДАНДЫРУ СТРАТЕГИЯСЫН ІСКЕ АСЫРУ ПРАКТИКАСЫ

Сапа Райымбек Манарбекұлы

7М04211-Құқық білім беру бағдарламасының 2 курс магистранты

Мукашева Анар Абайхановна

Заң ғылымдарының докторы, профессор

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;

Мақалада Қазақстандық жоғары оқу орындарының интернационалдандыру стратегиясын іске асыру тәжірибесі сипатталған. Авторлар шетелдік студенттерді тарту, білім сапасын жақсарту, академиялық серіктестіктерді кеңейту және халықаралық көрінуді арттыру үшін университеттер қолданатын әдістер мен тәсілдерді зерттейді.

Мақалада интернационалдандырудың табысты тәжірибелеріне талдау және қазақстандық жоғары оқу орындарында осы процессті жақсартуға арналған ұсыныстар бар.

Түйінді сөздер: білім беру сапасы, интернационалдандыру

ПРАКТИКА РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИИ ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИИ КАЗАХСТАНСКИХ ВУЗОВ

Сапа Раимбек Манарбекович

Магистрант 2 курса образовательной программы 7M04211-Право

Мукашева Анар Абайхановна

Доктор юридических наук, профессор

*Казахско-русский международный университет; 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би,
52;*

Статья описывает практику реализации стратегии интернационализации казахстанских вузов. Авторы исследуют методы и подходы, используемые вузами для привлечения иностранных студентов, улучшения качества образования, расширения академических партнерств и повышения международной видимости. Статья содержит анализ успешных практик интернационализации и рекомендации для улучшения этого процесса в казахстанских вузах

Ключевые слова: качество образования, интернационализация

THE PRACTICE OF IMPLEMENTING THE STRATEGY OF INTERNATIONALIZATION OF KAZAKHSTANI UNIVERSITIES

Sapa Raimbek Manarbekovich

2nd year undergraduate student of the educational program 7M04211-law

Mukasheva Anar Abaykhanovna

Doctor of legal sciences, professor

Kazakh-Russian International University; 52 Aiteke bi str., Aktobe, 030006;

The article describes the practice of implementing the strategy of internationalization of Kazakhstani universities. The authors explore the methods and approaches used by universities to attract international students, improve the quality of education, expand academic partnerships and increase international visibility. The article contains an analysis of successful internationalization practices and recommendations for improving this process in Kazakhstani universities

Keywords: quality of education, internationalization

Интернационалдандыру және академиялық ұтқырлық стратегиясы ҚР барлық дерлік азаматтық жоғары оқу орындарында әзірленген.

Стратегия студенттер мен оқытушылардың ұтқырлығының кеңеюіне, еуропалық білім беру мен ғылыми зерттеулердің тартымдылығының артуына әкелетін жоғары білімнің Еуропалық кеңістігін құруға арналған құжат болып табылады. Құжат Қазақстанда академиялық ұтқырлық стратегиясын іске асыру жөніндегі 2012-2015 жылдарға арналған іс-шаралар жоспарына сәйкес және Қазақстан Республикасында академиялық ұтқырлық стратегиясын іске асыру мақсатында 2012-2020 жылдарға әзірленеді. Стратегия мазмұны академиялық ұтқырлықты дамытудың миссиясын,

мақсаттары мен міндеттерін көрсетеді. Белгіленген мақсаттар мен міндеттерге сәйкес оларды іске асыру жөніндегі шаралар және 2020 жылға қарай күтілетін нәтижелер айқындалды.

2020 жылға қарай қазақстандық студенттердің жалпы контингентінен білім алушылардың 20% - ы ұтқыр болады, бұл теңгерімді ұтқырлыққа әкеледі. Сондай-ақ, осы уақытқа дейін Қазақстанда оқитын студенттердің 5% - ы тыс жерде алдын ала біліктілікке ие болады деп жоспарлануда.

2020 жылға қарай күтілетін бірқатар нәтижелерге Болон процесінің құралдарын жетілдіру негізінде академиялық ұтқырлықтың қалыптасқан әдіснамалық, нормативтік-құқықтық, ғылыми-әдістемелік базасы, ЖОО-лардың еуропалық зерттеу аймағына интеграциясы және білім беру қызметтерінің импортэкспортына бағдарланған ұтқырлықтың қазақстандық моделі жатады [1].

2017-2018 жылдары British Council "Қазақстандық университеттердегі интернационалдандыру стратегияларын бағалау" жобасын жүргізді. Интернационалдандыру Стратегиясының өзін-өзі бағалау құралы сауалнама түрінде жасалды. Бұл сауалнама 4 бөлімнен тұрады:

1. Студенттердің халықаралық ұтқырлығы;
2. Университеттің халықаралық академиялық қызметі;
3. Серіктестік;
4. Халықаралық қызмет менеджменті.

Бұл құрал үш тілде қол жетімді: қазақ, орыс және ағылшын. Сауалнама әдістемесі үш негізгі бағытты зерттеу болды: интернационалдандыру, корпоративтік басқару және сапаны қамтамасыз ету, оқу жоспары және студенттерге қызмет көрсету. British Council компаниясы екі кеңесші: бір Британдық және бір қазақстандық тұлғасында толтырылған сауалнамаларды талдап, осы университеттерде жұмыс топтарымен кездесулер өткізді.

Сауалнаманы талдау қорытындысы бойынша Алматы қаласындағы дөңгелек үстелде жобаны жүргізу нәтижелері ұсынылды. Негізгі көрсеткіштер жоғары оқу орындарының интернационалдандыруға қызығушылығы, көрші елдермен ынтымақтастыққа баса назар аудару болды.

ҚР жоғары оқу орындарының интернационалдандыру үдерісін дамытудағы негізгі проблемалар анықталды. British Council консультанттарының пікірінше, қазақстандық жоғары оқу орындарында оқудың артық құны интернационалдандыруды толыққанды дамытуда маңызды кедергі болды. Сондай-ақ, тілдік тосқауыл, ҚР Заңнамасындағы шектеулер, жоғары оқу орындарында әкімшілендіру, шетелдік әріптестер тарапынан төмен қызығушылық, жоғары оқу орындарының қолайсыз орналасуы, жоғары оқу орындарын интернационалдандыру процесін іске асыруда тәжірибенің болмауы байқалады.

Анықталған проблемаларды ескере отырып, British Council жоғары оқу орындарына интернационалдандыруды жетілдіру бойынша ұсыныстар берді. Олардың негізгілері:

- Шетелдік жоғары оқу орындарымен серіктестікте трансұлттық білім беру (TNE) мүмкіндіктерін қарастыру;
- Басқа қалаларда/елдерде кампустарды ашу мүмкіндіктерін зерттеу;
- Жоғары оқу орындары елеулі жетістіктерге ие бағыттар бойынша шетелдік жоғары оқу орындарымен бірлескен зерттеу орталықтарын құру;
- Инженерлік бағдарламалары бар жоғары оқу орындары үшін жаңа көкжиектерді ашатын беделді Вашингтон келісіміне қол қою мүмкіндігін қарастыру;
- Оқытуда және зерттеу қызметінде ПОҚ көтермелеудің түрлі әдістерін енгізу;
- Жергілікті бизнеспен ынтымақтастықты күшейту (мысалы, қамтамасыз ету

олар үшін консалтингтік қызметтер);

- Өңірлік жоғары оқу орындарында үздік тәжірибелер туралы білімді тарату, осы жобаға қатысатын жоғары оқу орындарының желісін қолдау және кеңейту және т. б.;

- Университеттердің қоғамдағы және өңірлік экономикадағы рөлін күшейту.

ҚР жоғары оқу орындарында интернационалдандыру деңгейін одан әрі дамыту бойынша ұсынымдар:

"Барометр 2014" зерттеуінің нәтижелеріне сүйене отырып, ЕАІЕ есогус Консалтингтік компаниясымен бірлесіп, интернационалдандырудың мақсатты стратегияларының болуы жоғары оқу орындарының табысының маңызды факторы болып табылады деген қорытындыға келді.

Мысал ретінде Ресейдің жоғары білімін жаңғырту процесінде жаңа векторға айналған 5-100 жобасы. Бұл бағдарлама жоғары білім беру жүйесінің сапасын арттыруға және университеттердің әлемдік рейтингтердегі позицияларын жақсартуға бағытталған. Жобаның бюджеті 2013-2017 жылдары 60,5 млрд. рубльді құрады.

Соңғы жылдары шетелдік студенттердің саны өспейді (2017ж. – 13 101 адам, 2016ж. – 10 829 адам, 2015ж. – 9 077 адам). Қазақстандық жоғары оқу орындарының жаһандық рейтингтердегі позицияларын одан әрі жақсарту мемлекеттік қолдауды талап етеді.

Осыған байланысты 5-100 жобасына ұқсас бағдарламаны әзірлеу ұсынылады. Бұл бағдарламаны жоғары білім беруді интернационалдандыру стратегиясы деп атауға болады. Бұл Стратегия келесі маңызды мәселелерді қамтиды:

білім беру сапасын жақсарту, шетелдік студенттерді (білім беру хабы) тарту, ҚР жоғары оқу орындарының халықаралық беделі, зерттеулер мен ғылыми әзірлемелердің сапасы, шетелдік ғалымдарды тарту, студенттер мен ПОҚ академиялық ұтқырлығы, бәсекеге қабілеттілікті арттыру, жұмыс берушілердің қанағаттануы және т. б.

Бағдарламаны іске асыру оқыту мен зерттеу сапасын арттыруға, түлектердің қажетті кәсіби құзыреттерін қалыптастыруға, халықаралық тану мен беделге ие болуға, қазақстандық жоғары білім беру жүйесінің халықаралық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға алып келеді деп болжануда. Осылайша, кіріс " интернационализация "мидың ағуы" мәселесін қалпына келтіреді.

Стратегияның бірқатар міндеттеріне қазақстандық университеттердің брендін әлемдік деңгейге жылжыту, білім беру қызметтері экспортының инфрақұрылымын қалыптастыру, ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің әлемдік деңгейін қамтамасыз ету, жаһандық білім беру: жеке өсу және кәсіби бәсекеге қабілеттілік кіретін болады.

1-міндет"университеттер брендін әлемдік деңгейге көтеру"

Міндет брендті қалыптастыру және ілгерілету, коммуникациялардың рөлін едәуір күшейту және университеттің әлемдік кеңістіктегі танымалдылығын арттыру, жоғары оқу орындарын халықаралық рейтингтерде (QS, THE, ARWU) орналастыру, қазақстандық университеттердің халықаралық және өңірлік іс-шараларға, форумдарға, конференциялар мен көрмелерге белсенді қатысуы, сайттарды жаңарту арқылы қазақстандық жоғары оқу орындарының халықаралық бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған университеттер

2-міндет "білім беру қызметтері экспортының инфрақұрылымын қалыптастыру"

Шетелдік студенттер үшін стипендиялық қорлар ашу, сол арқылы қазақстандық жоғары оқу орындарының білім беру қызметтерінің перспективалы нарығындағы (Үндістан, Қытай, Пәкістан, Түркия, Египет, Ресей) позициясын нығайту көзделіп отыр. Білім беру бағдарламаларының маркетингін жандандыру, сондай-ақ студенттерге қолайлы органы (әлеуметтік-мәдени, оның ішінде тілдік) және инфрақұрылымды (тұру, қабылдау, бос уақыт, медициналық қызмет көрсету), студенттердің жеке жұмысына арналған мамандандырылған зертханаларды қалыптастыру қажет. Сонымен қатар, академиялық

ұтқырлықтың әртүрлі схемаларының болуын және кедергілерді еңсеруді қамтамасыз ету қажет.

Әлемдік тәжірибеде серіктес жоғары оқу орындары арасындағы шарттар негізінде іске асырылатын академиялық кредиттік ұтқырлықтың төрт негізгі түрі бар.

"Базалық пәндер" ұтқырлығының бірінші схемасы серіктес жоғары оқу орындарында базалық пәндерді қатар зерделеуді көздейтін Үйлестірілген білім беру бағдарламаларын құрудан тұрады, Үйлестірілген білім беру бағдарламалары шеңберінде серіктес жоғары оқу орындары арасында ұтқырлықты ұйымдастыру оңайырақ.

"Экскурсиялық бағдарламалардың" екінші схемасы-студенттердің бірыңғай тобын, тұрақты құрамды құру, ол өзінің оқу жоспары бойынша университеттер арасында ауысады, әр семестр/жыл сайын басқа университетте оқиды. Мұндай схема көбінесе Эразмус+ бағдарламасының жобаларын іске асыру барысында әзірленетін бірлескен бағдарламалар аясында жүзеге асырылады.

Үшінші схема әр студент үшін оқу жылы аяқталғаннан кейін университеттің ауысуын білдіреді. Ұтқырлық бағыттары барлық студенттерге ортақ болуы мүмкін және олардың қалауы мен қаржыландыру мөлшеріне байланысты таңдалуы мүмкін.

Төртінші "қарқынды Модульдер" схемасы негізгі академиялық кезеңнен тыс, оның ішінде қысқы және жазғы мектептер форматындағы ұтқырлықты қамтиды. Қарқынды Модульдер аясында серіктес жоғары оқу орындарының барлық студенттері бірге айналысады.

Аталған схемалар қазақстандық және шетелдік жоғары оқу орындары арасында академиялық ұтқырлықты ұйымдастыру кезінде іс жүзінде пайдаланылмайды, бұл кіріс академиялық ұтқырлықтың іс жүзінде болмауына әсер етеді.

Академиялық ұтқырлықтағы кедергілердің ішінде мыналарды анықтауға болады:

1) Академиялық күнтізбе

қазақстандық және серіктес жоғары оқу орындарында күнтізбені уақтылы бекітпеу; академиялық семестрлердің серіктестермен сәйкес келмеуі;

2) кредиттерді қайта есептеудің мүмкіндіксіздігі

Ұқсас пәндердегі несиелер санының айырмашылығы;

Силлабус мазмұнының сәйкес келмеуі;

Оқу нәтижелерінің айырмашылығы;

Ұқсас мазмұндағы пәндердің әртүрлі атаулары;

Кредиттердің атауы мен саны бірдей (заң мамандықтарына тән) пән мазмұнына ұлттық ерекшелікті енгізу;

Міндетті компоненттерді қайта есептеудің мүмкіндіксіздігі (дене шынықтыру)

3) бекітілген оқу жоспарлары туралы ақпараттың болмауы:

Кейбір серіктестер оқу жоспарларын бермейді, осылайша пәндерді таңдау келген кезде болады

таңдалған пәндер үшін Пререквизиттер тізімінің сәйкес келмеуі.

4) халықаралық студенттердің қазақстандық жоғары оқу орындарында оқуға деген қызығушылығының төмендігі:

Жоғары оқу орындары мен білім беру бағдарламалары туралы ақпараттың жеткіліксіздігі;

Аймақта оқуға деген қызығушылықтың төмендігі;

Дамушы елдердегі халықтың төлем қабілеттілігімен салыстырғанда оқытудың салыстырмалы түрде жоғары құны

Халықаралық студенттерге арналған стипендиялық бағдарламалардың болмауы.

Интернационалдандыру стратегиясында академиялық ұтқырлық кедергілерін еңсеру жөніндегі шаралардың болуы білім беру қызметтері экспортының кеңейтілген инфрақұрылымын қалыптастыруға ықпал ететін болады.

3-міндет "ғылыми зерттеулер мен әзірлемелердің әлемдік деңгейін қамтамасыз ету"

Міндет жетекші шетелдік ғалымдарды тарту есебінен, сондай-ақ жетекші ғылыми ұйымдармен байланыс орнату есебінен халықаралық ғылыми зерттеулерді жандандыруға бағытталған. Ол үшін жетекші халықаралық ғылыми және оқу ұйымдарымен бірлесіп ғылыми бөлімшелер (мысалы, ғылыми институттар) құрылатын болады. Халықаралық ғылыми бөлімшелер қызметінің тиімділігін тұрақты талдауға, олардың есептілік рәсімдерін ұйымдастыруға, тиімсіз зертханаларды қайта ұйымдастыруға және жабуға ерекше назар аударылатын болады.

Қазақстанда Еуропалық Одақтың "Горизонт 2020" бағдарламасының әлеуеті іс жүзінде пайдаланылмайды, оған жоғары оқу орындары іс жүзінде тартылмаған. Қазақстандағы бағдарламаның үйлестірушісі қазақстандық жоғары оқу орындарының Бағдарламаға қатысу мүмкіндіктері туралы хабардар болуын арттырып, әлеуетті қатысушылар үшін әдістемелік семинарлар мен консультациялар сериясын өткізуі қажет.

4-міндет "жаһандық Білім: жеке өсу және кәсіби бәсекеге қабілеттілік"

Жетекші әлемдік жоғары оқу орындарымен бірлескен білім беру бағдарламаларын әзірлеу мен іске асырудың кешенді жүйесін қалыптастыру (оның ішінде "қос дипломдар" беру), білім беру бағдарламаларын халықаралық аккредиттеу; онлайн білім беруді және білім беру платформаларын дамыту.

Бірлескен білім беру бағдарламалары аккредиттеу шеңберінде ішкі және сыртқы бағалауды жүргізуді көздейді. Бірлескен білім беру бағдарламаларының сапасын бағалаудың практикалық қадамдары келесідей:

1) бірлескен білім беру бағдарламасын өзін-өзі бағалауды жүргізу қажеттілігін анықтау;

2) өзін-өзі бағалау қажеттіліктерін жіктеу (проблемалардың болуы, мүдделі тараптарға нәтижелерді көрсету қажеттілігі, жоғары оқу орындары белгілеген өзін-өзі бағалау кезеңінің басталуы, стратегиялық өзгерістердің кезекті кезеңінің аяқталуы) және оларды үйлестіру (жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларын бағалауда асимметриялық қажеттіліктері болатын жағдай болуы мүмкін);

3) бірлескен білім беру бағдарламасының өзін-өзі бағалаудың мақсаттары мен міндеттерін айқындау;

4) бірлескен білім беру бағдарламасының өзін-өзі бағалау форматын: барлық қатысушы жоғары оқу орындарындағы өзін-өзі бағалау салаларын, оның көлемі мен тереңдігін, уақыт аралығын, процестерді бағалаудың толықтығын, өткізудің ашықтығы мен ашықтығын айқындау;

5) әртүрлі жоғары оқу орындарында бірлескен білім беру бағдарламасын өзін – өзі бағалауға тартылған тұлғалар тобын-ішкі және сыртқы стейкхолдерлерді/мүдделі тұлғаларды, оның ішінде студенттерді, оқытушыларды, жұмыс берушілерді айқындау;

6) жоғары оқу орындары арасында және жоғары оқу орындарының ішінде коммуникация және шешім қабылдау рәсімдерін айқындау;

7) ЖОО аралық жұмыс тобын қалыптастыру қағидаттарын айқындау;

8) ЖОО аралық жұмыс тобын қалыптастыру;

9) қатысушы жоғары оқу орындарында қолданылатын талаптар негізінде Өзін - өзі бағалау әдіснамаларының бенчмаркингі;

10) өзін-өзі бағалау түрін таңдау (ретроспективті, ағымдағы жағдай, перспективалы, аралас);

11) өзін-өзі бағалау негіздерін таңдау: сыртқы талаптарға (аккредиттеу және басқа стандарттардың талаптарына, қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілерге), ішкі регламенттерге (даму стратегияларына, ішкі регламенттерге) сәйкестікке, тәуекелдерді талдауға;

12) Өзін-өзі бағалау әдіснамасын таңдау / әзірлеу/бейімдеу, оның ішінде өзін-өзі бағалаудың негізгі моделіне шоғырландыру / бірегей практикалық нұсқаны әзірлеу;

13) өзін-өзі бағалау әдіснамасын нақтылау, оны нақты ЖОО жағдайларына бейімдеу;

14) әртүрлі жоғары оқу орындары мен елдердің ерекшеліктерін ескере отырып, ақпарат көздерін айқындау (құжаттар, отырыстардың хаттамалары, статистикалық деректер, сұхбаттар, сауалнамалар және

др);

15) бастапқы сауалнама нысандарын дайындау және тарату;

16) өзін-өзі бағалаудың жоспар-кестесін жасау, тапсырмаларды бөлу және жауаптыларды айқындау;

17) ЖОО аралық жұмыс тобының нұсқамасы;

18) бірлескен білім беру бағдарламасының өзін-өзі бағалауын жүргізу;

19) бірлескен білім беру бағдарламасының өзін-өзі бағалау нәтижелерін тіркеу және оларды әртүрлі деңгейлерде, оның ішінде әртүрлі жоғары оқу орындарында талқылау, ашықтықты қамтамасыз ету;

20) алынған нәтижелерді талдау, оның ішінде тексерудің мақсаттары мен міндеттерімен арақатынасы;

21) жоғары оқу орындарында жүргізілген өзгерістердің нәтижелерін бағалау;

22) жақсарту үшін аймақтарды/көрсеткіштерді анықтау;

23) бірлескен білім беру бағдарламасын өзін-өзі бағалау барысында шешімдер қабылдау, оның ішінде SMART-ұсынымдар әзірлеу;

24) бірлескен білім беру бағдарламасының өзін-өзі бағалау нәтижелерін сараптамалық бағалау;

25) ұсынымдардың практикалық маңыздылығы мен орындылығын, оның ішінде жоғары оқу орындары мен елдердің ерекшеліктерін ескере отырып бағалау;

26) бірлескен білім беру бағдарламасының өзін-өзі бағалау нәтижелерінің ашықтығын қамтамасыз ету;

27) бірлескен білім беру бағдарламасын өзін-өзі бағалау нәтижелері бойынша теңгерімді бірлескен шешімдер қабылдау.

Осы міндеттерді интернационалдандыру стратегиясын әзірлеу контекстінде іске асыру Қазақстанның жоғары оқу орындарында білім беру қызметтерінің экспортын арттыруға, сондай-ақ ұлттық білім беру жүйесін халықаралық тәсілдермен жақындастыруға ықпал ететін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Выступление министра образования и науки на парламентских слушаниях на тему: «О качестве и перспективах подготовки кадров в системе технического и профессионального, высшего образования для отраслей экономики» URL: <http://pravo.zakon.kz/4624722-vystuplenie-predsdatelja-mazhilisa-na.html>.
- 2 Методические рекомендации по реализации стратегии интернационализации. – Астана: Центр Болонского процесса и академической мобильности МОН РК, 2018. - 43 с.

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ ЖӘНЕ СОТЖҮЙЛЕРІН ЦИФРЛАНДЫРУДЫ ЖАҒДАЙЫ

Оспанов Диас Мерекеұлы

"Құқық" білім беру бағдарламасының магистрі

Қазақ-орысша халықаралық Университеті, 030006, Ақтөбе, Айтеке-би, 52

Бұл мақалада: Мақалада Қазақстанның құқық қорғау және сотжүйлерді цифрландыру және заманауи ақпарат технологиясы қолдан қолғатын нормативтік-құқықтық актілер қарастырылған. Мемлекеттік бағдарламаларға ерекше назарымызға құқық қорғау және сотқару органдарының жұмысындағы олардың қызметіне сапасын жақсарту үшін цифрлы технологиялар пайдалануға баса назар аударылады. Мақалада сондайхан-ақ Қазақстан әзірленген және еңбектенген құқық қорғау құрылымдары мен соттар пайдаланатын аналитикалық және ақпараттық жүйеге талдау берілі.

Түйінді сөздер: Цифрландыру, цифрланды даму векторлары, Мемлекеттік бағдармалар, Е-мемлекет, ұялы кабинет, электронды-цифрлық қолтаңба, жеке деректер, сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімі.

СОСТОЯНИЕ ОЦИФРОВКИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И СУДЕБНЫХ СИСТЕМ

Оспанов Диас Мерекеұлы

Магистр образовательной программы "Право"

Казахско-русский международный университет, 030006, Актөбе, Айтеке-би, 52

В этой статье: в статье рассмотрены нормативно-правовые акты, использующие современные информационные технологии и цифровизацию правоохранительных и судебных органов Казахстана. Особое внимание государственным программам уделяется использованию цифровых технологий для улучшения качества их деятельности в работе правоохранительных и судебно-медицинских органов. В статье также представлен анализ разработанной и функционирующей правоохранительными структурами и информационными системами, используемыми судами.

Ключевые слова: цифровизация, векторы развития цифровизации, государственные программы, Е-государство, мобильный кабинет, электронно-цифровая подпись, персональные данные, Единый реестр досудебного расследования.

STATE OF DIGITALIZATION OF LAW ENFORCEMENT AND JUDICIAL SYSTEMS

Ospanov Dias Merekeuly

Master of the educational program "law"

Kazakh-Russian International University, 030006, Aktobe, Aiteke-bi, 52

In this article: the article examines regulatory legal acts using modern information technologies and digitalization of law enforcement and judicial authorities in Kazakhstan. Special attention is paid to the use of digital technologies by government programs to improve the quality of their activities in the work of law enforcement and forensic medical authorities.

The article also presents an analysis of the developed and functioning law enforcement agencies and information systems used by courts.

Key words: digitalization, vectors of digitalized development, state guidelines, E-State, mobile cabinet, Electronic Digital Signature, private databases, unified register of pre-trial investigations

Цифрландыру және заманауи ақпараттық технологияларды енгізу әртүрлі өндірістік процестер Қазақстанның экономикалық дамуының маңызды аспектілері болып табылады. Елде цифрландыруды белсенді жүргізу деп есептеуге болады цифрлық құралдарды дамыту және қолдану арқылы мемлекеттік органдардың тиімділігін арттыруға, сондай-ақ олар қабылдайтын шешімдердің ашықтығын арттыруға мүмкіндік береді, бұл экономиканың өсуіне және халықтың өмір сүру сапасына пайдалы әсер етеді.

Әр түрлі цифрлық трансформацияның маңыздылығы мен өзектілігі мемлекет тіршілігінің салалары Қазақстанның бірқатар нормативтік-құқықтық актілерінде атап өтілді. Цифрлық саладағы мемлекеттік саясатты айқындайтын негізгі құжат "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасы болып табылады [1]. Берілген

Үкіметтің 2017 жылғы желтоқсандағы қаулысымен бекітілген бағдарлама өз мақсатымен Қазақстан азаматтарының экономикасы мен әл-ауқатын енгізу арқылы арттыру өндіріс процестеріне цифрлық технологиялар.

Бағдарламаны іске асыру бойынша он негізгі бағыттың ішінде құқық қорғау жүйесін цифрландыруға ерекше көңіл бөлінеді. "Цифрлық Қазақстан" қамтамасыз ету үшін электрондық қылмыстық процеске көшуді қоса алғанда, құқық қорғау құрылымдарының қызметіне цифрлық құралдарды енгізудің маңыздылығын атап өтеді қабылданған шешімдердің ашықтығы. Ол үшін бағдарлама тиісті бөлімшелерді қажетті материалдық және техникалық ресурстармен (компьютерлер, мониторлар, web-камералар) жарақтандыру міндетін қойды. Сондай-ақ қылмыстар мен құқық бұзушылықтар туралы хабарламалар мен ақпараттар үшін бірыңғай автоматтандырылған жүйені, вебсайтты және мобильді қосымшаны құру міндеті тұр.

Құқық қорғау саласын цифрландырудың маңыздылығы да атап өтіледі Қазақстан Республикасының 2021 жылғы ақпанда қабылданған 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында [2]. Елді дамыту тұрғысынан цифрлық технологияларды енгізуге ерекше назар аударылады: мысалы, ішкі рәсімдерді "цифрландыру" және құқық қорғау органдарының іс қағаздарын жүргізу үшін жасанды интеллектті пайдалану. Ұлттық жоспарда сот жүйесінде де цифрлық шешімдерді қолдану қозғалады.

Осылайша, сот төрелігінің сапасын жақсарту үшін үлкен деректерді талдау құралын (big data) енгізу жоспарлануда. Қылмыстық іс-әрекетте заманауи ақпараттық технологияларды қолданудың маңыздылығы

Қазақстан Республикасының құқықтық саясаты тұжырымдамасында да белгіленген 2021 жылдың қазан айында бекітілген 2030 жылға дейін [3]. Құжатта алқабилердің тізімдерін және жазаларды орындау процестерін құруды цифрландыру, оларды одан әрі талдау үшін сотталғандар санын есепке алуды автоматтандыру қажеттігі атап көрсетілген белгілі бір критерийлер бойынша және күресу үшін инновациялық технологияларды қолдану әр түрлі құқық бұзушылықтардың алдын алу және заңдылықты қамтамасыз ету. Сонымен қатар, цифрландыру кадрларды іріктеуге және құқық қорғау қызметінде жоғарылатуға әсер етеді және сот жүйелерінде. Мысалы, судьялыққа үміткерлерге арналған емтихандар, конкурстық іріктеу судьялар мен судья лауазымына кадр резервін қалыптастыру "цифрландырылады".

Осылайша, жоғарыда аталған құжаттар негізгі бағыттарды анықтады, құқық қорғау және сот жүйелерінде цифрландыруды жүргізудің мақсаттары мен міндеттері Цифрлық

құралдарды енгізудің стратегиялық маңыздылығын атап өтіп, Қазақстан (соның ішінде үлкен деректерді талдау және жасанды интеллект) тиімділік пен ашықтықты арттыру.

Дегенмен, құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінде қазірдің өзінде іске асырылды инновациялық цифрлық шешімдерді қолданатын бірқатар жобалар. Сонымен, 2014 жылы болды Қазақстанның сот органдарының онлайн сервистеріне бірыңғай қолжетімділікті ұсынатын "Сот кабинеті" ақпараттық жүйесі құрылды. Бұл жүйе арыздарды, өтініштерді, өтініштер мен шағымдарды қашықтықтан беруге, сот органдарына хаттар жіберуге, сот актілері мен істерін іздеуге, сот актісінің заңдылығын тексеруге мүмкіндік береді, мемлекеттік бажды төлеңіз және сот ісін қарауды қадағалаңыз. "Сот кабинеті" Android Және iOS операциялық жүйесі бар құрылғыларға арналған мобильді қосымша ретінде де қол жетімді.

Айта кетейік, бүгінгі күнге дейін 10 азаматтық талаптың 9-ы берілуде онлайн [4]. "Сот кабинеті" сервисі 2009 жылдан бері қабылданған сот шешімдерінің мұрағаты болып табылатын "Талдау" форумының аналитикалық-ақпараттық жүйесімен біріктірілген. "Талдау" 2015 жылы істер санаттарының бірыңғай жіктеуші, банк негізінде құрылды сот актілері мен нормативтік түсімдер (үш санатқа бөлінген: азаматтық істер, нормативтік істер және қылмыстық істер). Бұл қызметке барлығы қол жеткізе алады электрондық цифрлық қолтаңба болған кезде Қазақстан азаматтары. Осылайша, "Талдауды" елдегі сот практикасын мониторингілеу және талдау үшін пайдалануға болады.

"Сот кабинеті" сервисі де ақпараттық жүйемен біріктірілген 2016 жылы Қазақстан соттарына енгізілген сот құжаттарының онлайн-мұрағаты болып табылатын "Төрелік". Бұл жүйе сонымен қатар басқалармен байланыс орнатуға мүмкіндік береді мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерімен және процесті автоматтандыру сот органдарында іс жүргізуді жеңілдете отырып, іс жүргізу мерзімдерінің сақталуын есепке алу және бақылау (өйткені материалдарды қағаз жүзінде қайталау қажеттілігі жоқ).

Айта кету керек, Қазақстанда құжаттарды тіркеу және олардың орындалуын бақылау процесі мемлекеттік органдар арасында электрондық құжат айналымының бірыңғай жүйесін (ЭҚАБЖ) енгізу жолымен мемлекеттік деңгейде автоматтандырылды.

Осылайша, ведомстволар арасында қағаз құжаттармен алмасу қажеттілігі жойылды. Мысалы, соттар құжаттарды басқа мемлекеттік органдарға жібереді электрондық цифрлық қолтаңбаны қолдана отырып, электронды түрде.

Қазақстан соттары сот процестерін жүргізу кезінде цифрлық технологияларды да пайдаланады процестер. Сонымен, "Smart сот" бағдарламасы аясында виртуалды мүмкіндік пайда болды арнайы мобильді қосымшаның көмегімен процеске қатысушылардың болуы

«TrueConf». Виртуалды отырыстар әсіресе коронавирустық инфекцияның жаһандық өршуінен туындаған құлыптау кезінде өзекті болды. Қазақстанда сондай-ақ 2017 жылы қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлық санаттарын және барлығын қамтитын "электрондық қылмыстық іс" жүйесі әзірленіп, енгізілді қылмыстық процестің кезеңдері. Жүйенің өзі сотқа дейінгі тергеп-тексерулер туралы мәліметтерді қамтитын автоматтандырылған дерекқор болып табылатын сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі (СДБ) негізінде қалыптастырылған. Электрондық қылмыстық процесті құрудың бастамашысы Қазақстанның Бас прокуратурасы болды.

Қазақстан Республикасы қылмыстық іс жүргізу кодексінің 42-1-бабы қылмыстық сот ісін жүргізудің электрондық форматын бекітті: "қылмыстық процесті жүргізетін адам қылмыстық процеске қатысушылардың пікірін және техникалық мүмкіндіктерін ескере отырып, қылмыстық сот ісін электрондық форматта жүргізуге құқылы, ол туралы дәлелді қаулы " [5]. Осылайша, тергеуші немесе анықтаушы қылмыстық істі қандай нысанда жүргізу керектігін дербес шешеді: электрондық немесе қағаз түрінде.

Электрондық қылмыстық істі жүргізу тәртібі өз кезегінде айқындалады Қазақстан Бас Прокурорының 2018 жылғы қаңтардағы бұйрығымен бекітілген электрондық форматта қылмыстық сот ісін жүргізу туралы нұсқаулықпен [6].

Айта кету керек, электрондық формат жоғары сұранысқа ие. Сонымен, Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің деректеріне сәйкес прокуратура, қылмыстық істердің басым көпшілігі (90% - дан астамы) Қазақстанда онлайн тергелуде [7]. Қылмыстық процесті цифрландыру тәуекелді азайтады деп күтілуде материалдарды бұрмалау және тергеу кезінде қабылданатын материалдардың ашықтығын арттырады шешімдер.

Қазақстанның Бас прокуратурасының бастамасымен "заңдық" аналитикалық-ақпараттық жүйесі де әзірленді. Интеграцияланған бұл жүйе

ЕҚДБ мен "Төрелік" Қылмыстық кодекс нормаларын қолданудың дұрыстығын тексеруге мүмкіндік береді, қателерді автоматты түрде анықтау. Мысалы, 2017 жылы "заңдық" анықтауға көмектесті қылмыстық заңнама нормаларына сәйкес келмейтін 400-ге жуық шешім. Осылайша, ақпараттық жүйе сот шешім шығарған кезде қателік ықтималдығын азайтуға көмектеседі. Бұл жағдайда анықталған қателіктер, қажет болған жағдайда, мүмкін түрлері бойынша және олар рұқсат етілген аймақтар бойынша бөлініз.

Қазақстандағы цифрландыру көптеген мемлекеттік сфералар. Бұл мәселеде құқық қорғау қызметі мен сот жүйесіне ерекше назар аударылады. Мысалы, "Цифрлық Қазақстан" бағдарламасы және Ұлттық жоспар даму, сондай-ақ құқықтық саясат тұжырымдамасы негізгі бағыттарды айқындады құқық қорғау және сот органдарында цифрландыру.

Сондай-ақ, Қазақстанда бірқатар талдамалық және ақпараттық технологиялар іске асырылып, енгізілді "Сот кабинеті", "Төрелік", мемлекеттік органдардың электрондық құжат айналымының бірыңғай жүйесі, "Smart сот", "Электрондық қылмыстық іс", сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімі және "заңдық"жүйелері. Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігі мен ашықтығын арттыруға бағытталған бұл жобалар мемлекет пен ел азаматтары арасындағы өзара іс-қимылды жеңілдетуге мүмкіндік берді.

Алайда, елде цифрландыру жұмыстары белсенді жүргізіліп жатқанына қарамастан, жоғарыда аталған нормативтік-құқықтық актілер одан әрі қажеттігін атап көрсетеді үлкен деректерді талдау және жасанды технологиялар сияқты инновациялық технологияларды енгізу олардың жұмыс сапасын жақсарту үшін құқық қорғау және сот жүйелеріне интеллект. Осылайша, Қазақстанда цифрландыру жұмыстары жалғасатын болады.

Цифрлық технологияларды енгізуге қатысты өзгерістер мен толықтырулар қорғау нысандары ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексіне енгізілді. Өйткені Қазақстанда төтенше жағдай енгізілген сәттен бастап 15 сот істерін қарау бейнеконференцбайланыс режимі (бұдан әрі - БКС) әр түрлі масштабтау бағдарламалары арқылы, Whatsapp және басқалар. Өзгерістер енгізу туралы " ҚР Заңымен кейбір заңнамалық толықтырулар мәселелер бойынша Қазақстан Республикасының актілері меншік құқығын, төрелікті қорғауды күшейту, сот жүктемесін оңтайландыру және қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру" 2019 жылғы 21 қаңтардағы № 217-VI ҚРЗ ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексінің 252 бабына регламенттелді куәлік арқылы сот орындаушысының қаулыларына санкция беру туралы нормасудьяның электрондық цифрлық қолтаңбасы немесе прокурор. Өзгерістер енгізу туралы " ҚР Заңымен кейбір заңнамалық толықтырулар мәселелер бойынша Қазақстан Республикасының актілері бизнес-ортаны дамыту және сауда қызметін реттеу " 2019 жылғы 2 сәуірдегі № 241 – VI ҚРЗ (бұдан әрі-ҚР 2019 жылғы 2 сәуірдегі Заңы) Азаматтық іс жүргізу Қазақстан Республикасының Кодексі (бұдан әрі – АІЖК ҚР) мынадай 11-1-тараумен толықтырылды мазмұны: "11-1 тарау. Электрондық ерекшеліктер сот ісін жүргізу 133-1-бап. Азаматтық сот ісін жүргізу форматы

1. Азаматтық сот ісін жүргізу қағаз немесе электрондық форматта жүргізіледі талапкер таңдаған әдіске тәуелділік сотқа жүгіну.

2. Сот тараптардың пікірін және процесті жүргізудің техникалық мүмкіндіктерін ескере отырып сот ісін жүргізу форматын өзгерту, не туралы дәлелді анықтама береді 3. Сот ісін жүргізу кезінде электрондық форматта электрондық формат қалыптастырылады азаматтық іс.

Бұл ретте сот актісінің түпнұсқасы соттың автоматтандырылған ақпараттық жүйесінде орналастырылған электрондық сот актісі болып табылады.

4. Сот ісін жүргізу форматы өзгерген кезде іс материалдары тиісті форматқа түрлендіріледі және судья куәландырады. ҚР АІЖК-нің 133-2-бабы электрондық құжаттардың түсінігі мен режимін бекітті: "1. Соттың, адамдардың іс жүргізу актілері мен іс-әрекеттері, іске қатысушылардың электрондық цифрлық қолтаңбасымен куәландырылған электрондық құжат нысанында ресімделуі мүмкін. Көрсетілген құжаттар тең құжаттарға жазбаша нысанда, заңнама жағдайларын қоспағанда Қазақстан Республикасының электрондық құжатын пайдалануға жол берілмейді.

2. Электрондық құжатқа қойылатын техникалық талаптар және оны қолдану тәртібі соттың автоматтандырылған ақпараттық жүйесінде қызметті ұйымдастырушылық және материалдық-техникалық қамтамасыз етуді жүзеге асыратын орган айқындайды Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарын ескере отырып".

АІЖК-нің 133-3-бабында сот отырысына қатысу туралы ережелер көзделген техникалық құралдарды пайдалану арқылы байланыстар. Сот төрелігіне қол жеткізу білікті болу мүмкіндігімен тығыз байланысты сотқа жүгінетін адамдарға заң көмегі. Сотқа құжаттарды электронды түрде беру, сот актілерін алу және сайт арқылы істің қозғалысы туралы ақпарат интернет желісіндегі кемелер байланыс жасайды жедел, тиімді тараптарға арналған соттар және үлкен шығындарды қажет етпейді [5]. Айта кету керек, ҚР Заңымен 2019 жылғы 2 сәуірде ҚР АІЖК-нің 416-бабына үшінші бөліктерге толықтыру енгізілді және келесі мазмұндағы төртінші:

«3. Апелляциялық сатыдағы сот іс бойынша іс жүргізу электрондық форматта, егер мұндай формат сотта қолданылса бірінші сатыда.

4. Мүмкін болмаған жағдайда апелляциялық сатыдағы сот электрондық форматты пайдалану үшін қағазға көшеді формат, ол туралы уәждеделген анықтама.» Азаматтық іс жүргізу ісіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы "ҚР Заңымен Қазақстан Республикасының мәселелер жөніндегі кодексі

жұмыстың заманауи форматтарын енгізу артық сот рәсімдері мен шығасыларды қысқарту "2020 жылғы 10 маусымдағы № 342 – VI ҚРЗ (бұдан әрі-10 маусымдағы ҚР Заңы 2020 жылы) ҚР АІЖК баппен толықтырылды 133-4 мынадай мазмұндағы: "133-4-бап. Электрондық хаттама 1. Электрондық хаттамамен танылады сот талқылауының аудио -, бейнежазбасы. 2. Толықтығын қамтамасыз ететін электрондық хаттамаға қойылатын техникалық талаптар, құрылымдауды және сапалы жаңғыртуды қызметті ұйымдастырушылық және материалдық-техникалық қамтамасыз етуді жүзеге асыратын орган айқындайды осы Кодекстің талаптарын ескере отырып, ". ҚР 2020 жылғы 10 маусымдағы Заңы бұйрық өндірісінде электрондық нысанда сот бұйрығын шығаруды көздеді

ҚР АІЖК-нің 134-бабына, сондай-ақ ҚР АІЖК-нің 146-бабының 5-тармағына сәйкес сот істі тәртіппен қарайтыны регламенттелді оңайлатылған (жазбаша) іс жүргізу тараптарды шақырмай электрондық форматта. 2020 жылғы 10 маусымдағы ҚР Заңы мақалада 100 АІЖК электрондық құжаттың мәртебесін дербес дәлел ретінде бекітті және пайдалануды нақты бөлді жазбаша дәлелдемелер мен дәлелдемелер электрондық құжаттар нысанында.

Кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы " ҚР Заңы Бизнес-климатты жақсарту мәселелері бойынша" 2020 жылғы 29 маусымдағы № 352-VI ҚРЗ (бұдан әрі-ҚР 29 маусымдағы Заңы 2020 жылы) ҚР АІЖК-де электрондық нысандағы хабарламаның басымдығын бекітті, атап айтқанда ҚР АІЖК 127-бабының 2-тармағында, мекенжай туралы мәліметтер болмаған жағдайда не болады электрондық пошта немесе абоненттік нөмір тіркеуді қамтамасыз ететін ұялы байланыстың немесе өзге де электрондық байланыс құралдарының хабарлау немесе шақыру, соттың шақыру қағазы немесе қағаз жеткізгіштегі соңғы белгілі хабарлама жолданады тұрғылықты жері немесе орналасқан жері.

ҚР 2020 жылғы 29 маусымдағы Заңы да хабарламалардың күн тәртібін пайдалануды бөлді электрондық нысанда және қағаз жеткізгіште атап айтқанда 127, 130, 131-баптарда ҚР АІЖК.

Цифрландыру кез келген басқа сияқты сот төрелігін жүзеге асыру процесінің заманауи құрамдас бөлігі болып табылатынына назар аудару маңызды болып көрінеді мемлекеттік және өзге де қызмет көрсету салалары. Заманауи технологияларды енгізу айтарлықтай қысқарту, сондай-ақ жеңілдету сот қорғауына жол. Басқаша айтқанда, бұл азаматтардың конституциялық құқықтарын, оның ішінде сот төрелігіне қол жеткізу үшін сот бақылауын оңтайландыру туралы. Құру сот жүйесінің бірыңғай ақпараттық кеңістігін дамытуды қамтамасыз етеді электрондық-цифрлық нысанда ұсынылған соттардың қызметі туралы ақпараттың ашықтығы, қолжетімділігі; жеделдігі және ақпараттық-талдау сапасы сот ісін жүргізуді қолдау, сапасы сот құжаттарын жинау және ресімдеу, сот статистикасын жинау және логикалық өңдеу, қызметті ресурстық және ұйымдастырушылық-құқықтық қамтамасыз ету сапасы және т.б. [5].

Әрине, қамтамасыз ету қажеттілігі жаңа жағдайларда құқықтық реттеу жаһандық сын-қатерлерге байланысты, бірақ сонымен бірге ашықтық пен нақты жариялылыққа әкеледі ақпарат, тек үміттену керек бұл шарттарда адам мен азаматтың құқығы қамтамасыз етіледі ақпаратқа, оның құпиялылығын қамтамасыз етуге және оны жария етпеуге. Азаматтық дамудың осы кезеңінде құқықтар көптеген өркениеттердің пікірі цифрлық активтер, цифрлық құқықтар табиғатта емес мүліктің жаңа түрімен, мүліктік сонымен қатар, цифрлық формада тек жол ғана бар мүлікті, өзге де табиғатты осы институттар қарамайды.

Сот төрелігіне келетін болсақ, құқықтарды қорғауды қамтамасыз ету жүйесін цифрландыру адам мен азамат бұған әкелді сот төрелігіне одан да көп қол жеткізілді дамуға сапалы қадам, бұл жалпы танылғандарға сәйкес келеді сот ісін жүргізудің жариялылығы, ашықтығы және ашықтығы қағидаттарына негізделеді. Яғни бұл процестің жағымды жақтары әлдеқайда көп көбірек: қағаз айналымынан кету, уақытты үнемдеу, оңай іздеу сот істері, тараптарды әртүрлі байланыс тәсілдері арқылы хабардар ету, бұл байланыс процесін жеделдетуге мүмкіндік береді пошта қызметтерін жеткізушілер. Мұндай сапалық өзгерістер мыналарға қатысты тек сот төрелігі ғана емес, сонымен қатар электрондық нысандағы мәмілелер, мысалы, міндетті сақтандыру бойынша электрондық базаларды енгізу қағаз тасығыштарды электрондық тасығыштарға ауыстыруға байланысты құжаттардың қолдан жасалуына және бұрмалануына жол бермеу болып табылатын құқықтық әсерге әкелді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Сүлейменов М. К. Азаматтық заңнаманы цифрландыру және жетілдіру, 2020 // <https://www.zakon.kz/5009131-tsifrovizatsiya-i-sovershenstvovanie.html>

2. "Цифрлық Қазақстан "мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 Қаулысы (20.12.2019 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=37168057
3. Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы// https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana
- 4.Т. Е. Каудыров, Л. Т. Назаркулова ҚР-дағы сот білімі: жағдайы мен болашағы. - Астана. - Құқық және мемлекет, № 3-4 (76-77), 2017. - С.12-24 // <http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/498/2.%20%D0%9A%D0%B0%D1%83%D0%B4%D1%8B%D1%80%D0%BE%D0%B2%20%D0%A2.%D0%95.%2C%20%D0%9D%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9B.%D0%A2.%20%D0%A1.%2012-24..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- 5.Диденко А. Г. азаматтық Заңнамадағы бағалау ұғымдары. Бағалау ұғымдарының анықтамасы мен белгілері. - Алматы. - Өркениет классикасы / "Әділет" ғылыми еңбектері. - №1. - 2019-114 Б. / / <https://adlet-nt.kz/wp-content/uploads/2019/06/%D0%9D%D0%A2%D0%90-2019-1-%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%87.%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D1%82.pdf>
6. Архипов В.В. Интернет құқығы. М., 2018. – 40 с.
- 7.Дүниежүзілік Банктің 2016 жылғы" цифрлық дивидендтер " есебіне год,<http://documents.worldbank.org/curated/en/224721467988878739/pdf/102724-WDR-WDR2016Overview-RUSSIAN-WebRes-Box-394840B-OUO-9.pdf>
8. Deloitte компаниясының есебі / / <https://www2.deloitte.com/kz/ru/pages/risk/articles/deloitte-cis-impact-report-fy2018.html>
9. Клаус Шваб "Төртінші өнеркәсіптік революция" кітабы // http://loveread.ec/view_global.php?id=66348
- 10.Кешелова А. В. "Цифрлық" экономикаға кіріспе" // <http://spkurdyumov.ru/uploads/2017/07/vvedenie-v-cifrovuyu-ekonomiku-na-poroge-cifrovogo-budushhego.pdf>

ҚАРЖЫ НАРЫҒЫН ЦИФРЛАНДЫРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ ЖӘНЕ ОНЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

*Саимова Ш.А з.ғ.к., профессор
Елгондина Зарина Мухаммедқызы*

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, «Құқық» кафедрасының магистранты

Аңдатпа. Цифрлық Қазақстан мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы. (күші жойылды) - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 17 мамырдағы № 311 қаулысымен Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 24 қаңтардағы кеңейтілген отырысында жарияланған тапсырмасына сәйкес сақтандыру нарығы мен бағалы қағаздар нарығын қоса алғанда, барлық қаржы секторын кешенді дамытуды қамтамасыз ету қажет.

Кілт сөздер. Банк, Цифрлық Қазақстан, Үкімет, декларация, облигация, акция

ТЕХНОЛОГИИ ЦИФРОВИЗАЦИИ ФИНАНСОВОГО РЫНКА И ЕГО ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

Елгондина Зарина Мухаммедкызы

Казахско-Русский Международный университет, магистрант кафедры «Право»

Аннотация. Об утверждении государственной программы цифрового Казахстана. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827. (утратило силу) - в соответствии с поручением Президента Республики Казахстан, опубликованным постановлением Правительства Республики Казахстан от 17 мая 2022 года № 311 на расширенном заседании Правительства Республики Казахстан от 24 января 2020 года необходимо обеспечить комплексное развитие всего финансового сектора, включая страховой рынок и рынок ценных бумаг.

Ключевые слова. Банк, Цифровой Казахстан, Правительство, декларация, облигация, акция

TECHNOLOGIES OF DIGITALIZATION OF THE FINANCIAL MARKET AND ITS LEGAL REGULATION

Yelgondina Zarina Mukhammedkyzy

Kazakh-Russian International University, undergraduate student of the Department of Law

Annotation. On the approval of the state program of digital Kazakhstan. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827. (expired) - in accordance with the instruction of the President of the Republic of Kazakhstan, published by Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated May 17, 2022 No. 311 at the expanded meeting of the Government of the Republic of Kazakhstan dated January 24, 2020, it is necessary to ensure the comprehensive development of the entire financial sector, including the insurance market and the securities market.

Keywords. Bank, Digital Kazakhstan, Government, declaration, bond, share

Мақала цифрландыру жағдайында Қаржы нарығын құқықтық реттеуге арналған. Қазіргі уақытта цифрлық экономиканың дамуымен бірге қаржы нарығының цифрлық трансформациясы жүріп жатыр, ол финтех-индустрияны дамыту есебінен жүзеге асырылады. Мемлекеттің қаржы нарығы қазіргі заманғы қаржы технологиялары есебінен өзгеріп, біртіндеп трансшекаралық сипатқа ие болады блокчейн, үлкен деректерді талдау және жасанды интеллект. Әсіресе жылдам цифрлық платформалар мен жаңа сервистерді дамытуға бағытталған финтех-индустрия қарқынды дамып келеді. Бұл кезеңде басқарушылық орталықсыздандыру байқалады, бұл сонымен бірге жасанды интеллект технологияларын дамытудың нәтижесі және қаржы платформалары мен қызметтерін роботтандыру.

Деректермен алмасудың және орталықтандырылмаған тізілімдерді жүргізудің жаңа ортасы қаржы нарығының жаңа сегменттеріне шығуға, тиісінше туындайтын қаржылық тәуекелдер проблемаларын шешуге мүмкіндік береді.

Қаржы нарығының тұрақтылығын кіріктірілген нарық негізінде қамтамасыз ету қажет ақылды қызметтер мен сандық платформалар. Авторлар цифрлық модельдің

дамуын ашады қаржы нарығының өзгеруі оның жұмыс істеуінің құқықтық негіздерін анықтайды, осы саладағы Ресей заңнамасын жетілдіру қажеттілігі негізделген.

Қаржы нарығы экономикалық және құқықтық қатынастар жүйесі бар қаржы активтері айналысқа түсетін және қайта бөлінетін мемлекеттер мен бизнес, қаржы делдалдарының қатысуымен туынды қаржы құралдары.

Қазақстан банкі мегарегулятор ретінде бұл қатынастарды «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 наурыздағы N 2155 Заңы. заңына сәйкес реттейді, оған қаржылық бақылау (қадағалау) және реттеу өкілеттіктері берілді нарықтар. Қаржылық реттеу пәні нарық болып табылады жария қаржы. Қаржы саласы қаржы нарықтары арқылы дамиды.

Мұндай дамудың салдары-жаңа қаржылық институттар, қаржылық платформалар және қызметтер. Қазақстандағы қаржы нарығының моделі банктер мен бағалы қағаздар нарығына негізделген жүйені байланыстыратын сегменттік болып табылады. Жоқ қаржы тиімділігінің параметрлеріне қол жеткізілді қоғамдық-құқықтық құрылымдар, олар біркелкі дамымаған. Қаржы нарықтарында мемлекеттік және жеке қаржы өзара тепе теңдікті сақтайды

бір қаржылық сегменттер ретінде бір-бірін жүйелер.

Соңғы жылдардағы үрдіс-қаржыны цифрлық ортаға "көшіру". Субъектілер цифрландыру арқылы қаржы нарығын өз үлесін құра отырып, жаңа деңгейге шығыңыз жасанды интеллект (АИ), үлкен деректерді талдау, Машиналық оқыту негізінде финтех-компаниялармен ынтымақтастық арқылы, таратылған тізілімдер мен Биометрия. Қолма - қол ақшаны басқаруда қолданылады робо-эдвайзинг. Блокчейн технологиясы және оған негізделген қызметтер кеңінен таралды таратылған тізілім ретінде орталықтандырылмаған мәліметтер базасы өзара байланысты блоктардан тұрады транзакциялар, пайдаланылатын ақпаратты сақтау үшін.

Халық өз қаражатын краудфандингтік платформаларға белсенді түрде инвестициялайды, краудфандинг өтеусіз де, сондай-ақ пайдаланылады қайтару. Жалпы, бұл жүйені білдіреді интернет-платформаларда алдын ала анықталмаған тұлғалар тобымен жобаларды қаржыландыру.

Қазіргі кезеңде жаңа кезең байқалады сандық жүйемен байланысты технологиялық құрылым «қаржы архитектурасын» «трансформациялау» нарықтар. Қаржы нарығының орталықтандырылған бөлігі бұлтты қызметтер мен жасанды интеллектке сүйене отырып, орталықтандырылмаған бөлікке «ауысады».

Орталықтандырылған жүйе Қаржы нарығы орталықтандырылмаған платформаларға сүйенеді, мұнда қаржылық ақпарат таратылған тізілім және таратылған бұлтты сақтау жүйелері ретінде бар.

Қаржы нарығы негізгі элемент болып табылады қаржы жүйесі. Банк жүйесі банктердің финтех-компанияларынан кейін өзгертіледі жаңа технологиялық сервистер мен платформаларды белсенді игеруде. Қаржылық өзгерістер құралдар қаржы нарықтарының өзгеруіне әкеледі.

Орталықтандырылған қаржы нарығы, жаңа технологияға сәйкес өзгеру ақпараттық жүйеге айналады орталықтандырылмаған тізілімдерде сақталған деректермен алмасу. Дәстүрлі бизнес-модельдер төмен қаржылық жүзеге асыру процесінде деректерді автоматты түрде алмасу процестеріне орын қызметтер.

Бұл жағдайда қажеттілік туындайды ұйымдық-құқықтық құрылымды нақты құрылымдау қаржы нарығының жаңа моделінің негіздері. Институционалдық делдалдардың саны платформаішілік шешімдерді енгізу салдарынан біртіндеп азаяды.

Жаһандық қаржы жүйесі ағылшын-американдық және континенттік модельдердің жақындасуына ықпал етеді, яғни. негізделген жүйе бағалы қағаздар нарығы және оған

негізделген жүйе банктер. Банк жүйесінде экзобайт деректер сақталады, олар бұрын жай ғана жойылды, өшірілді және банктердің тиімділігін қамтамасыз етуге үлес қосқан жоқ.

Машиналық оқыту тек осындай деректерді ғана емес, сонымен қатар әр секунд сайын келіп түсетін деректерді де жедел талдауға және олардың негізінде банктерді қызықтыратын ақпаратты алуға мүмкіндік береді, бұл екеуін де арттырады клиенттерге қызмет көрсету сапасы және деңгейі банк қызметінің тиімділігі.

Осылайша, банктік қаржыландыру нарығы мен бағалы қағаздар нарығы интернет-ортаға ауысады. Машиналық оқытудың таралуына байланысты банктер бағыттарды көбейтеді клиенттің тапсырмаларын жедел өңдеу мүмкіндігіне байланысты қызмет көрсету. Қазіргі банктің басқару технологиясы тәуекелдерді басқару жүйесі, сондықтан машина оқыту белгілі бір тұтынушыға белгілі бір өнімді жасауға мүмкіндік береді.

Бұл технологиялар сәтті қолданылады банк сервисінің жаңа технологияларын енгізетін дәстүрлі қаржы институттары. Бұл бағыт бірдей сұранысқа ие банктер мен финтех-компаниялар. Бірақ финтех-компаниялар банктерді жоқ, өйткені финтех-компаниялар әзірге олардың қаржылық құзыреттері жеткіліксіз және ең аз тәуекелдермен байланысты өнімдерді ұсынады, ал банктер мен басқа дәстүрлі қаржы институттары клиенттерге өнімдердің кең ассортиментін ұсына алады. Егер банктер икемділікте финтехтен ұтылса, онда финтех банктерден төмен қызметтердің саны. Финтех жетекшілік етпейді банктермен күрес, тек клиенттерді қамтиды, банктер жаңа желіні ұсынбаған қаржылық қызметтер.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Байрамов Б. А., Моргунов М. в. құқықтық дамудың қазіргі жағдайы мен болашағы Ресейдегі криптовалюталарды реттеу // Білім берудегі, ғылымдағы және өнеркәсіптегі заманауи ақпараттық технологиялар: СБ. тр. XV Халықаралық. конф., XIII Халықаралық. ғылыми байқау. Және ғылыми.- әдіс. жұмыс. - М.: "Econ-inform "баспасы" ЖШС, 2020. - С. 107-111.
2. Иванова С.П., Садыкова К. В. Өзекті интеграцияланған банк құрылымдарының қызметі мәселелері // хабаршы. Г.В. Плеханова. - 2018. - № 1 (97). - Б. 90-99.марамыгин м. с., Чернова г. в., Решетникова л.
3. Цифрлық трансформациясы қаржылық қызметтер нарығы: тенденциялар мен ерекшеліктер // менеджер. - 2019. - Т. 10. - № 3. - Б. 70 - 82.
4. Машинова А. С. Заң экономикалық жүйесіне цифрлық теміржолды енгізудің құқықтық аспектілері // Білім берудегі заманауи ақпараттық технологиялар, ғылым және өнеркәсіп: СБ.ғылым. тр. XIV Халықаралық. конф. және XII Халықаралық. ғылыми байқау. және ғылыми.- әдіс. жұмыс. - М.: "Econ-inform "баспасы" ЖШС, 2019. - Б. 165-169.
- 5.

АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Нурлин А.К. кандидат юридических наук

Меретаманова Зауреш Акимовна

*Қазақ Орыс Халықаралық университет,
«Құқық» кафедрасының 2-ші курс магистранты*

Андатпа. Конституциялық-құқықтық терминологияны, қылмыстық - құқықтық, азаматтық-құқықтық, әкімшілік тәсілдерді талдай отырып, келесі тұжырымдар жасауға болады: - диссертациялық зерттеуде қарастырылған терминдерді заңнамада қолдану құқық нормасының нақты элементтеріне, сондай-ақ қолданылатын құқық саласына байланысты.

Кілт сөздері. Ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық ресурс, жарнама

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Нурлин А.К. кандидат юридических наук

Меретаманова Зауреш Акимовна

Казахско-Русский Международный университет, магистрант кафедры «Право»

Аннотация. Анализируя конституционно-правовую терминологию, уголовно - правовой, гражданско-правовой, административный подходы, можно сделать следующие выводы: - применение в законодательстве терминов, рассмотренных в диссертационном исследовании, зависит от конкретных элементов нормы права, а также от применяемой отрасли права.

Ключевые слова. Информационная безопасность, информационный ресурс, реклама

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF LEGAL SUPPORT OF INFORMATION SECURITY

Meretamanova Zauresh Akimovna

Kazakh-Russian International University, undergraduate student of the Department of Law

Annotation. Analyzing constitutional legal terminology, criminal law, civil law, administrative approaches, the following conclusions can be drawn: - the use of the terms considered in the dissertation research in legislation depends on the specific elements of the rule of law, as well as on the branch of law used.

Keywords. Information security, information resource, advertising

Ақпараттық қауіпсіздік түсінігі. Ақпараттық қауіпсіздік — мемкелеттік ақпараттық ресурстардың, сондай-ақ ақпарат саласында жеке адамның құқықтары мен қоғам мүдделері қорғалуының жай-күйі.

Ақпаратты қорғау—ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған шаралар кешені. Тәжірибе жүзінде ақпаратты қорғау деп деректерді енгізу, сақтау, өңдеу және тасымалдау үшін қолданылатын ақпарат пен қорлардың тұтастығын, қол жеткізулік оңтайлығын және керек болса, жасырындылығын қолдауды түсінеді

Ақпаратты қорғау. Негізгі терминдер мен анықтамалар «ақпараттық қауіпсіздік түсінігін ақпараттық қауіпсіздіктің жай-күйі ретінде енгізеді, онда оның құпиялылығы, қолжетімділігі және тұтастығы қамтамасыз етіледі.

- Жарнама -

Құпиялылық – ақпараттың оған қол жеткізуге құқығы бар субъектілер ғана жүзеге асыратын жағдайы.

Тұтастық – ақпараттың ешқандай өзгерісі жоқ немесе өзгертуді оған құқығы бар субъектілер әдейі ғана жүзеге асыратын ақпарат жағдайы;

Қолжетімділік – қолжетімділік құқығы бар субъектілер оны кедергісіз пайдалана алатын ақпараттың жай-күйі.

Киберқауіпсіздік негіздері және қауіп түрлері

Киберқауіпсіздік — бұл қолданушыларды, олардың ақпараттық жүйелерін, желілері мен бағдарламаларын сандық шабуылдардан қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған қызмет.

Мұндай кибершабуылдардың басты мақсаты әрі хакерлердің жеке мақсаттары үшін осы ақпаратты одан әрі пайдалану үшін пайдаланушының құпия ақпаратын алу, әрі бүкіл бизнес-процестің жұмысын бұзу болуы мүмкін. Сондықтан, әсіресе мемлекеттік департаменттер мен ірі жеке ұйымдардың жағдайында, Қазақстан үшін, сондай-ақ әлемнің басқа елдері үшін Интернетте тиімді және қауіпсіз болу үшін басты міндеттердің бірі дәл осы киберқауіпсіздік саласын дамыту болып табылады.

Киберқауіпсіздік – қауіп түрлері

Жаңа технологияларды, қауіпсіздік тенденцияларын және қауіп барлауын қадағалау қиын. Дегенмен, бұл ақпаратты және басқа да активтерді көптеген нысандарды қабылдайтын киберқауіптерден қорғау үшін қажет.

Ақпараттық қауіпсіздігіне зиян келтіруі мүмкін әрекеттерді бірнеше санатқа бөлуге болады:

1) Рұқсат етілген пайдаланушылар орындайтын әрекеттер. Бұл санатқа мыналар кіреді:

Жұмыс станциясындағы немесе сервердегі деректерді мақсатты түрде ұрлау немесе жою;

Абайсыз әрекеттер нәтижесінде пайдаланушы деректеріне зақым келтіру;

2) Хакерлер жүзеге асыратын «электрондық» әсер ету әдістері. Хакерлер – бұл компьютерлік қылмысқа кәсіби түрде де (соның ішінде бәсекелестік жағдайында) және жай ғана қызығушылықпен айналысатын адамдар. Бұл әдістерге мыналар жатады: компьютерлік желілерге рұқсатсыз кіру; DOS шабуылдары.

Кәсіпорын желісіне сырттан рұқсатсыз кірудің мақсаты зиян келтіру деректерді жою, құпия ақпаратты ұрлау және оны заңсыз мақсаттарда пайдалану, үшінші тарап сайттарына шабуылдарды ұйымдастыру үшін желілік инфрақұрылымды пайдалану, шоттардағы қаражатты ұрлау және т.б. болуы мүмкін. .

DOS типті шабуыл (қызмет көрсетуден бас тарту сөзінен қысқартылған – «қызмет көрсетуден бас тарту») кәсіпорынның оның қауіпсіз және тиімді жұмыс істеуіне (файлдық, пошталық серверлер) жауап беретін желі түйіндеріне сыртқы шабуыл.

Шабуыл жасаушылар осы түйіндерге олардың шамадан тыс жүктелуін тудыру және нәтижесінде оларды біраз уақытқа өшіру үшін деректер пакеттерін жаппай жіберуді ұйымдастырады. Бұл, әдетте, зардап шеккен компанияның бизнес-процестерінің бұзылуына, тұтынушылардың жоғалуына, беделіне нұқсан келтіруге және т.б.

3) Компьютерлік вирустар. Электрондық әсер ету әдістерінің жеке санаты компьютерлік вирустар және басқа зиянды бағдарламалар болып табылады. Олар компьютерлік желілерді, Интернетті және электрондық поштаны кеңінен пайдаланатын

заманауи бизнеске нақты қауіп төндіреді. Корпоративтік желінің түйіндеріне вирустың енуі олардың жұмысының бұзылуына, жұмыс уақытының жоғалуына, деректердің жоғалуына, құпия ақпараттың ұрлануына және тіпті қаражаттың тікелей ұрлануына әкелуі мүмкін.

Корпоративтік желіге енген вирустық бағдарлама киберқылмыскерлерге компанияның қызметін жартылай немесе толық бақылауға мүмкіндік береді.

4) Спам. Бар болғаны бірнеше жыл ішінде спам болмашы тітіркенуден қауіпсіздіктің ең маңызды қатерлерінің біріне айналды: электрондық пошта жақында зиянды бағдарламаларды таратудың негізгі арнасына айналды; спам хабарламаларды қарауға, содан кейін жоюға көп уақытты алады, қызметкерлердің психологиялық жайсыздық сезімін тудырады; жеке тұлғалар да, ұйымдар да спамерлер жүзеге асыратын алаяқтық схемалардың құрбаны болады; маңызды хат-хабарлар жиі спаммен бірге жойылады, бұл клиенттердің жоғалуына, келісім-шарттардың орындалмауына және басқа да жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін; Поштаны жоғалту қаупі әсіресе RBL қара тізімдерін және спамды сүзгілеудің басқа да «шикі» әдістерін пайдаланған кезде жоғары.

5) «Табиғи» қауіптер. Кәсіпорынның ақпараттық қауіпсіздігіне әртүрлі сыртқы факторлар әсер етуі мүмкін: дұрыс сақтамау, компьютерлер мен тасымалдағыштарды ұрлау және т.б. деректердің жоғалуына себеп болуы мүмкін.

Осылайша, заманауи жағдайларда дамыған ақпараттық қауіпсіздік жүйесінің болуы кез келген компанияның бәсекеге қабілеттілігінің және тіпті өміршеңдігінің маңызды шарттарының біріне айналады.

Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету әдістері

Бүгінгі күні ақпараттық қауіпсіздік әдістерінің үлкен арсеналы бар:

- пайдаланушыларды сәйкестендіру және аутентификация құралдары («3А кешені»);
- компьютерлерде сақталатын және желі арқылы берілетін ақпаратты шифрлау құралдары;
- брандмауэрлер;
- виртуалды жеке желілер;
- мазмұнды сүзу құралдары;
- дискілер мазмұнының тұтастығын тексеру құралдары;
- вирусқа қарсы қорғаныс құралдары;
- желінің осалдығын анықтау жүйелері және желілік шабуыл анализаторлары.

Көрсетілген құралдардың әрқайсысын дербес және басқалармен біріктіру арқылы пайдалануға болады. Бұл қолданылатын платформаларға қарамастан кез келген күрделілік пен конфигурациядағы желілер үшін ақпараттық қауіпсіздік жүйелерін құруға мүмкіндік береді.

«3А кешені» аутентификацияны, авторизацияны және басқаруды қамтиды. Сәйкестендіру және авторизация ақпараттық қауіпсіздіктің негізгі элементтері болып табылады.

Шифрлау жүйелері қатты дискіде немесе басқа тасымалдағышта сақталған деректерге рұқсатсыз қол жеткізу, сондай-ақ электрондық пошта арқылы жіберілген немесе желілік хаттамалар арқылы жіберілген ақпаратты ұстап алу жағдайында шығындарды азайтуға мүмкіндік береді.

Негізгі принципі әрбір деректер пакетін рұқсат етілген адрестер базасына кіріс және шығыс IP мекенжайларының сәйкестігін тексеру болып табылады. Осылайша, желіаралық қалқандар ақпараттық желілерді сегменттеу және деректер айналымын бақылау мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтеді.

Криптография мен желіаралық қалқандарға келетін болсақ, біз қауіпсіз виртуалды жеке желілерді (VPN) атап өткен жөн.

Оларды пайдалану ашық байланыс арналары бойынша берілген деректердің құпиялылығы мен тұтастығы мәселелерін шешуге мүмкіндік береді.

VPN пайдалануды үш негізгі тапсырмаға дейін қысқартуға болады:

-компанияның әртүрлі кеңселері арасындағы ақпарат ағындарын қорғау (ақпарат тек сыртқы желіге шығу кезінде шифрланады);

-қашықтағы желі пайдаланушыларының компанияның ақпараттық ресурстарына, әдетте, Интернет арқылы қауіпсіз қол жеткізуі;

-корпоративтік желілердегі жеке қолданбалар арасындағы ақпараттық ағындарды қорғау (бұл аспект те өте маңызды, өйткені шабуылдардың көпшілігі ішкі желілерден жүзеге асырылады).

-Құпия ақпаратты жоғалтудан тиімді қорғау – кіріс және шығыс электрондық поштаның мазмұнын сүзгілеу.

Ұйымдастыру ережелеріне негізделген электрондық пошта хабарлары мен олардың тіркемелерін тексеру компанияларды заңды шағымдар үшін жауапкершіліктен сақтауға және олардың қызметкерлерін спамнан қорғауға көмектеседі. Мазмұнды сүзу құралдары барлық жалпы пішімдегі файлдарды, соның ішінде қысылған және графикалық файлдарды сканерлеуге мүмкіндік береді. Бұл ретте желінің өткізу қабілеттілігі іс жүзінде өзгеріссіз қалады.

Жұмыс станциясындағы немесе сервердегі барлық өзгерістерді тұтастықты тексеру технологиясының арқасында желі әкімшісі немесе басқа уәкілетті пайдаланушы бақылай алады. Бұл файлдармен кез келген әрекеттерді (өзгерту, жою немесе жай ашу) анықтауға және вирус белсенділігін, рұқсатсыз кіруді немесе уәкілетті пайдаланушылардың деректерді ұрлауын анықтауға мүмкіндік береді. Бақылау файлдардың бақылау сомасын (CRC) талдау негізінде жүзеге асырылады.

Заманауи антивирустық технологиялар күдікті файлдың кодын антивирустық дерекқорда сақталған үлгілермен салыстыру арқылы белгілі вирустық бағдарламалардың барлығын дерлік анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жаңадан жасалған вирустық бағдарламаларды анықтау үшін мінез-құлықты модельдеу технологиялары әзірленді. Табылатын объектілерді дезинфекциялауға, оқшаулауға (карантинге қоюға) немесе жоюға болады. Вирустардан қорғауды жұмыс станцияларына, файлдық және пошталық серверлерге, әртүрлі типтегі процессорлардағы жалпы операциялық жүйелердің (Windows, Unix және Linux жүйелері, Novell) дерлік кез келген астында жұмыс істейтін желіаралық қалқандарға орнатуға болады.

Спам сүзгілері спамды талдауға байланысты үстеме шығындарды айтарлықтай азайтады, трафик пен сервер жүктемесін азайтады, команданың психикалық денсаулығын жақсартады және қызметкерлердің алаяқтық транзакцияларға қатысу қаупін азайтады. Сонымен қатар, спам сүзгілері жаңа вирустарды жұқтыру қаупін азайтады, өйткені вирустары бар хабарламалар (тіпті вирусқа қарсы дерекқорларға әлі енгізілмегендер) жиі спам белгілерін көрсетеді және сүзіледі. Рас, егер сүзгі қоқыспен бірге спам және пайдалы, іскерлік немесе жеке хабарларды жойса немесе белгілесе, спамды сүзудің оң әсерін сызып тастауға болады.

Ақпараттық қауіпсіздікке табиғи қауіп-қатерлерге қарсы тұру үшін компания төтенше жағдайлардың алдын алу (мысалы, деректерді өрттен физикалық қорғауды қамтамасыз ету) және мұндай жағдай туындаған жағдайда залалды азайту үшін процедуралар кешенін әзірлеуі және енгізуі керек. Деректерді жоғалтудан қорғаудың негізгі әдістерінің бірі — белгіленген процедураларды қатаң сақтай отырып, сақтық көшірме жасау (заңдылық, тасымалдағыш түрлері, көшірмелерді сақтау әдістері және т.б.).

Соңғы жылдары киберқылмыс тез өршіп кетті, ал компаниялар мен үкіметтер өсіп келе жатқан қауіптен қорғану үшін жеткілікті білікті адамдарды жалдауға тырысты. Бұл үрдіс болашақта да жалғасады деп күтілуде

Қорғаныш тәсілдерінің бірі — құпия ақпаратпен жұмыс істегеннен кейін жедел жадыда немесе аралық жадыны тазалау. Жақсы әдіс деп тегерішті нығыздау программаларын қолдануды да санауға болады.

Ақпараттық қауіпсіздік ақпараттың және оның қолдаушы инфрақұрылымының ақпараттың өзіне, оның иелеріне немесе қолдаушы инфрақұрылымға зақым келтіруі мүмкін кез келген кездейсоқ немесе зиянды әсерлерден қауіпсіздігі ретінде түсініледі.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің жедел орталықтары мен Ақпараттық қауіпсіздікті ұлттық үйлестіру орталығы арасындағы ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қажетті ақпарат алмасу қағидаларын бекіту туралы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800016886>
2. Тоқаев Қ.К. Сындарлы қоғамдық диалог – қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2 қыркүйек 2019. https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy
3. Абдрасулов Е.Б. Конституция - фундамент, каркас национального права. Казинформ. 26.08.2020. <https://www.inform.kz/ru/konstituciya-fundament-karkas-nacional-nogo-prava-uchenyy-a3687546>
4. David E. Guinn. Philosophy and Theory of Freedom of Expression. International Human Rights Law Institute. DePaul University College of Law Press. 2019. P. 58.
5. Alan E. Fuchs. Further Steps Toward a General Theory of Freedom of Expression, 18 Wm. & Mary L. Rev. 347 (2018), <https://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol18/iss2/6>
6. Thomas Scanlon. A theory of freedom of expression. Philosophy and Public Affairs 1 (2):204-226, 2018. P. 244-245.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Дана Жумагалиевна Боранбаева

Магистрант 2-го курса ОП7М04211-Право

*Казахско-русский международный университет, 03006, г. Актөбе, ул. Айттике-би, 52,
Республика Казахстан*

Аннотация. Статья посвящена правовому обеспечению информационной безопасности в Республике Казахстан. В данной статье рассматриваются приоритетные направления информационно-технических угроз, в том числе борьба с киберпреступностью, а также пути совершенствования и перспективы развития нормативной правовой базы в данной отрасли.

Ключевые слова: информационная безопасность, информационные технологии, информация, киберпреступления, киберпреступность, интернет.

АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Дана Жумагалиқызы Боранбаева

2 курс магистранты ОР7М04211-Құқықтану
Қазақ-Орыс халықаралық университеті, 03006, Ақтөбе қ., көш. Әйтiке би, 52,
Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасындағы ақпараттық қауіпсіздікті құқықтық қамтамасыз етуге арналған. Бұл мақалада ақпараттық технологиялар қауіптерінің басым бағыттары, соның ішінде киберқылмысқа қарсы күрес, сондай-ақ осы саладағы нормативтік құқықтық базаны жетілдіру жолдары мен даму перспективалары қарастырылады.

Негізгі сөздер: ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық технологиялар, ақпарат, киберқылмыс, киберқылмыс, интернет.

LEGAL BASIS OF INFORMATION SECURITY

Dana Zhumagalievna Boranbaeva

2nd year master's student ОР7М04211-Law
Kazakh-Russian International University, 03006, Aktobe, st. Aitike-bi, 52,
Republic of Kazakhstan

Abstract. The article is devoted to the legal support of information security in the Republic of Kazakhstan. This article discusses the priority areas of information technology threats, including the fight against cybercrime, as well as ways to improve and prospects for the development of the regulatory framework in this industry.

Keywords: information security, information technology, information, cybercrime, cybercrime, Internet.

Информационная сфера является системообразующим фактором жизни общества и оказывает значительное влияние на состояние политической, экономической, оборонной и других составляющих безопасности Республики Казахстан. В связи с этим информационная безопасность в Республике Казахстан связана с различными сферами жизнедеятельности общества и государства: экономики, внутренней и внешней политики, обороны, правоохранительной и судебной сферами, областью науки и техники, сферой духовной жизни и т. д.

Каждую из этих сфер можно охарактеризовать особенностями обеспечения информационной безопасности, связанными со спецификой объектов обеспечения безопасности, степенью их уязвимости с точки зрения угроз информационной безопасности. Следует отметить, что в настоящее время информация и информационные технологии имеют прямое и непосредственное отношение к политической сфере. Процессы сбора, накопления, переработки и распространения информации становятся одним из необходимых условий для существования структур политического управления, осуществления эффективных политических воздействий.

Мировой опыт показал, что в качестве источника политической угрозы может выступать информация. Поэтому существует необходимость государственно-правового регулирования информационных потоков. Средства массовой информации и глобальная сеть Интернет приобрели огромное значение в политической сфере. Государственные структуры, политические партии, общественные объединения открывают свои сайты и порталы. В связи с этим у граждан появляются больше возможностей принимать участие в политической жизни общества и государства посредством современных технических

устройств через Интернет — обсуждать законопроекты, выдвигать законодательные инициативы, отправлять жалобы и обращения [1].

Политические отношения в условиях демократии предполагают определенные формы коммуникации, которые зависят от интересов и потребностей тех сил, которые борются за власть или которые пришли к власти. Информационные технологии включаются в политические отношения и, безусловно, влияют на них. Контроль над информацией со стороны властных структур чреват злоупотреблениями, включая сокрытие информации, ограничение доступа к ней или ее незаконное, или нежелательное распространение. При этом внушает большие опасения тот факт, что этот контроль со стороны государства принимает все более выраженный политический характер.

Глобальной проблемой, о которой в последнее время все чаще говорят в мире, является так называемый «цифровой разрыв», который разделяет общество на две части: тех, кто имеет возможность пользоваться высокими технологиями (IT, Интернет, телекоммуникациями и т. д.), и тех, кому они по разным причинам недоступны. Информационное преимущество является важной социальной силой, способствующей перераспределению экономических, социальных и политических (властных) ресурсов. Информационное неравенство, возникающее в информационной экономике, усиливает социальную и экономическую дифференциацию общества. Все это усугубляет проблемы экономической безопасности государства.

На сегодняшний день деловая и частная жизнь многих миллионов людей оставляет «электронный след» в различные рода информационных системах (базах данных). Фиксируются телефонные звонки, оплата счетов, поездки, таможенные декларации, а также покупки в магазинах, если они оплачиваются с помощью банковских карт. Для современного человека особую значимость приобретает обеспечение приватности, защита персональных данных.

Одна из групп угроз экономической безопасности (один из видов национальной безопасности) личности обусловлена тем, что сегодня, в условиях информационной экономики, сотни миллионов жителей планеты являются держателями кредитных и дебетовых банковских карт, и все они являются благодатным объектом для кибершпионажа [2].

Другой серьезной угрозой для экономической безопасности личности в условиях информационной экономики является кибермошенничество. Наиболее популярными видами мошенничества в сети Интернет стали: – виртуальные кошельки, положив в которые определенные денежные суммы вкладчик достаточно быстро может получить высокий доход; – предложения в сети реального заработка на неких условиях (при этом начало работы платное); – продажа бизнес-пакетов. Их навязывают человеку на одном из сайтов-однодневок с припиской «Это поможет вам разбогатеть»; – объявления о людях, попавших в сложные жизненные условия, которые таковыми на самом деле не являются; – сайты-двойники, опаснейшие из которых — это копии сайта интернет-провайдера с мошенническими реквизитами. В настоящее время преступления в сфере компьютерной информации хотя и имеют незначительный удельный вес в общей структуре преступности (в сравнении с другими преступлениями), однако проявляют стойкую тенденцию к ежегодному росту.

Как отмечает Управление «К» (специальный отдел по борьбе с информационными преступлениями) Министерства внутренних дел Республики Казахстан [3], основным мотивом киберпреступников в последние годы стало желание извлечения материальной выгоды. И если несколько лет назад немалая доля компьютерных преступлений совершалась из хулиганских побуждений или стремления продемонстрировать свои навыки, то сегодня даже такие виды преступной деятельности как неправомерный доступ

к компьютерной информации или изготовление вредоносного программного обеспечения направлены на хищение денежных средств. Информационные и телекоммуникационные технологии открывают новые возможности и для традиционных форм криминальной деятельности, что влечет за собой рост числа мошенничеств, основанных на доверии, при совершении которых IT-технологии используются как удобный инструмент для поиска потенциальных жертв, перевода денег и сокрытия следов своей деятельности.

По оценкам экспертов ежесекундно жертвами киберпреступников становятся 12 человек в мире, и это количество с каждым годом растет. По мнению специалистов крупнейшего производителя антивирусного программного обеспечения «Лаборатория Касперского», в ближайшие 10 лет киберпреступность будет развиваться в направлении кибершпионажа. Эксперты считают, что кибершпионаж будет специализироваться в атаках на бизнес, причем в большей степени по заказам. Коммерческий шпионаж, кражи баз данных, информационные атаки с целью подрыва репутации будут особенно востребованы в условиях информационной экономики. В лаборатории считают, что грядет настоящая война хакеров и противостоящих им компьютерных специалистов больших корпораций. Таким образом, можно говорить о формировании нового сегмента теневой экономики — «черного» киберрынка, отрицательно влияющего на экономическую безопасность всего государства [4].

Это свидетельствует о появлении новых видов институциональных ловушек, угрожающих экономической безопасности государства. В Казахстане основным политико-правовым актом, определяющим принципы и основные направления развития информационной безопасности, является Концепция кибербезопасности («Киберщит Казахстана»), которая разработана в соответствии с Посланием Президента Республики Казахстан «Третья модернизация Казахстана: Глобальная конкурентоспособность» с учетом подходов Стратегии «Казахстан-2050» по вхождению Казахстана в число 30-ти самых развитых государств мира. Концепция основана на оценке ситуации в сфере информатизации государственных органов, автоматизации государственных услуг, перспектив развития «цифровой» экономики и технологической модернизации производственных процессов в промышленности, расширения сферы оказания информационно-коммуникационных услуг. Она определяет основные направления реализации государственной политики в сфере защиты электронных информационных ресурсов, информационных систем и сетей телекоммуникаций, обеспечения безопасного использования информационно-коммуникационных технологий [4].

Данная Концепция призвана обеспечить единство подходов к мониторингу обеспечения информационной безопасности государственных органов, физических и юридических лиц, а также выработку механизмов предупреждения и оперативного реагирования на инциденты информационной безопасности, в том числе в условиях чрезвычайных ситуаций социального, природного и техногенного характера, введения чрезвычайного или военного положения.

При разработке Концепции изучен международный опыт в области формирования подходов к защите национальной информационно-коммуникационной инфраструктуры государств-лидеров в сфере разработки и использования информационно-коммуникационных технологий, так и стран, стремящихся расширить сферу их применения для достижения целей социально-экономического развития. Основным нормативным правовым актом, регулирующим отношения в сфере обеспечения безопасности в Казахстане, является Закон Республики Казахстан «О национальной безопасности», который регулирует правовые отношения в области национальной безопасности Республики Казахстан и определяет содержание и принципы обеспечения

безопасности человека и гражданина, общества и государства, систему, цели и направления обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан.

Мы разделяем мнение А.А. Мырзахмет, который среди видов национальной безопасности, в качестве отдельного вида выделяется информационная безопасность. Учитывая важность информатизации для формирования и развития качественно новых социально-экономических и политических отношений в Республике Казахстан, ее вхождения в международное информационно-электронное пространство возникает необходимость совершенствования механизма защиты интересов субъектов информации при передаче информации по местным и международным каналам связи, а также защиты интересов общества и государства при распространении компьютерных технологий, связанных с попытками передачи интеллектуальных и творческих способностей человека вне компьютерным системам [5].

Тем самым безопасность обеспечивается постоянным поддержанием баланса технических средств и адекватного механизма правового обеспечения. Поэтому обеспечение информационной безопасности становится комплексной проблемой, включающей в себя ресурсы всей национальной экономики и общественных ресурсов (включая развитие государственной идеологии, перспективных форм развития науки, общественного сознания).

Развитие информационной сферы порождает такие новые, особо сложные, основанные на использовании высоких технологий, правонарушения, примером чего является киберпреступность. Эти правонарушения вторгаются в особо сложную технологическую сферу информационной безопасности, что в свою очередь является одной из важных составных частей национальной безопасности, которая одновременно несет в себе информационную опасность.

Таким образом, широкий спектр проблем обеспечения информационной безопасности в Республике Казахстан, обеспечения неприкосновенности частной жизни и защиты прав на доступ к информации, защиты информационных систем, ресурсов и сетей, борьба с киберпреступностью, а также другие проблемы информационной безопасности нуждаются в дальнейшем развитии системного правового регулирования на основе тщательного анализа международных правовых норм, зарубежного законодательства, действующего законодательства Республики Казахстан и правоприменительной практики.

Список использованной литературы:

1. Популярное виды мошенничества в интернете <https://igate.com.ua/news/14355-top-7-samyh-populyarnyh-aferv-internete>;
2. Киберпреступность: компьютерный апокалипсис наших дней <https://informburo.kz/stati/kiberprestupnost-kompyuternyy-apokalipsis-nashih-dney-7677.html>;
3. Незаметный кибершпионаж и триумф вымогателей https://www.kaspersky.ru/about/press-releases/2015_nezametny-kiberspionazh-i-triumf-vymogateley;
4. Концепция кибербезопасности <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>. Основные термины (генерируются автоматически): информационная безопасность, Казахстан, информационная экономика, национальная безопасность, информационная сфера, компьютерная информация, политическая сфера, правовое обеспечение, частная жизнь, экономическая безопасность.
5. Мырзахмет, Азат Аскарулы. Правовое обеспечение информационной безопасности Республики Казахстан / Азат Аскарулы Мырзахмет. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2019. — № 15 (253). — С. 119-122. — URL: <https://moluch.ru/archive/253/58106/> (дата обращения: 22.02.2024).

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА

Каратаев Т.Ж. кандидат юридических наук

Асанов Кайрат Болатович

Магистрант ОП 7М04211 - Право

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52

В настоящей статье проведен анализ основных проблем реализации программы «цифрового сельского хозяйства». Показана роль современного землеустройства в реализации задач эффективного управления земельными ресурсами. Рассмотрены возможности современных ведомственных информационных систем в решении вопросов геоинформационного обеспечения АПК. Предложены новые подходы и цифровые технологии землеустройства, обеспечивающие существенное (до 30%) повышение эффективности землепользования. Отмечена необходимость подготовки нового кадрового обеспечения отрасли в условиях цифровизации.

Ключевые слова: землеустройство, цифровизация, цифровое землеустройство.

ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУДЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Каратаев Т.Ж. заң ғылымдарының кандидаты

Асанов Қайрат Болатұлы

ББ 7М04211-құқық магистранті

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көшесі, 52

Осы мақалада "цифрлық ауыл шаруашылығы" бағдарламасын іске асырудың негізгі проблемаларына талдау жүргізілді. Жер ресурстарын тиімді басқару міндеттерін іске асыруда заманауи жерге орналастырудың рөлі көрсетілген. АӨК геоақпараттық қамтамасыз ету мәселелерін шешуде қазіргі заманғы ведомстволық ақпараттық жүйелердің мүмкіндіктері қаралды. Жерді пайдаланудың тиімділігін елеулі (30% - ға дейін) арттыруды қамтамасыз ететін жерге орналастырудың жаңа тәсілдері мен цифрлық технологиялары ұсынылды. Цифрландыру жағдайында саланы жаңа кадрлық қамтамасыз етуді дайындау қажеттілігі атап өтілді.

Түйінді сөздер: жерге орналастыру, цифрландыру, цифрлық жерге орналастыру.

CURRENT ISSUES OF DIGITALIZATION OF LAND MANAGEMENT

Karataev T.J. Candidate of Law

Asanov Kairat Bolatovich

Master's student OP 7M04211 - Law

Kazakh-Russian International University, 52 Aiteke bi str., Aktobe, 030006

This article analyzes the main problems of implementation of the program "Digital Agriculture". The role of modern land administration in realization of the tasks of effective land resources management is shown. The possibilities of modern departmental information systems in solving issues of geoinformation support of AIC are considered. New approaches and digital

technologies of land administration providing substantial (to 30%) are Proposed Improvement of land use efficiency. The necessity of preparation of new personnel support of the branch in the conditions of digitization is noted.

Key words: land management, digitalization, digital land management.

Введение

Как известно, в сельском хозяйстве земля является не только пространственным базисом и основным природным ресурсом, но и главным средством производства, рациональное использование которого определяет эффективность отрасли и состояние окружающей природной среды. Поэтому в основе цифровизации сельского хозяйства должно лежать решение главной задачи - создание «умного землепользования», которое достигается методами «умного землеустройства».

Этот бесспорный факт объясняется следующими причинами:

1. Основные вопросы развития отрасли (умное поле, умная ферма, умный сад и др.) должны рассматриваться не изолированно, а в общей системе функционирования сельскохозяйственной организации. Так, система земледелия - это элемент целостной системы ведения хозяйства. Она определяется не только необходимостью развития полеводства, но и влиянием на нее отраслей животноводства, кормопроизводства и др.

2. Все основные отрасли сельскохозяйственной организации объединены единой территорией в ее границах и связаны элементами производственной и социальной инфраструктуры (дорогами, скотопрогонами, мелиоративной сетью), что требует взаимоувязанного решения следующих вопросов:

- упорядочения земельно-имущественных отношений (как известно, только 30% земельных участков на селе зарегистрировано и стоит на кадастровом учете), что не позволяет осуществлять планомерное использование и оборот земель сельскохозяйственного назначения;

- налаживания учета и оценки качественного состояния земель с целью наилучшей привязки размещения отраслей сельского хозяйства к территории путем учета производительных и территориальных свойств земель (плодородия почв, местоположения участков, мелиоративного и культуртехнического состояния земель и др.);

- проектирования единой взаимосвязанной системы мелиоративных, про-тивоэрозийных и природоохранных мероприятий, границы осуществления которых совпадают с водосборными площадями, бассейнами малых рек, районами ветровой эрозии и др [1].

При этом умное землеустройство должно являться как средством получения информации и ее обработки, так и механизмом принятия управленческих решений в области регулирования землепользования, повышения плодородия и охраны почв.

Методы и материалы

В «Обзоре по управлению земельными ресурсами мира», подготовленном Европейской экономической комиссией ООН, указывалось, что «...уровень цивилизации общества определяется уровнем развития землеустройства и использовании земли». Там же подчеркивалось, что «... в связи с недостаточным землеустройством в Казахстане пустуют миллионы гектаров ранее обрабатываемых сельскохозяйственных земель». Данные Национального союза землеустроителей Казахстана показывают, что более 60 млн. га земель, состоящих из 6,2 млн. участков могут быть вовлечены в сельскохозяйственный оборот.

Совершенно очевидно, что для сельского хозяйства Республики Казахстан без использования этого резерва, оценки земельно-ресурсного потенциала, оформления отношений собственности на сельскую землю и ее обустройства, невозможно добиться существенных успехов в экономике.

Поэтому землеустройство, должно являться главным механизмом осуществления аграрной политики государства, основным фактором повышения конкурентоспособности сельского хозяйства и встраиваться в общую систему управления экономикой:

1. К сожалению, к настоящему времени сложилась ситуация, когда в течение длительного периода национальная экономика функционирует в отсутствие единого информационного ресурса о землях сельскохозяйственного назначения, которые, являясь природным ресурсом, используются в качестве главного средства производства в сельском хозяйстве. Следствием такого положения следует считать, в первую очередь, такие объективные факторы, как распад СССР, земельная реформа 1990-1998гг. на территории КазССР, и последовавшая за этим земельная реформа нового государства - Республики Казахстан.

Не менее весомыми факторами, следует считать:

- многочисленные реорганизации государственного органа, отвечающего за земельную политику (двенадцать за период 1990-2008г.г.);
- ликвидацию подведомственных Минсельхозу РК научных, проектных и изыскательских организаций, обеспечивающих создание и обновление сельскохозяйственных карт - пространственной основы управления отраслью АПК;
- финансирование мероприятий в сфере землепользования по остаточному принципу, которое продолжает иметь место до последнего времени.

Так, Минсельхоз РК направил в 2006 году всего 57,7млн. тенге на обеспечение государственного мониторинга земель, включающего картографирование земель сельскохозяйственного назначения, или 700тыс. тенге в среднем на одну область [2].

2. Последнее полное обновление картографических материалов на земли сельскохозяйственного назначения было проведено в 1987- 1990 годы в целях повышения достоверности данных государственного учета земель. Обобщенные результаты этих работ были представлены в Совет Министров КазССР к концу 1990г. В связи с образованием нового государства - Республики Казахстан, указанные материалы скоро потеряли актуальность, так и не найдя своего применения.

3. Сельскохозяйственная перепись 2006 года проводилась в отсутствие современной картографической информации государственного характера.

Ее результаты показали, что площадь заброшенных сельхозугодий составляет по стране 97, 2 млн. га, или 44% их общей площади [2].

4. Сельскохозяйственная перепись в пилотном режиме стартует в Казахстане в августе 2024 года. Во исполнение поручения Главы государства в 2025 году в Казахстане проведут полную перепись сельхозпредприятий, крестьянских, фермерских, личных подсобных хозяйств в городах и селах, а также садоводческих и дачных кооперативов [3].

Примечание: Закон Республики Казахстан «О геодезии, картографии и пространственных данных» был принят 21 декабря 2022 года № 166-VII ЗРК

5. Правительство Республики Казахстан, рассматривая современное состояние развития государственного мониторинга сельскохозяйственных земель в рамках Концепции развития государственного мониторинга земель сельскохозяйственного назначения и формирования государственных информационных ресурсов об этих землях на период до 2025 года [4], констатировало следующее:

- отсутствует актуальная картографическая основа, что не позволяет решать поставленные задачи мониторинга земель во многих регионах Республики Казахстан;
- усложнен контроль за обширными сельскохозяйственными территориями с границами полей отдельных севооборотов, что является следствием отсутствия цифровых тематических карт на такие территории;

- топографические карты, имеющиеся в большинстве областях Республики Казахстан, относятся к середине 80-х - началу 90-х годов прошлого века, при этом темпы работ по их централизованному обновлению существенно снизились;
- данные результатов обработки сельскохозяйственной переписи 2006 года являются во многом недостоверными по причине, что их предоставление в систему сбора статистической отчетности осуществлялось непосредственно сельскохозяйственными производителями.

В Концепции отмечается также отсутствие специализированных спутников, обладающих необходимой функциональностью и обеспечивающих высокую периодичность, необходимую для решения многих задач мониторинга сельскохозяйственных земель (от одного дня и выше, как массового случаях распространения вредных насекомых).

Большие массивы обрабатываемой информации, сложные и многовариантные процессы функционирования землепользования, множество отраслей сельского хозяйства и стохастический характер ведения производства требуют применения цифровых землеустроительных технологий, современных многоуровневых баз данных, вариативных программных решений, интеллектуальных систем решений производственных и проектных задач, меняющих весь облик землеустройства.

Цифровое землеустройство - это система геоинформационного обеспечения сельскохозяйственных территорий, включающая не только on-line обработку значительных геопространственных потоков информации (big geo data), но и вопросы формирования структуры собственности на землю, вопросы системного территориального развития ведения хозяйства.

В связи с чем, в рамках Государственной программы «Цифровой Казахстан» планируется создание и реализация проекта «Национальная инфраструктура пространственных данных» Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 г. №827. По заказу Министерства Сельского хозяйства Республики Казахстан в сроки с 2018 по 2022 г. проект нацелен на модернизацию системы государственного геодезического обеспечения Республики Казахстан, обеспечение открытыми пространственными данными и внедрение геопортала НИПД (Национальная инфраструктура пространственных данных). В ходе реализации проекта будут выполнены такие задачи как: модернизация государственной геодезической сети (ГГС); модернизация государственной нивелирной сети; модернизация государственной гравиметрической сети Республики Казахстан (ГГрС); установка единой государственной системы координат KazSK-22 (взамен системе координат 1942 г.); создание единой карты Казахстана; создание единой ортофотомозаики по материалам аэрокосмосъемки; создание единых планов городов; создание и внедрение геопортала «НИПД», в том числе подсистемы по оказанию государственных услуг (НГИС). Важной составляющей данной программы является разработка и принятие законодательных и нормативно-правовых актов, а также технических регламентов, стандартов, нормативно-технических документов и классификаторов, регулирующих создание и использование базовых пространственных данных и метаданных, так как на сегодняшний день затруднен доступ для физических лиц к нормативно-техническим документам в сфере геодезии и картографии в связи с отсутствием единого реестра нормативно-правовых и технических документов данной сферы. Непосредственными исполнителями данной программы являются РГКП «Казгеодезия», РГКП «Национальный картографо-геодезический фонд», АО «Национальная компания «Казахстан Гарыш Сапары», АО «Национальный инфокоммуникационный холдинг «Зерде» [5].

Реализация проекта «Национальная инфраструктура пространственных данных» к 2024 г. позволит решить проблему обновления картографических материалов Республики Казахстан и стабилизировать ситуацию в области геодезии и картографии, создать основу для современного и эффективного картографо-геодезического обеспечения потребностей органов государственной власти, отраслей экономики, науки и обороны страны.

Результаты

Нами предложены адаптивные технологии по разработке комплексных проектов землеустройства, позволяющие не только изучать состояние земель и прогнозировать отдельные показатели и результаты производства, но и управлять земельными ресурсами, решая важные сельскохозяйственные задачи.

К основным из них относятся:

- инвентаризация и оценка земель сельскохозяйственного назначения;
- выявление и вовлечение в оборот неиспользуемых земель;
- составление реестра особо ценных продуктивных сельскохозяйственных угодий;
- разработка сельскохозяйственных регламентов на основе зонирования территорий;
- составление проектов адаптивно-ландшафтного земледелия и землеустройства.

Все это требует наличия специального программного обеспечения и уникальной техники, включая роботизированные геодезические тахеометры, лазерные сканеры наземного и воздушного базирования, беспилотные летательные аппараты с мультиспектральной съемочной аппаратурой в видимом и инфракрасном диапазонах, данные космического мониторинга с пространственным разрешением до 10 см, облачные геоинформационные системы, обрабатывающие значительные массивы геопропространственной информации, автоматизированные системы землеустроительного on-line проектирования.

Применение систем цифрового землеустройства позволит:

1. Создать информационную компьютерную систему оценки качества и местоположения земельных участков сельскохозяйственного назначения на основе их инвентаризации и оценки производительных и территориальных свойств (Аналог американской системы "LESA" - Land Evaluation and Site Assessment System и советской системы внутривладельческой оценки земель) [6].
2. Завершить формирование земельной собственности в АПК страны, организационно и технологически осуществить эти процессы, обеспечив разграничение всех форм собственности, постановку всех земельных участков сельскохозяйственного назначения на государственный кадастровый учет и их регистрацию. Это позволит привлечь в АПК дополнительные кредитные ресурсы под залог земли и увеличить налогооблагаемую базу.
3. Осуществлять функцию планирования использования земель в АПК на федеральном, региональном и муниципальном уровнях, как это делается в странах Европейского Союза, США и Китае, что позволит увязать развитие сельского хозяйства с социально-экономическими и природными условиями страны, отдельных регионов, интересами и возможностями бизнеса [7].
4. Разработать в составе проектов землеустройства сельскохозяйственные (землеустроительные) регламенты, меры по охране земель от процессов деградации и по воспроизводству плодородия почв, повышению эффективности использования земли.
5. Разработать для каждого сельскохозяйственного товаропроизводителя региональные бизнес-ориентированные проекты адаптивно-ландшафтного землеустройства, позволяющие привязать систему земледелия (технологии возделывания сельскохозяйственных культур: систему обработки, удобрений, мелиорации почв, защиты

растений, семеноводства, систему машин) к земле, и за счет этого существенно повысить эффективность ее использования.

Оценка и планирование (программирование) урожайности сельскохозяйственных культур на основе внутрислолевой организации территории является важнейшей составляющей таких проектов.

Обсуждение

Применяемые в настоящее время методы оценки и планирования урожайности сельскохозяйственных культур базируются на анализе состояния посевов, проводимом на основании данных аэрокосмических наблюдений с учетом прогноза погодных условий и учета возможностей своевременного проведения различных видов и объемов полевых работ по обработке посевов, внесению удобрений, уборке урожая и др.

Они дают определенную точность (более 75 %) с такой же вероятностью, однако исходят из существующей ситуации, характеризующей не всегда оптимальное размещение посевов и их структуру относительно качества почв по признакам пригодности для возделывания культур и местоположения хозяйственных центров. Это не дает возможности получать большие урожаи, ориентированные на максимально возможное и рациональное использование ресурсов пашни (почвенного плодородия) и не позволяет должным образом управлять процессами получения высоких и гарантированных (устойчивых) урожаев.

Для решения этой проблемы нами предложены и апробированы методы оценки и планирования урожайности сельскохозяйственных культур на основе многофакторного анализа геопространственной информации в разрезе полей севооборотов с учетом их внутрислолевой организации и разделения на отдельно обрабатываемые агротехнически и технологически однородные рабочие участки [8].

Это позволит решить следующие вопросы:

- повысить точность оценки и прогноза урожайности сельскохозяйственных культур с вероятностью до 95 %;
- увеличить урожайность на 25-30 % только за счет оптимизации размещения посевов на оптимальных земельных участках;
- снизить производственные затраты на возделывание культур до 15-20 % за счет учета технологических свойств и местоположения земельных участков;
- привязать технологии возделывания сельскохозяйственных культур к конкретным участкам пахотных земель;
- наметить систему противоэрозионных и природоохранных мероприятий в границах полей и рабочих участков (агротехнических, лесомелиоративных, гидротехнических, организационно-хозяйственных).

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 3 июля 2002 года № 332-11 «О геодезии и картографии» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.04.2016 г.) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: кыр8://опНпе.2акоп.к2/Босишеп1;/?ёос_1ё=1032001#ро8=5;-248 (дата обращения 07.02.2019).
2. Положение о Министерстве сельского хозяйства Республики Казахстан от 6 апреля 2006 года [Электронный ресурс]. - Режим доступа: Ыр8://шоа.ёоу.к2/ги/раёе/аБои1 (дата обращения 18.02.2019).
3. [Электронный ресурс]. https://stat.gov.kz/ru/national/agriculture2006_2007/general/

4. Сельскохозяйственная перепись в пилотном режиме стартует в Казахстане в августе 2024 года [Электронный ресурс]. <https://primeminister.kz/ru/news/selskokhozyaystvennaya-perepis-v-pilotnom-rezhime-startuet-v-kazakhstane-v-avguste-2024-goda-25973>
5. Государственная Программа «Цифровой Казахстан» утвержденная постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 г. № 827 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: Бйр8://шоа.шоу.к2/ги/ёосишеп18/160 (дата обращения 19.02.2019)
6. Положение о Комитете по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан утвержденное приказом Министра сельского хозяйства Республики Казахстан 26 мая 2016 г. № 236 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: Бйр8://шоа.шоу.к2/ги/сошш1йее1/ёосишеп18/335 (дата обращения 20.02.2019).
7. Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2018 год / Омаш С. Б., Баймаганбетов Б. У., Бимендина Г. А., Узбаев М. Б., Мен-дыбаев М. Ж., Каржанова Ж. К., Бекмукашев К. А., Мукашева М. М., Айдарбеков Т. Н., Са-тыбалдина Л. С., Тойбекова М. Л., ЭбдіҒали М. Е., Абишева Ш. М., Оспанов А. Е., Жумабе-ков С. Л., Дауталинов Р. Б., Жарлыкасымов Д. Т., Жылкыбеков Б. Т., Васильченко Н. И., Таирова С. К., Жанабаев Т. Е., Қрыкбаев А. К., Шаханова Г. С., Мухамедов Б. Б., Тулеубае-ва Р. Ж., Пуговкина Л. В., Бегманов А. С., Салыбеков Н. Н., Беда П. И. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: Бйр8://шоа.шоу.к2/ги/сошш1йее1/ёосишеп18/383 (дата обращения 20.02.2019).
8. Шпикпаев А. Цифровизация - залог успеха // Казахстанская правда. - 2017. -12 окт. - С. 3.

ЖАСТАР АРАСЫНДА ИНТЕРНЕТТЕ ОҢАЙ АҚША ТАБУ

Жұмағазиева Райса Шамшидинқызы
Заң ғылымдарының кандидаты, доцент

Сарбулина Айман, Алимуханбет Аружан
"Құқық" ББ 4 курс студенттері
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті
030006, Ақтөбе қаласы, Әйтеке би көшесі, 52.

Бұл мақалада Қазақстан жастары арасында есірткіні заңсыз өткізу мәселелері қарастырылады

Түйінді сөздер: есірткі, сату, жастар, жұмыс, тауар, қылмыс

ЛЕГКИЙ ЗАРАБОТОК В ИНТЕРНЕТЕ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Жумагазиева Райса Шамшидиновна
Кандидат юридических наук, доцент

Сарбулина Айман, Алимуханбет Аружан
Студенты 4 курса ОП «Право»
Казахско-Русского Международного университета
030006, г. Актөбе, ул. Айтеке би, 52.

В данной статье рассматриваются проблемы сбыта наркотиков среди молодёжи Казахстана

Ключевые слова: наркотики, сбыт, молодежь, работа, товар, закладка, преступление

EASY EARNING ON THE INTERNET AMONG YOUNG PEOPLE

*Jumagazieva Raisa Shamshiddinovna
Candidate of Law, Associate Professor*

*Sarbulina Aiman, Alimukhanbet Aruzhan
Students of the 4th year of the OP "Law"
Kazakh-Russian International University
030006, Aktobe, Aiteke bi str., 52.*

This article discusses the problems of drug sales among the youth of Kazakhstan

Keywords: drugs, sales, youth, work, product, bookmark, crime

Қазір әлеуметтік желілердегі әртүрлі сайттар мен беттер жарнамалайтын" интернеттегі оңай табыс " әрқайсымыз үшін қылмыстық жазға әкеп айналуы мүмкін. Соңғы уақытта студенттер мен оқушылардың есірткі қылмыстарын жасау жағдайлары жиілеп кетті. Өкінішке орай, көптеген жастар есірткі бизнесін ұйымдастырушылардың қолында қуыршақ болады. Қылмыскерлер жастарды осы желіге қалай тартады және онымен қалай күресуге болады, деп хабарлайды Polisia.kz. Полицейлердің айтуынша, қазір кепілгерлер тек интернет арқылы жұмыс істейді. Олар мобильді қосымшаларды, сайттарды және мессенджерлерді пайдаланады Olx.kz, HeadHunter, VIPole, Telegram және басқалар. Онда шабуылдаушылар әлеуетті сатып алушыларды табады. Төлем де қашықтан жүзеге асырылады. Ақшаны алғаннан кейін есірткі сатушы сатып алушыға "бетбелгі" координаттары бар сілтемені жібереді. Айта кету керек, сақтаушылар өздері есірткі өндірушілерді білмейді және интернет-ресурстар арқылы "тауардың" жаңа партиясы туралы жасырын түрде біледі. Әдетте, мұндай қылмыстық схемаларды ұйымдастырушылар басқа елдерде.

Мысалы, мұндай жағдай болды: "Азаматша А мобильді қосымшадан жұмыс іздеген ол Olx.kz – тен "курьер" қажет болатын хабарландыруға тап болды. Онда нөмір көрсетілген. Ол бұл нөмірге WhatsApp-қа жазды. Жұмыс беруші оған жұмыстың мәнін айтты. Ол бетбелгілерді қою керек деді. Осыдан кейін ол деректерін тастауды өтінген. Содан кейін ол оған Telegram-да хат жазуды бұйырды, ол үшін "9:00-ден 23:00-ге дейін жұмыс"деп аталатын чатқа сілтеме жасаған. Онда ол жұмыс ережелерін түсіндірді: не істеу керек, оны тәуліктің қай уақытында жасау керек. Нұсқаулыққа сәйкес кураторлар тастап кеткен мекен – жайлардан түйіндемелерді алу қажет болды", - деген.

Тағы бір болған оқиғаны айта кетейік, бірнеше ай бойы қамауда болған жігіт интернет арқылы қылмыстық желіге де келді. "Мен қалай" курьер-сақтаушы " болдым?! Менің әңгімем басқаларды тоқтата алатындай етіп айту керек деп ойлаймын. Интернетте сайтта Olx.kz ал HeadHunter мен тауарды бір жерден алып, басқа жерге апару керек болатын жарнаманы таптым. Мұндай әрекеттер үшін жоғары төлем ұсынылды. Мен Telegram арнасы арқылы админмен байланысқа шықтым, ол маған қалай әрекет ету керектігі туралы нұсқаулық жіберді. Осылайша мен есірткіге байланысты қылмыстық әлемдегі курьерлердің біріне айналдым. Мен оралған есірткіні қаланың әртүрлі жерлеріне жасырып, содан кейін операторларыма осы жерлердің координаттары мен фотосуреттерін тастауым керек еді", – деп бөлісті қамауға алынған адам. Жас жігіт жасаған ісіне өкініп,

адамдарды оның қателіктерін қайталамауға шақырды. "Менің немқұрайлылығым маған Қылмыстық кодексті ашуға және осы кәсіп үшін мені күтіп тұрған жазаның ауырлығына қызығушылық таныту үшін бірнеше жолды оқуға мүмкіндік бермеді", – деді ол [1].

ҚР ҚК 297-бабында есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, оларды жөнелту не өткізу – мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ірі мөлшердегі есірткі, психотроптық заттарға, сол тектестерге қатысты жасалған дәл сол іс-әрекеттер – мүлкі тәркіленіп, алты жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Осы баптың бірінші немесе екінші бөліктерінде көзделген:

- 1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
- 2) бірнеше рет;
- 3) аса ірі мөлшердегі есірткі, психотроптық заттарға, сол тектестерге қатысты жасалған;
- 4) лауазымды адам қызмет бабын пайдалана отырып жасаған;
- 5) электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалану арқылы;
- 6) қоғамдық орында жасалған іс-әрекеттер – мүлкі тәркіленіп, он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген, қылмыстық топ жасаған іс-әрекеттер, сол сияқты есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді білім беру ұйымдарында не көрінеу кәмелетке толмаған адамға өткізу – мүлкі тәркіленіп, он бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға не өмір бойына бас бостандығынан айыруға жазаланады [2].

Қазір жастар арасында көптеген профилактикалық іс-шаралар жүргізілуде және қылмыстың бұл түрі үшін жауапкершілік күшейтіліп қана қоймай, оларды анықтау бойынша жан-жақты жұмыстар жолға қойылған.

Біздің ойымызша, әр адам оны интернетте қандай қауіптер күтіп тұрғанын және тез ақша табудың қандай ұсыныстарына жауап бермеуі керек екенін білуі керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Как заманивают Казахстанскую молодежь в нелегальный оборот наркотиков. <https://24.kz/ru/news/incidents/item/551213-kak-zamanivayut-kazakhstanskuyu-molodezh-v-nelegalnyj-oborot-narkotikov>
2. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2023.12.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2

ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ділімбетов Қанат Болатұлы

*«Құқық» кафедрасының магистранты
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті; 030006, Ақтөбе қ., Әйтеке би к-сі, 52;*

Мақалада Қазақстан Республикасындағы жасанды интеллекттің түсінігі мен ағымдағы құқықтық реттеу мәселелері зерттеледі. Жасанды интеллект технологиялары бүгінде заң практикасында қолданылуы. Әлемдік тәжірибені талдау көрсетіп, әр елде жасанды интеллектті реттеу қажеттілігі туралы мәселе құқықтық жүйенің ерекшеліктерін мен сипатын ескере отырып, әр түрлі жолдармен шешу туралы айтылады. Заң ғылымында жасанды интеллектті құқықтануда қолданудың мүмкін бағыттары туралы мәселеге қатыстырылады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, интеллектуалдық меншік, құқық қорғау, электрондық үкімет, әлемдік тәжірибе, чат-бот, робот-заңгер.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СИСТЕМЕ ПРАВА

Дилимбетов Канат Болатович
Магистрант кафедры «Право»

Казахско-Русский Международный университет; 030006, г.Актобе, ул.Айтеке би, 52;

В статье исследуются понятие и текущие проблемы правового регулирования искусственного интеллекта в Республике Казахстан. Технологии искусственного интеллекта сегодня используются в юридической практике. Анализ мирового опыта показывает, что вопрос о необходимости регулирования искусственного интеллекта в каждой стране решается по-разному с учетом особенностей и характера правовой системы. Речь идет о возможных направлениях применения искусственного интеллекта в юриспруденции.

Ключевые слова: искусственный интеллект, интеллектуальная собственность, правоохранительные органы, электронное правительство, мировая практика, чат-бот, робот-юрист.

FEATURES OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE LEGAL SYSTEM

Dilimbetov Kanat Bolatovich

Graduate student of the Department of Law

Kazakh-Russian International University; 030006, Aktobe, Aiteke bi str., 52;

The article examines the concept and current problems of legal regulation of artificial intelligence in the Republic of Kazakhstan. Artificial intelligence technologies are used in legal practice today.. An analysis of world experience shows that the issue of the need to regulate artificial intelligence in each country is solved differently, taking into account the specifics and nature of the legal system. In legal science, we are talking about possible areas of application of artificial intelligence in jurisprudence.

Keywords: artificial intelligence, intellectual property, law enforcement agencies, electronic government, world practice, chatbot, robot lawyer, robot lawyer.

«Жасанды интеллект» термині алғаш рет 1956 жылы Дартмут университетінде өткен ғылыми конференцияда информатика саласындағы танымал маман Джон Маккартимен қолданылды. Жасанды интеллект жөніндегі ол конференцияға адамның табиғи интеллектісі мен ақылының қызметтерін модельдеу мәселелері бойынша сол уақыттағы алдыңғы қатарлы мамандар қатысқан. Конференцияда «жасанды интеллект» термині алғаш қолданылғанымен, оның анықтамасы айтылмайды. Джон Маккартидің конференцияда айтқан сөзі келесідей болған: «Біз 2 айдың ішінде 10 адамның қатысуымен жасанды интеллектті зерттеуді ұсынамыз. Зерттеу кез келген интеллекттің құрылысы оны машина симуляция жасай алатындай нақты түрде сипатталуы мүмкін деген болжамға негізделеді. Біз машиналарды қазіргі таңда тек адамдарға тән табиғи тілдерді қолдануға, тұжырымдамалар мен абстрациялар жасауға, міндеттерді шешуге және өздігінен өзін жетілдіруге қалай үйретуге болатындығын түсінуге тырысамыз».

Жасанды интеллект технологиялары бүгінде заң практикасында тиімді қолданылып келеді. Әлемдік тәжірибені талдау көрсетіп отырғандай, әр елде жасанды интеллектті реттеу қажеттілігі туралы мәселе құқықтық жүйенің ерекшеліктерін мен сипатын ескере отырып, әр түрлі жолдармен шешіліп келеді. Кейбір елдерде жасанды интеллект (Қытай) саласындағы бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды, жасанды интеллект (АҚШ) саласындағы зерттеулер мен әзірлемелердің стратегиялық жоспарларын жасаумен шектеледі, ал басқа елдерде - нормативтік құқықтық актілерді, стандарттарды қабылдау арқылы жасанды интеллектті нормативтік-құқықтық реттеу әрекеттері жасалуда. Кейбір елдерде реттеуге эксперименттік тәсілдер дайындалуда (ашық үкімет тәсілдерін пайдалану, бизнес-қауымдастықтар мен азаматтық қоғам өкілдерін тарта отырып нормативтік-құқықтық актілерді талдау, қабылданған актілердің тиімділігіне мониторинг жүргізу және т.б.).

Жасанды интеллекттің дамуы барысындағы шығармашылық қызметтің түсінігі соңғы он жылдың ішінде жасанды интеллект юниттері қарқынды түрде дами отырып, қоғамға өздерінің әсерін тигізіп келе жатқанын байқауға болады. Жасанды интеллект негізінде жұмыс істейтін әртүрлі бағдарламалар мен қосымшалар ойлап табылып, олар қазіргі кезде көптеген адамдардың күнделікті өмірінде қолданылып жүр.

Әлемде жасанды интеллектті әзірлеу және пайдалану тәртібін реттейтін кешенді нормативтік актілер әлі де жоқ деуге болады. Заң ғылымында жасанды интеллектті құқықтануда қолданудың мүмкін бағыттары туралы мәселеге қатысты әртүрлі көзқарастар айтылуда. Сонымен И.Цветкованың айтуынша, қазіргі құқық саласындағы технологиялар мына бағыттармен дамып келеді: қызмет алушылар үшін құқықтық онлайн-сервистердің көбеюі, күнделікті құқықтық қызметтерді автоматтандыру, сот төрелігі жүйесін онлайн режимге ауыстыру, сондай-ақ жасанды интеллектке негізделе отырып шешімдер жасау. Бұл «құқық саласы автоматтандыруға ыңғайлы» болғандықтан, ең алдымен заңгер күн сайын орындайтын типтік қызметтер автоматтандырылған. Шетелдік құқықтық әдебиеттерде, осы сала бойынша жасанды интеллектті қолданудың келесі бағыттарына назар аударады: - жасанды интеллект жүйелерінің көмегімен, оның ішінде сот практикасы негізінде құқықтық негіздемелерді модельдеу (ол үшін жүйені құқықтық пайымдаудың белгілі бір негізгі аспектілерін түсінуге үйрету керек); - заң практикасы немесе зерттеулер аясында қолданылатын жасанды интеллектпен жұмыс жасайтын есептеу құралдарын жасап шығару (атап айтар болсақ, тиісті сот шешімдерін іздеу және нақтылау, оларды сұрыптау, саралау, сот актілерінің тарихи маңыздылығын талдау мақсатында); - шешімдер қабылдап, қорытындылауға жәрдемдесу (мәселен, мемлекеттік және әкімшілік-аумақтық

басқаруларда); - құқықтық ақпаратты жинау, топтау және интеграциялау; - белгіленген салаларда қабылданған шешім салдарын болжай алу; - болжамды талдау негізінде сот практикасындағы істің нәтижесін болжау; - стандартты заңды құжаттарды, сондай-ақ шарт нысандарын дайындау; - құқықтық өзіне-өзі көмек көрсетудің интернет-порталдарын құру. Алайда жасанды интеллектті қолдану процесінде, соның ішінде заң практикасында бірқатар мәселелер пайда болуы мүмкін, олардың ішінде төмендегілерді көрсетуге болады: - жасанды интеллект жүйелерін стандарттау мәселелері; - лицензиялау мәселелері; - жеке мәліметтер мен жеке ақпараттың құпиялылығын қамтамасыз ету мәселелері; - кәсіби этика нормаларын сақтауды қамтамасыз ету мәселелері. Осындай проблемалардың бірі ретінде жасанды интеллектті заң практикасында қолдану саласындағы нормативтік - құқықтық актілердің болмауын айтуға болады.

Қазақстандық авторлардың пікірінше, құқықтық қызмет саласында жасанды интеллекттің қолданылуына осы салада пайдаланылатын көптеген құжаттардың бастапқы мазмұны, реттелген және біркелкі құрылымның болмауы кедергі келтіреді деп есептейді. Сондықтан да көп жағдайда, құжаттар бастапқы түрінде жасанды интеллект жүйелері арқылы өңдеуге жарамайды, ал жасанды интеллекттің қолданылуы адамның тікелей қатысуынсыз жүрмейді. Осы жерде айта кететін жайт, болашақта құқықтық саланы цифрландырудың өсуімен және жасанды интеллекттің интеллектуалдық деңгейінің дамуымен бұл жағдай өзгеруі мүмкін. Жасанды интеллект сонымен қатар заң жобасының тұжырымдамасын әзірлеу барысында заң жобасының салдарын анықтауда, заң техникасы ережелерінің негізінде құқықтық нормаларды тұжырымдау кезінде қолданған жөн.

Бүгінде Қазақстанда құқықтық норма шығару процесіне жасанды интеллект элементтерін енгізу бойынша, сондай-ақ деректердің үлкен көлемімен жұмыс істеуге арналған талдау құралдарын енгізу бойынша жұмыстар жүргізілуде. Жаңа ақпараттық технологияларды қолдану заң жобаларын әзірлеу кезінде болжамды-талдау жұмысының сапасын арттыруға мүмкіндік береді деп болжануда. Бұл жұмыс заң шығару процесіне қатысушылар қосылатын «Е-заңнама» ақпараттық жүйесі шеңберінде жүргізілуде. Әлеуметтану саласындағы және статистикалық мәліметтерді өңдеу, сандық жағынан талдау, аталған шешімдердің салдарын болжаудың математикалық әдіс-тәсілдері, ірі көлемдегі ақпараттың «жасырынған» мәліметтерін анықтау үшін сандық дәлелдемелер мен алгоритмдер құру бұл - жасанды интеллекттің зерттеу саласы болып есептеледі.

Расымен де жасанды интеллект адамның интеллектісімен теңесе алмайды және де әлемде барлық салада жұмыс жасай алатын әмбебап жасанды интеллект юниті жоқ. Алайда нақты бір салаға тоқталатын болсақ, жасанды интеллект юниттері қатардағы жұмысшыларды жұмыс нәтижесінің сапасы жағынан озып кетіп жатқан жағдайлар орын алып жатыр. Мысалы, 2018 жылы Израильдік компаниямен жасалынған жасанды интеллект юнитінен 20 алдыңғы қатардағы американдық заңгер ұтылып қалды. Оларға берілген тапсырманың мақсаты құпия ақпаратты жарияламау туралы 5 келісімді тексеріп, олардағы арбитражбен немесе залалдарды өтеумен байланысты құқықтық тәуекелдерді анықтау болды. Жарыстың нәтижесінде жасанды интеллект сәйкесінше тәуекелдерді 94%-дық дәлдікпен анықтаса, ал он жылдық жұмыс тәжірибесі бар заңгерлер 85%-дық дәлдікпен ғана анықтай алды.

Кейбір авторлардың айтуынша жаңа технологиялар құқықтану мамандығы туралы түсінікті айтарлықтай өзгертеді. Құқықтану кәсібінде сот отырысы хатшысының, заңгердің көмекшісінің, соттың, нотариустың техникалық қызметтері автоматтандырылуы мүмкін. Цифрлық заң техникасын қолдану тек заң шығарумен ғана шектелмейді, сонымен қатар оны жүзеге асыру саласына енгізуге де болады. Шет елдердің тәжірибесі бұл құқықты жүзеге асырудың, оның ішінде құқық қолдану қызметінің тиімділігін

арттырудың тиімді жолы екенін көрсетеді. Заң саласына жаңа технологияларды дамыту және енгізу құқықтық білім саласына кәсіби құзыреттіліктерді дамытуды талап етеді. Бұл туралы Қазақстандық авторлар да пікірлерін білдірде. Олардың пікірінше «желілік құқық» теориясы құқықтағы жаңа элементтерді, оған жаңа технологияларды енгізуді, құқықтық реттеу процестерін автоматтандыруды, әсіресе құқықты жүзеге асыруды – құқық нормаларын, шарттарды орындау, сақтау және қолдануды ескереді.

Заңнаманы талдау, бағалау, құқықтық нормаларды түсіндіру, заңнамадағы олқылықтардың орнын толтыру кезінде құқық ұқсастығын қолдану, медиация сияқты дағдылар жасанды интеллект технологияларын білумен және оларды практикада қолдану дағдыларымен толықтырылуы тиіс. Осыған байланысты заң ғылымдары мен жасанды интеллекттің озық технологияларының тоғысында орналасқан пәнаралық ғылыми бағыттарды қалыптастыру орынды болып табылады.

Құқықтық білім беру саясатының стратегиясында, біріншіден, заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларды зерттеуге баса назар аудару керек; екіншіден, заңгер мен IT-маманның білімі мен құзыретіне ие, бірлескен күш-жігермен цифрлық бағдарламаларды, алгоритмдерді, құқықтық қызметтің нәтижелеріне неғұрлым тиімді әсер ететін өнімдер және т. б. әзірлеуге қабілетті мамандардың жоғары деңгейлі тобын даярлауға көңіл бөлу керек.

Заң қызметтері нарығында жасанды интеллектті пайдалану мәселелері мен перспективалары зерттеушілердің ерекше назарын аударады. Мысалы, AI Index зерттеулеріне сәйкес жасанды интеллект индексі бойынша 25 елдегі жасанды интеллект туралы заңнамалық актілерді талдау келесідей заң жобаларының санын көрсетеді: жасанды интеллект негізінде қабылданған заңнамалар саны 2016 жыл мен 2021 жыл аралығында 1-ден 18 % дейін өскен. Олардың деңгейі Испания, Америка Құрама Штаттары және Ұлыбританияға сай келеді. Қазіргі кезде шетелдік зерттеушілер атап өткендей, «ақпараттық технологиялар қарқынды түрде дамып келеді. Нәтижесінде заңгер мамандығы үлкен құлдыраудың алдында тұр және бұл құлдырау қазірдің өзінде басталды». Мысалы, ақпаратты іздеу кезінде компьютерлік қызметтер заңгерлер бұрын орындаған көптеген құжаттарды қарау қызметтерін иемденіп кетуі мүмкін». Сонымен қатар «бұл қызметтер заңды құжаттарды жасаудан бастап сот ісінің нәтижесін болжауға дейін адамды құқықтық қызметтің басқа салаларында ауыстыруға дайын деуге болады». Адамнан айырмашылығы тек бұл технологиялық жетілдірілген «ақылға қонымды машиналар» «ұйқысыз және кофеинсіз тоқтаусыз жұмыс жасай алады». Сонымен қатар «бұл өзгерістер құқық саласының кез-келген саласында көрініс беріп келеді: құқық қолдану практикасында, құқықтану ғылымында және білім саласында».

Жасанды интеллектпен дербес түрде жасалған шығармашылық қызмет нәтижелерінің авторы ретінде сол жасанды интеллекттің әзірлеушісін тану біршама мәселені тудырады. Яғни, жасанды интеллекттің әзірлеушісі сол жасанды интеллектпен жасалатын туындылар жайлы қайдан білуі мүмкін. Себебі әзірлеуші жасанды интеллект юнитін басқа тұлғаға сатқаннан кейін онымен жасалып жатқан туындылар жайлы хабары болмауы мүмкін. Заң жүзінде жасанды интеллектпен дербес түрде жасалған шығармашылық қызмет нәтижелерінің авторы ретінде әзірлеушіні танығанымен, мысалы, сол жасанды интеллектті сатып алған оның қолданушысы сол жасанды интеллектпен дербес түрде жасалған туындыларды әзірлеушіге ескертпей, өзінің туындысы ретінде көрсетіп жүруі мүмкін. Сонымен қатар әзірлеуші жасанды интеллект юнитімен соңында нақты қандай туындылар жасалатынын да білмейді. Жасанды интеллектті дербес құқық субъектісі ретінде тануға қарсы авторлардың кейбіреулері жасанды интеллектпен жасалған шығармашылық қызмет нәтижелерінің авторы ретінде жасанды интеллекттің қолданушысын тануды ұсынады.

Қазақстандық практик заңгерлер арнайы Сот интернет-сервистерінің қызметтерін белсенді пайдаланады. Электрондық үкіметтің сайтында әрбір азамат жүйеде жеке кабинетін ашып, сол арқылы тиісті талап арыз беріп, сотқа жүгіне алады. Қазақстан Республикасының сот жүйесінде озық түрдегі заманауи ақпараттық технологиялар іске қосылған, мысалы, «Төрелік» жүйесі, «сотқа шақыру қағазы», «сот құжаттарымен танысу», «SMS-хабарландыру» сервистері, аудио-, бейнетіркеу жүйесі, бейне-конференц-байланыспен сот төрелігін қашықтан басқару. Мәселен «Сот кабинеті» сервисі арқылы барлық сот ісін жүргізудің салалары бойынша электрондық түрде 50-ден астам қызмет түрлері жетілдірілген, оның ішінде сотқа талап арызбен жүгіну, атқару парағын беру туралы өтінішті, апелляциялық шағымды және басқа да өтініштерді жолдау, онлайн режимде мемлекеттік бажды төлеу, сот құжатын қарау, істің мәртебесін қарау, сондай-ақ сотқа жүгіну мүмкіндігін пайдалану сияқты басқа қызметтер жүйесі жұмыс жасайды. Тағы бір жетістік ретінде қазіргі уақытта қылмыстық процесті цифрландыруға бағытталған «Е-қылмыстық іс» бағдарламасының әзірленіп, іске қосылғандығын атап айтуға болады. Аталған бағдарлама қылмысты тіркеуден бастап, оны тергеу және үкімді орындауға дейінгі қылмыстық процестің барлық кезеңдерін қамтиды. Оның пилоттық апробациясы бірқатар өңірлерде енгізілуде.

Жасанды интеллектпен немесе оның көмегі арқылы жасалған шығармашылық қызмет нәтижелерін авторлық құқық саласында қорғау мәселелері нақты мысалдарды келтіре отырып, жасанды интеллект юниттерінің адамдардың шығармашылығымен теңесетіндей нәтижелелер жасайтындығын көрсетіп өттік. Жасанды интеллект юниттері адамдармен жасалынады және де адамдардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қолданылатыны бәрімізге мәлім. Алайда қазіргі таңдағы бұл юниттердегі автономдылықтың жоғары дәрежеге жетуі олармен жасалынған нәтижелердің авторы ретінде кім танылуы керек деген сұрақты тудырып отыр. И.В. Понкин мен А.И. Редькина жасанды интеллектпен жасалатын интеллектуалдық қызмет нәтижелерін келесідей топтарға жіктейді:

- адамның тікелей басқаруы арқылы немесе адамның үлесі қосылып жасалған интеллектуалдық меншік объектілері (жасанды интеллект өзінің айтарлықтай үлесін қоса отырып, адамның туындыны жасау процессін қамтамасыз етеді);
- жасанды интеллектпен адамның көмегінсіз дербес түрде жасалатын интеллектуалдық меншік объектілері (тек бір нақты түрдегі туындыларды жасауға арналған жасанды интеллектпен жасалған объектілер және де басқа мақсаттарға арналып жасалып, алайда шығармашылық идеялары мен технологияларын өздігінен үйренген жасанды интеллектпен жасалған интеллектуалдық меншік объектілері).

Біз бұл авторлардың ойымен толығымен келісеміз. Себебі жасанды интеллект юниттерімен жасалған шығармашылық қызмет нәтижелерінің құқық субъектілерін анықтау барысында адамдардың тікелей үлесі қосылып жасалған шығармашылық қызмет нәтижелерін жасанды интеллектпен дербес түрде жасалған нәтижелерден жеке қарастыру қажет. Жасанды интеллект юнитінің көмегімен жасалған нәтижелерде адамның (жасанды интеллект юнитінің қолданушысы) шығармашылық үлесі болады да, ал жасанды интеллект юнитімен дербес түрде жасалған нәтижелерде адамның мүлдем шығармашылық үлесі қосылмайды.

Алайда шиеленістерді шешудің соттан тыс институттары табысты жұмыс жасайтын елді-мекендерде даудың 90%-ы сотқа жетпей шешіледі. Осы ретте 2018 жылдан бастап елімізде медиация орталықтары құрыла бастады. Нәтижесінде сотқа түскен талап-арыздар саны 2,5 есеге азая түсті. Соттан тыс және соттағы татуласуға «Цифрлық сот талдауы» атты Жоғарғы Соттың жаңа ІТ сервисі де ықпал етіп отыр. Онда жасанды интеллект элементтері алғаш рет қолданылған болатын. Бағдарлама қандай да бір талап

арыз бойынша сот шығаратын ықтимал шешімді болжай алады. Осылайша тараптар жеңіске жету мүмкіндігін болжап, ұзақ уақытқа созылатын соттасу әлегінен құтылады. 2021 жылы «Сотқа дейінгі хаттама» атты жоба пилоттық режимде сынақтан өтті. Тараптар сотқа дейін-ақ бір-біріне барлық уәждерін айта алады. Осы арқылы олар соттасқан дұрыс па, бұрыс па деген сұраққа жауап табады. Нәтижесінде талап арыздардың 80% татуласу арқылы аяқталған. Жасанды интеллектінің сот практикасына араласуы соңғы кездері елімізде кеңінен талқыланып келеді. Осы тұрғыда Жоғарғы Сот, Судьялар одағы және Бас прокуратура жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы «Жасанды интеллект және сот пен құқық қорғау жүйесіндегі үлкен деректер (Big Data): шындық және уақыт талабы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция шеңберінде аталған тақырып бойынша алдағы мақсаттарын алға қойды. Мемлекет басшысы IT-сот төрелігін дамыту туралы бірнеше рет тиісті тапсырмалар берген болатын. Осы ретте форумды ашқан Жоғарғы Соттың Төрағасы А.Мерғалиев электрондық сот төрелігін азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын жедел және тиімді қорғауға, сот төрелігін адамдар мен бизнес үшін неғұрлым қолжетімді және ашық етуге мүмкіндік беретін сот жүйесін жаңғыртудың негізгі векторларының бірі ретінде атап өткен болатын. Қазақстан соттарында цифрландыруды дамыту деңгейі туралы айта келе, Жоғарғы Сот Төрағасы сот төрелігінің тиімділігі жөніндегі Еурокомиссияның 2020 және 2022 жылдардағы соттардың IT-технологияларды қолдануы жөніндегі шолуларында 47 елдің ішінде 4-орынды иеленетінін айтты. Сонымен қатар 2023-2024 жылдары қылмыстық істі тергеу электрондық форматқа көшірілу жоспарланып отыр.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде қазіргі уақытта құқықтық салада жаңа технологияларды дамыту келесідей бағыттарды бөліп көрсетуге болады: күнделікті көп қолданылатын заң қызметтерін автоматтандыру, қызмет алушылар үшін заңгерлік онлайн-сервистерді дамыту, сот төрелігі жүйесін онлайн форматқа көшіру, жасанды интеллект элементтерін нормашығармашылық процеске, оның ішінде заң жобалау қызметіне, құқық қолдану қызметіне, құқықтық білім беру саласына енгізу. Жасанды интеллект технологияларының қарқынды дамуы заң қауымдастығына жаңа қиындықтар туғызады және жалпы заң практикасы, құқықтану мамандығы, құқықтану саласы үшін негізгі сын-қатерлердің бірі болып табылады. Біздің ойымызша жасанды интеллектті дамыту және қолдану заң практикасы мен кәсібіне айтарлықтай әсер етеді. Жаңа жұмыс жағдайларына бейімделе алатын, күрделі стандартты емес міндеттерді шеше алатын жоғары білікті заңгердің рөлі қоғамда маңызды болып қала береді.

Яғни, жасанды интеллекттің көмегімен жасалған өнертабыстардың авторы ретінде жасанды интеллект қолданушысын тану қажет, ал жасанды интеллектпен дербес түрде жасалған өнертабыстың авторы ретінде (қолданушы жасанды интеллект әзірлеушісімен лицензиялық шартқа сәйкес лицензиат болуын қоспағанда) жасанды интеллект юнитінің әзірлеушісі танылу қажет.

Қазақстан Республикасы мен шет мемлекеттерінің интеллектуалдық меншік құқығы саласындағы заңдарын зерттей келе қазіргі таңда жасанды интеллект ешбір мемлекеттің заңнамасына сәйкес туындының авторы бола алмайтынын көруге болады. Қазіргі таңда жасанды интеллектті дербес құқық субъектісі ретінде танудың қажеті жоқ. Қарастырылған шет мемлекеттерінің қолданыстағы заңнама нормаларына сәйкес жасанды интеллектпен жасалған шығармашылық қызмет нәтижелеріне авторлық құқық объектілеріне қажет критерийлер тән екенін көруге болады. Бүгінгі күні жасанды интеллектпен жасалған туындылардың құқық субъектілерін анықтау басты мәселелердің бірі болып табылады. Болашақта интеллектуалдық меншік құқығы саласындағы заңнамаға жасанды интеллектпен жасалатын нәтижелерге қатысты өзгеріс енгізетін жағдайда, жасанды интеллекттің көмегімен және де жасанды интеллектпен дербес түрде жасалған

туындыларды жеке дара қарастыру қажет. Жасанды интеллектпен жасалған шығармашылық қызмет нәтижелерінің құқық субъектілерін анықтау үшін жүргізілген зерттеулердің нәтижелеріне сәйкес бұндай нәтижелердің авторы ретінде тек жасанды интеллект юнитінің әзірлеушісі мен оның қолданушысын таныған дұрыс болып табылады. Яғни, жасанды интеллекттің көмегімен жасалған туындылардың авторы ретінде жасанды интеллект қолданушысын тану қажет, ал жасанды интеллектпен дербес түрде жасалған туындылардың авторы ретінде (қолданушы жасанды интеллект әзірлеушісімен лицензиялық шартқа сәйкес лицензиат болуын қоспағанда) жасанды интеллект юнитінің әзірлеушісі танылу қажет. Қазіргі таңдағы Қазақстан Республикасы мен қарастырған шет мемлекеттерінің қолданыстағы заңнамасына сәйкес жасанды интеллект технологияларының қазіргі таңдағы даму деңгейі ескерілмеген және де соған байланысты ғылыми-техникалық саладағы жасанды интеллект юниттерімен жасалған өнертабыстар патентке қабілетті емес болып табылады. Патенттік құқықтың басты мақсаты жаңа өнімдердің жасалуы мен технологияларды дамытуды қамтамасыз ету болып табылады. Ал бұндай нәтижелердің қорғалмауы патенттік құқықтың негізгі мақсатына сай келмейді десе болады. Осыған байланысты бұндай нәтижелерді де патенттік құқықпен қорғау үшін заңнамаға өзгерістер енгізу қажет. Алдыңғы бөлімшеде қарастырылғандай жасанды интеллектпен жасалған өнертабыстар, өнеркәсіптік үлгілер мен интегралды микротәсім топологияларының құқық субъектілерін анықтау үшін жүргізілген зерттеулердің нәтижелеріне сәйкес бұндай нәтижелердің авторы ретінде тек жасанды интеллект юнитінің әзірлеушісі мен оның қолданушысын таныған дұрыс болып табылады.

Қорытындылай келсек, шығармашылық қызмет жаңа бір төлтума және бірегей нәрсенің жасалуына бағытталған процесс болып табылады. Осыған байланысты жасанды интеллект юниттері де адам сияқты шығармашылық қызметке ие болып табылады. Осының нәтижесінде жасанды интеллект юниттерімен жасалған нәрселер шығармашылық қызметтің нәтижесі болып табылады. Жоғарыда көрсетілген ғылыми еңбектер мен нормативтік құқықтық актілер мен ресми құжаттардағы «жасанды интеллект» түсінігін назарға ала отырып, «жасанды интеллекттің» келесідей белгілерге ие екендігін анықтадық: - техникалық құрылысының болуы (киберфизикалық жүйенің); - ақпаратты қабылдау және оны беру қабілеттілігі; - адамның қатысуынсыз дербес түрде жұмыс істеу қабілеттілігі; - зерттелген деректер негізінде ақпаратты талдау, жинақтау мен интеллектуалдық шешімдерді жасауға қабілетті; - өздігінен ақпаратты іздеу мен соның негізінде шешім қабылдау; - өз тәжірибесі мен қателіктері негізінде үйренуге қабілетті. «Жасанды интеллект» дегеніміз белгілі бір функциялар мен белгілі бір міндеттерді орындағанда кемінде үйрену, өздігінен үйрену, міндеттерді шығармашылық тәрізде шешу қабілеттері мен мүмкіндіктеріне ие ішінара немесе толық автономды жасанды жүйе.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Тлембаева Ж.У. О некоторых подходах к правовому регулированию искусственного интеллекта // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Научно-правовой журнал. – 2021. - №2. – С.61-74. [Электронный ресурс]. URL: https://zqai.kz/sites/default/files/tlembaeva_zh_u.pdf
2. Остроумов Н.В. Искусственный интеллект в праве: обзор существующих концепций правового регулирования отношений с участием носителей искусственного интеллекта. -2021. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.zakipp.unn.ru/wp-content/uploads/sites/16/2022/02/11.-Ostroumov.pdf> (дата обращения: 21.05.2023)
3. Соколова А.А. Искусственный интеллект в юриспруденции: риски внедрения // Юридическая техника. - 2019. - № 13. - С. 350-356. [Электронный ресурс]. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/iskusstvennyu-intellekt-v-yurisprudentsii-riski-vnedreniya>
(дата обращения: 07.05.2023)

4. Бенгли Л., Шерман Б., Ганджи Д., Джонсон Ф. Интеллектуалдық меншік құқығы: I том.- Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2020.- 512 б.
5. Архипов В.В. [и др.]. Под ред. А.В. Незнамова. Регулирование робототехники: введение в «робоправо». Правовые аспекты развития робототехники и технологий искусственного интеллекта/ 2018 г.,232 с.

«ЦИФРЛЫ ҚАЗАҚСТАН»: АДАМ ҚҰҚЫҒЫН ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР ҚОРҒАЙДЫ

Балымов Е.К. заң ғылымдарының кандидаты
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтөбе

Оспанов Диас Мерекеұлы
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
2 курс магистранты
Қазақстан, Ақтөбе

Аннотация

Ағымдағы онжылдықтың неғұрлым серпінді жаһандық үрдістерінің бірі цифрландыру болып табылады. Қазіргі заманғы Қазақстан қоғамының өміріне оның тегеурінді күшпен енуі жаңа ақиқатты қалыптастырды, оның орындылығы адамның бүкіл өмірлік тіршілігі саласында цифрлық технологияның пайдаланылуына саяды, бұл, өз кезегінде адам капиталының белсенді дамуына, экономиканы модернизациялауға, мемлекеттік және қоғамдық институттарды қайта құруға және тиісінше азаматтардың күнделікті өмір жағдайын жақсартуға септігін тигізеді.

Түйін сөздер:

Цифрлық технология, құқық бұзушылықтар, қызметтің сервистік моделі, шұғыл хабарлау жүйелері.

Балымов Е.К. кандидат юридических наук
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Актобе

Оспанов Диас Мерекеевич
Магистрант 2 курса
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Актобе

Аннотация

Одной из наиболее динамичных глобальных тенденций текущего десятилетия является цифровизация. Последовательное его насильственное включение в жизнь современного казахстанского общества сформировало новую реальность, целесообразность которой заключается в использовании цифровых технологий во всей сфере жизнедеятельности человека, что, в свою очередь, способствует активному

развитию человеческого капитала, модернизации экономики, реорганизации государственных и общественных институтов и, соответственно, улучшению условий повседневной жизни граждан.

Ключевые слова:

Цифровые технологии, правонарушения, сервисная модель деятельности, системы экстренного оповещения.

Balymov E.K. Candidate of Law
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Ospanov Dias Merekeevich
2nd year undergraduate student
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Abstract

One of the most dynamic global trends of the current decade is digitalization. Its forceful entry into the life of modern Kazakhstan society has formed a new reality, the feasibility of which lies in the use of digital technology in the entire sphere of human life, which, in turn, contributes to the active development of human capital, modernization of the economy, reconstruction of state and public institutions and, accordingly, improving the daily living conditions of citizens.

Keywords:

Digital technology, offenses, service model of activity, emergency notification systems.

Ағымдағы онжылдықтың неғұрлым серпінді жаһандық үрдістерінің бірі цифрландыру болып табылады. Қазіргі заманғы Қазақстан қоғамының өміріне оның тегеурінді күшпен енуі жаңа ақиқатты қалыптастырды, оның орындылығы адамның бүкіл өмірлік тіршілігі саласында цифрлық технологияның пайдаланылуына саяды, бұл, өз кезегінде адам капиталының белсенді дамуына, экономиканы модернизациялауға, мемлекеттік және қоғамдық институттарды қайта құруға және тиісінше азаматтардың күнделікті өмір жағдайын жақсартуға септігін тигізеді.

Қазақстан қоғамын «цифрландыру» процесінің тұжырымдамалық негізі мына нормативтік құқықтық актілер ережелерінде:

- 1) 2013 жылы бекітілген «Ақпараттық Қазақстан – 2020» мемлекеттік бағдарламасында;
- 2) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы қаулысымен бекітілген «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасында;
- 3) Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспары туралы» 2010 жылғы 1 ақпандағы № 922 Жарлығында;
- 4) Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың: «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты 2018 жылғы 10 қаңтардағы жолдауында және басқаларда орнықтырылған.

Цифрландыру процесінің ықпалымен қоғамдық қатынастарды өзгерту құқықты модернизациялаудың алғышарты болатындығы жалпыға белгілі.

Жасалған құқық бұзушылық пен қылмыстың ізін суытпай бетін ашу мәселесі қашан да өзекті. Құқық қорғау органдарының қызметі де көбіне-көп осындай әрекеттер арқылы бағаланып жатады. Заман да, қоғам да тәртіп сақшыларынан ең алдымен осыны талап етеді. Алайда адам баласының барлық оғаш әрекетін қадағалап отыру мүмкін емес.

Соған қарамастан, полиция қызметкерлері қол қусырып отырған жоқ. Мұндайда құқық қорғау органдарына заманауи технологиялардың пайдасы көп тиеді.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты биылғы Қазақстан халқына Жолдауында «Бейнебақылау жүйесін дамыту жөнінде көп айтылады. Бірақ соған қарамастан құқық қорғау органдары көбінесе өздерінің ғимараттарында құрылғысыз отырады», деген еді. Мұндай бақылау құрылғыларының маңызы ғимарат ішінде ғана емес, аулаларда, саябақтар мен көшелерде де маңызды. Себебі заңға қайшы әрекеттердің дені ғимараттардан тыс аумақтарда жасалатыны белгілі.

Иә, еліміздегі құқық бұзушылықтар да жыл санап азайып келеді. Мәселен қылмыс саны 37%-ға, ауыр қылмыстардың ішінде денсаулыққа зиян келтіру қылмыстары – 12%-ға, зорлық – 39%-ға, қарақшылық – 52%-ға, тонау – 50%-ға, бұзақылық фактілері 45%-ға азайған. «Адамдар өз қауіпсіздіктері үшін алаңдамауы керек. Бүгінде Ішкі істер министрлігі әлеуметтік дау-дамайлар мен қоғамдық тыныштықты бұзудың алдын алу бойынша барлық қажетті шараны қабылдап жатыр.

Қызметтің сервистік моделі енгізілуде. Тұрғындардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі де жолға қойылды. Патрульдік полицияның жұмысы көшелерде, бақтарда, аулаларда, адамдар көп жиналатын орындарда қауіпсіздіктің сақталуын қамтамасыз етуге бағытталып отыр. Әкімдіктермен бірлесіп криминогенді аудандарда Жапония, Оңтүстік Корея және Сингапур елдерінің тәжірибесі бойынша арнайы стационарлық бекеттер қойылып жатыр. Ол жерде полиция қызметкерлері тәулік бойы қылмыстардың алдын алып, азаматтарды қабылдай алатындай жағдай жасалған. Бүгінде аймақтарда осындай 44 бекет орнатылған. Алдағы екі жылда дәл осындай 176 бекет орнату көзделіп отыр.

Ең бастысы, көшеде жасалатын қылмыстардың 51%-ға азайғаны байқалады. Бұл көрсеткішке жетуге тәртіп сақшыларының тынымсыз еңбегімен қатар, бейнебақылау құрылғыларының уақтылы орнатылып жатқаны зор септігін тигізді. Мысал ретінде, аталған ведомствоның Жедел басқару орталығының қызметін алып қарайық. Азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі жаңалықтар айтарлықтай көп көрінеді.

Мәселен елімізде полицияға жүгінудің көп арналы жүйесі бар. Бұл жүйе кез келген ыңғайлы тәсіл арқылы (чат-боттар, мессенджерлер, әлеуметтік желілер және тағы басқалар арқылы) көліктерді дұрыс қоймау, вандализм жағдайлары, қоғамдық орындарда қоқыс тастау, есірткі саудасы сынды құқық бұзушылықтар туралы ақпараттарды ішкі істер органдарына жедел жіберуге мүмкіндік береді.

Осылайша, заманауи технологияларды қолдану адамдардың қауіпсіздігін күшейтіп, қоғамның сенім деңгейін арттыруға ұйытқы болуда. Сонымен қатар аталған жүйе арқылы өтініш беруге, оператормен аудио немесе бейне қоңырау шалу арқылы байланысуға, қызмет алуға, сондай-ақ қылмыс орнына жіберілген полиция жасағының қай жерде екенін бақылауға болады. Аталған ведомствоның қызметкерлері алдағы уақытта әрбір ақпараттық жүйеден келіп түсетін барлық деректерді талдайтын бірыңғай ақпараттық-талдау жүйесін құруды жоспарлап отыр. Бұл учаскелік инспекторлардың, патрульдік жасақтардың және басқа да полиция қызметтерінің жұмысын автоматтандыруға және олардың құзыреті шегінде ақпараттық базаларға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

«Істі болған және үй қамауына алынған сотталушыларды арнайы электронды білезік арқылы бақылау, қадағалау көзделуде. Бұған дейін мұндай сотталушыларды жеке мамандар қадағалап келген еді. Оларға тиісті жағдай жасалып, арнайы көлік бөлінген болатын. Алдағы уақытта 300-400 сотталушыны 1 ғана тәртіп сақшысы қадағалай алады. Білезік қолдан шешілмейді, шешкен жағдайда бірден дабыл қағылады».

Бұл – құқық қорғау органдары қолға алып жатқан жалғыз жаңалық емес. Себебі XXI ғасырдың басты талабы – цифрландыруды жетілдіру болып отыр. Осылайша

«Цифрлы Қазақстан» тұжырымдамасын жүзеге асыру мақсатында еліміздің Ішкі істер министрлігі «Цифрлы полицей» жобасы бойынша жұмыс жүргізуде. Жобаның негізгі мақсаты – қорғалған мобильді құрылғымен жұмыс істеу үшін барлық қажетті функцияларды біріктіру арқылы қызметкердің тиімділігін арттыру. Бұл жобада соққыға қарсы планшеттер мен смартфондар мобильді POS терминалын, жұмыс стансасын, бейнетіркегішті, оқиғалар туралы шұғыл хабарлау жүйесін алмастыратын болады.

Шұғыл хабарлау жүйесін: «Дабыл тетігі» кешені және «Мені тап» жүйесі. «Дабыл тетігі» аппараттық-бағдарламалық кешенін күзет нысанының аумағында (дүкендерде, тұрғын үй кешендерінде, мектептер, ауруханалар, спорт клубтары сынды әлеуметтік-мәдени мақсаттағы нысандарда) орналастыру жоспарлануда. Бұл «тетікті» құқық қорғау органдарына оқиға орнынан аудио және бейнеаппаратты бере отырып, шұғыл байланыс үшін орнатуға болады. Осылайша 102 нөміріне қоңырау шалуды күтпей-ақ полиция қызметкерлерінің оқиға орнына жедел келуі қамтамасыз етіледі.

Бұдан бөлек, «Мені тап» балалар қауіпсіздігі жүйесі де қолға алынуда. Бұл жүйе Bluetooth желісінде жұмыс істейтін маяктарды қолдана отырып балаларды бақылайтын мобильді қосымша саналады. Маяктарды балалардың киімдері мен сөмкелеріне тігіп қоюға болады. С.Сәрсеновтің айтуынша, құрылғының құны төмен болғандықтан, оны сатып алу ата-аналар үшін қиын болмайтын көрінеді. Сонымен қатар ұялы байланыс үшін төлем алынбайды. «Бала үйден немесе ата-анасынан 10 метр қашықтаған сәттен бастап, электронды құрылғы автоматты түрде іске қосылады.

Сондай-ақ электронды құрылғы арқылы баланың қай жерде жүргенін немесе оған қауіп төнген жағдайда орналасқан жерін анықтауға болады».

Айта кетейік, бұл бастамалардың барлығы Ішкі істер министрлігінің қызметіне «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде енгізілді.

Жоғарыда жазылғандарды қорытындылай келе, жаңа технологиялардың пайда болуымен қоғамның өзгерген тыныс-тіршілігінің тұрмысы құқық реттейтін қоғамдық қатынастар тобының кеңеюіне және, тиісінше, қоғамдық қатынастарды реттеушілер түрінің мазмұнын өзгертуге алып келді. Бұл мән-жай басымдықтарды және ұлттық құқықтың жаңа жағдайларда даму заңдылығын айқындау қажеттігін туындатады. Аталған мәселедегі маңызды рөл заманауи құқықтық доктринаға беріледі, себебі оның теориялық негіздері мен ғылыми тұжырымдамалары цифрлық технологияларды пайдалану саласында қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеу тетігінің оңтайлы моделін жасауға ықпал ете алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік комиссияның қорытынды отырысында сөйлеген сөзі. Нұр-Сұлтан қ., 11.05.2020 ж. // http://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoikomissii-po-chrezvychainomu-polozheniyu (жүгінген күн: 05.05.2020 ж.).

2. Сүлейменов М. К. [Азаматтық заңнаманы цифрландыру және жетілдіру, 2020 // https://www.zakon.kz/5009131-tsifrovizatsiya-i-sovershenstvovanie.html](https://www.zakon.kz/5009131-tsifrovizatsiya-i-sovershenstvovanie.html)

3. Рауан Қабдолдин "Егемен Қазақстан" газетінің телеграм арнасы

4. Р. Сәрпеков Құқықтық кенестікті цифрландыру.

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ СУБЪЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ӨКІЛЕТТІКТЕРІ

Куатова Айгул Акимқызы
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті
Заң ғылымының магистрі, аға оқытушы

Ғылыми жетекшісі Нурлин А.К. заң ғылымының кандидат
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтөбе

Нағыметов Нұржан Құрышбекұлы
ОП 7М04211 – Құқық (ғылыми-педагогикалық бағыт) 2 курс
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтөбе

Аңдатпа. Сыбайлас жемқорлықпен күресу Қазақстанның бүгінгі күнгі күрделі мәселесі болып отыр. Үлкен әлеуметтік қасірет болып табылатын ол саяси даму тұрғысынан бір-біріне ұқсамайтын әлемдегі барлық елдердің қай-қайсысын да қатты алаңдататыны анық.

Түйін сөздер: Сыбайлас жемқорлық, қызметтік міндет, қоғамдық бірлестіктер, саласындағы нормативтік құқықтық база

СУБЪЕКТЫ АНТИКОРРУПЦИИ И ИХ ПОЛНОМОЧИЯ

Куатова Айгуль Акимовна магистр права, старший преподаватель
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Актөбе

Научный руководитель Нурлин А.К., к.ю.н.
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Актөбе

Нагиметов Нуржан Курышбекулы
ОП 7М04211 – Право (научно-педагогическое направление) 2 курс
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Актөбе

Аннотация Борьба с коррупцией сегодня является серьезной проблемой Казахстана. Это величайшее социальное бедствие, вызывающее большую озабоченность всех стран мира, отличающихся друг от друга с точки зрения политического развития.

Ключевые слова: Нормативно-правовая база в сфере коррупции, долга, общественных объединений

SUBJECTS OF ANTI-CORRUPTION AND THEIR AUTHORITIES

Kuatova Aigul Akimovna Master of Law

Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Nurlin A.K. Candidate of Law
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Nagymetov Nurzhan Kuryshbekuly
OP 7M04211 – Law (scientific-pedagogical direction) 2nd year
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Abstract Fighting corruption is a serious problem of Kazakhstan today. It is a great social scourge and is of great concern to all the countries of the world, which differ from each other in terms of political development

Keywords: Corruption, duty, public associations, normative legal framework in the field

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілеріне – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың өзге де субъектілері: мемлекеттік органдар, квазимемлекеттік сектор субъектілері, қоғамдық бірлестіктер, сондай-ақ өзге де жеке және заңды тұлғалар жатады[1].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің қызметкерлері қызметтік міндеттерін атқару кезінде «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңында және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында белгіленген өкілеттіктерге ие болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган мынадай функцияларды:

1) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы нормативтік құқықтық базаны жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеуді, сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен өз құзыреті шегінде нормативтік-құқықтық актілер қабылдауды;

2) осы Заңға сәйкес, мемлекеттік органдар, ұйымдар және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметінде сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауды;

3) Қазақстан Республикасы Үкіметінің қарауына мемлекеттік органдар, ұйымдар және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің қызметінде сыбайлас жемқорлықтың туындау себептері мен жағдайларын барынша азайту және жою жөнінде ұсынымдар енгізуді;

4) жыл сайын Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы ұлттық баяндаманы Қазақстан Республикасының Президентіне ұсынуды;

4-1) сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты қалыптастыруды және үйлестіруді, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды барынша азайту мәселелерінде мемлекеттік органдардың, ұйымдардың қызметін үйлестіруді;

4-2) сыбайлас жемқорлық деңгейін бағалауды және мемлекеттік және жеке секторлардағы сыбайлас жемқорлық деңгейін айқындау үшін қажетті әлеуметтік зерттеулер жүргізуді;

5) сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін сыртқы талдау нәтижелері бойынша шығарылған, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою жөніндегі ұсынымдарды мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің орындауын мониторингтеуді;

6) сыбайлас жемқорлық қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша тәркіленген және қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған мүліктің өткізілуіне мониторингті жүзеге асырып, оны мемлекет кірісіне айналдыру туралы ақпаратты әдетте кейіннен жариялауды;

7) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың оң тәжірибесін зерделеуді және таратуды;

8) сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру саласында білім беру бағдарламаларын жетілдіру жөнінде ұсыныстар тұжырымдауды;

9) сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға бағытталған, сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру мен тәрбиелеу, ақпараттық және түсіндіру қызметі, мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты орындау бойынша білім беру бағдарламаларын іске асыруда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілеріне жәрдемдесуді және әдістемелік көмек көрсетуді;

10) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган қызметінің негізгі бағыттары бойынша басқа да мемлекеттік органдармен, жеке және заңды тұлғалармен өзара іс-қимыл жасауды;

11) сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша халықаралық шарттардың жобаларын дайындауға қатысуды, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша шет мемлекеттердің тиісті органдарымен өзара іс-қимыл жасауды, өз өкілеттіктері шегінде халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысуды;

12) Қазақстан Республикасының заңдарымен, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің актілерімен жүктелген өзге де функцияларды жүзеге асырады[2].

Барлық мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар өз құзыреті шегінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізуге міндетті. Мемлекеттік органдардың басшылар мен жауапты хатшылары немесе Қазақстан Республикасының Президенті айқындайтын өзге де лауазымды адамдары, ұйымдардың, оның ішінде мемлекеттің қатысу үлесі бар ұйымдардың, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының басшылары өз құзыреттері шегінде талаптарын орындауды және бұл үшін кадр, бақылау, заң қызметтері мен басқа да қызметтерді тарта отырып, онда көзделген тәртіптік шараларды қолдануды, сондай-ақ өздеріне белгілі болған барлық сыбайлас жемқорлық жағдайларын тіркеуді және олар туралы аталған органдарға хабарлауды қамтамасыз етеді[3].

Сыбайлас жемқорлықпен құқық бұзушылықтарды анықтауды, жолын кесуді, алдын алуды және олардың жасалуына айыпты адамдарды жауапқа тартуды өз құзыреті шегінде прокуратура, ұлттық қауіпсіздік, ішкі істер, салық, кеден және шекара қызметтері, қаржы полициясы мен әскери полиция органдары жүзеге асырады. Өз өкілеттіктерінен туындайтын шараларды қолдануға және жауапты мемлекеттік қызмет атқаратын адамдар жасаған сыбайлас жемқорлық қылмыстар анықталған барлық жағдайлар туралы мәліметтерді құқықтық статистика және ақпарат органдарына дереу жіберуге міндетті. Мемлекеттік органдардың лауазымды адамдары сыбайлас жемқорлық сипатындағы құқық бұзушылықтар туралы мәліметтері бар материалдарды бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау жөнінде заңда көзделген шараларды қолдануға міндетті. Қазақстан Республикасының Президенті сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі мемлекеттік орган құруға, оның мәртебесі мен өкілеттігін айқындауға хақылы[4].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1.Ғаламтор

2.Қазақстан Республикасының “Сыбайлас жемқорлықпен күрес туралы” Заңды, 2023ж.

3.Булгакова Д.А. «Мемлекет және құқық теориясы». Оқу құралы. Алматы. «Заң әдебиеті» 2022 ж. 106 б.

4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. –Алматы, «Жеті жарғы» 2023 ж. 48б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ШАРУАШЫЛЫҚ СЕРІКТЕСТІКТЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Куатова Айгул Акимқызы
Заң ғылымының магистрі, аға оқытушы
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтөбе

Ғылыми жетекшісі Балымов Е. К. доктор PhD
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтөбе

Окасов Мерей Аянович магистрант
ОП 7М04211 – Құқық (ғылыми-педагогикалық бағыт) 2 курс
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтөбе

Аңдатпа. Авторлар экономиканы цифрландыру бойынша кешенді шараларды жүзеге асыру бастапқы сатысында деп санайды және экологиялық менеджменттің негізгі процестерін электронды автоматтандыруда экологиялық қауіпсіздік саласындағы мемлекеттік басқару тиімділігінің айтарлықтай артуын айту ерте деп санайды. IT экологияда әдетте экологиялық тазалық қана емес, сонымен бірге ақша үнемделетінін есте ұстаған пайдалы. Алайда, процестерді цифрлық режимге ауыстыру кезінде, бұлтты қызметтер мен сыртқы провайдерлердің ресурстарын белсенді қолдана отырып, экологиялық қауіпсіздік киберқауіпсіздікке тең емес екенін және цифрлық инфрақұрылымды қорғау қоршаған ортамен бірге топ-менеджменттің стратегиялық міндеті екенін ұмытпуды керек.

Түйін сөздер: Экологиялық Ақпаратты цифрландыру, құқықтық реттеу, Экологиялық ақпаратты құқықтық реттеу, ұйымдастырушылық механизмі, қоршаған ортаны қорғау, экологиялық заңнама, экологиялық ақпарат.

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ТОВАРИЩЕСТВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Куатова Айгул Акимовна
Магистр юридических наук, старший преподаватель
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Актобе

Научный руководитель Балымов Е. К. доктор PhD
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Актобе

Окасов Мерей Аянович магистрант
ОП 7М04211-право (научно-педагогическое направление) 2 курс
Казахско-Русский международный университет
Казакстан, Актобе

Аннотация Авторы полагают, что реализация комплексных мер по цифровизации экономики находится на начальном этапе и говорить о том, что электронная автоматизация основных процессов природопользования существенно повысит эффективность государственного управления в сфере экологии, преждевременно. Безопасность. Полезно помнить, что в ИТ-экологии это обычно не только экологично, но и экономит деньги. Однако при переводе процессов в цифровой режим, активном использовании облачных сервисов и ресурсов внешних провайдеров следует помнить, что экологическая безопасность не равна кибербезопасности, а защита цифровой инфраструктуры является стратегической задачей высшего руководства наряду с окружающей средой.

Ключевые слова: Оцифровка экологической информации, правовое регулирование, Правовое регулирование экологической информации, организационный механизм, охрана окружающей среды, экологическое законодательство, экологическая информация.

LEGAL STATUS OF BUSINESS PARTNERSHIPS IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kuatova Aigul Akimovna
Master of legal sciences, senior lecturer
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Research supervisor Balymov E. K. Dr. PhD
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Okasov Merey Ayanovich is a graduate student
OP 7M04211-pravo (scientific and pedagogical direction) 2nd year
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Annotation: The authors believe that the implementation of complex measures for digitalization of the economy is at the initial stage and it is premature to say that electronic automation of the main processes of nature management will significantly increase the efficiency of state management in the field of ecology. safety. It is useful to remember that in IT-ecology it is usually not only ecological, but also saves money. However, when transferring processes to the digital mode, actively using cloud services and resources of external providers, it should be remembered that environmental safety is not equal to cyber safety, and the protection of digital infrastructure is a strategic task of top management along with the environment.

Keywords: Digitization of Environmental Information, legal regulation, Legal regulation of Environmental information, organizational mechanism, environmental protection, environmental legislation, environmental information.

Экологиялық Ақпаратты цифрландыруды құқықтық реттеу саласындағы ғылыми әзірлемелерді зерттей отырып, келесі зерттеулерге назар аударған жөн. А.А. Попов «Экологиялық ақпаратты құқықтық реттеу» тақырыбында экологиялық ақпаратты құқықтық реттеудің теориялық мәселелеріне арналған. Жұмыста экологиялық ақпаратқа қол жетімділіктің құқықтық және ұйымдастырушылық механизмі мен экологиялық ақпаратты тиімді ұсыну тәртібі талданған, конституциялық деңгейде қоршаған ортаны қорғау, оның жағдайы туралы және экологиялық заңнаманы бұзу салдарынан келтірілген зиянды өтеу туралы сенімді ақпаратқа құқық тұжырымдамасының мазмұндық элементтерін қарастырып, заңнаманы жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірленген және ұсынылды (Попов, 2005)[1].

И.Ю. Павловтың Диссертациялық зерттеу еңбегі қоршаған ортаны қорғау туралы ресми ақпаратқа қол жеткізудің теориялық және практикалық мәселелерін қарастыруға арналған. Жұмыста қоршаған ортаның жайкүйін және оның ластану дәрежесін бақылауға байланысты қызметке лицензия алу қажеттілігі де қоршау және іздеу мен алу үшін әкімшілік кедергі болып табылатындығына бағыт берілді. Автор өз жұмысының келесі бөлімдерінде ресми ақпаратқа қол жетімділікті қамтамасыз етудің формалары мен әдістерін қарастырған, ақпаратқа қол жетімділікті қамтамасыз ету мен таратуды анықтайды және талдайды, экологиялық ақпаратқа қол жетімділіктің заңды нысаны ретінде, сонымен қатар ақпарат көздеріне қол жетімділіктің келесі әдістерін анықтайды: экологиялық ақпарат, ақпаратты жариялау және жария ету, Интернетте ақпараттар орналастыру, әрбір мүдделі адам таныса алатын жерлерде ақпаратты орналастыру және тарату, қолданушыларды құжаттардың қағаз нұсқаларымен таныстыру, азаматтардың қоғамдық тыңдауларға және алқалы отырыстарға қатысуы және мемлекеттік органдар және сұраныс бойынша ақпараттық ресурстармен уақытылы қамтамасыз ету анықталған (Павлов, 2008).

Н.Г. Жаворонкованың, Ю.Г. Шпаковский «Экологиялық қауіпсіздік саласындағы цифрландыру:

- әкімшілік-құқықтық аспектілер» жұмысында нормативтік мәселелерді, экологиялық қауіпсіздік саласындағы қызметті автоматтандырылған басқару процесіне заманауи технологияларды енгізу мәселелерін талқылайды[3].

Шетелдік тәжірибеде мемлекеттік басқару ұдағы цифрлық трансформация қазіргі заманғы «серпінді» цифрлық технологиялардың (бірінші кезекте «үлкен деректер», заттардың интерн еті, жасанды интеллект, таратылған кітап) мүмкіндіктерін пайдалану ретінде қарастырылады, олар мемлекеттік саясат және ережелер жасау, жедел-бақылау және қадағалау қызметі. Сонымен қатар, цифрлық технологиялар басқару органдарының қызметін жоспарлау, бақылау және бағалау мақсатында қолданылады. Цифрландыру дегеніміз – басқаруда цифрлық ресурстарды қолданудың жүйелі тәсілі. Sendai Framework 2030 жылға дейін апаттар құрбандары мен құрбандар санының төмендеуін қамтитын жаһандық мақсаттарды белгілейді, алдыңғы 2005-2015 жылдармен салыстырғанда 2030 ж. және апаттардан болған залалды азайту, сонымен қатар апат қаупін талдау, бағалау және басқару, олардың салдарын азайтуды қоса алғанда, әлемдік, ұлттық және жергілікті деңгейлердегі іс-қимылдың басым бағыттары; апаттар қаупін басқарудың ұйымдастырушылық- құқықтық тетіктерін жетілдіру; төтенше жағдайларға уақтылы ден қою (Сендайская рамочная программа по снижению риска бедствий на 2015 – 2030

годы). Цифрлық орта экологиялық қауіпсіздікке қалай әсер етеді және керісінше, цифрландыру көмегімен қоршаған ортаның жағдайын қалай жақсартуға болады? Цифрлық сектор көрінбеуі мүмкін, бірақ оның қоршаған ортаға тигізетін әсері өте зор. Сонымен, біздің инновацияны цифрлы қолданудың экологиялық әсері қандай? 2023 жылы Францияда жүргізілген және Халықаралық ауа-райы форумында (IWF) жарияланған зерттеулер (<https://www.imf.org>), сандық және климаттық өзгерістер мәселесі бойынша сауалнамаға қатысушылардың тек 40%-ы арасындағы тығыз байланысты білетіндігін көрсетті. Бұл көбінесе энергияны көп тұтынатын ұсақ заттар екені анықталды: смартфондар, планшеттер, қосылған заттар, компьютерлер[4].

Ғылыми зерттеулер цифрлық сектордың ластанудың бірнеше түрлерін жасайтынын растады: ақпараттық технологиялардың жабдықтарын өндіруден ластану; электронды қалдықтардан, яғни пайдаланылған электрлік және электрондық жабдықтардан ластану жатады. Ресей Федерациясының тәжірибесіне келсек, осы мәселе «Цифрлық экономика» бағдарламасы аясында жүзеге асырылатын болады. Бағдарлама адамның, қоғамның және мемлекеттің барлық қажеттіліктерін ескере отырып, осы елде ақпараттық кеңістікті қалыптастыруға арналғанын атап өткен жөн. Аймақтық деңгейде экологиялық қауіпсіздікті цифрландыру «Ақылды қала» және «Қауіпсіз қала» бағдарламалары аясында мүмкін болады. Ресей Федерациясы Үкіметінің 2014 жылғы 3 желтоқсандағы N 2446-р қаулысымен бекітілген «Қауіпсіз қала» аппараттық-бағдарламалық кешенін құру және дамыту тұжырымдамасы кешенді көп деңгейлі жүйені қалыптастыру қажеттілігін көздейді. Мониторинг, болжау, құқық бұзушылықтардың, инциденттер мен төтенше жағдайлардың алдын алу және оларға әсер етудің заманауи тәсілдеріне негізделген Ресей Федерациясының құрылтай субъектісі және муниципалды формация ортасы деңгейінде қоғамдық қауіпсіздікті, құқықтық тәртіпті және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін жұмыс істейді (Об утверждении Концепции по-строения и развития аппаратно программного комплекса «Безопасный город» Распоряжение Правительства РФ, 2014). Бүгінгі күні «Қауіпсіз қала» кешені – бұл түрлі қауіп-қатерлерге қарсы тұру үшін аппараттық- бағдарламалық қамтамасыз етуге, құқықтық механизмдерге және ұйымдастырушылық шараларға арналған функционалдық және техникалық талаптардың жиынтығы. Бұл кешенді дамыту цифрландыру элементтерін жергілікті деңгейде коммуникациялық платформаны қалыптастыру сияқты пайдалануды көздейді;

- аппараттық және бағдарламалық жасақтамаға қойылатын талаптарды біріздендіру;
- басқару қызметінде бірыңғай ақпараттық кеңістікті пайдалану;
- дағдарыстық жағдайлардағы жағдайды болжауға арналған ситуациялық орталықтарды құру.

Қазіргі экономикалық идеологияның белгілі бір кемшіліктері осы уақыттағы нарықтық жолды жаңарту тұрақты даму тұжырымдамасымен сыйыспайды деген қорытындыға әкеледі. Осылайша, әлеуметтік, экологиялық, құқықтық және экономикалық компоненттердің достастығын қамтамасыз ету үшін дұрыс жасыл экономика саясаты қажет. Сандық платформалар – бұл қолданыстағы операторларға біздің сандық өнімдер мен қызметтерді тұтыну және ұсыну тәсілдерін өзгерту арқылы қиындық туғызатын құбылыс. Дәстүрлі фирмалар компания немесе жабдықтау тізбегінде құндылық жасайды, ал цифрлық платформалар құнын бірлесіп құру үшін автономды агенттердің экожүйесін қолданады (Andreas Hein және басқалар, 2020). Тап және басқа авторлар сандық платформалық экожүйені құру үшін қажетті техникалық, экономикалық және экожүйелік мүмкіндіктерді анықтау үшін қосымша зерттеулер жүргізуді ұсынамыз дейді (Тап және басқалар, 2016). Біріншіден, техникалық мүмкіндік фирмалардың өздерінің бұрынғы жүйесін масштабтау мен жылжу экономикасын және цифрлық мүмкіндікті ерді дамыта алатын цифрлық инфрақұрылымға айналдыруымен байланысты. Екіншіден,

экономикалық мүмкіндіктер фирманың өзінің бизнес моделін қалайша жеткілікті ала алатын бизнес-моделін біржақты тәсілден екіжақты бизнес-модельге өзгертуіне байланысты. Үшіншіден, экожүйе тұрғысынан алғанда, фирмалардың өздерінің мүдделі тараптарының қолданыстағы желісін шикізаттық құндылықтарды құру және қызметтердің басым құнын бірлесіп құру тұрғысынан қалай біріктіре алатындығын түсіну өте маңызды (Lusch and Nambisan, 2015). В.А. Вайпан «жаңа нормативтік-құқықтық орта басқару процесіне қатысушыларды сенімді цифрлық қашықтағы байланыс құралдарымен қамтамасыз ететін бірыңғай цифрлық сенімділік ортасын қалыптастыру үшін құқықтық жағдайлар жасауға бағытталуы керек». Сонымен бірге, сенімділіктің бірыңғай цифрлық ортасын қалыптастыру мақсатында В.А. Вайпан жеке тұлғаны қашықтықтан растау, электрондық өзара әрекеттесуді заңды тану және т.б. сияқты мәселелерді реттеуді ұсынады (Вайпан)[4].

Экологиялық қауіпсіздік саласында цифрлық экономика технологияларын енгізу қайтымсыз процесс екенін атап өткен жөн. Болып жатқан өзгерістердің ауқымы, қазіргі кезде бұзушы инновацияларды қабылдаудың өткірлігімен түсіндіріледі. Барлық салалардағы инновациялардың даму және таралу қарқыны бұрын-соңды болмаған жылдам дамуда[5].

Біздің ойымызша сандық экономиканы дамыту шеңберінде экологиялық қауіпсіздік саласындағы құқықтық реттеуді жетілдіру бойынша басым шаралардың тұжырымдамасын әзірлеу және жүзеге асыру керек. Экологиялық қауіпсіздік саласындағы цифрландыруға кедергі келтіретін қолданыстағы негізгі заңнамалық шектеулердің тізбесін анықтап, оларды жою туралы ұсыныстарды негіздеу қажет. Сонымен қатар экологиялық қауіпсіздік саласын цифрландыру үшін қажетті алғашқы негізгі құқықтық түсініктер мен институттарды анықтау. Қалыптастырылған тізімнің негізінде цифрлық экономика шеңберінде экологиялық қауіпсіздік саласын цифрландыруды дамытуға кедергі келтіретін заңнаманың жекелеген салаларындағы негізгі құқықтық шектеулерді алып тастайтын нормативтік құқықтық актілер қабылдануы керек. Сандық экономика бағдарламасын асыру шеңберінде экологиялық қауіпсіздік саласындағы басқару процестерінің сипаты мен құрылымы өзгереді, кейбір күнделікті процедуралар жойылып, олардың орнын жасанды интеллект пен роботтар басады. Сонымен қатар, үлкен көлемдегі ақпараттың пайда болуы көптеген киберлік тәуекелдердің пайда болуына әкеледі. Құқықтық реттеу сияқты барлық туындайтын проблемалар жедел шешімді талап етеді[6].

Біздің экологиялық цифрландыру саласындағы зерттеулер мен заңнамаларға жүргізген талдауымыз мемлекеттік реттеудің жекелеген салаларын цифрландыру мәселесін талқылаудың уақыты келгенін көрсетті. Соның бірі—экологиялық ақпаратты цифрландыру проблемасы. Оны шешу үшін экологиялық ақпараттың қорын сақтаудың цифрлық платформаларын енгізіп, оны құқықтық реттеу. Экология мен қоршаған ортаны қорғаудың цифрландыру мен киберқауіпсіздік мәселелері шешілетін жаһандық ауқымда маңыздылыққа ие бола бастағаны даусыз[7].

Пайдалаған әдебиеттер тізімі:

1. Еркинбаева Л.К., Калымбек Б. К вопросу о цифровизации экологической информации в Республике Казахстан // KAU Transactions №IV (50). – 2020 – С. 34-38. Frank Diana, Simon Torrance (2019) Defining Your Digital Ecosystem: The First Step in a Machine First Transformation. – URL. – <https://www.tcs.com/perspectives/articles/defining-your-digital-ecosystem-the-first-step-in-a-machine-first-transformation>
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000 – 608 с.

3. Қазақстан Республикасының Заңы (2017 ж.) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы. – URL. – <https://online.zakon.kz>
4. Қазақстан Республикасының Заңы (2021) Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі 2021 жылы 2 қаңтар. –URL. – <https://online.zakon.kz/>
5. Lusch R.F. & Nambisan S. (2015). Service innovation: A service-dominant logic perspective. MIS Quarterly, 39(1), 155–175
6. Мирзағалиев М. В Казахстане принят новый Экологический кодекс. Кто изменился? – URL. – <https://obvk.kz/2021/01/04>
7. Мирзағалиев М. Жаңа Экологиялық кодекс – ел экологиясын жақсартатын реформалық құжат. – URL. – <https://www.gov.kz>

РОЛЬ И МЕСТО ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА В СИСТЕМЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Куатова Айгуль Акимовна магистр права, старший преподаватель
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Ақтобе

Научный руководитель Нурлин А.К., к.ю.н.
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Ақтобе

Назарымбетов Нурперзент Октябрьұлы
ОП 7М04211 – Право (научно-педагогическое направление) 2 курс
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Ақтобе

Аннотация Аннотация: данная статья поднимает актуальный вопрос достаточности полномочий сотрудников органов прокуратуры Казахстана по совершенствованию прокурорского надзора за исполнением законов о противодействии коррупции. Проанализированы предложения, поступившие от гражданского общества. Проведен опрос сотрудников прокуратуры, сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: коррупция, органы прокуратуры, законодательство, полномочия, надзор.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУДЫҢ РӨЛІ МЕН ОРНЫ

Куатова Айгуль Акимқызы
Заң ғылымының магистрі, аға оқытушы
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтобе

Ғылыми жетекшісі Нурлин А.К. заң ғылымының кандидат
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтобе

Назарымбетов Нурперзент Октябрьұлы

ОП 7М04211 – Құқық (ғылыми-педагогикалық бағыт) 2 курс
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтөбе

Андатпа. бұл мақала өзекті мәселе көтереді Қазақстан прокуратурасы қызметкерлерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңдардың орындалуына прокурорлық қадағалауды жақсарту жөніндегі өкілеттіктерінің жеткіліктілігі. Азаматтық қоғамнан түскен ұсыныстар талданды. Прокурорлар арасында сауалнама жүргізіліп, тиісті қорытындылар шығарылды.
Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, прокурорлар, заңнамалар, өкілеттіктер, қадағалау.

THE ROLE AND PLACE OF PROSECUTORIAL SUPERVISION IN THE ANTI-CORRUPTION SYSTEM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kuatova Aigul Akimovna Master of Law, Senior
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Lecturer Research supervisor Nurlin A.K.
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Nazarymbetov Nurperzent Oktyabryuly
ОП 7М04211 – Law (scientific-pedagogical direction) 2nd year
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Annotation: This article brings up topical issue of sufficiency of powers of staff of bodies of prosecutor's office of Kazakhstan for corruption counteraction. The offers which arrived from civil society are analyses. Survey of staff of prosecutor's office is conducted, the corresponding conclusions are drawn.

Keywords: corruption, bodies of prosecutor's office, powers, supervision, legislation

Сегодня роль прокуратуры в вопросах противодействия коррупции в Республике Казахстан возросла значительно. Органы прокуратуры не только осуществляют надзор за исполнением законодательства о противодействии коррупции в государственных органах, но и проводят регламентированные законом проверки соблюдения установленных в целях противодействия коррупции запретов и ограничений для лиц, состоящих на государственной службе. Именно прокуратура Республики Казахстан в современных является ключевым, централизованным и независимым от ведомственных и местных влияний публично-властным субъектом, осуществляющим государственную функцию противодействия коррупции, Новый Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года № 410-V достаточно четко регулирует общественные отношения в сфере противодействия коррупции и имеет прямую направленность на реализацию антикоррупционной политики в нашем государстве[2].

Непосредственная регламентация полномочий сотрудников органов прокуратуры в нашей стране содержится в Инструкции по организации прокурорского надзора за применением законов, соблюдением прав и свобод человека и гражданина в социальноэкономической сфере, утвержденной приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 2 сентября 2014 года № 85. Что касается учета коррупционеров и их преступных деяний, то в связи с принятием новых Уголовного кодекса Республики Казахстан от 3 июля 2014 года и Уголовно-процессуального кодекса Республики

Казахстан от 4 июля 2014 года Генеральным Прокурором Республики Казахстан издан приказ от 8 октября 2014 года № 112 «Об утверждении формы № 3-К «О коррупционных преступлениях, лицах их совершивших, осужденных, движении уголовных дел о коррупционных преступлениях и осубъектах коррупционных правонарушений» и Инструкции по его формированию»[3]

Опыт применения указанных законов и результаты прокурорской надзорной и иной деятельности показывают, что уровень коррупции в Республике Казахстан в современный период характеризуется высокой степенью латентности, обусловленной во многих случаях и заинтересованностью сторон «коррупционной сделки», проникновением коррупции во все сферы государственного управления, а также в производственно-хозяйственную деятельность. Эти обстоятельства обуславливают необходимость обеспечения о sobого порядка организации деятельности прокуратуры Республики Казахстан и прокурорского надзора в рассматриваемом направлении, что невозможно достичь без глубокого анализа и обобщения практического состояния противодействия коррупции, оценки достаточности полномочий прокуроров и принимаемых ими мер, совершенства существующих законодательных механизмов, в том числе по взаимодействию различных государственных органов в данной сфере, технической оснащенности органов прокуратуры, достаточности квалификации прокуроров для эффективной реализации данной функции, возможностей использования чужого положительного опыта борьбы с коррупцией[4].

Практика показывает, что у прокуроров регулярно встают эти вопросы в практической своей деятельности. Важным научным средством решения обозначенных проблем является выявление и анализ мнения опытных практических сотрудников органов прокуратуры и принятие всех возможных мер с учетом результатов такого анализа. Поскольку анкетирование признается эффективным методом выявления такого мнения, найти решение обозначенных проблемных вопросов мы попытались через анкетирование практических сотрудников органов прокуратуры Республики Казахстан. Параметры выборки при анкетировании были согласованы с калькулятором выборки для проведения социологического исследования 5. Понимая под генеральной совокупностью общее количество сотрудников органов прокуратуры, равное, согласно Приложению 2 к Указу Президента Республики Казахстан от 22 января 1999 года № 29 «О мерах по дальнейшей оптимизации системы государственных органов Республики Казахстан», 4446 человек 6, с допущением погрешности в 5% с доверительной точностью в 99,5%, количество в 714 человек, что составляет 16% от численности сотрудников органов прокуратуры является достаточным для получения репрезентативных и верифицируемых результатов[5].

Все полученные анкеты были пригодны к обработке. Результаты анкетирования обработаны и сделаны следующие выводы. Вопросы в анкете были разбиты на 6 разделов в соответствии с обозначенными проблемами, а именно по разделам:

- 1) достаточности полномочий прокуроров,
- 2) возможности использования зарубежного опыта,
- 3) достаточности квалификации прокуроров,
- 4) эффективности антикоррупционного взаимодействия,
- 5) совершенства действующего антикоррупционного законодательства и
- 6) технико-технологической оснащенности органов прокуратуры.

По результатам анкетирования получены следующие результаты.

Вопрос №1. Считаете ли Вы полномочия прокурора в данной сфере достаточными? На этот вопрос более половины опрошенных, а именно 380 человек, дали ответ «да». Ответ «Да, имеются все необходимые полномочия» дали 190 человек. Ответ «Да, есть все

рычаги» дали 4 человека. Ответ «Да, прокуратура – это надзорный орган и не должна подменять специальный госорган по противодействию коррупции. В основном вектор направления работы в этой сфере должен быть оценочным, т.е. дача оценки эффективности работы органов в этой сфере» дали 4 человека. Ответ «Да, потому что в ходе проверки обязательно охватывается данный вопрос в деятельности государственных органов» дали 3 человека. Интересный ответ «Более чем достаточно»[6].

Проверять можем, выявлять можем, назначать специальные оперативно-розыскные мероприятия (далее СОПМ) можем, ставить вопрос о наказании можем, выносить вопросы на различные совещания, коллегии также можем, вносить какие-либо предложения тоже можем, что еще надо» дали 15 человек. Таким образом, в общей сложности 84% сотрудников прокуратуры удовлетворены теми полномочиями, которые предоставлены им действующим законодательством, регламентирующим деятельность органов прокуратуры[7].

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 2 июля 1998 года № 267-І «О борьбе с коррупцией» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2014 г.). Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1009795.
2. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года № 410-V. Режим доступа http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33478302#sdoc_params=text
3. Инструкция по организации прокурорского надзора за применением законов, соблюдением прав и свобод человека и гражданина в социально-экономической сфере, утвержденная приказом Генерального Прокурора Республики Казахстан от 2 сентября 2014 года № 85. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31619702.
4. Приказ Генерального прокурора Республики Казахстан от 8 октября 2014 года № 112 «Об утверждении формы №3-К «О коррупционных преступлениях, лицах их совершивших, осужденных, движении уголовных дел о коррупционных преступлениях и о субъектах коррупционных правонарушений» и Инструкции по его формированию». Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1025458.
5. Костенников М.В., Куракин А.В., Калита И.А. Прокуратура и противодействие коррупции / Российская юстиция. –2013. – №8. – с. 35-38. – Стр. 37.
6. Кожевников О. А. О роли прокуратуры в борьбе с коррупцией / Бизнес, менеджмент и право. 2011. №2 / Режим доступа: http://bmpravo.ru/show_stat.php?stat=848.
7. выборки. Режим доступа: <http://surin.marketolog.biz/calculator.htm>.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ

Куатова Айгуль Акимовина

Магистр юридических наук, старший преподаватель
Казахско-Русский международный университет
Казахстан, Актобе

Научный руководитель Мукашева А.А.,
доктор юридических наук, профессор
Казахско-Русский международный университет

Казакстан, Актобе

Саулебай Бисултан Асылбекулы

ОП 7М04211 – Право (научно-педагогическое направление) 2 курс
Казахско-Русский международный университет
Казакстан, Актобе

Аннотация: в статье дано понятие кадровой политики, рассмотрены задачи и основные составляющие кадровой политики. Определена система правовых норм по отраслям права, основы правового обеспечения при формировании кадровой политики, влияющих на разработку кадровой политики организации. Дан обзор аспектов формирования кадровой политики, а также законодательной реализации правовых норм в локальном нормотворчестве организации.

Ключевые слова: кадровая политика, кадры, нормы права, нормативные правовые акты, правовые основы, трудовые отношения.

LEGAL BASIS FOR FORMATION OF PERSONNEL POLICY

Kuatova Aigul Akimovyna

Master of Law, Senior Lecturer
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Academic supervisor Mukasheva A.A.,
doctor of jurisprudence, professor
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Candidate of Law Saulebai Bisultan Asylbekuly
OP 7M04211 - Law (scientific-pedagogical direction) 2nd year
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Abstract: the article gives the concept of personnel policy, examines the tasks and main components of personnel policy. The system of legal norms in the branches of law, the basis of legal support in the formation of personnel policy, influencing the development of the organization's personnel policy, have been determined. An overview of aspects of the formation of personnel policy, as well as the legislative implementation of legal norms in the local rule-making of the organization is given.

Key words: personnel policy, personnel, legal norms, regulatory legal acts, legal framework, labor relations.

Любая организация представляет собой социальную систему, обеспечивающую функциональные связи, главными элементами которой являются работники. Основным объединяющим фактором выступает общая цель организации, на достижение которой направлена деятельность ее членов, прежде всего, кадрового состава. Кадры (с франц. *cadre* - личный состав) - основной состав работников учреждения, предприятия, организации той или иной отрасли деятельности. Под «кадрами» понимают штатный состав работников организации, обладающий необходимым и профессиональными способностями для выполнения трудовых задач и функций в организации. В отношении

этих работников руководством организации осуществляется определенная кадровая политика. Регулирование кадров организации определяется не столько государственной (публичной) функцией, сколько интересами отдельно взятого объединения. Поэтому важно в организации иметь внутренний документ - кадровую политику [1].

Кадровая политика организации представляет собой целостную стратегию работы с персоналом. Определения понятия «кадровая политика» отличны в зависимости от использования того или иного подхода: системного, стратегического, институционального, деятельностного, интегрального. Так, А.Я. Кибанов рассматривает кадровую политику как целостную стратегию работы с персоналом, которая содержит различные формы, методы, цели, задачи кадровой работы и имеет конечной целью формирование высокопрофессионального, высокопроизводительного и сплоченного коллектива.

Т.Ю. Базаров, Б.Л. Еремин определяют кадровую политику как основу философию и принципы, которые реализует руководство в отношении персонала, установки в кадровой работе на длительную перспективу [16, 21]. Кадровая политика направлена на работу по формированию трудового коллектива, чтобы он лучшим способом содействовал совмещению целей, приоритетов организации и работников [2].

В кадровой политике чаще всего наблюдаются следующие свойства: непосредственная взаимосвязь с единой стратегией организации; направленность на длительное планирование; значимость кадров; круг взаимосвязанных функций и кадровых процедур [3].

В зрелом подходе к разработке кадровой политики можно выделить два уровня: первый уровень, кадровая политика, как декларация высшего руководства с целями, задачами; второй уровень, набор локальных нормативных актов по отдельным направлениям кадрового взаимодействия. Основными составляющими кадровой политики являются: кадровое планирование, создание системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров; аттестации персонала; четкое определение принципов, системы мотивации и стимулирования труда; определение долгосрочной стратегии управления персоналом и т.д. сколько интересами отдельно взятого объединения. Поэтому важно в организации иметь внутренний документ - кадровую политику . Кадровая политика организации представляет собой целостную стратегию работы с персоналом. Определения понятия «кадровая политика» отличны в зависимости от использования того или иного подхода: системного, стратегического, институционального, деятельностного, интегрального. Так, А.Я. Кибанов рассматривает кадровую политику как целостную стратегию работы с персоналом, которая содержит различные формы, методы, цели, задачи кадровой работы и имеет конечной целью формирование высокопрофессионального, высокопроизводительного и сплоченного коллектива. Т.Ю. Базаров, Б.Л. Еремин определяют кадровую политику как основу философию и принципы, которые реализует руководство в отношении персонала, установки в кадровой работе на длительную перспективу . Кадровая политика направлена на работу по формированию трудового коллектива, чтобы он лучшим способом содействовал совмещению целей, приоритетов организации и работников. В кадровой политике чаще всего наблюдаются следующие свойства: непосредственная взаимосвязь с единой стратегией организации; направленность на длительное планирование; значимость кадров; круг взаимосвязанных функций и кадровых процедур. В зрелом подходе к разработке кадровой политики можно выделить два уровня: первый уровень, кадровая политика, как декларация высшего руководства с целями, задачами; второй уровень, набор локальных нормативных актов по отдельным направлениям кадрового взаимодействия. Основными составляющими кадровой политики являются: кадровое

планирование, создание системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров; аттестации персонала; четкое определение принципов, системы мотивации и стимулирования труда; определение долгосрочной стратегии управления персоналом и т.д. Нормы права должны быть облечены в соответствующую форму. В казахстанской правовой системе — это в первую очередь, различные по своей юридической силе нормативные правовые акты, которые делятся на законы и подзаконные акты. Процессы формирования кадровой политики являются предметом конституционного, трудового, административного, гражданского, муниципального, корпоративного прав. Нормативные правовые акты, регламентирующие процессы правового формирования кадровой политики и кадровых отношений, классифицируются в зависимости от их правового уровня или степени юридической силы. На первом правовом уровне находится Конституция Казахстана от 12.12.1993г. [1], нормы международного права и международные договоры РК; на втором уровне федеральные конституционные законы; на третьем уровне федеральные законы; на четвертом уровне, законы, нормативные акты субъектов казахстан; затем, на пятом уровне, следуют подзаконные акты — указы и распоряжения Президента РК, постановления и иные нормативные правовые акты Правительства РК, приказы, распоряжения и локальные нормативные акты министерств и ведомств; на последнем, шестом уровне – официальные акты высших судебных органов. Основу региональной государственной кадровой политики составляют конституции республик, уставы краев, областей и других субъектов РК. В сфере государственной службы РК большую роль в решении вопросов реализации государственной кадровой политики играют нормативные правовые акты, принимаемые министерствами и ведомствами (службами, агентствами, надзорами) [4].

Список литературы:

1. Кибанов А.Я. Социально-трудовые отношения, рынок труда и занятость персонала / А.Я. Кибанов, Е.А. Митрофанова, И.А. Эсаулова. М.: Проспект, 2012. – 62с.
2. Кирилловых А.А. Корпоративное право: Курс лекций. — М.: «Юстицинформ», 2009. - 192 с.
3. Москвитина Н. В. Кадровая политика и кадровый аудит [Электронный ресурс] : учеб.пособие / Н. В. Москвитина. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 2018. – 1 электрон.опт. диск. (CD-ROM)
4. Павловская, О. Ю. Правовое обеспечение кадрового делопроизводства : учебное пособие для вузов / О. Ю. Павловская. — М. : Юрайт, 2023. — 213 с. -Текст : электронный // Образовательная платформа Юрайт [Электронный ресурс]. — URL: <https://urait.ru/bcode/518436> (дата обращения: 12.04.2023)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Қуатова Айгул Акимқызы
Заң ғылымының магистрі, аға оқытушы
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтөбе

Ғылыми жетекшісі Балымов Е.К. доктор PhD
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті

Қазақстан, Ақтөбе

Окасов Мерей Аянович магистрант

ОП 7М04211 – Құқық (ғылыми-педагогикалық бағыт) 2 курс

Қазақ- Орыс Халықаралық университеті

Қазақстан, Ақтөбе

Аңдатпа Бұл мақалада Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны цифрландыруды құқықтық рет теу туралы мәселе қарастырылған. Автор дамып жатқан технологияларды іске асыруда экологиялық проблеманың, цифрлық экологиялық қауіпсіздік пен цифрлық экожүйенің қазіргі жағдайын сараптайды. Өзекті экологиялық мәселелер, біздің еліміздің кейбір аймақтарындағы және әлемдегі экологиялық дағдарыстар, жалпы алғанда, цифрлық экология мен заңдылықты қолдана отырып, шешімдерді іздеуді қажет етеді. Алайда цифрландыру стратегияларын заңды түрде жүзеге асыруға қатысты көптеген сұрақтар көрініс табады. Сандық трансформация деректерді қорғауға, ақпараттық технологиялардың қауіпсіздігіне, техникалық дизайнға, жауапкершілікке және реттеуші мәселелерге әсер етеді. Ғылыми мақаланың теориялық маңыздылығын айта кететін болсақ, оның нәтижелері экологиялық құқықтың теориялық тұжырымдамаларын жаңа ғылыми мәліметтер мен нәтижелермен толықтыратындығымен Зерттеу әдісі ретінде логикалық-құқықтық, жүйелік, функционалдық, салыстырмалы-құқықтық әдіс, сонымен қатар құқықтық әлеуметтану әдістері қолданылды. Бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы экологиялық ақпаратты цифрландыру мәселелерін зерттеу Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық, экономикалық, ұйымдастырушылық және техникалық шаралар кешені ретінде, сонымен қатар экологиялық ақпарат саласындағы киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады.

Түйін сөздер: экологиялық құқық, қоршаған ортаны қорғау, экологиялық қауіпсіздік, экологиялық ақпарат, цифрландыру, экожүйе, платформа.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Қуатова Айгул Акимовна

Магистр юридических наук, старший преподаватель

Казахско-Русский международный университет

Казакстан, Актөбе

Научный руководитель Балымов Е. К. доктор PhD

Казахско-Русский международный университет

Казакстан, Актөбе

Окасов Мерей Аянович магистрант

ОП 7М04211-право (научно-педагогическое направление) 2 курс

Казахско-Русский международный университет

Казакстан, Актөбе

Аннотация: Введение В данной статье рассматривается вопрос правового регулирования цифровизации окружающей среды в Республике Казахстан. Автор рассматривает современное состояние экологической проблемы, цифровой экологической безопасности

и цифровой экосистемы при внедрении развивающихся технологий. Современные экологические проблемы, экологические кризисы в некоторых регионах нашей страны и мира в целом требуют поиска решений с использованием цифровой экологии и законности. Однако остается много вопросов относительно правовой реализации стратегий цифровизации. Цифровая трансформация влияет на защиту данных, безопасность информационных технологий, техническое проектирование, ответственность и вопросы регулирования. Что касается теоретической значимости научной статьи, то ее результаты дополняют теоретические концепции экологического права новыми научными данными и результатами. В качестве исследования использованы логико-правовой, системный, функциональный, сравнительно-правовой метод, а также методы правовой социологии. Научная новизна данной работы заключается в исследовании вопросов цифровизации экологической информации как комплекса правовых, экономических, организационных и технических мер, направленных на обеспечение экологической безопасности Республики Казахстан, а также обеспечение кибербезопасности в сфере экологии. экологическая информация.

Ключевые слова: экологическое право, охрана окружающей среды, экологическая безопасность, экологическая информация, цифровизация, экосистема, платформа.

REGULATION OF ENVIRONMENTAL DIGITALIZATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Kuatova Aigul Akimovna

Master of law, senior lecturer
Kazakh-Russian International University
Kazakhstan, Aktobe

Scientific supervisor Balymov E. K. doctor PhD

Kazakh-Russian International University
Kazakhstan, Aktobe

Okasov Merey Ayanovich

Op 7M04211-law (scientific and pedagogical direction) 2nd year LEGAL
Kazakh-Russian International University
Kazakhstan, Aktobe

Annotation: Legal regulation of the digitalization of the environment in the Republic of Kazakhstan This article discusses the legal regulation of digitalization of the environment in the Republic of Kazakhstan. The author examines the current state of the environmental problem, digital environmental safety and digital ecosystems in the implementation of available technologies. Actual environmental problems, environmental crises in certain regions of our country and in the world, in general, require a logical search for solutions, including using digital ecology and the rule of law. However, there are many questions regarding the legal implementation of digitization strategies. Digital transformation affects data protection, information technology security, technical design, liability, and regulatory issues. The theoretical significance of the scientific article is explained by the fact that its results supplement the concepts of environmental law with new scientific data and results. Logical-legal, systemic, functional, comparative-legal methodology, as well as methods of legal sociology were used as

research methods. The scientific novelty of this work lies in the fact that the study of the problems of digitalization of environmental information is considered as a set of legal, economic, organizational, and technical measures aimed at ensuring the environmental safety of the Republic of Kazakhstan, as well as ensuring cybersecurity in the field of environmental information.

Key words: Environmental law, environmental protection, environmental safety, information, digitalization, ecosystem, platform.

Барлық елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының тұрақтылығы көбіне оның ұлттық қауіпсіздік жағдайымен, сондай-ақ мемлекеттің туындаған сын-қатерлер мен қауіп-қатерлерге тиімді қарсы тұру мүмкіндігімен байланысты болды. Қоршаған ортаның қауіпсіздігіне цифрлық технологиялардың мемлекеттік басқару жүйесін, сондай-ақ оның маңызды компоненттерін техногендік және табиғи қауіпсіздікті өзгертуге әсері орынды болғанымен, көптеген мәселелер әлі күнге дейін толық зерттелмеген. Қазіргі уақытта елімізде экологиялық қауіпсіздік саласындағы қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимылдың ұйымдастырушылық жүйесі және осы жүйенің қызметінің құқықтық негіздері қалыптасты. Алайда цифрлық технологияларды экономикаға және мемлекеттік басқаруға жедел-енгізудің әсері экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында оң жақтары бар және бірқатар түсініксіз жайттар бар (Жаворонкова 2019). Қоғамда сандық технологияларды қолдана отырып, техникалық мүмкіндіктерді дамыту жаңа сандық ортаны қалыптастырады, оның ішінде экологиялық құқықтық қатынастарда қалыптастыру қажеттігі туындап тұр. Мұндай орта техносфера мен табиғи ортаның арасындағы байланыста белгілі және маңызды рөлді атқарады. Цифрландырудың техногендік және табиғи экологиялық қауіпсіздікке әсері бар. Қазіргі кездегі қоршаған ортаның өзекті мәселелері, біздің еліміздің жекелеген аймақтарындағы және жалпы жер шарындағы экологиялық дағдарыстар шешімдерді, соның ішінде сандық экология мен заңдылықты қолдана, логикалық іздеуді қажет етеді. Алайда, цифрландыру стратегияларын заңды негізде жүзеге асыруға қатысты көптеген сұрақтар туындап отыр. Сандық трансформация деректерді қорғауға, ақпараттық технологиялардың қауіпсіздігіне, келісімшарттардың дизайнына, жауапкершілікке және реттеуші мәселелерге әсер етеді. Ғалымдар атап өткендей: «Тұрақты дамуда көбінесе биосфера мен табиғи капиталды техносферамен және социосферамен бірге сақтауға байланысты. Алайда, шынайы өмірде экологиялық аспектілер жиі назардан тыс қалады. Соңғы жылдары елдер экономикасының қалыптасуында, әсіресе экологиялық компоненттің нығаюында өзгерістер болды» (Perelet 2018). Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев жаңа Экологиялық кодекске қол қойды. Экология, геология және табиғи ресурстар министрі Мағзұм Мирзағалиев бұл құжат ең алдымен Қазақстандағы қоршаған ортаның Ахуалын реформалауға бағытталғанын айтты. Жаңа кодекстің қабылдануымен Қазақстанның үстіндегі ауа, әсіресе өнеркәсіптік аймақтарда анағұрлым таза болуы керек деп жазады (Мирзағалиев 2021). Кодекс ең жақсы қол жетімді технологияларды енгізе отырып, бірінші санаттағы объектілер үшін кешенді экологиялық рұқсаттарға көшуді қарастырады. Сонымен бірге жаңадан пайдалануға берілген кәсіпорындар үшін мұндай рұқсаттар алу керек деген ұсыныс бар. «Ең жақсы қол жетімді технологияларды енгізген кезде қазіргі экологиялық мәселелердің қазіргі жағдайы өзгереді, өйткені технологиялық процестерді жаңарту арқасында экологияға эмиссиялардың төмендеуі байқалады. Бірінші кезеңде ластаудың 80% құрайтын мұнай-газ, тау-кен металлургия, химия және электр энергетикасы салаларынан ең жақсы 50 кәсіпорынды көшіру жоспарлануда. Қазірдің өзінде ең жақсы қол жетімді технологиялардың салалық

анықтамалықтарын дайындау үшін ірі кәсіпорындарға кешенді технологиялық аудит жүргізіліп жатыр», – деді[1].

Мирзағалиев (Мирзағалиев, 2021). Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау саласында цифрландыруды құқықтық реттеу

мақаласының өзектілігі толыққанды құқықтық тұрғыда зерттелмегендігінде.

ҚР ҒжБМ «Қазақстан Республикасының 2020 жылдарға дейінгі АӨК мемлекеттік бағдарлама контекстінде жер реформаларының қаз іргі жағдайындағы ауыл шаруашылық кооперациясын құқықтық қамтамасыз ету» ЖТН АР08857095 гранттық жобаның негізінде жасалды.

Теориялық және әдіснамалық негіздері Ғылыми мақаланың теориялық маңыздылығына келетін болсақ, оның нәтижелерінің экологиялық құқықтық теориялық тұжырымда маларынажаңа ғылыми дәлелдер нәтижелермен толықтыратынымен түсіндіріледі.

Құқық туралы заманауи білімдер, табиғат пен қоғамның өзара әрекеттестігі туралы ілім, диалектикалық әдіс, шындықты объективті және жан-жақты танудың негізгі әдісі, сонымен қатар дедукция мен индукция, талдау және синтез әдістерін қосқандағы тарихи және формальды логикалық әдістер. Зерттеудің арнайы әдістерінің ішінен біз логикалық-құқықтық,

функционалдық, салыстырмалы құқықтық методологияны, сонымен қатар құқықтық әлеуметтану әдістерін қолданамыз. Мақаланың мақсаты болып қоршаған ортаны цифрландыруды құқықтық реттеуді жан-жақты зерттеу және оның қол жетімділігін қамтамасыз ету, тұжырымдамалық негіздерді, экологиялық ақпараттың қорын сақтаудың цифрлық платформаларын құрудың құқықтық тетіктерін, қоршаған ортаны қорғаудың цифрландыру мен киберқауіпсіздік мәселелерін зерттеу болып табылады[3].

Мақаланы жазу барысында жердің құқықтық-теориялық мәселелерін: Л.Қ. Еркінбаева, Г.Т. Айгаринова, Р. Ережепқызы, Д. Нұрмуханқызы, Б. Қалымбек, А.А. Попов, И.Ю. Павлов және тағы да басқа заңгер ғалымдардың экологиялық құқықтық жалпы негіздерін зерттеуге арналған құнды ғылыми еңбектері қолданылды. Қазақстан Республикасында қоршаған ортаны қорғау саласында цифрландыруды құқықтық реттеуге қатысты болған нормативтік құқықтық актілерді қарастырып кетейік.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсан дағы № 827 қаулысы қабылданып, осы бағдарламада «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының мақсаттары орта мерзімді перспективада Қазақстан Республикасы экономикасының даму қарқынын жеделдету және цифрлық технологияларды пайдалану есебінен халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның экономикасын болашақтың цифрлық экономикасын құруды қамтамасыз ететін түбегейлі

жаңа даму траекториясына көшіруге жағдай жасау болып табылады (Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы, 2017). Осы бағдарламада қоршаған ортаны қорғау саласында цифрландыру мәселесіне орай, желінің барлық элементтері мен қатысушылары арасындағы тиімді ақпарат алмасуды, ірі ірікілістерден, табиғи катаклизмнен, сыртқы қатерлерден қорғауды және өзін-өзі қалпына келтіруді қамтамасыз ету мақсатында түрлі Smart технологияларды енгізу энергетикадағы негізгі әлемдік тренд болып табылады. Қоршаған ортаны қорғау саласы жедел, шынайы және толық ақпаратты қажет етеді. Осыған орай автоматтандыру мәселелерінің маңызды стратегиялық мәні бар, өйткені бұдан әрі қоршаған ортаны қорғау саласындағы қызмет нәтижелері тек материалдық базаның жай-күйінен, персоналдың біліктілігінен ғана емес, сондай-ақ барлық экологиялық ақпаратты ұсынудың дұрыстығы мен жеделдігінен де құралатын болады (Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы, 2017). «Қоршаған орта мен табиғи

ресурстар мониторингісінің бірыңғай мемлекеттік жүйесін» құру саяси және құқықтық аспектіде: тұрақты дамудың ұлттық стратегиясында іске асыруға және экологиялық апатты алдын алуға ықпал етуге; қоршаған орта мен табиғи ресурстарды қорғау саласында жариялық пен қоғамды демократияландыруды іске асыруға ықпал етуге; елдің қалың топтарына экологиялық ақпараттық ресурстарға қол жеткізу үшін қажетті жағдайларды жасауға; экология проблемалары бойынша халықтың қоғамдық пікірінің монит орингін іске асыруға мүмкіндік береді.

Экономикалық аспектіде – табиғи ресурстарды пайдаланудың, қоғамдық өндірістің тиімділігін арттыруға; халықтың өмір сүруінің әлеуметтік- экономикалық жағдайларын жақсартуға мүмкіндік береді. Әлеуметтік аспектіде – денсаулықты жақсартуға және халықтың өмір сүру ұзақтығын арттыруға; халықтың экологиялық мәдениеті мен экологиялық білімін арттыруға жағдайлар жасауға мүмкіндік береді (Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы, 2017). Ал 2021 жылы 2 қаңтар айында жаңа Экологиялық кодекс қабылданды. Қоршаған ортаны цифрландыру мәселесіне мынандай нормалар қарастырылып кеткен.

Кодексте тізімі жасалатын «бірінші санаттағы» ірі кәсіпорындар үшін қоршаған ортаға әсерді бағалауды (ҚОӘБ) өткізу талаптарын қарастырады, осылайша назар шынымен экологиялық қауіпті нысандарға аударылады. Сонымен бірге қоғам ҚОӘБ-нің барлық кезеңдеріне қатысады (4 кезең: ниет білдіру, ҚОӘБ аясы, ҚОӘБ есебі, ҚОӘБ нәтижелері бойынша қорытынды).

Жаңа ҚР экологиялық кодекстің мақсаты –экологиялық ақпаратты тұрақты және жүйелі жинау, жинақтау, сақтау, талдау және тарату, оның ішінде қазіргі заманғы цифрлық технологияларды қолдана отырып, сонымен қатар әр адамның құқықтарын сақтауды қамтамасыз ету. Экологиялық ақпаратқа қол жетімділік, осы құқықты пайдаланудың негізгі шарттарын, рәсімдері мен ерекшеліктерін анықтау (Экологиялық кодекс, 2021). Жаңа ҚР экологиялық кодексте экологиялық ақпаратқа қол жетімділік қағидасы – мемлекет[3].

Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына сүйене отырып, белгіленген негіздерде, шарттарда және шектерде заң бойынша қоғамның экологиялық ақпаратқа қол жеткізу құқығының сақталуын қамтамасыз етеді (Экологиялық кодекс, 2021). Қоршаған ортаға эмиссия үшін төлемдерге және қоршаған ортаны қорғау шараларына бюджет қаражатын мақсатты жұмсауға ерекше назар аударылды. Қолданыстағы заңнамада қоршаған ортаны қорғау шаралары үшін эмиссиялар үшін алынған төлемдерді мақсатты түрде жұмсау міндеттемесі жоқ. Нәтижесінде алынған қаражаттың шамамен 45% ғана жергілікті атқарушы органдар қоршаған ортаны қорғауға бөледі. Кодексте жергілікті атқарушы органдар қоршаған ортаны қорғау шараларын 100% мөлшерінде келіп түскен экологиялық төлемдер есебінен қаржыландыруға міндетті екендігі көрсетілген. Жаңа Кодекс қалдықтарды кезең-кезеңімен басқаруға бағытталған қалдықтар иерархиясын қарастырады. Бұл, ең алдымен, қалдықтардың пайда болуын барынша азайту мақсатында, пайда болған қалдықтар қайта пайдаланылуы, қайта өңделуі, кәдеге жаратылуы және полигондарда соңғы рет шығарылуы керек. Сондай-ақ, халыққа қатты тұрмыстық қалдықтарды жинау, кәдеге жарату және қайта өңдеудің ұтымды жүйесі және қалдықтарды бөлек жинау туралы ақпарат беріледі. Қалдықтардың классификациясы Еуропалық қалдықтар каталогымен сәйкестендірілген және қауіпті емес және қауіпті қалдықтардың тізімін қамтиды. Жаңа Экологиялық кодексте заңсыз қоқыс тастайтын жерлер туралы мәселені жүйелі түрде шешу үшін қоқыс шығаратын көліктерге GPS датчиктерін міндетті түрде орнату мәселесі қарастырылған. «Цифрлық экология» ұғымына тұжырымдамалық қатынастардың бірі заманауи ақпарат құралдары арқылы (цифрлық құрылғылар мен мобильді технологияларға негізделген) экологияның

табиғатын ғылым ретінде де, білім беру саласы ретінде де өзгертеді деген идеяға негізделген (Патаракин 2009). Осы тұжырымдамаларға сәйкес, цифрлық экология – бұл мобильді технологиялар мен қызметтерге, сондай-ақ олардың көмегімен осы технологияларды жүзеге асыруға болатын сандық құрылғыларға негізделген. Бұл едәуір прагматикалық көзқарас ақпараттық дәуірде пайда болған жаңа шындықты бейнелейді және қарқынды дамудың, ең алдымен адамзаттың техносферасының салдары болып табылады.

Келесі анықтамада технологиялық және ақпараттық аспект ескеріліп, осы анықтамаға «экология» сөзі енгізіліп, қоғамның қазіргі инфосферасының құрылымы мен қызмет етуінің табиғи экожүйеге ұқсастығына назар аударылды. Осылайша, Конрад Беккер бұл терминге келесідей түсінік береді: «сандық экология әр түрлі ақпарат құралдарын қолдана отырып таратылатын ақпараттық ағындар арқылы қалыптасатын ақпараттық жүйелермен айналысады. Ақпарат кеңінен цифрланған және ол материалдық ресурстармен бірдей пайдалануға, өндіруге және түрлендіруге болатын ресурсқа айналады.

Негізгі экологиялық идея кең мағынада ақпараттың пайдаланушылық құндылығын және айырбас құнынан айырмашылығы коммерциялық емес қасиеттерді сақтау мен арттыруға қатысты» (Беккер, 2004). Беккер сандық экология әлеуметтік қатынастардың жаңа құралы ретінде ақпараттық эко жүйеде мәдени әртүрлілік пен өмір сүру сапасын сақтау мен арттыру жолдарын іздеумен айналысуы керек деп санайды (Беккер 2004). Осы көзқарас шеңберінде ақпарат қоғамның заманауи технологияланған орталарында негізгі және анықтаушы ресурс ретінде пайда болады және жалғыз түр – Homo sapiens үшін «өмірдің» негізгі және шешуші факторларының біріне айналады[4].

Мануэль Кастельстің іргелі еңбегінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялармен қаныққан қоғам ортасында болып жатқан процестердің табиғи экожүйелерде болып процестермен ұқсастығы бірнеше рет атап көрсетілген (Кастельс 2000). Цифрлық экожүйе компьютерлік бағдарламалар әлеміндегі жағдайын сипаттайды, мұнда бағдарламалық жасақтама агенттерінің өзара әрекеттесуі және өзара пайдалану компьютерлік желілік инфрақұрылым негізінде жүзеге асады. Бағдарлама агенттері арасында үнемі түршілік және тұраралық бәсекелестік бар, ол ең бейімделген агенттерді таңдаудың қозғаушы күші болып табылады. Бұл таңдау компьютерлік бағдарламалар эволюциясының қозғаушы күші болып табылады (Патаракин & Шустов). Цифрлық экожүйе – бұл барлық адамдар үшін құндылық жасайтын тәсілмен цифрлық байланыстыратын және өзара әрекеттесетін мүдделі тараптардың күрделі желісі (Frank Diana & Simon Torrance). Экожүйелердің цифрлық экономикасында бәсекелестік жойылады және ұйымдар осы мақсатқа жету үшін бірлестіктер мен бірлестіктер құруға тырысады. Бұл дегеніміз, цифрлық экожүйені ұйымдар қатаң байланыстарсыз жұмыс істейтін күрделі орта ретінде қарастыруға болады. Сандық экожүйелер дәстүрлі жүйелерден көп жағынан ерекшеленеді. Соңғысының іскери ұйымы адамдардың басқарушылық шешімдерін қабылдауға негізделген (Barykin et al.).

Енді құқықтық тұрғыдан зерттеген ғалымдардың ойларын қарастырсақ, қазақстандық ғалым Ережепқызы Роза «Қоғамдық экологиялық ақпаратқа қол жетімділікті құқықтық реттеу (ұлттық және шетелдік заңнаманы салыстырмалы талдау)» атты диссертациялық жұмысында Қазақстан Республикасында азаматтар мен қоғамдық ұйымдардың экологиялық ақпаратқа қол жетімділігін құқықтық талдау бойынша кешенді жұмыстар жүргізді, халықтың экологиялық ақпаратқа қол жеткізу құқығын қамтамасыз ету, жүзеге асыру және қорғаудың құқықтық негіздерін талдады. Шетелдік және мемлекеттік құқық нормаларына негізделген экологиялық ақпарат

көздеріне қоғамдық ұйымдар мен азаматтардың қол жетімділігін заңнамалық реттеудің қалыптасуы мен даму тарихы зерттелді. Экологиялық мәселелер бойынша қоғамдық тыңдау және Қазақстан Республикасында шешімдер қабылдауға қоғамның қатысуы, экологиялық дауларды шешудің құқықтық проблемалары және қоғам мен азаматтардың заңды құқықтары мен мүдделерін сотпен қорғау нысандары ерекше қызығушылық танытты (Ережепқызы 2018). Г.Т. Айгаринова, Д. Нұрмуханқызы, А.Т. Озенбаева экологиялық ақпаратты цифрлан дыруды құқықтық реттеу саласындағы ғылыми әзірлемелер қарастырған. Осыған байланысты цифрландыру және экологияны автоматтандырылған басқаруды енгізу мәселелерінің маңызды стратегиялық маңызы бар, өйткені қоршаған ортаны қорғау және табиғатты ұтымды пайдаланусаласындағы қызмет нәтижелері экологиялық ақпараттытұсынудың дәлдігі мен тиімділігіне байланысты болады деп көрсетіп кеткен. (Aigarinova 2020). Л.К. Еркинбаева, Б. Калымбек еңбектерінде «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарл амасын іске асыру жағдайында ҚР-да экологиялық ақпаратты цифрландырудың құқықтық негіздерін зерттеген, шешілмеген мәселелерді анықтап және елдің қолданыстағы заңнамасын жетілдіру жолдары ұсынылған (Еркинбаева & Калымбек, 2020)[5].

Пайдалаған әдебиеттер тізімі:

1. Andreas Hein, Maximilian Schreieck, Tobias Riasanow, David Soto Setzke, Manuel Wiesche, Markus Böhm & Helmut Krcmar (2020) Digital platform ecosystems Electronic Markets volume 30, pages 87–98
2. Айгаринова Г.Т., Нұрмуханқызы Д., Озенбаева А.Т. Научные разработки в области правового регулирования цифровизации экологической информации // KAU Transactions №IV (50). – 2020 – С. 6-13.
3. Беккер К. Словарь технической реальности: Культурная интеллигенция и социальный контроль. – М.: Культура, 2004– 224 с.
4. Вайпан В.А. Цифрлық экономиканы құқықтық реттеу негіздері. – URL. – [http:// Industry-prava.rf / article / 26874](http://Industry-prava.rf/article/26874)
5. Ережепқызы Р. Правовое регулирование доступности общественной информации к экологической информации (сравнительный анализ национального и зарубежного законодательства): Диссертация на соискание ученой степени доктора философии (PhD). – Алматы 2018 – URL. – www.kaznu.kz/content/files/pages

**ЭКСТРЕМИСТІК СИПАТТАҒЫ ТРАНСҰЛТТЫҚ ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУ
ӘДІСТЕМЕСІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ ТУРАЛЫ**

Куатова Айгул Акимқызы
Заң ғылымының магистрі, аға оқытушы
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті
Қазақстан, Ақтөбе

Ғылыми жетекшісі Нурлин А.К. заң ғылымының кандидаты
Қазақ- Орыс Халықаралық университеті

Қазақстан, Ақтөбе

Нағыметов Нұржан Құрышбекұлы

ОП 7М04211 – Құқық (ғылыми-педагогикалық бағыт) 2 курс

Қазақ- Орыс Халықаралық университеті

Қазақстан, Ақтөбе

Аңдатпа. Мақалада трансұлттық сипаттағы экстремистік қылмыстарды тергеу әдістемесін қалыптастырудың проблемалық мәселелері қарастырылады. Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының экстремизмге қарсы іс-қимылын реттейтін кейбір заңнамалық актілер зерттелді. Экстремистік сипаттағы трансұлттық қылмыстық іс-әрекет құрылымының элементтері қарастырылды. Экстремистік сипаттағы қылмыстық әрекетке тән негізгі белгілер келтірілді. Экстремистік сипаттағы трансұлттық қылмыстық әрекетті тергеу барысында жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізудің ұйымдастырушылық-тактикалық ерекшеліктері қарастырылды. Сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында экстремистік сипаттағы қылмыстарды ашуға және тергеуге қарсы іс-қимыл қылмыс жасаған адамдарды жазалаудан жалтарудың жеке жағдайлары емес, аса маңызды қылмыстық мақсаттар мен оларға қол жеткізу құралдарында көрініс табатын, қылмыстық әрекетті сақтауға және одан әрі дамытуға бағытталған өте қауіпті, ауқымды әлеуметтік құбылыс болып табылады. Осыны ескере отырып, Қазақстан Республикасының қылмыстық қудалау органдары бүгінде экстремистік сипаттағы қылмыстарға қарсы күрестің жаңа нысандары мен әдістерін әзірлеуді және қолданыстағыларын жақсартуды қажет етеді. Қазіргі жағдайда бұл жағымсыз құбылысқа сәтті қарсы тұру қоғам өмірінің әлеуметтік мәдени, құқықтық және экономикалық саласын өзгертуге бағытталған шаралар жүйесін құру және пайдалану кезінде ғана мүмкін болады. Қазақстан Республикасында іс-қимылға қарсы еңсеру тергеліп жатқан қылмыстық істердің көпшілігі бойынша қылмыстық қудалау органдары мен сот қызметінің ажырамас элементіне айналды. Бұл, біріншіден, іс қимылды қарсы еңсеру тетігінің құқықтық реттелуінің жеткіліксіздігіне байланысты, бұл өз кезегінде экстремистік сипаттағы қылмыстарды ашу мен тергеудің тиімділігіне теріс әсер етеді, екіншіден, қазақстандық заңнамадағы олқылықтардың болуына, сондай тергеу органдары қызметкерлерінің кәсібилігінің төмен деңгейіне әсер етеді. Әлеуметтік құбылыс ретінде экстремистік сипаттағы қылмыстарды ашуға және тергеуге қарсы іс-қимылды бейтараптандыру үшін тиісті шаралар кешені қажет, оларды әзірлеу мен іске асыруда криминалистиканың рөлі маңызды және ерекше. Бұл зерттеуді криминалистік ғылымның даму заңдылықтары мен үрдістерін ескере отырып, сонымен бірге тергеу практикасын, оның сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында экстремистік сипаттағы қылмыстарды ашуды және тергеуді ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудегі нақты қажеттіліктерін тереңдетіп және мұқият зерделеу негізінде жүргізу көзделіп отыр. Жоғарыда айтылғандар ұсынылған зерттеу тақырыбының өзектілігін, сот теориясын одан әрі дамыту және соттергеу практикасын жетілдіру үшін оның мүмкін нәтижелерінің маңыздылығын көрсетеді.

Түйін сөздер: тергеу практикасы, әлеуметтік құбылыс, тергеу, экстремистік, терроризм, трансұлттық қылмыстар, криминология, тергеу әдістері

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ МЕТОДИКИ РАССЛЕДОВАНИЯ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ЭКСТРЕМИСТСКОГО ХАРАКТЕРА

Куатова Айгуль Акимовна магистр права, старший преподаватель

Казахско-Русский международный университет
Казакстан, Актобе

Научный руководитель Нурлин А.К., к.ю.н.
Казахско-Русский международный университет
Казакстан, Актобе

Нагиметов Нуржан Курьшибекулы
ОП 7М04211 – Право (научно-педагогическое направление) 2 курс
Казахско-Русский международный университет
Казакстан, Актобе

Аннотация В статье рассматриваются проблемные вопросы формирования методики расследования экстремистских преступлений транснационального характера. Исследованы некоторые законодательные акты, регламентирующие противодействие экстремизму Республики Казахстан и Российской Федерации. Рассмотрены элементы структуры транснациональной преступной деятельности экстремистского характера. Перечислены ключевые признаки, присущие преступной деятельности экстремистского характера. Рассмотрены организационно-тактические особенности проведения отдельных следственных действий в ходе расследования транснациональной преступной деятельности экстремистского характера. Противодействие раскрытию и расследованию преступлений экстремистского характера на стадии досудебного производства представляет собой не частные случаи уклонения от наказания лиц, совершивших преступление, а весьма опасное, довольно масштабное социальное явление, выражающееся в более значимых преступных целях и средствах их достижения, ориентированных на сохранение и дальнейшее развитие преступной деятельности. С учетом этого органы уголовного преследования Республики Казахстан сегодня нуждаются в разработке новых и улучшении имеющихся форм и методов борьбы с преступлениями экстремистского характера. Успешно противостоять в современных условиях данному негативному феномену возможно лишь при создании и использовании системы мер, направленных на изменение социальнокультурной, правовой и экономической сферы жизнедеятельности общества. В Республике Казахстан преодоление противодействия стало неотъемлемым элементом деятельности органов уголовного преследования и суда по большинству расследуемых уголовных дел. Это обусловлено, во-первых, недостаточным правовым регулированием механизма преодоления противодействия, что, в свою очередь, отрицательно сказывается на эффективности раскрытия и расследования преступлений экстремистского характера, во-вторых, на наличием пробелов в казахстанском законодательстве, а также низким уровнем профессионализма сотрудников органов расследования. Для нейтрализации противодействия раскрытию и расследованию преступлений экстремистского характера как социального явления необходим комплекс адекватных мер, в разработке и реализации которых важна и уникальна роль криминалистики. Данное исследование предполагается провести с учетом закономерностей и тенденций развития криминалистической науки, а вместе с тем, на основе углубленного и обстоятельного изучения следственной практики, ее реальных потребностей в научнометодическом обеспечении раскрытия и расследования преступлений экстремистского характера на стадии досудебного производства. Изложенное свидетельствует об актуальности предлагаемой темы исследования, о важности ее возможных результатов для дальнейшего развития криминалистической теории и совершенствования судебносудебной практики

Ключевые слова: следственная практика, социальное явление, расследование, экстремизм, терроризм, транснациональные преступления, криминология, методы расследования

ABOUT SOME ISSUES OF METHODS OF INVESTIGATION OF TRANSNATIONAL CRIMES OF AN EXTREMIST NATURE

Kuatova Aigul Akimovna Master of Law
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Senior Lecturer Research supervisor Nurlin A.K. Candidate of Law
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Nagymetov Nurzhan Kuryshbekuly
OP 7M04211 – Law (scientific-pedagogical direction) 2nd year
Kazakh-Russian International University
Kazakstan, Aktobe

Annotation The article deals with problematic issues of forming a methodology for investigating extremist crimes of a transnational nature. Some legislative acts regulating counteraction to extremism in the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation are studied. Elements of the structure of transnational criminal activity of an extremist nature are considered. The key characteristics inherent in the criminal activities of an extremist nature. The organizational and tactical features of conducting individual investigative actions in the course of investigating transnational criminal activities of an extremist nature are considered. Counteraction to the detection and investigation of crimes of an extremist nature at the pretrial stage is not a particular case of evasion from punishment of persons who have committed a crime, but a very dangerous, rather largescale social phenomenon, which is expressed in more significant criminal goals and means of achieving them, focused on the preservation and further development of criminal activity. With this in mind, the criminal prosecution authorities of the Republic of Kazakhstan today need to develop new and improve existing forms and methods of combating extremist crimes. It is possible to successfully counter this negative phenomenon in modern conditions only by creating and using a system of measures aimed at changing the sociocultural, legal and economic spheres of society. In the Republic of Kazakhstan, overcoming counteraction has become an integral part of the activities of the criminal prosecution authorities and the court in most of the criminal cases under investigation. This is due, firstly, to insufficient legal regulation of the mechanism for overcoming counteraction, which, in turn, negatively affects the effectiveness of detection and investigation of crimes of an extremist nature, and secondly, to the presence of gaps in Kazakhstan's legislation, as well as the low level of professionalism of employees of investigative bodies. To neutralize the counteraction to the detection and investigation of extremist crimes as a social phenomenon, a set of adequate measures is necessary, in the development and implementation of which the role of criminology is important and unique. This research is supposed to be carried out taking into account the laws and trends in the development of forensic science, and at the same time, on the basis of an indepth and thorough study of investigative practice, its real needs for scientific and methodological support for the detection and investigation of extremist crimes at the pretrial

stage. The above indicates the relevance of the proposed research topic, the importance of its possible results for the further development of forensic theory and improvement of forensic investigative practice.

Keywords: investigative practice, social phenomenon. investigation, extremism, terrorism, transnational crimes, criminology, investigative methods

Қазіргі кезеңде дінді өздерінің саяси мақсаттарында қолданатын экстремизм мен терроризм мемлекеттің ішкі қауіпсіздігіне және қоғамдағы бейбітшілік пен қауіпсіздікке ерекше қауіп төндіруде. Дін мен оның құндылықтарын бетперде еткен жалған уағызшылар жаһандық деңгейде алауыздық пен өшпенділік туғызып, төзімсіздік пен қысым орнатуда. Діни экстремизмнің басты сипаты – діни өшпенділікті немесе озбырлықты, соның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе күш қолдана отырып шақырумен байланысты қысым көрсету, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, сеніміне немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни тәжірибені қолдану.

Діни экстремизм – діндегі шектен шыққан көзқарастар мен әрекеттерге берілгендік. Экстремизмнің қорқыту, үркіту, агрессиямен және шектен шыққан қаталдықпен сипатталатын белгілері көп. Экстремизмнің кең мағынасындағы ұғымы – мемлекеттік құрылысты күштеп өзгерту немесе билікті басып алу, мемлекеттің егемендігі мен аумақтық тұтастығын бұзуға бағытталған діни мотивацияланған әрекет және осы мақсатта діни алауыздық пен өшпенділікті қоздыру. Латын тілінен аударғанда «қорқыныш, үрей» деген мағынаны білдіретін «терроризм» – экстремизмнің асқынған көрінісі. Терроризм зорлықтың аса қатыгез, үрейлі түрлері мен әдістерін пайдаланып, саяси мақсаттарға қол жеткізуді көздейді. Террористік актілердің салдарынан адамдар жаппай қырылып, бұқара халықтың басым бөлігі психологиялық қысым көреді, материалдық және рухани құндылықтар қирап, зардаптары кейде қалпына келмейтін деңгейге жетеді. Мемлекеттер арасында түсініспеушілік туындап, соның салдарынан соғыс оты тұтанады, әлеуметтік және ұлттық топтар арасында сенімсіздік пен өшпенділік пайда болады. Түрлі қылмыстық топтар мемлекеттік билікке ықпал ету не күйрету үшін террорлық актілерді жүзеге асырады.

Терроризм – қазіргі жаһандану қатерлерінің бірі, ауқымдылығы мен жиілігі, адамзатқа қауіп мен қаталдығы тұрғысынан ол әлемдік қауымдастық алдындағы түйткілді мәселеге айналды.

Діни экстремизм мен терроризмнің әлеуметтік зияны мен қауіпі: – қоғам мен мемлекетке аса ауыр психологиялық және материалдық шығын әкелуі, адам өмірін қиюы; – азаматтық өшпенділікті немесе алауыздықты тұтатуы, мемлекеттің конституциялық құрылымын өзгертуді және оның аумақтық тұтастығын бұзылуды мақсат ететін бірқатар заңсыз қарулы құрылымдардың қызмет етуі. Діни экстремизмнің қылмыстық көріністерінің салдары бірден байқалмай, ұзақ мерзімдік зардаптар әкелуі де мүмкін.

Діни экстремизм мен терроризмнің таралуының өсіп келе жатқан сын-қатерлері халықаралық қоғамдастықтың алаңдаушылығын тудырады. Діни экстремизм кең таралған әлеуметтік-саяси құбылыс ретінде қоғам өмірінің әр саласына өзінің кері әсерін тигізуімен ерекшеленеді. Радикалды идеялардың дамуының жаңа кезеңінің бастауы экстремистік топтардың үгіт-насихат жұмыстарының киберкеңістікке ауысу үдерісі болып табылады.

Экстремистік ұйымдардың негізгі мақсатты аудиториясы әлеуметтік, саяси, экономикалық және басқа факторлардың әсерінен берік идеологиялық көзқарасы қалыптаспаған жастар санаты (18-35 жас аралығы) болып табылады. Жастардың интернет арқылы радикалдануы жаһандық үдеріс, оның аясында әлеуметтік желілер зорлық-зомбылықты насихаттаудың, радикалды идеялардың таралуының стратегиялық құралы ретінде қолданылады. Әлеуметтік желілер мен SMM жарнамалық құралдарын пайдалану

арқылы халықаралық террористік ұйымдардың көшбасшылары өз аудиториясының негізгі қажеттіліктерін анықтап, соған сәйкес материалдар дайындайды (жоғары сапалы аудио-бейне контент, мемдер, комикстер, суреттер, өлеңдер және т.б.).

Бұл сын-қатерлер мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғамдастық тарапынан жүйелі шешімдердің қабылдануын талап етеді. Жаңа технологиялардың даму ғасыры жастар арасында онлайн кеңістікте діни экстремизмнің алдын алудың тиімді тетігін құру қажеттілігін айқындады.

Қазақстан Республикасы ұжымдық қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету жөніндегі халықаралық бастамалардың белсенді қатысушысы ретінде діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылға ерекше көңіл бөледі. Бүгінгі таңда мемлекет ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған іс-шаралардың кең спектрін өткізуде.

Мемлекеттік бағдарлама шеңберінде онлайн кеңістікте діни экстремизмнің алдын алу бойынша қарсы насихат және ақпараттық-түсіндіру әдістері қолданылады. Қарсы насихат жұмысы әлеуметтік желілерде жергілікті Дін істері басқармалары мен «Дін мәселелерін зерттеу орталықтары» тарапынан жүргізіледі. Танымал әлеуметтік желілерге дін саласындағы өзекті мәселелер бойынша аудио-бейнематериалдар, сұрақ-жауап, діни мамандар мен сарапшылардың дәрістері, пікірлері орналастырылады. Сонымен қатар, экстремизм мен терроризм идеяларын насихаттайтын материалдарды анықтау бойынша бұқаралық ақпарат құралдарына, интернет-ресурстарға, оның ішінде әлеуметтік желілерге тұрақты мониторинг жұмыстары жүргізіледі.

Діни экстремизм мен терроризм қаупі туралы хабардар болу, дін саласындағы мәселелерді неғұрлым терең түсіну, экстремистік нарративтерге қарсы тұру, сыни ойлау дағдыларын қалыптастыру жастар арасында діни экстремизмнің алдын алу тәсілдерін енгізу кезінде ескеріледі.

Жастар арасында діни экстремизмнің алдын алу мәселесі ең алдымен әр отбасының, қоғамның және мемлекеттің жауапкершілігі шеңберінде қарастырылады. Азаматтық қауымдастықтың мемлекеттік органдармен бұл бағытта бірлесе жұмыс атқаруы маңызды жетістіктерге жетуге мүмкіндік береді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

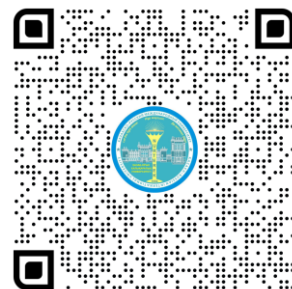
- 1.Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл. – 55 б.
- 2.Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 2023 жылы 16 шілде (соңғы өзгерістер мен толықтыруларымен бірге 18.01.2011). – 325 б.
- 3.Алауханов Е.О. Пайдақорлық-зорлық қылмыстардың алдын алудың криминологиялық проблемалары. Монография. - Алматы: «Ғылым» ғылыми баспа орталығы, 2015. – 467 б.
- 4.Никифоров А. С. Об организованной преступности на Западе и в СССР. - М., 1- 25022 б.
- 5.Лунеев В.В. Организованная преступность в России: осознание, истоки, тенденции // Государство и право. - 2020. - №4. - 456 б.
- 6.Мауленов Г.С. Криминологическая характеристика организованной преступности.- Алматы, 1 – 202134 с.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Уважаемые коллеги
Казахско-Русский Международный университет принимает статьи для
Международного научного журнала «Вестник КРМУ»
Журнал имеет ISSN 2307-5686

Научный журнал включает статьи по следующим *направлениям*:

1. *Гуманитарные науки;*
2. *Естественные науки;*
3. *Технические науки;*
4. *Экономические науки;*
5. *Юридические науки.*

Общие требования к содержанию:

1. К рассмотрению принимаются научно-теоретические и экспериментальные работы по проблемам общественных, гуманитарных и прикладных наук, содержащие научную новизну и практическую значимость;
2. Статья должна отражать современный уровень знаний по данному направлению, квалифицированно излагать научно-технические вопросы, обладать сжатым и хорошим литературным изложением, иметь четко выполненные иллюстрации;
3. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, неопубликованным ранее в других печатных изданиях;
4. Автор несет ответственность за опубликованные материалы, их научную достоверность, статьи должны быть отредактированы автором и не содержать грамматических, лексических ошибок.
5. Автор представляет свою статью в Научно-исследовательский отдел на бумажном и электронном носителях.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

I. Структура статьи (построчно):

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ – прописными буквами.

Имя, отчество, фамилия (полностью).

Ученая степень, звание.

Полное наименование организации, город, страна.

Аннотация (не более 8-ми строк) на трех языках (аннотация на казахском, на русском и на английском языках).

Текст статьи.

Список источников.

II. Оргкомитет просит авторов при подготовке докладов руководствоваться следующими правилами:

1. **Формат** страницы - А4, книжная ориентация. Объем материалов должен составлять 3-7 страниц, отпечатанные через 1,0 интервал, в редакторе «Word», шрифт «Times New Roman», цвет шрифта черный, кегль - 12. Поля: верхнее и нижнее - 2,0 см, левое – 3 см, правое – 1,5 см.

2. Форматирование текста: запрещены любые действия над текстом («красные строки»), центрирование, отступы, переносы в словах, уплотнение интервалов).

3. Все рисунки должны быть выполнены черно-белыми и не должны превышать страницу формата А4, изображения должны быть высокого качества. Формат рисунка должен обеспечивать ясность всех деталей. Иллюстрации и таблицы нумеруются, если их количество больше одной.

4. Литература. Список использованной литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7. 1-84. Например:

1. Автор. Название статьи // Название журнала. Год издания. Том (например, Т.26) - номер (например, №1.) - страница (с.34. или с. 15-24.)

2. Аманов С.А. Название книги. Место издания (например Алматы:) Издательство (например, Наука), год издания. Страница.

3. Петров И.И. Название диссертации: дис.канд.биолог.наук. М.: Название института, год.

4. С. Christopolos, The tranmisson-Line Modeling (TML) Metod, Piscataway, N. Paris. 1995.

5. Ссылки на источник в виде порядкового номера помещают в тексте в квадратных скобках: [16, с.45].

III. На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

Сведения об авторе

Фамилия, имя, отчество

Название статьи

Направление

Полное название организации – места работы (учебы), ее почтовый адрес

Занимаемая должность, ученая степень

Номера телефонов (служебный и домашний) с указанием кода города

E-mail

Домашний адрес (фактический) с индексом

П р и м е ч а н и е. Укажите, пожалуйста, с кем из авторов (если авторов несколько) вести переписку или переговоры и по какому адресу или телефону.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи, рукописи и электронные версии не возвращаются, статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

Материал просим выслать по адресу: 030006 г. Актобе, ул. Айтеке би, 52, Казахско-Русский Международный университет, Вестник КРМУ.

Телефоны для справок:

8(7132) 22-15-16, факс: 8 (7132) 21-06-08

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского Международного университета»

«Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің хабаршысы»
халықаралық ғылыми журналы

2023

Выпуск №3 (44)

Редактор *Сеилханова Рахила Бексовна*
Технический редактор *Арстанова Арай Орынбасарқызы*

Подписано в печать: 30.09.2023 г.

Тираж 100 экз.

Адрес типографии:

Типография и дизайн-студия «Палитра»
Казахско-Русского Международного университета
Республика Казахстан, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52

По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Казахско-Русский Международный университет
тел.: 8(7132)- 21-73-65, 22-15-16, факс: 21-42-12;
сайт: kriu.edu.kz

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru

mmu@akparat.kz

Международный научный журнал «Вестник Казахско-Русского
Международного университета» зарегистрирован в Комитете информации и архивов
Министерства Культуры и информации Республики Казахстан
(№ 13379-Ж от 19 февраля 2013 г.)

и в обязательном порядке распространяется по следующим адресам:

1. *Национальная государственная Книжная палата РК*, г. Алматы, ул. Пушкина 2, 8-этаж, каб. 811;
2. *Дом Мажилиса Парламента РК, библиотека Парламента РК*, г. Астана, ул. Орынбор 4;
3. *Национальная библиотека РК*, г. Алматы, проспект Абая 13;
4. *Агентство связи и информации при Министерстве культуры РК*, г. Астана, ул. Орынбор 8

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жарияланымдағы фактілер мен мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.

Редакция қолжазбаларды қайтармайды және оған пікір білдірмейді.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.
Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.